

ศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะกำลังพลชายเป็นยอดที่กละของพระตำหนัก
พระปฐมสมโพธิมณฑลบุรี

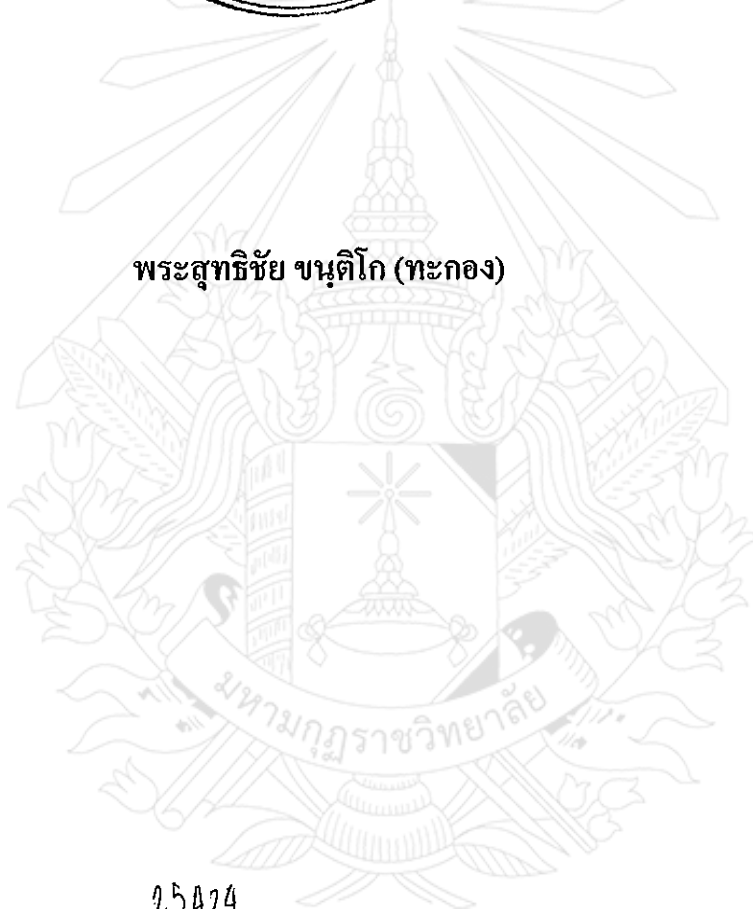
พระสุภะธีร์ อนุตติโก (น.ร.๑๖)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของงานศึกษาตามหลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

ศึกษาเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระ
ปุณณมันตานีบุตร

พระสุทธิชัย ขนุนติโก (ทะกอง)

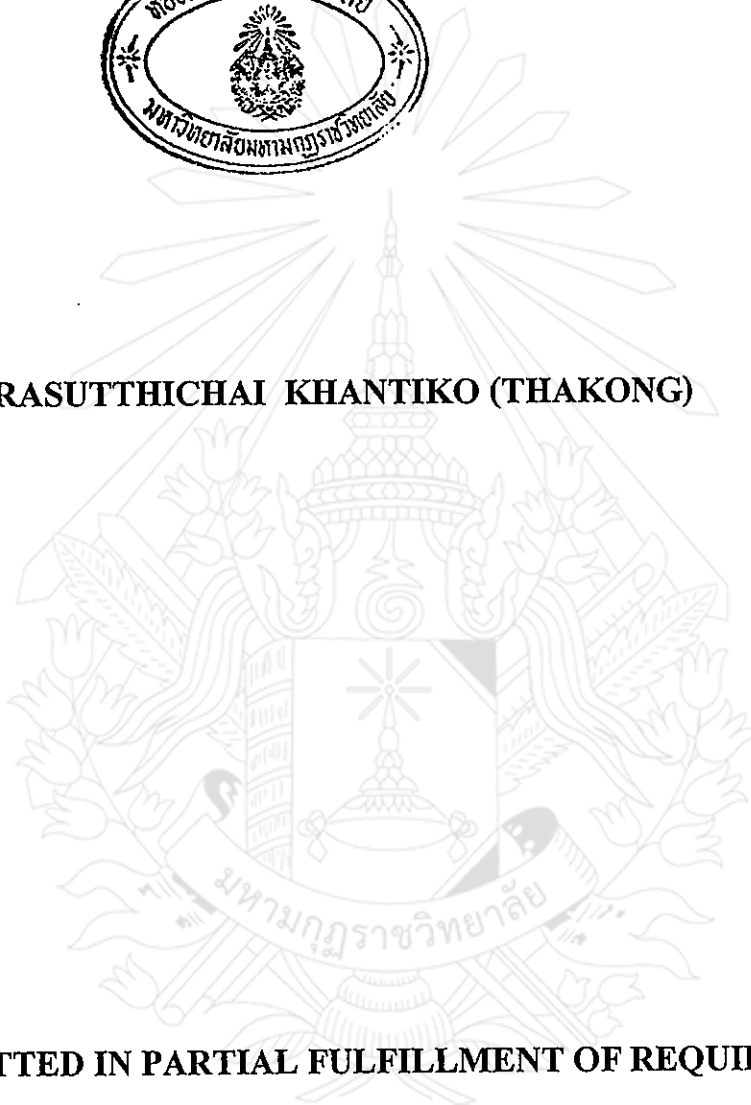
25424

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

**A COMPARATIVE STUDY OF VALUE OF BEING SPECIALIST OF
PHRASARIPUTTA AND PHRAPURNAMAITRAYANIPUTRA**

PHRASUTTHICHAJ KHANTIKO (THAKONG)

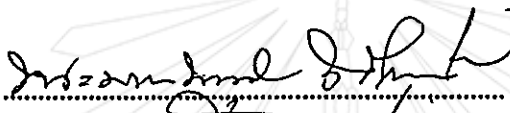

**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY**

B.E. 2015

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับ
พระปุลณวัณโณ
ชื่อนักศึกษา : พระสุทธิชัย ทะกอง
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา : ดร.ภัทรชัย อุทาพันธ์
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ศาสตราจารย์ ดร.ประยงค์ แสนวนราณ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน (ผศ.ดร.))

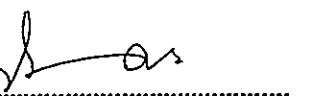
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหามวินทร์ ปุริสูตโตโม (ผศ.ดร.))

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ดร.ภัทรชัย อุทาพันธ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ศาสตราจารย์ ดร.ประยงค์ แสนวนราณ)

..... กรรมการ
(พระมหาประสงค์ กิตติญาโณ (ดร.))

..... กรรมการ
(พระประสงค์ ภูริญาณเมธี (ดร.))

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : A Comparative Study of Value of Being Specialist of Phra
Sariputta and Phra Purna Maitrayani-Putra
Student's Name : Phra Sutthichai Khantiko (Thakong)
Department : Buddhist Studies
Advisor : Dr.Phattarachai Uthaphun
Co-Advisor : Prof. Dr. Prayong Saenpuran

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nanavuddho
..... Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nanavuddho (Asst.Prof.Dr.))

Thematic Committee

M. H. D.
..... Chairman
(Phramaha Maghavin Purisuttamo (Asst.Prof.Dr.))

D.P. U.
..... Advisor
(Dr.Phattarachai Uthaphun)

P. Saenpuran
..... Co-Advisor
(Prof. Dr. Prayong Saenpuran)

P.
..... Member
(Phramaha Prasong Kittinaño(Dr.))

P.
..... Member
(Phra Prasong Bhurinañamethi (Dr.))

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร กับพระปุลณมณฺฑานีบุตร
ชื่อนักศึกษา	: พระสุทธิชัย ขนฺติโก (ทะกอง)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: รองศาสตราจารย์ ดร. ประยงค์ แสนวนุราณ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: ดร. ภัทรชัย อุทาพันธ์
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษาคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร (๒) เพื่อศึกษาคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมณฺฑานีบุตร (๓) เพื่อเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณฺฑานีบุตร การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร โดยศึกษาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหลักคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทอื่นและงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า

๑) คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร คือ ท่านเป็นกำลังสำคัญของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในการประกาศพระศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การบัญญัติสิกขาบท จุลประภาษริเริ่มการทำสังคายนาพระธรรม รวบรวมจัดหมวดหมู่พระธรรมเป็นครั้งแรกและเป็นผู้สืบทอดสามัคคี เป็นต้น ส่วนคุณสมบัติพิเศษที่โดดเด่น ได้แก่ ๑. เป็นผู้มีปัญญา ๒. มีขันติ ๓. มีความกตัญญูคุณเวที ๔. มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ๕. ปราศจากความเพียร และ ๖. เป็นธรรมเสนาบดี การแสดงธรรมที่โดดเด่น เช่น ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร อริยสัจ ๔ และสัมมาทิฐิสูตร เป็นต้น

๒) คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมณฺฑานีบุตร คือ ท่านใช้หลักกรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการ เป็นวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และนำหลักกรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการเป็นหัวใจสำคัญ ในการสั่งสอนธรรม คุณสมบัติพิเศษที่โดดเด่น คือ เป็นพระธรรมกถึก แสดงธรรมด้วยวิธีอุปมา เช่น อุปมาด้วยรถ ๗ ผลัด ในวิสุทธิ ๗ และไตรสิกขา เป็นต้น คุณพิเศษ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖

๓) เปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณฺฑานีบุตร พบว่าประเด็นความเหมือน คือ ผู้ชำนาญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ บรรยายธรรม สอนทนายธรรม สั่งสอนธรรมและการแนะนำ คุณพิเศษ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖ และ ๒. ประเด็น

ความต่าง คือ พระสารีบุตรเป็นเอกทัศกะในทางปัญญา เป็นผู้สามารถแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร และจตุรปริยัติ ส่วนพระปุลณมณีนันทนินุตรใช้หลักกรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังนั้น คุณค่าแห่งความเป็นเอกทัศกะของพระเถระทั้งสองจึงสูงส่ง พุทธศาสนิกชนสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติรวมทั้งเผยแผ่และจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ดำรง คงมั่นและเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป

Thesis Title : A Comparative Study of Value of Being Specialist of Phra Sariputta and Phra Purna Maitrayani-putra

Student's Name : Phra Sutthichai Khantiko (Thakong)

Department : Buddhist Studies

Advisor : Assoc.Prof.Dr.Prayong Saenpuran

Co- Advisor : Dr. Phattharachai Uthaphun

Academic Year : B.E. 2557 (2014)

ABSTRACT

The objectives of this thesis paper were 1) to study value of being specialist of Phra Sariputta, 2) to study value of being specialist of, and 3) to compare value of being specialist of Phra Sariputta and Phra Purna Maitrayani-Putra. This was a qualitative research. The data were collected from Tripitaka, other Theravada Buddhist cannons or scriptures and related others research documents.

The results of the study were as follows :-

1) Venerable Sariputta did many beneficial things in Buddhism and he had many unique features. He was invaluable in keeping the teaching of Lord Buddha. He had put all Dhamma together into different categories to facilitate in studying and used as a guide to sort out later. He was expert in Precepts, Meditation, Wisdom, and Liberation. He had outstanding morals like; 1. Wise, 2. Patient, 3. Gratitude, 4. Moral justice, 5. Humilit and 6. Dhammasenapati. Venerable Sariputta preached the Dhamma of the Buddha; Pra Dhammacakkappavattanasuttre, Ariyasacca 4 and Sammaditthi suttre etc.

2) Dominant feature of Phra Purna Maitrayani-Putra was he followed 10 monastic rules intensively and taught his students to follow the same rules. He could use words to express the mysteries of metaphor while preaching.

3) Compare value of being specialist of Phra Sariputta and Phra Purna Maitrayani-Putra

1. Similarity, They both also were specialists in the propagation of Buddhism i.e. describing, dharmic conversation, teaching and suggesting. 2. The differences, in short, Ven. Sariputta provided advices, discussed Dhamma, and answered the questions. Ven. Purna Maitrayani-Putra, he based

on 10 subjects to be talked within monks. Therefore, the values of being specialist of both monks are enormous. Buddhist devotes should behave and follow them as an example. There are a genetic model for the monastic life and let the Buddhism flourish even more.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงได้ เพราะได้รับความสนับสนุนหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสถาบันองค์กร และบุคคลที่ได้ให้ความช่วยเหลือดังต่อไปนี้

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสานและคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ แนะนำแนวทางการเขียนวิทยานิพนธ์ แก่ผู้วิจัย ทำให้ผู้วิจัยได้เพิ่มพูนปัญญาความรู้ทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่เสียสละเวลาอันมีค่าช่วยเติมเต็มให้วิทยานิพนธ์นี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ประยงค์ แสนบุราณ ที่ปรึกษาหลัก และขอขอบคุณ ดร. ภัทรชัย อุทาพันธ์ ที่ปรึกษาร่วม ที่ได้เสียสละดูแลใส่ใจและให้ความเมตตาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทาง จนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ พระครูปฐมสมโพธิคุณ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าประชาธรรมนิคม ต.ด่านช้าง อ.บัวใหญ่ จ.นครราชสีมา พระสถิตย์ อธิธิโชโต วัดป่าธรรมชาติ อ.บัวใหญ่ จ.นครราชสีมา พระมหาสุติโรจน์ ฉนุททุฏโธ จากประเทศไต้หวัน ที่ให้การสนับสนุนเรื่องการศึกษา คอยให้กำลังใจเสมอมา และพระครูจันทสิริสาร เจ้าอาวาสวัดท่าบึง เจ้าคณะตำบลบ้านเป็ด เขต ๑ อ.เมือง จ.ขอนแก่น ที่ให้ความอนุเคราะห์สถานที่พักอาศัย

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ที่อำนวยความสะดวกและให้ความร่วมมือช่วยเหลือผู้วิจัยด้วยดี ตลอดจนข้อเสนอแนะอื่น ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ คุณศิริกัลยา สัมภวามน ที่ช่วยค้นคว้าหาข้อมูลและเป็นกำลังใจเสมอมา ขออนุโมทนาคุณ โยมพี่สาวทุกคนและคุณ โยมรวมพร เฟื่องสอน ที่ให้การสนับสนุนทุนการศึกษาพร้อมงานวิจัยครั้งนี้ด้วย

ด้วยคุณค่า คุณงามความดีและบุญกุศลอันใดจะพึงเกิดมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แม้เพียงเล็กน้อย ขอมอบให้คุณบิดา มารดาและครูอาจารย์ทุกท่าน ตลอดจนถึงหมู่ญาติพี่น้องทั้งหลายที่เป็นกำลังใจให้ด้วยดีตลอดมา ขอจงได้รับส่วนแห่งคุณค่า คุณงามความดีและกุศลผลบุญนี้ทุกท่านเทอญ

พระสุทธิชัย ขนฺติโก (ทะกอง)

สารบัญคำย่อ

ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ฉบับ ๕๑ เล่ม
พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยมีคำย่อ และคำเต็มของคัมภีร์เรียงตามลำดับ ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม		
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหา.	วินัยปิฎก	มหาวิภังค	
วิ.ม.	วินัยปิฎก	มหาวคค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.สั.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ศีลขนฺธวคค
ที.ม.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคค
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปญฺณาสก
ม.มู.	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มูลปญฺณาสก
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปญฺณาสก
สั.นั.	สุตตันตปิฎก	สัยฺยุตตนิคาย	นัทานวคค
สั.ข.	สุตตันตปิฎก	สัยฺยุตตนิคาย	ขนฺธวารวคค
สั.สพ.	สุตตันตปิฎก	สัยฺยุตตนิคาย	สพายนวคค
อง.เอก.	สุตตันตปิฎก	องคฺคตฺตรนิคาย	เอกนัปาต
อง.ทูก.	สุตตันตปิฎก	องคฺคตฺตรนิคาย	ทูกนัปาต
อง.ตัก.	สุตตันตปิฎก	องคฺคตฺตรนิคาย	ตักนัปาต
อง.ปญจก.	สุตตันตปิฎก	องคฺคตฺตรนิคาย	ปญจนัปาต
อง.สตุตก.	สุตตันตปิฎก	องคฺคตฺตรนิคาย	สตุตกนัปาต
ขุ.ธ.	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ธมฺมปท
ขุ.สุ.	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	สุตฺตนิปาต
ขุ.เถร.	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	เถรคถา
ขุ.พุทธ.	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	พุทธวจฺส
พระอรรถกถา			
ที.ปา.อ.	ทีฆนิกาย	สุมนฺจลวึลาสินั	ปาฎีกวรรค
ขุ.ธ.อ.	ขุทฺทกนิคาย	ธมฺมปท	อฏฺฐกถา

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์ใช้ ดังนี้

- ๑) แบบ ๓ ตอน คือ เล่ม/ข้อ/หน้า ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก เช่น ขุ.ธ. ๒๕/๓๕๕/๓๖๗.
หมายถึง สุตตนปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๓๕๕ หน้าที่ ๓๖๗ เป็นต้น
- ๒) แบบ ๒ ตอน คือ เล่ม/หน้า ใช้อ้างอิงพระอรรถกถาหรือปกรณ์วิเสส เช่น อง.ติก.อ. ๓๔/๑๐๗.
หมายถึง สุตตนปิฎก องคุตตรนิกาย ดิกนิပါတ เล่มที่ ๓๔/หน้าที่ ๑๐๗ เป็นต้น

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๒
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย	๓
๑.๖ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัย	๓
บทที่ ๒ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร	๕
๒.๑ ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร	๕
๒.๒ ชีวประวัติของพระสารีบุตร	๑๓
๒.๒.๑ ชาตินิคมิ	๑๓
๒.๒.๒ การบวชเป็นปริพาชก	๑๔
๒.๒.๓ การบรรลุโสดาปัตติผล	๑๕
๒.๒.๔ การออกบวชในพระพุทธศาสนา	๑๖
๒.๒.๕ การบรรลุอรหัตตผล	๒๒
๒.๒.๖ บุรพกรรม	๓๔
๒.๒.๗ คุณสมบัติพิเศษและคุณธรรมแบบอย่าง	๓๗
๒.๒.๘ บั้นปลายชีวิต	๖๗
๒.๓ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคล	๖๕
๒.๓.๑ แสดงธรรมแก่พุทธบริษัท	๗๐

๒.๓.๒ การแสดงธรรมแก่บุคคล	๘๑
๒.๔ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๘๘
๒.๕ สรุปคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร	๙๔
บทที่ ๓ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมัตตานีบุตร	๙๖
๓.๑ ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมัตตานีบุตร	๙๖
๓.๒ ชีวิตประวัติของพระปุลณมัตตานีบุตร	๙๙
๓.๒.๑ ชาตินุมิ	๙๙
๓.๒.๒ การศึกษา	๑๐๐
๓.๒.๓ การออกบวชเป็นภิกษุ	๑๐๑
๓.๒.๔ การบรรลุอรหัตผล	๑๐๒
๓.๒.๕ บुरพกรรม	๑๑๐
๓.๒.๖ คุณสมบัติพิเศษและคุณธรรมแบบอย่าง	๑๑๖
๓.๒.๗ บั้นปลายชีวิต	๑๒๐
๓.๓ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท และบุคคลอื่น	๒๒๑
๓.๓.๑ แสดงธรรมแก่ภิกษุ	๒๒๑
๓.๓.๒ แสดงธรรมแก่พุทธบริษัทอื่น	๒๒๓
๓.๓.๓ การสนทนาธรรมกับสหธรรมิก	๒๒๓
๓.๔ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๒๒๕
๓.๕ สรุปคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมัตตานีบุตร	๑๓๑
บทที่ ๔ เปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับ พระปุลณมัตตานีบุตร	๑๓๓
๔.๑ ความเหมือนในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับ พระปุลณมัตตานีบุตร	๑๓๓
๔.๒ ความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับ พระปุลณมัตตานีบุตร	๑๔๙
๔.๓ เปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับ พระปุลณมัตตานีบุตร	๑๕๘

๔.๔	สรุปการเปรียบเทียบ	๑๖๗
๔.๕	ประโยชน์และการนำไปใช้	๑๖๘
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ		๑๗๑
๕.๑	บทสรุป	๑๗๑
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๗๓
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๗๓
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๗๔
บรรณานุกรม		๑๗๖
ประวัติผู้วิจัย		๑๗๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่สงฆ์สาวกและพุทธบริษัทอื่น ๆ ให้บรรลุผลตามพระองค์ด้วย พระสงฆ์ที่ได้บรรลุธรรมและอุปสมบทกับพระพุทธเจ้ามีจำนวนมาก เมื่อมีสาวกพอสมควรแล้วพระองค์ก็ได้ทรงส่งพระสาวกออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั่วชมพูประเทศ พระเถระเหล่านั้นได้เป็นกำลังในการช่วยพระพุทธเจ้าในการประกาศพระธรรมคำสอนของพระองค์จนมีผู้ศรัทธาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก ในบรรดาพระเถระเหล่านั้นบางรูปก็มีคุณพิเศษ หรือได้ตำแหน่งอันเลิศกว่าภิกษุรูปอื่นในด้านต่าง ๆ เช่น มีปัญญามาก มีฤทธิ์มาก เป็นต้น ดังนั้น ปัญญาจะเกิดขึ้นด้วยการกระทำให้ บังเกิดขึ้นด้วยการฟัง การวินิจฉัยพิจารณา และการลงมือประพฤติปฏิบัติ เมื่อปัญญาบังเกิดขึ้นแล้วบุคคลสามารถใช้ปัญญาเป็นเครื่องดำรงชีวิตของตนให้ปราศจากเวรภัยได้

ในสมัยพุทธกาล พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการประกาศพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีส่วนช่วยเหลือสงเคราะห์พุทธบริษัท ๔ และมหาชน ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมจนเกิดความเลื่อมใส ศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระพุทธสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้เป็นเอกทัศคะ ผู้มีความเป็นเลิศทางด้านปัญญาและพระธรรมเสนาบดี คู่กับพระพุทธเจ้าซึ่งทรงเป็นพระธรรมราชา ก็คือพระสารีบุตรพระอัครมหาสาวกเบื้องขวา^๑ ส่วนผู้มีความเป็นเลิศทางด้านเป็นพระธรรมกถึกคือ พระปุลณณ์มณินดาธิบดี^๒ พระเถระทั้งสองท่านนี้ถือว่าเป็นกำลังอันสำคัญยิ่งในการประกาศพระพุทธศาสนาให้กว้างไกล

ในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นสังคม โลกาภิวัตน์ สังคมเปลี่ยนเป็นยุคบริโภคนิยม ซึ่งส่วนมากเป็นวัตถุนิยม มีเทคโนโลยีใหม่ๆ มากมาย เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมาย มีการเปลี่ยนแปลงในสังคมอยู่ตลอดเวลา จึงมีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมทุกด้าน เกิดภาวะวิกฤติในสังคม

^๑พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมฺโม/พรหมอยู่), เอกทัศคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

^๒บุญเถร. ๕๐/๑๔๑/๗๖.

ทางด้านต่าง ๆ ซึ่งล้วนโยงใยกันเป็นลูกโซ่ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันเช่นด้านคุณธรรม จริยธรรม ความรุนแรงในสังคม เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มีผลกระทบต่อระบบในสังคมนั้น ดังนั้นถึงเวลาแล้วที่สังคมไทยจะต้องนำกระบวนการทัศน์ทางพระพุทธศาสนามาปรับประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาบูรณาการแบบองค์รวมตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ต่าง ๆ ในขณะนี้ เพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างครบวงจร อันจะส่งผลดีกับการแก้ไขปัญหาวิกฤติต่าง ๆ ของสังคมไทยต่อไป และเพื่อเป็นการช่วยให้สังคมมีการพัฒนาอย่างยั่งยืนสืบไป

จากเหตุผลเชิงประจักษ์ในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรและพระปุลณมณีนันทนินุตร พระสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยจึงมีความสนใจอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษารายละเอียดเรื่องคุณค่าของความเป็นเอตทัคคะของพระมหาสาวกทั้งสองท่าน เพื่อประโยชน์ในการนำมาประยุกต์ปรับใช้พัฒนาตนเอง สังคมและประเทศชาติต่อไป และเพื่อธำรง รักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงตั้งมั่น เจริญรุ่งเรืองสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมณีนันทนินุตร
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณีนันทนินุตร

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้น ขอบเขตการวิจัยจึงเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และกำหนดเนื้อหาให้อยู่ในขอบเขตเฉพาะของการศึกษาเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณีนันทนินุตรซึ่งมีขอบเขตการศึกษาวิจัยดังนี้

๑.๓.๑ ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ

ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ๕๑ เล่ม พ.ศ.

๒๕๓๕

๑.๓.๒ ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ

- ๑) คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๒) เอกสารของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง
- ๓) เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ (Documentary Research) โดยมีการวิจัยดังนี้

- ๑.๔.๑ รวบรวมข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก
- ๑.๔.๒ รวบรวมข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตำรา วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๔.๓ วิเคราะห์ข้อมูล
- ๑.๔.๔ สรุปและเสนอผลงานวิจัย

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

- ๑.๕.๑ ทำให้ทราบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร
- ๑.๕.๒ ทำให้ทราบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมณีนันทานีบุตร
- ๑.๕.๓ ทำให้ทราบการเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณีนันทานีบุตร
- ๑.๕.๔ ทำให้เกิดงานวิจัยที่ทรงคุณภาพและมีคุณค่าต่อสังคมและพุทธศาสนา

๑.๖ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัย

คุณค่า หมายถึง ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ คุณความดี ประโยชน์ที่เป็นสภาพเกื้อกูล เป็นธรรมที่ทำให้เกิดความดีงาม คุณค่าในทรรสนะทางพระพุทธศาสนา ความประพฤตินี้ดีงาม จึงเป็นผลดีที่ได้รับจากการปฏิบัติ อีกอย่างหนึ่งว่าอรรถ หรือ อานิสงส์ นั่นเองหมายถึง ประโยชน์หรืออานิสงส์หรือผลที่จะได้รับ เป็นการถือเอาประโยชน์จากสิ่งนั้น คุณค่าของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและเหล่าพุทธสาวก จะเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และบุคคลอื่นก็ต่อเมื่อได้นำเอาหลักธรรมนั้นไปประพฤติปฏิบัติ หลักสำคัญของคุณค่าอยู่ที่การปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์

เอตทัคคะ หมายถึง ผู้ยอดเยี่ยมทางใดทางหนึ่งเป็นพิเศษ ในที่นี้ หมายถึง พระอริยสาวกผู้ได้รับยกย่องในด้านเป็นผู้มีปัญญามาก เช่น เป็นเอตทัคคะในด้านผู้มีปัญญามาก เช่น พระสารีบุตร เป็นต้น เป็นเอตทัคคะฐาน คือ ตำแหน่งที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศในคุณนั้นๆ

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะ หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐสุดที่สร้างคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

พระสารีบุตร หมายถึง พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านนาลกะ (บางแห่งเรียกนาลันทะ) ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าหมู่บ้านนั้น บิดาชื่อ วัณฺณคันทพราหมณ์ มารดาชื่อ สารี จึงได้นามว่าสารีบุตร

พระปฐมมณฑลนิมิตร์ หมายถึง พระปฐมมณฑลนิมิตร์ ที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะเดิมชื่อ “ปฐมณะ” เป็นบุตรของนางมณฑลนิทานิ ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ โทณวัตถุ ไม่ไกลจากเมืองกบิลพัสดุ์ เป็นหลานของพระอัญญาโกณฑัญญะ

ธรรมกถึก หมายถึง ผู้กล่าวสอนธรรม ผู้แสดงธรรม นักเทศน์

สัทธีวาทริก หมายถึง ศิษย์ผู้ช่วย เป็นคำเรียกผู้ที่ได้อุปสมบท ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์องค์ใดก็เป็นสัทธีวาทริกขององค์นั้น

อันเตवासิก หมายถึง ผู้อยู่ในสำนัก ภิกษุผู้ขออยู่ร่วมสำนัก ศิษย์ผู้รับใช้ และอยู่ร่วมสำนักเดียวกับอาจารย์

กัป, กัลป์ หมายถึง กาลกำหนด, ระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่า โลก คือ สกलจักรวาล ประลัยครั้งหนึ่ง ท่านให้เข้าใจด้วยอุปมาว่า เปรียบเหมือนมีภูเขาศิลาล้วน กว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรือสิ้นไป กัปหนึ่งยาวนานกว่านั้น; กำหนดอายุของโลก; กำหนดอายุ เรียกเต็มว่า อายุกัป เช่นว่า อายุกัปของมนุษยนี้ ประมาณ ๑๐๐ ปี

อสงไขยกัป หมายถึง ระยะเวลากาลที่ยาวนาน นับไม่ได้ กำหนดไม่ได้ ไม่อาจนับเป็นจำนวนละเอียดได้ แบ่งออกเป็น ๔ อสงไขยกัป คือ

๑. สังวัฏฏกัป คือ นับแต่มีไฟบรรลัยกัลป์มาเผาผลาญ โลกสูญสิ้น
 ๒. สังวัฏฏฐายีกัป คือ นับแต่โลกธาตุถูกไฟเผาผลาญจนโลกมีคมืดอยู่นาน จนเริ่มมีก้อนเมฆใหญ่ก่อตัวขึ้นมาใหม่
 ๓. วิวัฏฏกัป คือ เริ่มมีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ขึ้นมาและเริ่มมีฝนตกลงสู่พื้นดิน
 ๔. วิวัฏฏฐายีกัป คือ โลกมีการเริ่มต้นขึ้นมาใหม่ และพัฒนาการจนเป็นโลกขึ้นมาเหมือนเดิม
- เปรียบเทียบ หมายถึง การพิจารณาเทียบเคียงในประเด็นความเหมือนกันหรือความแตกต่างกัน

บทที่ ๒

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอสีติมหาเถรสาวก ๘๐ องค์ ซึ่งพระพุทธเจ้ายกย่องว่าเป็นเลิศในทางปัญญา เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เป็นพระธรรมเสนาบดี และเป็นพระธรรมทูตรุ่นแรกในจำนวนพระภิกษุสงฆ์ ๖๐ รูป ในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา และพระพุทธเจ้าทรงมอบหน้าที่ให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้กุลบุตรผู้มีศรัทธา ท่านแสดงธรรมพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และพระจตุราริยสังได้เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง โดยขยายความให้กว้างขวางพิสดารแก่พุทธบริษัท ๔ และบุคคลทั่วไป ท่านได้ทำคุณประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้าเป็นอันมาก เช่น แสดงธรรมแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ให้มีความเข้าใจในหลักธรรมอันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ตลอดจนบุคคลสำคัญที่ยังมิได้นับถือพระพุทธศาสนาให้หันมาศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แล้วสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตได้ตามอัธยาศัยของตน เพราะฉะนั้นในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยจึงนำเสนอข้ออ้างละเอียดเพื่อที่นำไปสู่บทที่ ๔ และสามารถวิเคราะห์ให้มองเห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาคุณค่าของความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร ซึ่งจะแบ่งประเด็นศึกษาต่าง ๆ คือ (๑) ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร และ (๒) ชีวิตประวัติของพระสารีบุตร เป็นต้น ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดเป็นลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร

ความหมายของคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร หมายถึง บุคคลผู้ยอดเยี่ยมบุคคลที่เด่นมีความเป็นเลิศที่สร้างคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น และประโยชน์ส่วนรวม ท่านพระสารีบุตรเป็นพระเถระที่ทำให้คุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ท่านเป็นพระพุทธสาวกที่มีบทบาทสูงยิ่งในการสืบทอด สืบสานพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และเป็นพระอรหันตสาวกที่มีปัญญามาก มีปัญญาล้ำเลิศยิ่งนัก มีไหวพริบปฏิภาณในการ สั่งสอนธรรมแก่เหล่าพุทธบริษัทให้ได้เข้าถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อความแจ่มแจ้งกระจ่างชัด ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

ในการศึกษาวิจัยเรื่องพระเอกทศกัณฐ์ของพระพุทธรูปเข้านั้น ก่อนอื่นผู้ศึกษาวิจัยพึงทราบ ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบหรือองค์คุณต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันแต่ละด้าน ได้แก่ หลักการ แต่งตั้งตำแหน่งเอกทศกัณฐ์ ประเภทพระสาวกของพระพุทธรูปเจ้า พระอสีติสาวกผู้เลิศที่สุดแห่งบารมีญาณ การอุปสมบทของพระมหาสาวก คุณวิเศษของพระมหาสาวก ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมี เป็นต้น ซึ่งบางด้าน ผู้วิจัยได้นำไปแทรกประกอบความเข้าใจในบางเนื้อหา ดังนี้

๑. หลักการแต่งตั้งตำแหน่งเอกทศกัณฐ์

แม้ว่าภิกษุสาวกครั้งพุทธกาลจะมีอยู่จำนวนมาก แต่มีเพียง ๔๑ ท่านเท่านั้นที่พระพุทธรูปเจ้า ตรีศกยกย่องหรือแต่งตั้งว่าเป็นเอกทศกัณฐ์ คือ เป็นพระภิกษุสาวกผู้มีความสามารถเป็นเลิศเฉพาะด้าน ซึ่งพระพุทธรูปทรงแต่งตั้งด้วยเหตุผล ๔ ประการ คือ

๑) อดุลยปฏิบัติโต คือ ได้รับการยกย่อง สรรเสริญ และแต่งตั้ง ตามเรื่องที่เกิดขึ้น คือ พระภิกษุหรือพระเถระนั้น ได้แสดงความสามารถออกมาทันทีและสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ

๒) อาคมโนโต คือ ยกย่องตามกำลังความปรารถนาและบารมีที่ได้สั่งสมไว้แต่ปางก่อน หมายถึงว่าท่านเหล่านั้นได้สะสมและเพิ่มพูนบารมีทั้งหลาย พร้อมทั้งความโดดเด่นในคุณสมบัติ ด้านนั้นมายาวนานหลายแสนชาติ เช่นที่ตรัสว่า... “สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาแต่ในปัจจุบันนี้เท่านั้นหาไม่ได้ แม้ในอดีตกาล สมัยที่เธอบวชเป็นฤๅษี ๕๐๐ ชาติ ก็เป็นผู้มีปัญญาเหมือนกัน”

๓. จินณวลิตโต คือ ยกย่องตามความเชี่ยวชาญความชำนาญยิ่งในเรื่องนั้น โดยเฉพาะ คือ เป็นความเชี่ยวชาญหรือความชำนาญเป็นพิเศษที่ปรากฏชัดในชาติปัจจุบัน อันท่านเหล่านั้นประพฤติด้อย ๆ ทั้งก่อนเป็นพระอรหันต์และหลังเป็นพระอรหันต์แล้ว เช่น พระสารีบุตรก่อนบวชก็เป็นผู้มีปัญญาคิดและแสวงหาคำตอบในเรื่อง โมกขธรรมเนื่อง ๆ

๔. คุณาติเรกโต คือ ยกย่องตามคุณพิเศษที่มีเหนือกว่าภิกษุรูปอื่น แม้ในหมู่ภิกษุผู้มีความสามารถอย่างเดียวกัน คือ เว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ภิกษุสาวกอื่นก็มีคุณพิเศษไม่เทียบเท่าภิกษุรูปนั้น ดังนั้น ภิกษุรูปนั้นจึงได้รับยกย่องว่าเป็นเอกทศกัณฐ์ “...ในเหตุ ๔ อย่างนั้น พระเถระบางรูป ย่อมได้ตำแหน่งเอกทศกัณฐ์ โดยเหตุอย่างเดียว บางรูปได้โดยเหตุ ๒ อย่าง บางรูปได้โดยเหตุ ๓ อย่าง และบางรูปได้โดยเหตุทั้ง ๔ อย่าง เช่น ท่านพระสารีบุตร”^๑

๒. ความหมายและประเภทของพระสาวก

คำว่า “สาวก” แปลตามศัพท์ว่า ผู้ฟัง โดยทั่วไปหมายถึงผู้ฟังคำสอน ผู้ฟังถ้อยคำหรือหมายถึง ศิษย์ อรรถกถาเถรคาถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้คำจำกัดความแคบลง คือ ให้หมายเอาเฉพาะผู้ฟังคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าเท่านั้น ดังอธิบายว่า “บุคคลเหล่าใดฟังพระโอวาทานุสาสนีของ

^๑ อ.เจก. ๓๒/๑/๒๒๙-๒๔๐.

พระผู้มีพระภาคเจ้าโดยเคารพ เหตุนี้บุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่า สวาก (ผู้ฟัง) หมู่แห่งสวากทั้งหลาย
ชื่อว่า สวากสงฆ์ หมายความว่า ชุมนุมแห่งสวาก (ผู้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า) ผู้ถึงความ เป็นกลุ่ม
ก้อนกันด้วยความเป็นผู้เสมอกัน โดยศีลและทฎฐิ...”^๒

“ชื่อว่า สวาก เพราะเกิดในที่สุคแห่งการฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา...การตรัสรู้ ถัง
ธรรมของพระสวากทั้งหลาย ชื่อว่า สวากสัมโพธิ”^๓

๓. พระสวาก ๓ ประเภท

เมื่อความหมายสูงสุดของสวาก หมายถึง ผู้ฟังธรรมแล้วตรัสรู้ พระสังฆธรรม พระสวากใน
ที่นี้จึงหมายถึงพระอริยบุคคลทั้งหลาย มิใช่ปุถุชนผู้ฟังพระธรรมเทศนาทั่วไป (แต่จะใช้เรียกปุถุชน
ว่าเป็นสวากก็ได้ในความหมายว่า “ผู้ฟัง” อย่างเดียว แต่ไม่ได้หมายถึงผู้ฟังแล้วตรัสรู้ธรรม) จำแนก
พระสวากเป็น ๓ ประเภท (ในที่นี้หมายถึงเฉพาะพระภิกษุเท่านั้น) คือ

๑. พระอัครสวาก คือ สวากผู้เลิศ ผู้ยอดเยี่ยม มีอยู่ ๒ ท่าน คือ พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ
ทั้งสองท่าน ดำรงอยู่ในความเป็นเลิศด้วยคุณทั้งปวง พร้อมด้วยความพิเศษเพื่อบรรลุมารมีอัน
อุกฤษฏ์ในปัญญาและสมาธิตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติชอบอันตั้งมั่นแล้ว ตลอดกาลนานต่อเนื่อง
โดยความเคารพอันนำมาเฉพาะอภินิหารที่เกิดจากเหตุเหล่านั้น เป็นเหตุแห่งความสำเร็จในกิจอื่น
อย่างดียิ่งของสัมมาทิฎฐิและสัมมาสมาธิอันเป็นตัวธรรมาคือพระสารีบุตรมีสัมมาทิฎฐิเป็นประธาน
ส่วนพระมหาโมคคัลลานะมีสัมมาสมาธิเป็นประธานในการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการแม้
เมื่อเป็นพระมหาสวากด้วยแต่ก็เรียกทั้งสองท่านว่าพระอัครสวาก เพราะทั้งสองท่านเป็นผู้ตั้งอยู่ใน
ความเป็นเลิศกว่าสวากทั้งปวงที่ถึงที่สุด แห่งสวากบารมีญาณ เช่น บำเพ็ญบารมีนานกว่าพระ
มหาสวากอื่น ๆ เพราะเป็นใหญ่ด้วยอภินิหาร คืออำนาจบุญที่สั่งสมไว้และเพราะเป็นใหญ่ด้วยความ
เพียร พยายามที่ประกอบไว้ในกาลก่อน (นุรพประโยค)^๔

๒. พระมหาสวาก คือ สวากผู้ใหญ่หรือสวากชั้นหัวหน้า ซึ่งพระอรธกถาจารย์จัดไว้ ๘๐ รูป
เรียกอีกชื่อว่า พระอสีติมหาสวาก (หนังสือเล่มนี้มุ่งแสดงประวัติของท่านเหล่านี้) คำว่า อสีติ แปลว่า ๘๐,
มหา แปลว่า ใหญ่หรือมาก, สวาก แปลว่า ผู้ฟัง รวมความว่า “ผู้ฟังหรือผู้ศึกษาธรรมจากพระพุทธเจ้า
แล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์จำนวน ๘๐ รูป” พระเถระทั้ง ๘๐ รูป เช่น พระอัญญาโกณฑัญญะเป็นต้นนี้
ถูกเรียกว่าพระมหาสวาก(พระไตรปิฎกเรียกพวกท่านว่าภิกษุผู้มีชื่อเสียง แต่อรธกถาเรียกพระอสีติมหาสวาก)

^๒ อ.เจก. ๓๒/๓๑๔/๓๐๐.

^๓ จ.เถร. ๕๐/๑๓๗/๑๕.

^๔ ธรรมสภา, อสีติมหาเถระสวาก ๘๐ พระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถาบัน
บรรลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๒-๓.

เพราะเป็นผู้มีอิทธิพลมากกว่าพระปกตีสาวก มีคำอธิบายไว้ว่า “เพราะเป็นสาวกผู้ใหญ่ด้วยคุณ มีศีล เป็นต้น และเป็นผู้สำเร็จคุณวิเศษอันดียิ่งในสันดานของตน โดยความเป็นผู้ใหญ่ด้วยอิทธิพล และเป็นผู้ใหญ่ด้วยบุรพประโยค เหมือนภาวนาพิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นของท่านผู้เป็นทิวฐิปัตตะ (หมายถึง ผู้ถึงทิวฐิ คือ บรรลุสัมมาทิวฐิ) เป็นคุณวิเศษที่ปรารถนาได้แน่เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วย ศรัทธา (สัทธาวิมุตติ) และของผู้เป็นอุกโตภาควิมุตติ (ผู้หลุดพ้น ทั้งสองส่วน คือ หลุดพ้นจากรูป ภายด้วยอรุปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค) ก็เป็นคุณวิเศษที่ปรารถนา ได้แก่ เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ฉะนั้น”

๓. พระปกตีสาวก คือ สาวกธรรมดา หมายถึงภิกษุอริยสาวกที่ไม่ได้เป็นพระอัครสาวกและ พระมหาสาวก แต่เป็นพระอริยบุคคลระดับต่างๆ กันไป อธิบายว่า...“พระอริยสาวกเหล่าใด เปรียบ (ด้านคุณวิเศษ) ไม่ได้เลยกับพระอัครสาวก และพระมหาสาวก โดยที่แท้มีเป็นร้อยเป็นพัน พระอริยสาวก เหล่านั้นเป็นพระปกตีสาวก”^๕ พระสาวกทั้ง ๓ ประเภท แตกต่างกันด้วยระยะเวลาบำเพ็ญบารมี ความปรารถนาพิเศษ คุณวิเศษและความเป็นเอตทัคคะ เป็นต้น แต่ทุกรูปมีความเหมือนกันก็คือ ความเป็นพระสาวกของพระบรมศาสดา^๖

อนึ่ง สำหรับในพระมหาสาวก หรือพระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูปนั้น ท่านแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑. พระมหาสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ ๔๑ รูป ๒. พระมหาสาวก ที่ไม่ได้เป็นเอตทัคคะ ๓๙ รูป

ส่วนเอตทัคคะ แปลว่า ที่สุด ประเสริฐ ความยอดเยี่ยมยิ่ง ความเป็นเลิศ ความชำนาญเฉพาะ เป็นฐานะหรือฐานันดรที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องด้วยพระองค์เอง ๔๑ ท่าน^๗

๔. ธรรมพิเศษที่ช่วยให้สำเร็จตามแรงปรารถนา

ในขุททกนิกาย เถรคาถา มีกล่าวเรื่องธรรมพิเศษที่ช่วยหล่อหลอมให้สำเร็จตามแรงปรารถนาไว้ว่า “แท้จริง ด้วยการสั่งสมทานไว้ ท่านเหล่านี้จึงเป็นผู้มีใจไม่ข้องอยู่ในกิเลสทั้งปวง เป็นผู้มึนจิตไม่ พังเล็ง เพราะมีอชยาสัยไม่ละโมภในภพนั้น ๆ, ด้วยการสั่งสมศีลไว้ จึงเป็นผู้มีกาย วาจา และการงาน บริสุทธิ์ด้วยดีเพราะมีกาย วาจาสำรวมดีแล้ว มีอาชีพบริสุทธิ์ มีอินทรีย์สังวร โภชนะมัตตัญญูตาแล้ว ตั้งจิตมั่นด้วยชาคริยานุโยค การประกอบความเพียรของท่านเหล่านั้น พึงทราบด้วยการบำเพ็ญปัจจา คติวัตรที่ทำไว้แล้ว มั่นในธรรมพิเศษและบารมีทั้งหลาย จะทำให้ เข้าสู่เบื้องต้นของวิปัสสนา(ง่าย) ย่อมอยู่ในเงื้อมมือของท่านผู้ปฏิบัติอยู่เช่นนี้ได้โดยไม่ยากทีเดียว, ส่วนคุณธรรมมีวิริยะ เป็นต้น ก็

^๕ จุ.เถร. ๕๐/๔/๕๖๒-๕๖๓.

^๖ ธรรมสภา, อสีติมหาเถระสาวก ๘๐ พระอรหันต์, อ้างแล้ว, หน้า ๓-๔.

^๗ อัง.เอก. ๓๒/๑/๒๒๗-๕๐๖.

หยั่งลงสู่ภายในแห่งบุพภาควิปัสสนานั้นทีเดียว...”^๘ นอกจากนี้แล้ว ท่านยังว่าสมณะและวิปัสสนาก็ล้วนเป็นธรรมอุคหนุนาการบำเพ็ญเพียรเช่นเดียวกับบารมี ๑๐

ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร กล่าวอธิบายวัตรพิเศษว่า วัตรพิเศษ หรือ ปัจจาคติกวัตร หรือคตปัจจาคติกวัตร เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระภิกษุมีการนำกรรมฐานไปและนำกลับ เรียกว่า คตปัจจาคติกวัตร (เป็นวัตรเพื่อพัฒนาจิต ไม่ใช่วัตร ๑๔ ประเภท ในพระวินัย เช่น อรคันตูกวัตร เป็นต้น) คือ การเลือกอารมณ์กรรมฐานที่ตนชอบใจใน กรรมฐาน ๓๘ อย่าง แล้วยึดอารมณ์นั้นเท่านั้นไปในที่ที่ภิกษาจารย์เป็นการยึดอารมณ์กรรมฐานไว้ภายในใจในทุกที่ ๆ โคจรไปของพระภิกษุผู้ใคร่ครวญถึงประโยชน์และสัพปาเยอย่างนี้ ชื่อ โคจรสัมปชัญญะ เพื่อความแจ่มแจ้ง โคจรสัมปชัญญะนั้น บัณฑิตควรทราบ จตุกกะนี้ ดังต่อไปนี้ ยกตัวอย่างภิกษุ ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ นำ (กรรมฐาน) ไปไม่นำ (กรรมฐาน) กลับ ๒) ภิกษุบางรูปนำกลับ ไม่นำไป ๓) ภิกษุบางรูปไม่นำไป ไม่นำกลับ ๔) ภิกษุบางรูปนำไปด้วย นำกลับด้วย (เป็นรูปที่ชื่อว่าบำเพ็ญวัตรนี้แท้จริง) ในบรรดาภิกษุ ๔ จำพวกนั้น ภิกษุใดชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกั้น (นิวรณ์) ด้วยการจงกรมและด้วยการนั่งในกลางวัน ตอนปฐมยามในกลางคืนก็ปฏิบัติอย่างนั้น นอนในมัชฌิมยาม ยังกาลให้ล่วงไปด้วยการนั่งและการจงกรมไปในปัจฉิมยาม กระทำวัตรที่ลานพระเจดีย์และลานพระศรีมหาโพธิ์ก่อนที่เดียวรดน้ำที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตั้งน้ำฉัน น้ำใช้ไว้ ประพฤติสมาทานขันธกวัตรทุกอย่าง มีอาจริยวัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้น ภิกษุนั้นกระทำสรีระบริกรรม แล้วเข้าสู่เสนาสนะให้ร่างกายได้รับไออุ่นช่วง ๒-๓ กลับ แล้วประกอบเนืองๆซึ่งกรรมฐาน ลูกขึ้นในเวลาภิกษาจารย์ ถือบาตรและจีวร โดยกำหนดกรรมฐานเป็นหลักนั้นเทียว ออกจากเสนาสนะ ใส่ใจกรรมฐานอยู่อย่างนั้น ไปลานพระเจดีย์ หากเจริญพุทธานุสสติกรรมฐานอยู่ ก็เจริญพุทธานุสสติกรรมฐานนั้นเรื่อยไป ไม่ละกรรมฐานนั้น เข้าไปสู่พระเจดีย์ หากเจริญกรรมฐานอื่นอยู่ให้พักกรรมฐานนั้น...หากเจดีย์ใหญ่ ให้ทำประทักษิณ ๓ ครั้ง แล้วพึงไหว้ในฐานะทั้ง ๔ (๔ ทิศ) หากเจดีย์เล็ก ให้ทำประทักษิณนั้นแล้ว ไหว้ทิศทั้ง ๘...รับบาตรนิมนต์ไปนั่งบน โรงฉันหรือบนเรือน...ถ้าแม่เขาไม่ขอให้แสดงธรรม ก็พึงแสดงธรรมกถาทีเดียว เพื่อสงเคราะห์ประชาชน...แม้ไม่อาจก้าวลงสู่อริยมูมิ ก็ข่มกิเลสที่นั้นไว้ เคนมนสติการกรรมฐานเรื่อยไป ภิกษุนั้นจะไม่ย่างเท้าไป โดยไม่เจริญกรรมฐานหรือด้วยจิตที่ไม่มีกรรมฐาน เพราะหากย่างเท้าไปก็ต้องถอยกลับมาที่เดิม ดูพระมหาปุสสเทวเถระผู้อยู่ถ้ำถกวิหาร ได้ยินว่าพระเถระนั้นบำเพ็ญคตปัจจาคติวัตรอยู่ ๑๕ ปี แม้นมนุษย์ทั้งหลายได้เห็นพระเถระเดินไปมาอยู่อย่างนั้น จึงสนทนากันว่าพระเถระรูปนี้เดินกลับไปกลับมาอยู่บ่อย ๆ ถ้าจะหลงทางหรือลืมนะอะไร ๆ พระเถระนั้นหาได้สนใจคำของคนเหล่านั้นไม่ กระทำสมณธรรมด้วยจิตที่ประกอบด้วยกรรมฐานเท่านั้น ได้บรรลุพระอรหัต

^๘ จุ.เถร. ๕๐/๑/๒๐-๒๒.

ในพรรษาที่ ๒๐^๕ อานิสงส์ของการบำเพ็ญศบกิจจากตัวต้วนี้ มีกล่าวไว้ว่า “...ครั้นฉันเสร็จแล้ว คั้นน้ำและบ้วนปาก พักพอให้หายอึดอัดด้วยอาหารครู่หนึ่ง แล้วมนสิการกรรมฐานที่เคียว ก่อนอาหารอย่างไร หลังอาหารก็อย่างนั้น ทั้งยามต้นและยามหลัง นี้เรียกว่าทั้งนำไปและนำกลับ ก็ภิกษุบำเพ็ญศบกิจจากตัวต้วนี้ กล่าวคือ นำกรรมฐานไปและนำกลับมา นี้ หากเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย อุบัติแล้ว จะบรรลุพระอรหัตต์ได้ในปฐมวัยที่เคียว ถ้าไม่ได้บรรลุในปฐมวัยก็จะได้บรรลุใน มัชฌิมวัย ถ้าไม่ได้บรรลุในมัชฌิมวัยก็จะบรรลุในเวลาตาย ถ้าไม่ได้บรรลุในเวลาตายก็จะไปเป็น เทพบุตรแล้วบรรลุ ถ้าไม่ไปเป็นเทพบุตรแล้วบรรลุ ไปเกิดเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ ก็บรรลุ บังเ็จโพธิญาณ ถ้าไม่บรรลุบังเ็จโพธิญาณ เมื่อไปเกิดพบพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็จะได้เป็นพระ อรหันต์ประเภทจีปภาภิกษุญา ดังท่านพระพาหิยทารุจิระก็มี ประเภทมีปัญญามากเช่นพระสารีบุตร เถระก็มี...ประเภทเชี่ยวชาญแสดงธรรมเช่น พระปุลณมันตานีบุตรเถระก็มี...” ดังนี้เป็นต้น ในข้อ ปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อนี้ ภิกษุใดทั้งนำไปและนำกลับ โคจรสัมปชัญญะของภิกษุนั้นย่อมเป็นอันถึงที่สุดแห่ง การปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้^๖ ส่วนอัสติสาวกผู้เลิศที่สุดแห่งบารมีญาณ การอุปสมบทของ พระมหาสาวก คุณวิเศษของพระมหาสาวก และระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมีจะอยู่ในเนื้อหาต่อไป

ในพระสูตรต้นตปิฎกอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิกาย อนุวัตตนสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระสารีบุตร และโอรสพระเจ้าจักรพรรดิ ความว่า “...พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิราช ประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ประการย่อมทรงทำให้ “จักร” ที่พระราชบิดาทรงให้เป็นไปแล้วให้เป็นไป ตามได้โดยธรรมที่เคียว” จักรรัตนะนั้น ย่อมเป็นจักรที่ไม่มีมนุษย์ผู้เป็นข้าศึกศัตรูใด ๆ จะต่อสู้อัน ทานได้ องค์คุณ ๕ ประการ นั้น คือ พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิราช ทรงรู้จักผล ๑ ทรงรู้จักเหตุ ๑ ทรงรู้จักประมาณ ๑ ทรงรู้จักกาล ๑ ทรงรู้จักริชัย ๑...พระราชโอรสองค์ใหญ่ของ พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้แล ย่อมทรงยังจักรที่พระราชบิดาทรงให้เป็นไปแล้วให้เป็นไป ตามโดยธรรมที่เคียว จักรนั้นย่อมเป็นจักรอันมนุษย์ผู้เป็นข้าศึกใด ๆ จะต้านทานมิได้...พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๕ ประการก็ฉนั้นเหมือนกันย่อมยังธรรมจักร ชั้นเยี่ยมที่ตถาคตให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบเทียว ธรรมจักรนั้นย่อมเป็นจักรอันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครในโลก จะคัดค้านไม่ได้ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ พระสารีบุตร ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รู้จักผล ๑ รู้จักเหตุ ๑ รู้จักประมาณ ๑ รู้จักกาล ๑ รู้จักริชัย ๑...พระสารีบุตร ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมยังธรรมจักรชั้นเยี่ยม ที่ตถาคตให้เป็นไปแล้วให้เป็นไป ตาม

^๕ที่.ส. ๑๑/๑๒๒-๑๔๐/๔๑๙-๔๒๔.

^๖ที่.ส. ๑๑/๑๒๒-๑๔๐/๔๒๖-๔๒๗.

โดยชอบเที่ยว ธรรมจักรนั้นย่อมเป็นจักรอันสมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะค้ำค้ำน ไม่ได้”^{๑๑}

จากพระสูตรนี้ อธิบายขยายความได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระสารีบุตร กับราชโอรสองค์โตของพระเจ้าจักรพรรดิว่า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิผนวชหรือสิ้นพระชนม์ลง จักรรัตนตั้งอยู่เพียง ๗ วันก็อันตรธานไป แต่พระเชษฐโอรสสามารถหาจักรมาหมุนตามเสด็จได้สืบต่อไปเพราะว่าพระเชษฐโอรสนั้นทรงตั้งอยู่ในประเพณี ของพระบิดาและประพฤติปฏิบัติการปกครอง ประชาราษฎรเช่นเดียวกับพระบิดา บำเพ็ญจักรพรรดิวัตรให้สมบูรณ์ จึงดูแล รักษาครอบครอง จักรพรรดิราชย์ไว้ได้ ดังนี้ชื่อว่าทรงหมุนตามจักรที่พระบิดาให้หมุนไปแล้วนั่นเอง พระสารีบุตร ก็เช่นเดียวกัน ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัดและสามารถเทศนาสั่งสอนธรรมแทนพระพุทธเจ้าแก่เหล่าพุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปได้ ท่านไปปฏิบัติธรรมจาริกที่ใดก็เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงเสด็จประทับแสดงพระธรรมเทศนา ณ ที่นั้น ดังนั้น คุณค่าของพระสารีบุตรจึงมีมากมายมหาศาล ประมาณไม่ได้

ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค สุลิมสูตร เรื่องพระอานนท์เถระขณะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ท่านได้กล่าวถึงคุณของพระสารีบุตร ความว่า “...ครั้งนั้น สุลิมเทพบุตร แวดล้อมไปด้วยเทพบุตรบริษัทเป็นอันมาก ขณะที่พระผู้มีพระภาคและพระอานนท์เถระกำลังกล่าว สรรเสริญคุณท่านพระสารีบุตรอยู่ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัต แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง จึงได้กราบบังคมทูลพระผู้มีพระภาคว่า จริยอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค แล้วทูลสนับสนุนคำกล่าวของพระอานนท์ แล้วก็ทูลว่า ข้าพระองค์ได้เข้าร่วมประชุมเทพบุตรบริษัทใดๆก็ได้ยินเสียงอย่างหนาหูว่าท่านพระสารีบุตร เป็นบัณฑิต เช่นเดียวกับที่พระอานนท์ได้กล่าวแล้ว สุลิมเทพบุตร ได้กล่าวกาลานี้ในสำนัก พระผู้มีพระภาค ปราบถึงท่านพระสารีบุตรว่า พระสารีบุตร คนรู้จักท่านดีว่าเป็นบัณฑิตไม่ใช่คนมัก โกรธ มีความปรารถนาน้อย สงบเสงี่ยม ฝึกฝนมาดีมีคุณงามความดีอันพระศาสดาทรงสรรเสริญ เป็นผู้แสวงคุณ ฯ พระผู้มีพระภาคได้ภายิตคาถาตอบสุลิมเทพบุตรปราบถึงท่านพระสารีบุตรว่า สารีบุตร ใคร ๆ ก็รู้จักว่าเป็นบัณฑิต ไม่ใช่คนมัก โกรธ มีความปรารถนาน้อย สงบเสงี่ยม อบรม ฝึกฝนมาดี จำงอยู่ก็แต่กาลเป็นที่ปรินิพพาน ฯ...”^{๑๒}

สรุปว่า พระสารีบุตรมีคุณค่าสูงมาก สมบูรณ์เพียบพร้อมในความเป็นเอกทัคคะที่หาประมาณไม่ได้ ประกอบแต่คุณงามความดี และ เป็นผู้ที่มีปัญญาล้ำเลิศมากกว่าพระภิกษุสาวก รูปอื่น ๆ ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สัมฤทธิ์ผล

^{๑๑} อ.จ.ปญจก. ๓๖/๑๓๒/๒๓๕-๒๓๖.

^{๑๒} ส.ส. ๑๕/๓๐๓/๓๘๖-๓๘๘.

นอกจากนี้ ความหมายของคำว่าคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรยังมี
ปรากฏทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายเอาไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมาย คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของ
พระสารีบุตรเอาไว้ว่า “คุณค่า” หมายถึง สิ่งที่มีประโยชน์หรือมีมูลค่าสูง^{๑๓} “ความเป็นเอตทัคคะของ
พระสารีบุตร” หมายถึง พระสารีบุตรผู้ยอดเยี่ยมในด้านผู้มีปัญญามาก ดังนั้น ความหมายคุณค่าแห่ง
ความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรจึงหมายถึง พระสารีบุตรผู้ยอดเยี่ยมที่ได้สร้างประโยชน์ทั้งแก่
ตนและผู้อื่นให้เข้าถึงธรรมและพ้นจากทุกข์ได้ด้วยการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัททั้งหลาย

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร
เอาไว้ว่าคุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่
มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตนเพื่อความดีงามความดำรงอยู่ด้วยสิ่งมีชีวิต หรือ เพื่อประโยชน์สุข
ทั้งของตนเองและผู้อื่น^{๑๔} ดังนั้น คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร จึงหมายถึง
คุณประโยชน์แห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรที่ได้อนุเคราะห์เหล่าภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา
อุบาสิกา และบุคคลทั่วไปให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข และเข้าใจหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้ง

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้อธิบายความหมาย “คุณค่า” ไว้ว่า หมายถึง
ราคา, ประโยชน์, อานิสงส์ ผลที่เราจะได้รับนั้น เรียกว่า คุณค่า โดยใจความคือ ประโยชน์ หรือ
อานิสงส์ หรือ ผลที่จะได้รับนั่นเองเรียกว่า คุณค่า^{๑๕}

กล่าวโดยสรุป คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรหมายถึง ประโยชน์ของ
ความเป็นเอตทัคคะของท่าน นอกจากจะทำให้ตนเองเข้าถึงความพ้นทุกข์แล้วยังสอนให้ผู้อื่นเข้าถึง
ธรรมด้วยปัญญาของท่านที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายว่าเป็นผู้
เลิศทางด้านปัญญาอย่างมาก นอกจากนี้พระสารีบุตรยังมีคุณธรรมที่น่ายกย่องอีกมากมาย

^{๑๓}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๓.

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕๔.

^{๑๕}ธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), คุณค่าของการปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖-๗.

๒.๒ ชีวิตประวัติของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นหนึ่งในพระอสีติมหาเถระสาวกที่มีความสำคัญองค์หนึ่ง ในจำนวน ๘๐ พระอรหันต์ ท่านได้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทำให้พุทธบริษัทเกิดความเลื่อมใส ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น เป็นผู้ทำหน้าที่พระอุปัชฌาย์รูปแรกบวชให้กุลบุตรผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นผู้เสนอให้พระพุทธเจ้าสังคายนาเรียบเรียงพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ มีความอนุเคราะห์ต่อเพื่อนบรรพชิต และอุบาสก อุบาสิกา สามารถแสดงธรรมได้เหมือนพระพุทธเจ้า ดังนั้นคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรจึงมีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนามากเป็นอย่างยิ่ง ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอประวัติของพระสารีบุตรเริ่มตั้งแต่ยังเป็นคฤหัสถ์จนเป็นบรรพชิตและปริณิพพานดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๑ ชาติภูมิ

พระสารีบุตร เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล หมู่บ้านอุปติสคามเขตตำบลนันทาใกล้กรุงราชคฤห์ บิดาเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน ชื่อ วัณณะมารดาชื่อ นางสารี ชื่อเดิมของท่าน คือ อุปติสสะ แต่เพราะเป็นบุตรของนางสารี จึงนิยมเรียกกันว่า สารีบุตร ท่านเป็นบุตรชายคนโต มีน้องชาย ๓ คน ชื่อ จุนทะ อุปเสนะ เรวตะ มีน้องสาวอีก ๓ คน ชื่อ จาลา อุปจาลา สีสุปจาลา รวมเป็น ๗ คนพี่น้อง^{๑๖} ตระกูลพราหมณ์ของบิดาอุปติสสมาณพเป็นตระกูลที่ร่ำรวยสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์สมบัติและบริวาร เมื่ออุปติสสะมาณพเจริญวัยแล้วได้เล่าเรียนศิลปะศาสตร์มีปัญญาเฉียบแหลมเล่าเรียนได้คล่องแคล่วรวดเร็ว และได้เป็นเพื่อนที่ชอบพอรักใคร่กันกับโกติตมาณพ โมคคัลลานะ โคตรผู้มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน เพราะว่าตระกูลทั้งสองนั้นเป็นเพื่อนกัน มีการติดต่อผูกพันกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ^{๑๗} ท่านได้ศึกษาตามฐานะที่ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ซึ่งการศึกษาในสมัยนั้นนิยมศึกษากันตามหน้าที่ของวรรณะนั้น ๆ เช่น พวกพราหมณ์ก็ศึกษาในด้านการศาสนา พิธีกรรม อักษรศาสตร์ เวทมนต์ กษัตริย์ศึกษาในด้านการทำสงคราม การปกครอง เป็นต้น พระสารีบุตรได้เรียนศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ตามที่คนในสมัยนั้นนิยมเรียนกันทั้งสามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว เพราะท่านเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม ท่านเป็นผู้ที่มีความขวนขวายใฝ่รู้ในสิ่งที่สงสัยใคร่รู้ และเป็นคนช่างคิด เมื่อเกิดความสงสัยในสิ่งใดท่านก็พยายามแสวงหาพิจารณาในสิ่งนั้นจนเกิดปัญญาเข้าใจ ชัดเจน แจ่มแจ้งในเรื่องที่ท่านศึกษานั้น จนได้รับประ โยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ดังที่ท่านได้ไปศึกษาในสำนักของสัทยชัยปริพาชกเห็นว่า

^{๑๖} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลฺยาณมฺ โม/พรหมอยู่), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓.

^{๑๗} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลียงเชียง, อนุพุทธประวัติ ๘๐ องค์ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๑), หน้า ๓๖.

ไม่ใช่ทางที่จะเข้าถึง โมกขธรรมทั้งอุปติสสะและโกติตะ จึงพากันออกจากสำนักนั้น ออกเที่ยวไปถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ตามหมู่บ้านต่าง ๆ แต่ไม่มีใครสามารถตอบปัญหาได้ และท่านเป็นผู้ช่วยแก้ปัญหาให้แก่เหล่านักบวชท่านทั้งสองจึงตกลงทำติดากันว่า หากผู้ใดได้บรรลุอมตธรรม (ธรรมอันวิเศษ) ก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่กัน ซึ่งต่อมา อุปติสสะได้พบกับพระอัสสชิเถระแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในบุคลิกลักษณะอิริยาบถ ท่วงท่า สง่างาม สාරวมอินทรีย์ น่านับถือแล้วจึงขอฟังธรรมจากท่านจนได้บรรลุโสดาปัตติผล จากนั้นท่านก็ไปบอกแก่โกติตะให้ได้อมตธรรมเช่นกัน^{๑๔}

๒.๒.๒ การบวชเป็นปริพาชก

ก่อนบวชเป็นปริพาชกนั้น พระสารีบุตรมีชื่อว่าอุปติสสมาณพหลังบวชเป็นปริพาชก ท่านมีชื่อว่า อุปติสสปริพาชก และมีเพื่อนชื่อโกติตะมาณพ (พระมหาโมคคัลลานะ) เหตุที่อุปติสส มาณพ (พระสารีบุตรขณะนั้น) ออกบวชมีสาเหตุมาจากว่า วันหนึ่ง เมื่อท่านทั้งสองชมมหรสพ ดังเช่นทุกปี บนนยอดเขาแล้ว แต่มิได้มีความร่าเริงสนุกสนานอย่างเคย เพราะญาณปัญญาเริ่มแก่กล้าทำให้มีสติมีปัญญาพิจารณาหาสาระในมหรสพและชีวิต ถึงตอนจะให้รางวัลก็ไม่ให้รางวัล มีแต่มีความรู้สึกสังเวช สลดใจว่าไม่เห็นมีอะไรน่าสนใจเลย ตัวละครที่กำลังแสดงอยู่นี้ อยู่ได้ไม่ถึง ๑๐๐ ปี ก็คงตายกันหมด แล้วก็จะมีตัวละครคนใหม่มาแสดงแทน เราเองมัวมาหลงดูอยู่ทำไม โฉนจึงไม่แสวงหาโมกขธรรม (ความหลุดพ้น) มีความเบื่อหน่ายในชีวิต และได้ออกบวชอยู่ในสำนักของสัตถุชัยปริพาชก มาณพทั้งสองนั้นเรียนจบลัทธิต่างของสัตถุชัยปริพาชกทั้งหมด โดยประมาณ ๓ วันเท่านั้นแล้วถามอาจารย์ว่า ลัทธิต่างเป็นความรู้ของท่านมีเท่านี้ หรือมียิ่งขึ้นไปอีก สัตถุชัยปริพาชกกล่าวว่า มีเท่านี้แหละ พวกท่านรู้หมดแล้ว ท่านทั้งสองฟังถ้อยคำของสัตถุชัยปริพาชกนั้นแล้ว ก็คิดกันว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของสัตถุชัยปริพาชกนี้ก็ไม่มีความหมาย พวกเรา ออกบวชก็เพื่อแสวงหาโมกขธรรม พวกเราไม่อาจให้เกิดขึ้นในสำนักของสัตถุชัยปริพาชกนี้ ดังนั้น จึงชวนกันออกจากสำนักสัตถุชัยปริพาชก^{๑๕}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การที่พระสารีบุตรพร้อมกับพระมหาโมคคัลลานะได้ออกบวชเป็นปริพาชกก่อนแสดงถึงว่าเป็นกุศลกรรมในอดีตกระตุ้นเตือนให้ออกบวชด้วยกันและมีอาจารย์คนแรกตอนเป็นปริพาชกคือ สัตถุชัยปริพาชกหรือสัตถุชัยเวถฐฐบุตร เจ้าสำนักอมราวาปิเกติฎฐิ ซึ่งเป็นหนึ่งในลัทธิต่างๆ ในอินเดียสมัยพุทธกาล เป็นลัทธิต่างที่มีความเห็นไม่แน่นอน ชัดสายเหมือนปลาไหล ไม่ยอมรับและไม่ยืนยันอะไรทั้งหมดและพระเถระก็ไม่ประสบผลสำเร็จตามที่

^{๑๔}วิ.ม. ๔/๖๔/๓๔.

^{๑๕}อง.เอก. ๓๒/๑/๒๖๘-๒๗๐.

ต้องการ เพราะว่าไม่ใช่ทางพื้นทุกขได้จึงชวนกันลาออกจากสำนักปริพาชกเพื่อแสวงหา โมกขธรรม หรือความหลุดพ้นซึ่งเป็นธรรมนำสัตว์ให้หลุดพ้นจากกิเลส

๒.๒.๓ การบรรลุโศดาปัตติผล

การบรรลุธรรมขั้นโศดาปัตติผลของพระสารีบุตรขณะยังเป็นอุปติสสปริพาชกนี้เกิดขึ้น ตอนเสาะแสวงหาอาจารย์ผู้บรรลุอมตธรรมแล้วและก็ได้พบกับพระอัสสชิเถระท่านมีความเลื่อมใสศรัทธามากตั้งแต่แรกพบ จึงได้ขอฟังพระธรรมเทศนาจากพระเถระ แต่เนื่องด้วยในสมัยพุทธกาลตามธรรมดา ปริพาชกทั้งหลายจะเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา พระอัสสชิเถระจึงแสดง ความลึกซึ้งในพระพุทธศาสนาแก่อุปติสสปริพาชกและถ่อมตนว่ายังเป็นผู้นบวชใหม่อยู่ ไม่อาจแสดงธรรมโดยพิสดารได้ ความข้อนี้นี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายเล่ม โดยมีความเป็นมาดังนี้

ในขุททกนิกาย อปทาน สารีบุตรเถรานุเถระที่ ๓ (๑) ว่าด้วยบุพจริยาของพระสารีบุตรความว่า “ครั้นข้าพระองค์เห็นท่านผู้มีอินทรีย์อันฝึคดีแล้ว มีใจบริสุทธิ์ งามอาจ ประเสริฐ แก่กล้า จึงเกิดความคิดว่า ท่านผู้นี้จักเป็นพระอรหันต์ ท่านผู้มีอิริยาบถน่าเลื่อมใส มีรูปร่าง สාරวมดี จักเป็นผู้ฝึกแล้วในอุบายเครื่องฝึกอันสูงสุด จักเป็นผู้เห็นอมตบท เราถามแล้ว ท่านจักตอบ เราจักสอบถามท่านอีก ข้าพระองค์ได้ตามไปข้างหลังของท่านผู้กำลังเที่ยววิธินทนา รอคอยโอกาสอยู่ เพื่อจะสอบถามอมตบท ข้าพระองค์เข้าไปหาท่านซึ่งพักอยู่ในระหว่างถนน แล้วได้ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ มีความเพียรท่านมีโคตรอย่างไร ท่านเป็นศิษย์ของใคร

ท่านอันข้าพระองค์ถามแล้วไม่ครั้นคร้าม ดังพญาไกรสร ได้พยากรณ์ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้วในโลก อาตมาเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรใหญ่ ผู้เป็นอนุชาตบุตร มียศมาก ศาสนธรรมแห่งพระพุทธเจ้าของท่านเป็นเช่นไร ขอได้โปรดบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าพระองค์ ถามแล้วท่านกล่าวบทอันลึกซึ้งละเอียดทุกอย่าง เป็นเครื่องฆ่าลูกศร คือ ตัณหา เป็นเครื่องบรรเทาความทุกข์ทั้งหมดว่า “ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณเจ้ามีปกติตรัสอย่างนี้”

เมื่อท่านพระอัสสชิแก้ปัญหาแล้ว ข้าพระองค์นั้นได้บรรลุผลที่หนึ่ง เป็นผู้ปราศจากฐิติ ปราศจากมลทินเพราะ ได้ฟังคำสอนของพระชินเจ้า ครั้นข้าพระองค์ได้ฟังคำสอนของพระมุนีได้เห็นธรรมอันสูงสุด จึงหยั่งลงสู่พระสัทธรรมแล้วได้กล่าวเวลานี้ว่าธรรมนี้เท่านั้น ถ้ามีเพียงเท่านั้น พระองค์ทรงทำให้แจ้งบทอันไม่เศร้า โศกที่ข้าพเจ้าไม่ได้พบเห็นล่วงเวลาไปหลายหมื่นกับข้าพระองค์แสวงหาธรรมอยู่ ได้เที่ยวไปในลัทธิผิดประ โยชนั้นนั้นอันข้าพระองค์ ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ

กาลนี้มีไข่กาลที่เราจะประมาท ข้าพระองค์อันพระอัสสชิให้ยินดีแล้ว เพราะได้บรรลุทอณไม่
หวั่นไหว^{๒๐}

ในอังกุตรนิกาย เอกนิบาต มีกล่าวถึงพระสารีบุตรบรรลุโสดาบันความว่า “...ท่านจงกล่าวเถิด
น้อยก็ตามมากก็ตาม จงกล่าวเฉพาะแต่ใจความแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องการใจความเท่านั้น ท่านจะทำ
พญชชนะให้มากไปทำไม เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเถระจึงกล่าวคาถาว่า เย ธมมา เหตุปฺปภา
(ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด)คั้งนี้เป็นต้น ปริพาชกพึงเฉพาะ ๒ บทแรกเท่านั้น ก็ตั้งอยู่ในโสดา
ปัตติมรรคอันสมบูรณ์ด้วยนัยพินหนึ่งท่า ๒ บทหลังให้จบลงในเวลาเป็นพระโสดาบันแล้ว
ปริพาชกนั้นได้เป็นพระโสดาบันแล้ว เมื่อคุณวิเศษชั้นสูงยังไม่เกิด จึงกำหนดว่า เหตุในคำสอนนี้จัก
มี จึงกล่าวกะพระเถระว่า ท่านผู้เจริญ ท่านอย่าขยายธรรมเทศนาให้สูงไป คำมีประมาณเท่านี้แหละ
พอแล้ว พระศาสดาของเราทั้งหลายประทับอยู่ที่ไหน...”^{๒๑}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงไว้ในอนุพุทธประวัติ
ความว่า...อุปติสสปริพาชก เดินมาแต่สำนักของปริพาชกได้เห็นท่านมีอาการน่าเลื่อมใส จะก้าวไป
ถอยกลับแลเหลียว คู้แขนเหยียดแขนเรียบทุกอิริยาบถ ทอดจักษุแต่พอประมาณ มีอาการแปลกจาก
บรรพชิตในครั้งนั้น อยากจะทราบความว่าใครเป็นศาสดาของท่านแต่ยังไม่อาจถาม ด้วยเห็นว่า
กาลไม่ควร ท่านยังเที่ยวไปบิณฑบาตอยู่ จึงติดตามไปข้างหลัง ครั้นเห็นท่านกลับจากบิณฑบาตแล้ว
จึงเข้าไปใกล้ พูดปราศรัยแล้วถามว่า ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านหมดจดผ่องใส ท่านบวชจำเพาะใคร ?
ใครเป็นศาสดาผู้สอนของท่าน ? หรือท่านชอบใจธรรมของใคร? ผู้มีอายุ เราบวชจำเพาะพระมหาสมณะ
ผู้เป็นโอรสกายยราช ออกจากศากยสกุล ท่านนั้นแลจะเป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของท่าน
นั้นแลพระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร? ผู้มีอายุ รูปเป็นผู้นใหม่บวชยังไม่นาน เพิ่งมายังพระธรรมวินัยนี้
ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่าน โดยกว้างขวาง รูปจกกล่าวความแก่ท่านแต่โดยย่อพอรู้ความ ผู้มีอายุ
ช่างเถิด ท่านจะกล่าวน้อยก็ตามมากก็ตาม กล่าวแต่ความเถิด รูปต้องการด้วยความท่านจะกล่าวคำ
ให้มากเพื่อประโยชน์อะไร พระอัสสชิ ก็แสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชกพอเป็นเลาความ^{๒๒}

เย ธมมา เหตุปฺปภา เตสํ เหตุํ ตถาคโต
เตสญจ โย นิโรโธจ เอวํ วาที มหาสมโณ.

^{๒๐} จุ.อป. ๓๐/๓/๔๑๔-๔๑๕.

^{๒๑} อจ.เอก. ๓๒/๑/๒๗๒.

^{๒๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุพุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒,
(กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕-๒๖.

แปลว่า “ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๒๓}

ครั้ง ได้ฟังธรรมปริยายนี้ ดวงตาเห็นธรรมปราศจากฐลึปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ได้เกิดขึ้นแก่อุปติสสปริพาชก...

ธรรมนี้แหละถ้ามีก็เพียงนี้เท่านั้น ท่านทั้งหลายจงแทงตลอดบัพทอันหาความ โสภมิได้ บัพทอันหาความ โสภมิได้^{๒๔} พวกเรายังไม่เห็น ล่วงเลยมาแล้วหลายหมื่นกัลป์^{๒๕} หลังจาก พระอัสสชิเถระกล่าวจบ อุปติสสปริพาชกก็เกิดความรู้แจ้งว่า ทุกสิ่งเกิดขึ้นมาแล้วมีอันต้องดับไป เป็นธรรมดาแล้วได้บรรลุโศคาปัตติผล ณ ที่นั่นเอง

สรุปว่า อุปติสสปริพาชก(พระสารีบุตร)ได้ใช้โศคาปัตติมรรคเป็นพระโศคาบัน อริยบุคคล ผู้บรรลุธรรมขั้น โศคาปัตติผล ท่านได้ดวงตาเห็นธรรมหรือธรรมจักขุ จากการ ได้ฟังธรรมเพียงแสดงธรรมสั้น ๆ โดยย่อจากพระอัสสชิเถระซึ่งขึ้นต้นว่า “เขธัมมา” เพราะขึ้นต้นด้วยคำว่า “เข ธัมมา” ในสมัยพุทธกาลถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อุปติสสปริพาชกได้ทราบว่ ในพระพุทธศาสนา แสดงว่า ธรรมทั้งปวง เกิดเพราะเหตุ และจะสงบระงับไป เพราะเหตุดับก่อน พระศาสดาทรงสั่งสอน ให้ปฏิบัติเพื่อสงบระงับเหตุแห่งธรรม เป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์ ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นได้เป็นธรรมดา สิ่งทั้งหลายทั้งหมด ก็ต้องดับได้เป็นธรรมดา อุปติสสปริพาชกได้นำคำสอนของพระอัสสชิเถระไปถ่ายทอดให้โกณฑิปริพาชกทราบ โกณฑิปริพาชกก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกันที่สำคัญ คือ อุปติสสปริพาชกได้นับถือ เคารพ และถือว่า พระอัสสชิเถระเป็นพระอาจารย์รูปแรกนับแต่นั้นมา

๒.๒.๔ การออกบวชในพระพุทธศาสนา

การออกบวชในพระพุทธศาสนาของอุปติสสปริพาชกด้วยเหตุมีความเลื่อมใส ศรัทธาในพระอัสสชิเถระมากตั้งแต่แรกพบเห็นทั้งอิริยาบถท่าที่เคลื่อนไหวร่างกายแต่ละท่วงท่าและจูนฉีกอิริยาบถ หรืออิริยาบทย่อย ท่าที่แปรเปลี่ยนย้ายอิริยาบถทั้ง ๔ งคมายิ่งน่ามนัถือ พร้อมกับได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วยิ่งเลื่อมใส ศรัทธาอย่างแรงกล้าและเคารพนับถือเป็นพระอาจารย์ทำให้จิตของท่านน้อมมาถึงพระพุทธเจ้าด้วย จนต้องการที่จะพบพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดาของพระอัสสชิเถระให้ได้ เพราะตามธรรมดาผู้ที่แสดงธรรมหรือปฏิบัติการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ได้ดีหรือดีที่สุดในนั้นต้องมีครูอุปัชฌาย์พระอาจารย์ที่เคารพ นับถือประจำตัว ท่านจึงชักชวน โกณฑิละและ

^{๒๓} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, ผศ.(สมาน กฤษณานนท์ โม/พรหมอยู่), เอกทัตตะในพระพุทธศาสนา, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖.

^{๒๔} วิ.ม. ๕/๖๖/๑๒๔.

บริวารฝ่ายละ ๒๕๐ คนลาออกจากสำนักสัตตขัยปริพาชก คั้งที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้เขียนไว้ดังนี้

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต กล่าวถึงประวัติพระพุทธรสาวกความว่า...อุปติสสะกล่าวว่า สหาย นัยว่าพระศาสดาประทับอยู่ในพระเวฬุวัน พระอัสสชิเถระอาจารย์ของพวกเราบอกอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ โกณฑิยะกล่าวว่า สหาย ถ้าอย่างนั้นมาเถิดพวกเราจักเฝ้าพระศาสดา ธรรมดาว่าพระสารีบุตรเถระนี้เป็นผู้บูชาอาจารย์แม้ในกาลทุกเมื่อเพราะฉะนั้น จึงกล่าวกะ โกณฑิยะว่า สหายอย่างนี้ว่าสหายเรจักบอกอมตะที่เราบรรลุมแล้วสัตตขัยปริพาชกอาจารย์ของเรา ท่านรู้ที่อยู่ก็จักแทงตลอดเมื่อไม่แทงตลอดเชื่อพวกเราก็จักไปยังสำนักของพระศาสดา พึงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้ว จักกระทำการแทงตลอดมรรคผล แต่นั้นชนแม่ ทั้งสองไปยังสำนักของสัตตขัยกล่าวว่า อาจารย์ขอรับ ท่านจักทำอะไรพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก พระธรรมอันพระพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว มาเถิด พวกเรจักเฝ้าพระทศพล สัตตขัยปริพาชกกล่าวว่า พุคะอะไรพ่อ แล้วห้ามชนทั้งสองเมื่อนั้น แสดงแต่การได้ลาภอันเลิศและอันเลิศเท่านั้นแก่ชนทั้งสองนั้น ชนทั้งสองนั้นกล่าวว่า การอยู่เป็นอันเตวสิกเห็นปานนี้ของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นประจำไปที่เดียว จงยกเสียเถิดแต่ท่านจงรู้ตัวท่านว่าจะไปหรือไม่ไป สัตตขัยปริพาชกรู้ว่า ชนเหล่านี้รู้ความต้องการมีประมาณเท่านี้แล้วจักไม่เชื่อถ้อยคำพูดของเรา จึงกล่าวว่า ไปเถิดพ่อทั้งหลาย เราไม่อาจอยู่เป็นอันเตวสิก (ของคนอื่น) ในคราวเป็นคนแก่ ชนทั้งสองนั้นไม่อาจให้สัตตขัยปริพาชกนั้นเข้าใจด้วยเหตุแม้เป็นอันมาก จึงได้พาชนผู้ประพฤติตาม โอวาทของตนไปยังพระเวฬุวัน ครั้งนั้นในบรรดาอันเตวสิก ๕๐๐ คนของชนทั้งสองนั้น ๒๕๐ คนกลับ อีก ๒๕๐ คนได้ไปกับชนทั้งสองนั้นพระศาสดากำลังทรงแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔ ทรงเห็นชนเหล่านั้นแต่ไกลจึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย สหาย ๒ คนนั้น คือ โกณฑิยะและอุปติสสะกำลังเดินมา คู่สาวกนี้แหละจักเป็นคู่สาวกที่เลิศที่เจริญ ครั้นแล้วทรงขยายพระธรรมเทศนาเนื่องด้วยจริยาแห่งบริษัทของ ๒ สหายนั้น เว้นพระอัครสาวกทั้งสองปริพาชก ๒๕๐ คนแม่ทั้งหมดนั้นบรรลุมพระอรหัต พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า จงเป็นภิกษุมารเถิด ผมและหนวดของปริพาชกเหล่านั้นหายไปแล้ว บาดรและจีวรอันล้วนแล้วด้วยฤทธิ์ก็ได้มีมาแม่แก่พระอัครสาวกทั้งสองด้วย...^{๒๕}

ในขุททกนิกาย อปทาน กล่าวถึงการออกบวชของพระสารีบุตรความว่า...พวกเราจึงไปยังสำนักของพระพุทธเจ้ากันเถิดสหาย อันข้าพระองค์ให้ศึกษาดีแล้วรับคำแล้ว ได้จึงมือพากันเข้ามายังสำนักของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นศากยบุตร ข้าพระองค์ ทั้งสองจักบวชในสำนักของพระองค์ จักอาศัยคำสอนของพระองค์ แล้วเป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ท่าน โกณฑิยะเป็นผู้ประเสริฐด้วยฤทธิ์

^{๒๕} อัง.เอก. ๓๒/๑/๒๓๓-๒๓๔.

ข้าพระองค์ถึงที่สุดแห่งปัญญา ข้าพระองค์ทั้งสองจะร่วมกันทำศาสนาให้งามข้าพระองค์มีความดำริ
ยังไม่ถึงที่สุด จึงเที่ยวไปในลัทธิผิดเพราะได้อาศัยทศสนะของพระองค์ ความดำริของข้าพระองค์จึงเต็ม^{๒๖}

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ว่าด้วยทรงพยากรณ์พระอัครสาวกและว่าด้วยเข้าเฝ้าทูลขอบรรพชา
อุปสมบทความว่า... ครั้งนั้น สารีบุตร โมคคัลลานะ ได้พากันไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นถึงแล้ว
ได้ชบเสียรองที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบท ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ขอพวกข้าพระพุทธเจ้า ฟังได้บรรพชา ฟังได้อุปสมบทในสำนัก พระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าข้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุมารเถิด ดังนี้แล้วได้ตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว
พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบเถิด พระวาจาฉันนั้นแล” ได้เป็นอุปสมบท
ของท่านผู้มีอายุเหล่านั้นการบวชอย่างนี้เรียกวินัย “เอหิภิกขุอุปสัมปทา”...^{๒๗}

พระศรีรัตนโมลี (ชัยวัฒน์ ปลูกญาติริ ป.ธ. ๘) ได้แสดงไว้ในอนุพุทธประวัติความว่า เมื่อสอง
สหายตกลงที่จะพาบริวารไปเฝ้าพระบรมศาสดาเพราะมั่นใจแล้วว่าหลักธรรมที่เป็นคำสอนของ
พระพุทธเจ้าจะเป็นหนทางแห่งความดับทุกข์ได้ จึงน้อมใจที่จะบวชในพระพุทธศาสนาอุปติสสะ
และโกณฑิยะพร้อมด้วยบริวารพากันมุ่งหน้าไปยังวัดพระเวฬุวันมหาวิหารเพื่อไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
เจ้า พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นสองสหายพร้อมกับบริวารมาแต่ไกลได้ตรัสว่านี่จะเป็นคู่สาวกชั้น
เลิศของเรา^{๒๘}

จำเนียร ทรงฤกษ์ ได้กล่าวไว้ในชีวประวัติพุทธสาวกเรื่องการออกบวชของพระสารีบุตรว่า
ลำดับต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงโปรดประทานพระธรรมเทศนาให้ถูกกับอัธยาศัยแห่งบริวารของ
ปริพาชกทั้งสองนั้น ปริพาชกทั้งหลายได้บรรลุธรรมพิเศษชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นพระ
อรหันต์หมด ยกเว้นพระอุปติสสะกับพระ โกณฑิยะทั้งสองท่าน ซึ่งยังไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษสูงสุด
เมื่อท่านทั้งสองบวชแล้วชื่อพระอุปติสสะได้เปลี่ยนเป็นพระสารีบุตร และพระ โกณฑิยะ ได้เปลี่ยนเป็น
พระมหาโมคคัลลานะ แล้วชื่อเดิมของท่านทั้งสองก็เลื่อนหายไปโดยไม่มีใครได้ใช้เรียกชื่อเก่าของ
ท่านทั้งสองอีกเลย แต่ว่าท่านทั้งสองนั้นยังมีได้บรรลุธรรมพิเศษชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๒๙}

^{๒๖} ชู.อป. ๓๐/๓/๔๑๖.

^{๒๗} วิ.ม. ๔/๓๒/ ๑๒๘.

^{๒๘} พระศรีรัตน โมลี (ชัยวัฒน์ ปลูกญาติริ ป.ธ. ๘), อนุพุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘.

^{๒๙} จำเนียร ทรงฤกษ์, ชิวประวัติพุทธสาวก, อ้างแล้ว, หน้า ๔๖-๔๗.

อนึ่งเพื่อให้เข้าใจการออกบวชในพระพุทธศาสนาของพระสารีบุตร ควรทราบการบวชในพระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง ชัดเจน ที่เรียกว่า อุปสัมปทานั้น หมายถึง การบวช การบวชเป็นภิกษุหรือภิกษุณี วิธีอุปสมบททั้งหมด ๘ อย่าง แต่เฉพาะที่ใช้เป็นหลักมี ๓ อย่าง คือ

๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยวาจาว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” เป็นพระวาจาที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง

๒) ติสระณคมนุปสัมปทาหรือสรณคมนุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยถึงไตรสรณะเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกทำในต้นพุทธกาล เมื่อคณะสงฆ์ยังไม่ใหญ่นัก เมื่อทรงอนุญาตวิธีที่ ๓ แล้ววิธีที่ ๒ ก็เปลี่ยนใช้สำหรับบรรพชาสามเณร

๓) ผู้ตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยผู้ตติจตุตถกรรม เป็นวิธีอนุญาตให้สงฆ์ทำในเมื่อพระสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่ขึ้นแล้ว และเป็นวิธีที่ใช้สืบมาจนทุกวันนี้

วิธีอุปสมบทอีก ๕ อย่างที่เหลือเป็นวิธีที่ทรงประทานเป็นพิเศษจำเพาะบุคคลบ้าง ขาดตอนหมดไปแล้วบ้างได้แก่ (เรียงข้อใหม่ ๕ ข้อ)

๑) โอวาทปฎิคคหณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการรับโอวาทเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปะ

๒) ปัญญาพยากรณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการตอบปัญหาของพระพุทธองค์เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร

๓) ครุธรรมปฎิคคหณุปสัมปทา หรืออัญญุครุธรรมปฎิคคหณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีโคตรมี

๔) ทูเตนอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยทูต เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่นางคณิกาชื่อ อัทธมาลี

๕) อัญญวาทิกาอุปสัมปทา การอุปสมบทมีวาจา ๘ คือ ทำด้วยผู้ตติจตุตถกรรม ๒ ครั้ง จากสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือ จากภิกษุณีครั้งหนึ่ง จากภิกษุสงฆ์ครั้งหนึ่ง ได้แก่ การอุปสมบทของภิกษุณี

๖) ผู้ตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา (ข้อ ๓ เดิม)^{๐๐}

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ) ได้กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เกี่ยวกับการบวชว่าพระสงฆ์คือ หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและสอนบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามด้วย พระสงฆ์เป็นสถาบันบุคคลที่ทำหน้าที่สืบต่ออายุ

^{๐๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมครั้งที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๖๓.

พระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน การปฏิบัติบังเกิดของพระสงฆ์นั้นจะต้องผ่านกรรมวิธีการอุปสมบทที่ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ในกาลนั้น ๆ ดังนี้

๑. ยุคแรกที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดท่านปัญจวัคคีย์ จนได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วได้กราบทูลขอบวชในพระพุทธศาสนา พระองค์ตรัสพระพุทธคำรัสว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด พระธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบเถิด” ด้วยพระพุทธคำรัสเพียงเท่านั้น ท่านผู้ขอบวชในพระพุทธศาสนาก็ได้ชื่อว่าเป็นภิกษุ อันชอบด้วยพระธรรมวินัยแล้ว การบวชวิธีนี้ทรงใช้ด้วยพระองค์เอง ในตอนต้นพุทธสมัย ท่านเรียก การบวชวิธีนี้ว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา การบวชที่พระศาสดาทรงเอง ด้วยพระพุทธคำรัสว่า จงเป็น ภิกษุมาเถิด”

๒. ต่อมาเมื่อทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนาในส่วนต่าง ๆ ของชมพูทวีป เกิดปัญหาในการบวชของท่านผู้มีศรัทธา จนอาจารย์และลูกศิษย์ต้องเดินทางมาเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อทรงประทานการอุปสมบทให้ จึงทรงมอบหมายให้ท่านเหล่านั้นทำหน้าที่บวชให้เสียเอง วิธีนี้เรียกว่า “ติสรณคณอุปสัมปทา คือการอุปสมบทด้วยการประกาศตนถึงสรณะ ๓”

๓. ในกาลภายหลังเมื่อพระสงฆ์สาวกมีจำนวนเพิ่มขึ้น คนที่เข้ามาบวชก็มีเหตุผลในการเข้า บวชแตกต่างกันออกไป จนมีปัญหาเกิดขึ้นบ่อย ๆ จึงทรงมอบหมายการบวชกุลบุตรให้เป็นหน้าที่ ของสงฆ์ คือ คณะที่ประชุมร่วมกันพิจารณาให้การบรรพชาอุปสมบทแก่ผู้ที่เข้ามาขอบวช โดยการเสนอ เรื่องขอบวชเข้าขอมติในที่ประชุม เมื่อสงฆ์ที่เข้าร่วมประชุมเห็นชอบด้วย ถือว่า ท่านผู้นั้น ได้เป็น ภิกษุในพระพุทธศาสนา อันชอบด้วยพระธรรมวินัย วิธีนี้เรียกว่า “อุตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา คือ การบวชวิธีเสนอเป็นอุตติในที่ประชุมสงฆ์ ๔ ครั้ง ซึ่งเป็นวิธีที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบันบัดนี้ แม้คำว่า “โย ปน ภิกขุ” ที่ใช้ในคำขึ้นต้นของสิกขาบททั้งหลายในปาฏิโมกข์ ท่านก็หมายเอาภิกษุที่บวชด้วยวิธีนี้ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะพระที่บวชด้วยวิธีทั้งสองข้างต้นล้วนเป็น พระอริยบุคคลทั้งหมด จึงไม่มีความ จำเป็นอะไรที่จะต้องมีการควบคุมความประพฤติ และวินัยบัญญัติเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในภายหลัง”

จะเห็นได้ว่าพระสารีบุตรพร้อมกับพระมหาโมคคัลลานะออกบวชในพระพุทธศาสนาเป็น เอหิภิกขุ ซึ่งเป็นคำเรียกพระภิกษุที่ได้รับการบวชจากพระพุทธเจ้า โดยตรงด้วยวิธีบวชที่เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ซึ่งเป็นวิธีอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าทรงประทานด้วยพระองค์เองด้วยการเปล่ง พระวาจาว่า “ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำ

^{๑๑}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโน), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๖๓-๖๕.

ที่สุดแห่งทุกซ์โดยชอบเกิด”^{๑๒} ผู้ที่จะใช้วิธีบวชด้วยวิธีนี้มีเฉพาะพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นในโลก ระยะเวลาพระเถระทั้งสองไม่บรรลุพระอรหัตต์ที่เป็นธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๕ การบรรลุอรหัตตผล

การบรรลุอรหัตตผลของพระสารีบุตรนั้นจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุและปัจจัยหลายอย่าง ได้แก่ บุญญาธิการด้านความเป็นพระอัครสาวก พระมหาสาวก พระสาวกบารมีญาณ การตั้งสมณบิณฑบาตมีภายหลังจากได้อุปสมบทแล้ว พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยของพุทธบริษัท พวกภิกษุที่ร่วมฟังธรรมนั้น ได้บรรลุพระอรหัตต์ก่อน พระสารีบุตรอุปสมบทได้ ๑๕ วัน จึงได้บรรลุอรหัตตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ด้วยการฟังเทศนาชื่อ “เวทนาปริคคหสูตร” ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่ฆมนขอักษิเวสณะ หลานของพระสารีบุตรเองที่ถ้ำสุกรชาตา เขากิชมณภู เมืองราชคฤห์เกี่ยวกับทิลุฐิเป็นเหตุให้เกิดวิเวก เวทนา ๓ เป็นต้น ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

ในอังกุตตรนิกาย เอกนิบาต ความว่า “แม้พระสารีบุตรเถระล่วงเลยเวลาไปครึ่งเดือนตั้งแต่วันบวช เข้าไปอาศัยกรุง ราชคฤห์นั้นนั่นแหละอยู่ในถ้ำสุกรชาตากับพระศาสดา เมื่อพระศาสดาทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่ที่ฆมนขปริพาชกผู้เป็นหลานของตน ได้ส่งญาณไปตามกระแสพระสูตรก็ได้บรรลุถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ เหมือนบริ โภคข้าวที่ติดไว้เพื่อคนอื่น ส่วนหลานของท่านตั้งอยู่ในโสคาปัตติผล ในเวลาจบเทศนา ดังนั้น เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์นั้นแลกิจแห่งสาวกบารมีญาณของ พระอัครสาวกแม่ทั้งสองได้ถึงที่สุดแล้ว”^{๑๓}

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมมุขปณณาสก์ ที่ฆมนขสูตร เรื่องที่ฆมนขปริพาชกกล่าวถึงพระสารีบุตรบรรลุธรรมขั้นพระอรหัตตผลขณะถวายนั่งงานพัด ความว่า... ก็โดยสมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งถวายนั่งงานพัด ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ พระผู้มีพระภาค ได้มีความดำริว่า ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคตรัสการละธรรมเหล่านั้น ด้วยปัญญา อันยิ่งแก่เราทั้งหลาย ได้ยินว่า พระสุคตตรัสการสะกิ้นธรรมเหล่านั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งแก่เราทั้งหลาย เมื่อท่านพระสารีบุตรเห็นตระหนักรู้ดังนี้ จิตก็หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทาน ที่ฆมนขปริพาชกก็ได้ดวงตาเห็นธรรมในคราวนั้น ธรรมจักษุปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้ว แก่ที่ฆมนข ปริพาชกว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา...เอตทัคค...พระสารีบุตร เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปัญญามาก ฯ^{๑๔}

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), อ่างแล้ว, หน้า ๕๖๓.

^{๑๓} อ.จ.เอก. ๓๒/๑/๒๗๕.

^{๑๔} ม.ม. ๒๐/๒๖๕-๒๗๕/๔๗๒-๔๘๕.

พระครูก็ยาลลิตวิวัฒน์ ได้กล่าวในเอตทัคคะในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการบรรลุพระอรหัตต์ของพระสารีบุตรว่า...ขณะที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ปริพาชกที่ขณะอยู่นั้น พระสารีบุตรนั่งถวายงานพักอยู่เบื้องพระปฐมฐานันท์ (ข้างหลัง) ท่านพิจารณาไปตามเนื้อความพระธรรมเทศนานั้นตลอดเวลา ครั้นจบพระธรรมเทศนาท่านก็ได้บรรลุอรหัตผลสำเร็จเป็นพระอรหัตต์ ส่วนปริพาชกที่ขณะหลานของท่านได้บรรลุโศคาปัตติผล ท่านได้บรรลุอรหัตผลในวันที่ ๑๕ หลังบวช ซึ่งวันนั้นตรงกับวันเพ็ญเดือนมาฆะ (ขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๓) เพราะหลังจากทรงแสดงธรรมโปรดให้ท่าน ได้บรรลุอรหัตผลแล้ว พระพุทธรเจ้าก็เสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏมายังวัดเวฬุวัน เพื่อทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในตอนบ่าย^{๓๔}

ตัวอย่าง พระพุทธรเจ้าทรงศรีแสดงพระธรรมเทศนา “เวทนาปริคคหสูตร” แก่ที่ขณะปริพาชกพระสารีบุตร ได้ฟังธรรมนั้นและพิจารณาไปตามเนื้อความของพระธรรมเทศนานั้นตลอดเวลา ครั้นจบพระธรรมเทศนาท่านก็ได้บรรลุอรหัตผลสำเร็จเป็นพระอรหัตต์ ส่วนที่ขณะปริพาชกหลานของท่านได้บรรลุโศคาปัตติผล เป็นพระโศคาบัน เนื้อความโดยย่อของพระธรรมเทศนาที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงนั้นเรียกว่า ที่ขณะสูตร มีความโดยย่อดังนี้ “สมณพราหมณ์บางพวกมีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด สมณพราหมณ์บางพวกมีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด สมณพราหมณ์บางพวกมีความเห็นว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ ความเห็นของพราหมณ์พวกแรกใกล้ความกำหนดรักใคร่ยินดีในสิ่งต่าง ๆ ความเห็นของพราหมณ์พวกที่สองใกล้ข้างความเกลียดชังสิ่งต่าง ๆ ความเห็นของพราหมณ์พวกสุดท้ายใกล้เคียงกำหนดรักใคร่ในของบางสิ่ง ใกล้ข้างความเกลียดชังในของบางสิ่ง ผู้พิจารณาว่า ถ้าเราจักถือมั่นความเห็นอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว กล่าวว่สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่าไม่จริงก็จะต้องผิดจากคน ๒ พวกที่มีความเห็น ไม่เสมอกับตน ครั้นถือผิดกันก็ต้องวิวาทกัน จากนั้นก็จะกลายเป็นความพิฆาตแล้วติดตามด้วยการเบียดเบียนกันต่าง ๆ นานา ผู้รู้เห็นอย่างนี้แล้วย่อมละความเห็นนั้นเสียด้วยและไม่ให้ความเห็นอื่นเกิดขึ้นด้วย”

เมื่อทรงแสดงโทษของความถือมั่นอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงต่อไปด้วยอุบายวิธีที่เป็นเหตุให้ไม่ถือมั่นว่า “อัคริเวสสนะ กาย คือ รูปประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เกิดจากบิดามารดา เติบโตมาเพราะข้าวสุกและขนมสด ต้องคอยอบรมกันกลิ่นเหม็น และต้องขจัดลีอยู่เป็นนิตย์ มีอันต้องแตกดับไปเป็นธรรมดา จึงควรที่จะพิจารณาให้เห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง ทนได้ยาก เป็นของถูกเสียดแทง เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นของชำรุดทรุดโทรม ว่างเปล่า ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง เมื่อพิจารณาเห็นได้อย่างนี้ ย่อมละความรักใคร่กระวนกระวายในกามเสียดได้ อัคริเวสสนะ

^{๓๔} ม.อุป. ๑๔/๖๕/๔๕๐.

เวทนา (ความรู้สึก) มี ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ และอุเบกขา (ไม่สุขไม่ทุกข์) เวทนา ๓ อย่างนี้เกิดขึ้นไม่พร้อมกัน คราวใดบุคคลเสวยสุขเวทนา คือ รู้สึกเป็นสุข คราวนั้นก็ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา คราวใดบุคคลเสวยทุกขเวทนา คือ รู้สึกเป็นทุกข์ คราวนั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา คราวใดบุคคลเสวยอุเบกขาเวทนา คือ ไม่รู้สึกสุขไม่รู้สึกทุกข์ คราวนั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนา และทุกขเวทนา แต่เวทนาทั้ง ๓ นี้เป็นอย่างเดียวกัน ตรงที่ว่าไม่เที่ยงมีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปและเสื่อมไปเป็นธรรมดา^{๓๖}

กล่าวโดยย่อเนื้อความในพระธรรมเทศนา หมายถึงว่า อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่าย ทั้งในสุข ทุกข์ อุเบกขา เมื่อเบื่อหน่าย จึงปราศจากกำหนัด เพราะปราศจากกำหนัด จิตจึงพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว พระอริยสาวกนั้นรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้ก็ไม่มี ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ ไม่วิเวกได้เที่ยงกับผู้ใด ด้วยทิวฏฐิของตน โวหารใด เขาพูดกันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหารนั้น แต่ไม่ถือมั่นด้วยทิวฏฐิสมยนั้น พระสารีบุตรนั่งถวายเป็นอุปัชฌาย์ พึงพระปณฺฑิตหรือเบื้องหลังแห่งพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ที่ฉนขปริพาชก จึงดำริว่า พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดาตรัสสอนให้ละการยึดมั่นถือมั่นธรรมเหล่านั้น ท่านได้พิจารณาตามด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง เมื่อท่านพิจารณาอย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะ ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานส่วนที่ฉนขปริพาชกเหล่านั้นได้ดวงตาเห็นธรรม ล้นความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต

การบรรลอรหัตผลของพระสารีบุตรและพระพุทฺธสาวกรูปอื่น ๆ ของพระพุทธเจ้านั้น จะเกี่ยวเนื่องเพราะสาวกบารมีญาณเป็นของใหญ่ รวมทั้งจะมีเหตุและปัจจัยสนับสนุนหลากหลาย ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามากมาย ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับการบรรลอรหัตผลในพระพุทธศาสนาพอสังเขปดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า การบรรลอรหัตผลแต่ละระดับวัดที่การละสังโยชน์ ๑๐ เป็นเกณฑ์และมีความสัมพันธ์กับการละสังโยชน์ ๑๐ ดังนี้

๑. สังโยชน์ ๑๐

สังโยชน์ ๑๐ หมายถึง กิเลสอันผูกสัตว์ไว้ ธรรมที่มีมัดสัตว์ไว้กับวิญญูทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผลผูกไว้กับภพ มี ๑๐ ประการ

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ สังโยชน์เบื้องต้น เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นต้น

^{๓๖} ม.ม. ๑๓/๒๗๓/๒๖๗.

๒. วิจิติจณา ความสงสัย ความลังเลไม่แน่ใจ

๓. สติลพัทพราสาท ความถือนั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์ หลุดพ้นได้ด้วยศีลและวัตร

๔. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ

๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง ความพยายาหา ความคิดร้าย อุทรมภาคิยสังโยชน์ ๕ สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง

๖. รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ

๗. อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ

๘. มานะ ความสำคัญตน ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่

๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

๑๐. อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง

สังโยชน์ ๑๐ แนวพระอภิธรรมหรืออภิธรรมนัย มี ๑. กามราคะ ๒. ปฏิฆะ ๓. มานะ ๔. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ๕. วิจิติจณา ๖. สติลพัทพราสาท ๗. กามราคะ (ความติดใจปรารถนาในภพ) ๘. อิศสา (ความริษยา) ๙. มัจฉริยะ (ความตระหนี่) ๑๐. อวิชชา

ลำดับการละสังโยชน์และมรรค ๔ มรรค ๔ หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้เด็ดขาด มี ๔ คือ

๑) โสคาปัตติมรรค มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันทำให้ถึงความเป็นพระโสคาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓

๒) สกทาคามีมรรค มรรคอันทำให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้นกับท่าละ รากะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง

๓) อนาคามีมรรค มรรคอันทำให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ทั้ง ๕ ได้

๔) อรหัตตมรรค มรรคทำให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๑๐^{๑๖}

๒. การบำเพ็ญบารมี

บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดเป้าหมายอันสูงยิ่ง บารมีที่พระโพธิสัตว์ ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์จึงจะบรรลุโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า หากเป็นพระสาวกก็ต้องบำเพ็ญ ให้บรรลุสาวกญาณเป็นพระอรหันต์ ได้แก่บารมี ๑๐ หรือทศบารมี ซึ่งถือเป็นปฏิบัติอย่างยิ่งยวด

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์.พี.ริ้นติ้ง.แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๘.

คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่ต้องบำเพ็ญ อย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงเช่นความเป็นพระพุทธเจ้าหรือความเป็นมหาสาวกเป็นต้น บารมีนั้นต้องบำเพ็ญให้ครบ ๓ ชั้น คือ ชั้นบารมีหรือระดับสามัญ อุปบารมีหรือระดับรองเป็นระดับจวนสูงสุด และ ปรมัตถบารมีเป็นระดับสูงสุด ผู้ปฏิบัติต้องบำเพ็ญให้ครบ ๑๐ บารมี ทั้ง ๓ ชั้นซึ่งเรียกว่า สมศีลบารมีหรือสมดีงบารมี แปลว่า บารมี ๓๐ ถ้วนนั่นเอง ดังนี้

- ๑) ทาน การให้ การเสียสละเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษยสรรพสัตว์สัตว์
 - ๒) ศีลการรักษากายวาจาให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย ความถูกต้องสุจริต
 - ๓) เนกขัมมะ การออกบวช ความปลื้มต้วปลื้มใจออกจากกามได้ ไม่เห็นแก่ การเสพบำเรอ
 - ๔) ปัญญา ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขปฏิบัติจัดการต่าง ๆ
 - ๕) วิริยะ ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่
 - ๖) ขันติ ความอดทน ความทนทานของใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจ เหตุผลและแนวทางประพฤติหรือการปฏิบัติที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบไม่ลู่อ่านากิเลส
 - ๗) สัจจะ ความจริง คือ พูดจริง ทำจริงและจริงใจ
 - ๘) อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายของการกระทำของตนไว้แน่นอนและดำเนินตามนั้นแน่วแน่
 - ๙) เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวง มีความสุขความเจริญ
 - ๑๐) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ความสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เทียงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่ลำเอียงหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้าย ชอบชังหรือแรงยั่วใด ๆ
- บารมีนั้นท่านกล่าวว่าจะทำให้ครบบริบูรณ์ต้องให้ครบ ๓ ชั้น คือ
- ๑) บารมี ระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ ให้ทรัพย์สินเงินทอง สมบัตินอกกาย
 - ๒) อุปบารมี ระดับรองหรือจวนสูงสุด เช่น ทานอุปบารมี การเสียสละอวัยวะเป็นทาน
 - ๓) ปรมัตถบารมี ระดับสูงสุด เช่น ทานปรมัตถบารมี การเสียสละชีวิต เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น^{๑๔}

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๒๓๕-๒๔๐.

บารมี ๑๐ บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อการบรรลุจุดหมายอันสูงสุด มี ๑๐ ประการ คือ

๑. ทานบารมี การให้ การเสียสละ
๒. สีลบารมี การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย
๓. เนกขัมมบารมี การออกบวชหรือการหลีกตนออกจากกาม
๔. ปัญญาบารมี ความรอบรู้ ความหยั่งรู้ เหตุการณ์เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง
๕. วิริยบารมี ความเพียร ความแก้แค้นล้างไม่เกรงกลัวอุปสรรค ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ท้อถอย
๖. ขันติบารมี ความอดทนอดกลั้นสามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล ไม่ลู่ออกจกิเลส

๗. สัจจบารมี ความจริง คือ พูดจริง ทำจริง และ จริงใจ
๘. อธิษฐานบารมี ความตั้งใจมั่น วางจุดหมายไว้แน่นอน แล้วทำไปตามนั้น อย่างแน่วแน่
๙. เมตตาบารมี ความรักใคร่ปรารถนาดี มีจิตเกื้อกูลต่อสัตว์อื่น อยากให้มีความสุขทุกทิวทัศน์
๑๐. อุเบกขาบารมี ความไม่ยินดียินร้าย วางใจเป็นกลางเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงไปด้วยความรักและความชัง

บารมี แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑. บารมี ๒. อุปบารมี ๓. ปรมัตถบารมี

๓. ระหว่างการบำเพ็ญบารมี

ในช่วงเวลาเสนาภีของพระมหาสาวก หรือ ๑ อสงไขยเสนาภีของพระอัครสาวกนั้น ท่านเหล่านั้น ได้พบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายพระองค์ พบพระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพบกับภิกษุสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเนื่อนานาบุญชั้นเลิศของรับการประพตติกุศลกรรมของพวกท่าน ในกาลนั้น ๆ บางท่านก็เป็นสัตว์ดี รัจฉานบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (เป็นพระราชามนุษย์ แต่ยิ่งใหญ่กว่าพระราชาทั่วไป) บ้าง หรือเป็นเทวดาและรูปพรหมบ้าง...^{๓๕}

๔. ธรรม ๒ ให้สำเร็จสาวกโพธิญาณ

สำหรับท่านที่ตั้งความปรารถนาเป็นพระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในชาตินั้นจะต้อง พรั่งพร้อมด้วยธรรม ๒ ประการ คือ อธิกาโร ๑ ฉนุทตา ๑ (ยกเว้น ๖ ข้อใน ๘ ข้อ)

เมื่อศึกษาประวัติของพระมหาสาวก ๔๑ รูปแล้ว จะพบว่า องค์ ๒ หรือธรรม ๒ ประการนี้ เป็นแกนสำคัญในความสำเร็จเป็นพระมหาสาวก คือ ในชาติที่ท่านตั้งความปรารถนา เป็นเอตทัคคะนั้น บางท่านเป็นมนุษย์ บางท่านก็ไม่ได้เป็นมนุษย์ เช่น อดีตชาติของพระราหุล เป็นนาคราช จึงไม่มีกฏตายตัวว่าจะต้องเป็นมนุษย์เหมือนท่านผู้ปรารถนาพระสัมมาสัมโพธิญาณหรือพระปัจเจกโพธิญาณ

^{๓๕} พุ.เถร. ๕๐/๑๓๗/๑๘-๓๐.

แต่ว่าผู้ปรารถนาเป็นเอตทัคคะนั้น ในชาตินั้นจะต้องพบเห็นภิกษุแบบอย่างที่เป็นแรงบันดาลใจและได้เปล่งวาจาปรารถนาความเป็นอย่างนั้นต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้า เป็นต้น

พระมหาสาวกที่ไม่ได้ปรารถนาเป็นเอตทัคคะ นับแต่ชาติที่เริ่มบ่มโพธิญาณนั้น ไม่มีการระบุว่าต้องพบพระพุทธเจ้า บางรูปพบและทำกุศลกับพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือภิกษุสาวก ในสมัยนั้น ๆ และชาติต่อ ๆ มา ก็อาจจะได้พบพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อ ๆ มาบ้าง จนครบเวลาบำเพ็ญบารมีเมื่อท่านเหล่านั้นพอใจในการที่จะเป็นพระมหาสาวกในอนาคตแล้ว ท่านจะบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทานบารมี ๑ ศีลบารมี ๑ เนกขัมมบารมี ๑ ปัญญาบารมี ๑ วิริยบารมี ๑ ขันติบารมี ๑ สัจจบารมี ๑ อธิษฐานบารมี ๑ เมตตาบารมี ๑ และอุเบกขาบารมี ๑ โดยมีปัญญานำหน้า ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า... “ปัญญาบารมีของพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย (หมายถึงผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า) อันบารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้น บำรุงเลี้ยงแล้ว ย่อมก่อตัวแล้วให้เจริญแก่กล้า ยังพระพุทธญาณให้บริบูรณ์โดยลำดับ ฉะนั้นโค ปัญญาบารมี (ของพระปัจเจกโพธิสัตว์และพระสาวกโพธิสัตว์) อันบารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้น บำรุงเลี้ยงแล้วย่อมก่อตัวให้เจริญแก่กล้า ยังพระปัจเจกโพธิญาณและพระสาวกโพธิญาณให้บริบูรณ์ตามสมควรโดยลำดับ”^{๕๐}

๕. มรรค ๔

มรรค หมายถึง ญาณ คือ ความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ตามลำดับขั้นแห่งความเป็นอริยบุคคล

๑. โสคาปัตติมรรค มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำสู่นิพพานที่แรก เป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

๒. สกทาคามีมรรค มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง และบรรเทาโรค โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงได้

๓. อนาคามีมรรค มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี สามารถละสังโยชน์ได้ ๕ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะและภริษะ

๔. อรหัตมรรค มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ สามารถละสังโยชน์ได้ ๑๐ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ภริษะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา

๖. ผล ๔

ผล หมายถึง ผลที่สืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค มรรคและผลนั้น ไกลักกันเพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น คือ เมื่อพ้นจากมรรคจิตก็เป็นผล

๑. โสคาปัตติผล ผลอันพระโสคาบันพึงเสวย

๒. สกทาคามีผล ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย

^{๕๐}พ.เถร. ๕๐/๑๓๗/๑๖-๒๑.

๓. อนาคามีผล ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย

๔. อรหัตผล ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

๗. กิจในอริยสัจ ๔

กิจในอริยสัจ หมายถึง หน้าที่อันจะพึงกระทำต่ออริยสัจ ๔ หรือข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง และเสร็จสิ้นในอริยสัจ

๑. ปริยญา กำหนดรู้ทุกขสัจ คือ ศึกษาให้รู้ ให้เข้าใจตามสภาพที่เป็นจริง

๒. ปหานะ ละสมุทัยสัจ คือ กำจัดตัณหา ๓ ให้หมดสิ้นไป

๓. สังฆิกรณะ ทำให้แจ้งนิโรธสัจ คือ เข้าถึงหรือบรรลุสภาวะที่ปราศจากปัญหา

๔. ภาวนา ทำมัตตสัจให้เกิด คือ การฝึกอบรม และลงมือปฏิบัติตาม

กิจในอริยสัจ ๔ กิจในอริยสัจ หมายถึง หน้าที่อันจะพึงกระทำต่ออริยสัจ ๔ หรือข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจ

๑. ปริยญา กำหนดรู้ทุกขสัจ คือ ศึกษาให้รู้ ให้เข้าใจตามสภาพที่เป็นจริง

๒. ปหานะ ละสมุทัยสัจ คือ กำจัดตัณหา ๓ ให้หมดสิ้นไป

๓. สังฆิกรณะ ทำให้แจ้งนิโรธสัจ คือ เข้าถึงหรือบรรลุสภาวะที่ปราศจากปัญหา

๔. ภาวนา ทำมัตตสัจให้เกิด คือ การฝึกอบรม และลงมือปฏิบัติตาม^{๔๑}

๘. ปฏิภาณปฏิสัมภิตา

ความแตกฉานในปฏิภาณ ได้แก่ ไหวพริบคือ โต้ตอบปัญหาเฉพาะหน้าได้ทัน่วงทีหรือ แก้ไขเหตุการณ์ฉุกเฉิน ได้ฉับพลันทันการ ปฏิภาณปฏิสัมภิตานี้จะอยู่ในข้อ ๔ ของปฏิสัมภิตา ๔^{๔๒}

ปฏิสัมภิตา ความแตกฉาน ความรู้แตกฉาน ปัญญาแตกฉาน มี ๔ คือ ๑) อัถลปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๒) ฆัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม ๓) นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุกติคือ ภาษา ๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉาน ในปฏิภาณ, ส่วนความหมายของปฏิสัมภิตามรรค คือ ทางแห่งปฏิสัมภิตา ข้อปฏิบัติที่ทำให้มีความแตกฉาน^{๔๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้เขียนเรื่องปฏิสัมภิตา ๔ ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ว่า ปฏิสัมภิตา ๔ (ปัญญาแตกฉาน) ได้แก่

^{๔๑}กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, ธรรมวิภาค-ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๔๒}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมครั้งที่ ๑), อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๓.

^{๔๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

๑. อัลดปฏิสัมพันธ์ (ปัญญาแตกฉานในอรรถ, ปรีชาแจ้งในความหมาย, เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกันออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล)

๒. ธรรมปฏิสัมพันธ์ (ปัญญาแตกฉานในธรรม, ปรีชาแจ้งใจหลัก, เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้)

๓. นิรุกติปฏิสัมพันธ์ (ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ, ปรีชาแจ้งในภาษา, รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตาม)

๔. ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ, ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ, มีไหวพริบ ชี้มخابในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สเหมาะสมเข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์)^{๔๔}

พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๗ ประการทำให้แจ้งปฏิสัมพันธ์ ดังปรากฏใน พระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตความว่า...สารีบุตร ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมพันธ์ ๔ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ ธรรม ๗ ประการ คือ

- ๑) เมื่อจิตหัดหู้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า จิตของเราหัดหู้
- ๒) จิตท้อแท้ในภายใน ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า จิตของเราท้อแท้ในภายใน
- ๓) จิตฟุ้งซ่านไปภายนอก ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า เวทนาย่อมเกิดขึ้น ย่อมปรากฏ ย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้
- ๔) สารีบุตรทราบแล้ว สัญญาย่อมเกิดขึ้น ย่อมปรากฏย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้
- ๕) สารีบุตรทราบแล้ว วิตักย่อมเกิดขึ้น ย่อมปรากฏ ย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้
- ๖) สารีบุตรทราบแล้ว จิตในธรรมเป็นที่สบาย ไม่สบาย เลว ประณีต คำ ขาว และเป็นปฏิภาคกัน

๗) สารีบุตรเรียนดีแล้ว มนสิการดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้ว แทงตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา สารีบุตรเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้แล ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมพันธ์ ๔...^{๔๕} สารีบุตรเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ ย่อมยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ และไม่เป็นไปตามอำนาจจิต ธรรม ๗ ประการนั้นเป็นโจน...สารีบุตรเป็นผู้ฉลาดในพระธรรมวินัยนี้...ฉลาดใน

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๑.

^{๔๕} อ.จ.สตุตทก. ๓๗/๓๖/๕๕-๕๖.

สมาธิ...ในการเข้าสมาธิ...ในการตั้งอยู่ในสมาธิ...ในการออกจากสมาธิ...ในความพร้อมมูลแห่งสมาธิ...รู้ในอารมณ์แห่งสมาธิ...ในอุกนิหารแห่งสมาธิ...^{๔๖}

ในทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องวิโมกข์ ๘ แก่พระอานนท์ ความว่าอานนท์ วิโมกข์ ๘ อย่างเหล่านี้เป็นไฉน คือ ภิกษุมีรูปย่อมเห็นรูป นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่หนึ่ง... มีความสำคัญในอรูปภายใน ย่อมเห็นรูปภายนอก นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สอง... น้อมใจไปว่า นี่งาม นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สาม เพราะล่องรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง ดังปฏิขัมมสัญญา ไม่กระทำการนัตตสัญญา ไว้ในใจภิกษุเข้าถึงอากาศนัญจายตนะว่าอากาศ ไม่มีที่สุดอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สี่ ล่วงอากาศนัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะว่าวิญญาณ ไม่มีที่สุดอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ห้า ล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงอาภิญญัญจายตนะว่าไม่มีอะไรอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่หก ล่วงอาภิญญัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่เจ็ด ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่แปด อานนท์ วิโมกข์ ๘ อย่างนี้แล^{๔๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้เขียนเรื่อง วิโมกข์ ๘ ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่าวิโมกข์ ๘ (ความหลุดพ้น, ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงเข้าไปในอารมณ์นั้นๆ อย่างปล่อยตัวเต็มที่ ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่างๆ) มี ๘ องค์ธรรมดังนี้

๑. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (ได้แก่ รูปมาน 4 ของผู้ได้ฌาน โดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุ ในกายของตน เช่น สีผม)

๒. ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (ได้แก่ รูปมาน ๔ ของผู้ได้ฌาน โดยเจริญกสิณกำหนดอารมณ์ภายนอก)

๓. ผู้มีใจตั้งใจไปว่า “งาม” (ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสีที่งามหรือเจริญ อัมปมัญญา)

๔. เพราะล่องเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขัมมสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจ นัตตสัญญา จึงเข้าถึงอากาศนัญจายตนะ โดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุด

๕. เพราะล่องเสียซึ่งอากาศนัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้

๖. เพราะล่องเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอาภิญญัญจายตนะ โดยมนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย

^{๔๖} อัง.สตุตตก. ๓๗/๓๗-๓๘/๕๖-๑๐๑.

^{๔๗} ที.ม. ๑๓/๑๐๑/๒๘๕.

๑. เพราะล่องเสียซึ่งอาภิญญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัจญานาสัจญายตนะอยู่

๒. เพราะล่องเสียซึ่งเนวสัจญานาสัจญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัจญาเวทิตนิโรธอยู่^{๔๘}

ในทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร อภิญญาเทสิตธรรมกถา แสดงเรื่องอภิญญาหก ความว่าลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปยังอุปฐมฐานศาลา ประทับนั่งบนอาสนะที่ถวายดรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า...ธรรมเหล่านี้ที่เราแสดงแล้ว เพื่อความรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านั้น พวกเธอเรียนแล้ว ฟังเสพ ฟังเจริญ ฟังกระทำให้มากด้วยดี ฟังยังยืน ฟังดำรงอยู่ได้นานเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่ออนุเคราะห์ เพื่อประโยชน์แก่อูถ เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์...คือ สติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘...^{๔๙}

ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ทศตรสูตร เรื่องพระสารีบุตรเถระ ว่าด้วยกรรมหมวดต่าง ๆ ความว่ากรรมหกอย่างควรทำให้แจ้งเป็นโณ ได้แก่อภิญญาหกคือ...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุการ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง แม้คนเดียวทำเป็นหลายคนได้ แม้หลายคนทำเป็นคนเดียวได้ ทำให้ปรากฏตัว ทำให้หายตัว...มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก...เธอได้ขียนเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งไกลและใกล้ ด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์ เธอ กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น บุคคลอื่นด้วยใจ...ระลึกถึงชาติก่อนได้หลายอย่าง... เธอระลึกถึงชาติก่อนได้หลายอย่างพร้อมทั้ง อากาธ อุเทศด้วยประการฉะนี้ เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ อุปบัติ เสว ประณีต ผิพรรณดีผิพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุบริสุทธิ์ ล่วงจักขุมนุษย์...ลวงรู้หมู่สัตว์ไปตามกรรมด้วยประการ ฉะนี้ เธอกระทำให้แจ้งด้วย เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วย ปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมเข้าอยู่ ธรรมหกอย่างเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง...^{๕๐}

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม มีกล่าวถึงอภิญญา ๖ ว่า อภิญญาหมายถึง ความรู้ยิ่ง ความรู้เจาะตรงขวยยิ่ง ความรู้ชั้นสูงมี ๖ อย่าง คือ

- ๑) อธิวิธาหรืออธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้
- ๒) ทิพยโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๘.

^{๔๙} ที.ม. ๑๓/๑๐๗/๒๕๐.

^{๕๐} ที.ปา. ๑๖/๔๓๑/๔๒๔-๔๒๕.

๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติ

๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์

๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

ห้าข้อแรกเป็น โลกียะ (โลกียอภิญา) ข้อท้ายเป็น โลกุตตระ (โลกุตตรอภิญา) และ อาสวักขยญาณนั้นจะเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น^{๕๑}

อภิญาเทสิตธรรมเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงด้วยปัญญาอันยิ่ง หมายถึง โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มีสติปัญญา ๔ เป็นต้น^{๕๒}

พระอรหันต์ หมายถึง ผู้สำเร็จธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดผู้ได้ บรรลุพระอรหัตผล แบ่งเป็นพระอรหันต์ ๒ พระอรหันต์ ๔ พระอรหันต์ ๕ ด้านพระอรหันต์ ๔ มีองค์ ๔ ดังนี้ ๑) สุขขวิปัสสโก ผู้เจริญวิปัสสนาแล้ว ๒) เดวิสุโข ผู้ได้วิชา ๓ ๓) ฉพภิญโญ ได้อภิญาหก ๔) ปฏิสมภิทปุตโต ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา

พระอริยบุคคล ๔ พระอริยบุคคล หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐสูงสุด เพราะได้บรรลุอริยผล จำแนกตามระดับของการละกิเลส ดังนี้

๑. พระโสดาบัน แปลว่า ผู้ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน มี ๓ จำพวก คือเอกพิชิ โกลังโกละ และ สัตตักขัตตปุรณะ พระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีลพทปราคาส ยังเป็น พระเสขะอยู่

๒. พระสกทาคามี แปลว่า ผู้จะเกิดอีกครั้งหนึ่ง คือ พระสกทาคามีนั้น เมื่อตายจะไปเกิดในเทวโลก และกลับมาเกิดในมนุษย์โลกอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ ท่านละสังโยชน์ ๓ ได้ เหมือนพระโสดาบัน และสามารถลดความรุนแรงของโลภะ โทสะ โมหะ ให้ทุเลาเบาบางลงได้

๓. พระอนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มาสู่โลกนี้อีก หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในพรหมโลกชั้น สุททาวาส และจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในพรหมโลกนั่นเอง ท่านละสังโยชน์ได้ ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพทปราคาส กามราคะ และ ปญฺเฆ

๔. พระอรหันต์ แปลว่า ผู้ไกลจากกิเลสเป็นผู้หักก้ำแห่งสังสารวัฏ เป็นผู้ควรแก่การไหว้

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๒.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ ๑), อ้างแล้ว, หน้า ๔๕๔.

ควรแก่การบูชาและควรแก่การเคารพสักการะของชนทั้งหลาย ท่านละสังขโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ อย่าง^{๓๓}

ระดับการบรรลุลหรรณในพระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กับการละสังขโยชน์ ๑๐ ดังนี้

๑. พระโศคาบัน ผู้เข้าถึงกระแสของพระอริยบุคคล เดินทางอย่างถูกต้องแท้จริงเป็นผู้ทำได้สมบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในขั้นสมาธิ และทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา สามารถละสังขโยชน์ได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพตปรามาส มีศรัทธาไม่หวั่นไหวใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ (อจลศัทธา) เพราะปฏิบัติธรรมจนเข้าใจหลักธรรมที่พระผู้มี พระภาคเจ้าทรง แสดงจนหมดความเคลือบแคลงสงสัยใด ๆ ในหลักธรรมคำสอน และเชื่อมั่นในพระอริยสงฆ์ผู้ที่ ปฏิบัติตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้อย่างแท้จริง จนบรรลุความเป็นอริยบุคคลได้พร้อมทั้ง สามารถปฏิบัติตามหลักธรรมอย่างถูกต้องตรงไปสู่พระนิพพาน

๒. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ เป็นผู้ทำได้ สมบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้สมบูรณ์ในขั้นสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา นอกจากจะละ สังขโยชน์ ๓ ข้อแรกได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลงด้วย

๓. พระอนาคามี ผู้มีพระนิพพานในที่สุคติขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้สมบูรณ์ในศีลทำให้ สมบูรณ์ในสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในปัญญา สามารถละสังขโยชน์ได้ ๕ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพตปรามาส กามราคะ อรูปราคะ นั่นคือ สามารถละสังขโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสังขโยชน์) ได้หมดสิ้น

๔. พระอรหันต์ ผู้ควร(แก่)ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นต้น)หรือผู้หักกรรมแห่งสังสาร จักรได้แล้ว เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ได้สมบูรณ์ในสิกขาทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ละสังขโยชน์ เบื้องสูง (อุทรมภาคิยสังขโยชน์) ได้อีก ๕ ข้อ นั่นก็หมายความว่า พระอรหันต์สามารถละสังขโยชน์ ทั้ง ๑๐ ได้จนหมดสิ้นนั่นเอง^{๓๔}

๒.๒.๖ บุรพกรรม

มนุษย์ทุกคนมีอดีตอันยาวนานนับไม่ถ้วน พระสารีบุตรก็เช่นเดียวกันมีบุรพกรรมหรือ อดีตชาติปางก่อนอันยาวนานประมาณไม่ได้ ในอดีตชาติสมัยพระพุทธเจ้าอโนมทัสสีท่านได้เคย ถวายผลไม้ ทำอาสนะดอกไม้ กรองน้ำจันถวายและยื่นกัณฉัตรถวาย เป็นต้น ผู้วิจัยจึงนำเสนอบุรพกรรม หรือปัญหากรรมของพระสารีบุตรตามลำดับ โดยย่อ ซึ่งมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายเล่ม ดังต่อไปนี้

^{๓๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๔.

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ว่าด้วยบุพจริยาของพระสารีบุตรได้แสดงไว้ว่าในที่สุดอสงไขย
 กัปยิ่งด้วยแสนกัปนับแต่กัปนี้ ท่านพระสารีบุตรบังเกิดในครอบครัวพราหมณ์มหาศาล ชื่อสรท
 มาณพท่านพระโมคคัลลานะบังเกิดในครอบครัวคฤหบดีมหาศาล ชื่อสิริวัฑฒกฏุมพีทั้ง ๒ คนเป็น
 เพื่อนเล่นผุ่นด้วยกันมา เมื่อบิดาล่วงลับไป สรทมาณพก็ได้ทรัพย์เป็นอันมากซึ่งเป็นสมบัติของสกุล
 วันหนึ่งอยู่ในที่ลับคิดว่าเราไม่รู้ธัตถภาพในโลกนี้ ไม่รู้ธัตถภาพในโลกอื่นขึ้นชื่อว่าความตายเป็นของแน่
 สำหรับเหล่าสัตว์ที่เกิดมาแล้ว ควรที่เราจะถือบวชสักอย่างหนึ่ง แสวงหาโมกขธรรม...สรทมาณพ
 คิดว่า คนเมื่อ ไปปรโลกจะพาสหายหรือญาติมิตรไปด้วยหาไม่ กรรมที่ตนทำก็เป็นของตนผู้เดียว
 ต่อนั้นก็สั่งให้เปิดเรือนคลังรัตนะให้มหาทานแก่คนกำพร้า คนเดินทางไกล วนิพกและยาก
 ทั้งหลายแล้วบวชเป็นฤๅษี มีคนบวชตามสรทมาณพ...ประมาณ ๑๔,๐๐๐ รูป สรทฤๅษีนั้นทำอภิญญา
 ๕ สมาบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้วก็สอนกสิณบริการแก่ชฎิลเหล่านั้น ชฎิลเหล่านั้นก็ทำอภิญญา ๕
 สมาบัติ ๘ ให้บังเกิดทุกรูป สมัยนั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสีทรงอุบัติขึ้นในโลก
 พระนครชื่อว่า จันทวดีพระพุทธบิดาเป็นกษัตริย์พระนามว่ายศวันตะ พระพุทธมารดาเป็นพระเทวี
 พระนามว่า ยโสธรา ต้นไม้ที่ตรัสรู้ ชื่อว่าอัชชุนพถกษัตินกุ่ม (ต้นรกฟ้าขาวก็ว่า) พระอัครสาวกทั้ง
 ๒ ชื่อว่า พระนิสภเถระ และพระอโนมเถระ พระพุทธอุปฐากชื่อ พระวรุณเถระ พระอัครสาวิกาทัง
 ๒ ชื่อ สุนทรและ สุมนา...ต่อมาวันหนึ่ง พระอโนมทัสสี พุทธเจ้าเสด็จออกจากพระมหากรุณา
 สมาบัติทรงตรวจดูโลกเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นสรทดาบสทรงพระดำริว่า วันนี้เพราะเราไปหาสรท
 ดาบสเป็นปัจจัย จักมีธรรมเทศนาอันยิ่งใหญ่และสรทดาบสนั้นจักปรารถนาตำแหน่งอัครสาวก
 สิริวัฑฒกฏุมพีสหายเขา จักปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกที่ ๒ จบเทศนา ชฎิล ๑๔,๐๐๐รูป บริวาร
 ของเขา จักบรรลुพระอรหัต ควรที่เราจะไปที่นั่น...มหาบุรุษผู้นี้ต้องเป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้อง
 สงสัยจึงออกไปต้อนรับถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ปู่อาสนะถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าก็
 ประทับนั่งเหนืออาสนะที่ปูแล้ว...พวกเรา จักถวายไทยธรรมตามกำลัง พวกเจ้าจงนำผลาผลของเรา
 ที่ประณีต ๆ มา แล้วให้นำมาล้างมือ แล้วก็วางไว้ในบาตรของพระตถาคตด้วยตนเอง พอพระศาสดา
 ทรงรับผลาผล เทวดาทันทีหลาย ก็ใส่ทิพ โอชะลง ดาบสก็กรองน้ำถวายด้วยตนเอง ลำดับนั้นเมื่อพระ
 ศาสดาประทับนั่งเสวยเสร็จแล้ว ดาบสก็เรียกอันเตวาสิกมาทุกคน นั่งพูดแต่ถ้อยคำที่เป็นสาราณียถ
 (ถ้อยคำให้หวนระลึกถึงกัน) ในสำนักพระศาสดา พระศาสดาทรงดำริว่า พระอัครสาวกทั้งสองจง
 มาพร้อมกับภิกษุสงฆ์ พระอัครสาวกเหล่านั้นรู้พระดำริของพระศาสดามีพระจิตตาสพแสนองค์เป็น
 บริวาร มาถวายบังคมพระศาสดา...ควรที่ท่านทั้งหลายจะกระทำพุทธสักการะให้ โอิฬาร ท่านทั้งหลายจง
 นำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นจากเชิงเขามาเวลาที่กล่าวขอมเป็นเหมือนเนิ่นนาน แต่วิสัยของผู้
 มิถุทธิ์เป็นอนิจนุโดยเพราะเหตุนี้ ดาบสเหล่านั้นจึงนำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นมา โดยกาล
 ชั่วครู่เดียวเท่านั้น ตกแต่งอาสนะดอกไม้ประมาณ โยชน์หนึ่งสำหรับพระพุทธเจ้า สำหรับพระอัครสาวก

ทั้งหลาย ๓ คาบ สำหรับภิกษุที่เหลืต่างกันถึงโยชน์เป็นต้น สำหรับภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์ประมาณ
อุสกะเดียว เมื่อตักแต่งอาสนะเสร็จเรียบร้อยแล้ว สรทคาบสยีนประคองอัญชติตรงพระพักตร์
พระตถาคตแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ของงเสด็จขึ้นอาสนะดอกไม้นี้เพื่อประ โยชน์และ
ความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด ครั้นกล่าวแล้ว จึงได้กล่าวเป็นคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า
นานาบุบผนุจ คนุชนุจ สมฺปาเทตฺวาน เอกโตบุบผาสนํ ปญญาเปตฺวา อิทํ วจนมพฺพชฺวี ฯลฯ ข้าพระองค์
ร่วมกันรวบรวมดอกไม้ต่าง ๆ และของหอมมาตักแต่งอาสนะดอกไม้ ได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระ
ผู้กล้าหาญ อาสนะนี้ตักแต่งไว้เพื่อพระองค์ เหมาะสมแก่พระองค์ ขอพระองค์จงยังจิตของข้า
พระองค์ให้ผ่องใสประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้เถิด พระพุทธเจ้าได้ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้
ตลอดเจ็ดวัน เมื่อพระศาสดาประทับนั่งอย่างนี้แล้ว...สรทคาบสถื่อนัตถดอกไม้มหาญยืนกันเหนือ
พระเศียรพระตถาคต พระศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติด้วยพระดำริว่า สักการะนี้ จงมีผลมากแก่
ชฎิลทั้งหลาย พระอัครสาวกทั้งสองก็ดี ภิกษุที่เหลือก็ดี รู้ว่าพระศาสดาทรงเข้าสมาบัติ ก็พากันเข้า
สมาบัติ เมื่อพระตถาคตนั่งเข้านิโรธสมาบัติตลอด ๗ วัน...ส่วนสรทคาบส แม้ภิกษาจารก็ไม่ไป
ยับยั้งอยู่ด้วยปีติและสุขทั้ง ๗ วัน โดยทำนองที่สถื่อนัตถดอกไม้อยู่นั้นแหละ พระศาสดาทรงออกจาก
นิโรธสมาบัติแล้วตรัสเรียกพระนิสกเถระอัครสาวกผู้นั่งอยู่ ณ เบื้องขวาว่า นิสกะเธอจงทำบุบ
ผาสนานู โมทนาแก่คาบทั้งหลายผู้การทำสักการะ...ตรัสเรียกทุติย-สาวก ว่า ภิกษุ แม้เธอก็ยังแสดง
ธรรมฝ่ายพระอ โนมเถระพิจารณาพระไตรปิฎกพุทธวจนะมากแล้วธรรมกถา ด้วยเทศนาของพระ
อัครสาวกทั้งสอง แม้ชฎิลสักกรูปหนึ่งไม่ได้ตรัสรู้ ลำดับนั้นพระศาสดาทรงดำรงอยู่ใน พุทธวิสัยอัน
หาประมาณไม่ได้ ทรงเริ่มพระธรรมเทศนาในเวลาจบเทศนา เว้นสรทคาบส ชฎิลแม้ทั้งหมด
จำนวน ๘๔,๐๐๐รูปบรรลุพระอรหัต พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่าจงเป็นภิกษุมาเถิด...
ถามว่า เพราะเหตุไร สรทคาบสจึงไม่บรรลุพระอรหัต ตอบว่า เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน ได้ยินว่าจำเดิม
ตั้งแต่เริ่มฟังเทศนาของพระอัครสาวกผู้นั่งบนอาสนะที่สองของพระพุทธเจ้า ผู้ตั้งอยู่ในสาวกบารมี
ญาณแสดงธรรมอยู่ สรทคาบสนั้นเกิดความคิดขึ้นว่า โอหนอ แม้เราก็คงได้เห็นหน้าที่ที่พระสาวกนี้ได้
ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้จะเสด็จอุบัติขึ้นในอนาคต สรทคาบสนั้นไม่อาจทำให้แจ้งมรรคผล
คนก็เพราะความปริวิตกนั้น จึงถวายบังคมพระตถาคตแล้วยืนตรงพระพักตร์ กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้นั่งบนอาสนะติดกับพระองค์ชื่อไรในศาสนาของพระองค์ พระศาสดาตรัสว่า
ภิกษุนี้ผู้ประกาศตามพระธรรมจักรที่เราประกาศแล้ว ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ แหงตลอด
โสฬสปัญหา ชื่อว่านีสกเถระอัครสาวกในศาสนาของเรา สรทคาบส (ได้ฟังแล้ว) จึงได้ทำความ
ปรารธนาว่า ข้าแต่พระองค์เจริญ ข้าพระองค์กั้นนัตถดอกไม้ตลอด ๗ วัน การทำสักการะนี้ได้
ด้วยผลของสักการะนั้นนั้น ข้าพระองค์มิได้ปรารธนาเป็นท้าวสักกะหรือเป็นพรหมสักอย่างหนึ่ง
แต่ในอนาคต ขอให้ข้าพระองค์พึงเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเหมือนพระ

นิสภเถระนี้ พระศาสดาทรงส่งอนาคตังสญาณไปตรวจดูว่าความปรารถนาของดาบสนี้ จักสำเร็จ ไหมหนอ ก็ได้ทรงเห็นว่าล่องไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปจะสำเร็จ ก็แหละครั้งทรงเห็นแล้ว จึงตรัสกะสรทดาบสว่า ความปรารถนาอันนี้ของท่านจักไม่เป็นของเปล่า แต่ในอนาคตล่องไปหนึ่ง อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคดมจักอุบัติขึ้นในโลก จักมีพระพุทธมารดา นามว่า มหามายาเทวี จักมีพระพุทธบิดา นามว่า สุทโธทน มหาราช จักมีพระโอรส นามว่า ราหุล จักมีพระอุปัฏฐาก นามว่า อานนท์ จักมีพระทวยสาวก นามว่า โมคคัลลานะ ส่วนตัวท่านจักเป็นพระ อัครสาวกของพระ โคดม นั้น นามว่า พระธรรมเสนาบดี สารีบุตร...^{๕๕}

สรทดาบสก็นึกถึงสิริวิฑฒกภูมพิศหายรัก จึงเดินทางไปหาแล้วเล่าเหตุการณ์ทุกอย่าง ที่เกิดขึ้นให้เพื่อนฟัง ฝ่ายสรทดาบส ไปหาสิริวิฑฒะผู้เป็นสหายแล้วกล่าวว่า เราปรารถนาตำแหน่ง อัครสาวก โดยจะสำเร็จในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า โคดม “แม้ท่าน ก็จงปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกที่สอง (ฝ่ายซ้าย) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเถิด” สิริวิฑฒะได้ฟังคำแนะนำนั้นแล้ว จึงให้กระทำให้พื้นที่เตรียมสักการะและสัมนานะเป็นอันมาก แล้ว เมื่อเตรียมการเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงให้สรทดาบสไปนิมนต์พระพุทธเจ้า และสงฆ์สาวกยังมหา ทานให้เป็นไปตลอด ๘ วันแล้วให้ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขนุ่งห่มผ้าอันควรแก่ค่ามากมาย แล้วได้ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นอัครสาวกที่ ๒^{๕๖}

จากบุรพกรรมของพระสารีบุตรนี้แสดงให้เห็นชัดว่า การแต่งตั้งเอตทัคคะนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับพระพุทธรประสงค์ของพระพุทธเจ้า แต่มาจากอานิสงส์และเหตุปัจจัยหลายด้าน เช่น บุญญาธิการ ที่สั่งสมบารมีอย่างยิ่งยวดมาตั้งแต่ในอดีตชาติ อุปนิสัยหรือความประพฤติที่เป็นพื้นมาในสันดาน ความคิดที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นมาในจิต ธรรมที่เป็นเครื่องอุดหนุนความสามารถเฉพาะบุคคล คุณธรรมประจำตัวที่มีอยู่ในตัวเอง โดยธรรมอยู่แล้ว การประกอบคุณงามความดีมาทุกชาติเป็นต้น แต่ขึ้นพระองค์ยกย่องความเป็นเอตทัคคะของพระอรหันต์แต่ละองค์ตามคุณสมบัติหรือสมรรถภาพ ของบุคคลนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้พระสารีบุตรจึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าและภิกษุทั้งหลายว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายว่า เป็นผู้ที่มีปัญญามาก

๒.๒.๗ คุณสมบัติพิเศษและคุณธรรมแบบอย่างข

พระสารีบุตรเป็นทั้งพระอัครสาวกและพระมหาสาวกที่ประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษและ คุณธรรมที่เป็นแบบอย่างซึ่งเป็นคุณธรรมสูงกว่าบุุณชนทั่วไป

^{๕๕} อัง.เอก. ๓๒/๑๒๕๕-๒๖๘.

^{๕๖} บุ.เถร. ๕๒/๓๕๖/๒๓๕-๒๓๘.

๑) คุณสมบัติพิเศษ

คุณค่าแห่งความเป็นเอกทัคคะด้านคุณสมบัตินี้ท่านพระสารีบุตร มีคุณความดีหลายประการที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่อง ผู้วิจัยขอกล่าวถึงในประเด็นเฉพาะที่สำคัญและโดดเด่น ดังนี้

๑) พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาเลิศ

พระสารีบุตรเป็นผู้ที่สามารถเข้าใจพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้งและอธิบายให้คนอื่นฟังได้อย่างดียิ่ง แม้เรื่องยากเพียงไรก็ตาม ก็สามารถอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย มีปฏิสัมพันธ์ มีความแตกฉาน พระพุทธเจ้าทรงไว้วางใจให้ แสดงธรรมแทนเป็นรูปที่ส่องรองจากพระองค์ เช่น แสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร แล้วแสดงความแตกฉาน ๔ อย่างโดยละเอียดและอริยสัจ ๔ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

ในอังกูรนิคาย ปัญจก-ฉกนิบาต อนุวัตตนสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระสารีบุตรและโอรสพระเจ้าจักรพรรดิ ความว่า พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยองค์ ๕ ประการย่อมทรงยังจักรที่พระราชบิดาทรงให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยธรรมชาติเดียว จักรนั้นย่อมเป็นจักรอันมนุษย์ผู้เป็นข้าศึกใด ๆ จะต้านทานมิได้ องค์ ๕ ประการเป็นไฉน คือ พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงรู้จักผล ๑ ทรงรู้จักเหตุ ๑ ทรงรู้จักประมาณ ๑ ทรงรู้จักกาล ๑ ทรงรู้จักบริษัท ๑... พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้แล ย่อมทรงยังจักรที่พระราชบิดาทรงให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยธรรมชาติเดียว จักรนั้นย่อมเป็นจักรอันมนุษย์ผู้เป็นข้าศึกใด ๆ จะต้านทานมิได้...พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๕ ประการก็ฉนั้นเหมือนกัน ย่อมยังธรรมจักรชั้นเยี่ยมที่ตถาคตให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบเทียว ธรรมจักรนั้นย่อมเป็นจักรอันสมณะ พราหมณ์ เทวดามาร พรหม หรือใครในโลกจะคัดค้านไม่ได้ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ พระสารีบุตรในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รู้จักผล ๑ รู้จักเหตุ ๑ รู้จักประมาณ ๑ รู้จักกาล ๑ รู้จักบริษัท ๑...พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมยังธรรมจักรชั้นเยี่ยมที่ตถาคตให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบเทียว ธรรมจักรนั้น ย่อมเป็นจักรอันสมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก จะคัดค้านไม่ได้^{๕๗}

ในอรรถถาอนุวัตตนสูตร อธิบายไว้ว่า พิงทราบวินิจฉัยในอนุวัตตนสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ บทว่า ปีตรา ปวตุตติ จุกกั ความว่า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิผนวชหรือสิ้นพระชนม์ลง จักรรัตนตั้งอยู่เพียง ๗ วันก็อันตรธานไปถามว่าพระเชษฐโอรสจะหาจักรมาหมุนตามเสด็จได้อย่างไร แก้วว่า

^{๕๗} อ.ป.ญจก. ๓๖/๑๓๒/๒๗๕.

พระเชษฐโอรสนั้นทรงตั้งอยู่ในประเพณีของพระบิดา บำเพ็ญจักรพรรดิวัตรให้สมบูรณ์ครอบครอง
จักรพรรดิราชย์ไว้ได้ ก็ชื่อว่าทรงหมั่นตามจักรที่พระบิดาให้หมั่นไปแล้วนั้นแล^{๕๔}

ส่วนความเป็นผู้เลิศทางปัญญามากด้านพระอภิธรรมของพระสารีบุตร พบว่า หลังจากพระพุทธองค์
ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ จำพรรษาและแสดงอภิธรรม ณ ดาวดึงส์ เสด็จลงมา ณ ประตุมืองสังกัสสะ
พระสารีบุตรพร้อมทั้งภิกษุ ภิกษุณี และ สาธุชนจำนวนมากมาเฝ้าอรับเสด็จ พระพุทธองค์ได้ทรง
ตรัสถามปัญหาในวิสัยของปุถุชนเป็นต้น พวกปุถุชนแก้ปัญหาก็ได้ ในวิสัยของคนเท่านั้น ไม่สามารถ
จะแก้ปัญหา ในวิสัยของพระโศดาบันได้ พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระโศดาบันเป็นต้นก็เหมือนกัน
ไม่สามารถจะแก้ปัญหาในวิสัยของพระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระสกทาคามี เป็นต้น พระมหาสาวก
ที่เหลือ ไม่สามารถจะแก้ปัญหา ในวิสัยของพระมหาโมคคัลลานะ พระมหาโมคคัลลานะไม่
สามารถจะแก้ปัญหา ในวิสัยของพระสารีบุตรเถระได้ แม้พระสารีบุตรเถระ ก็ไม่สามารถจะ
แก้ปัญหาในวิสัยของพระพุทธเจ้าได้เหมือนกัน ในครั้งนั้น มหาชนจึงได้รู้จักพระสารีบุตรว่า เป็นผู้
เลิศทางปัญญา^{๕๕}

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อนุปทวรรค อรรถกถา ได้อธิบายเกี่ยวกับความเป็นเลิศทางปัญญา
ของพระสารีบุตรว่าเหตุให้เป็นบัณฑิต ปณฺธิโต คือ เป็นบัณฑิตได้ ๔ ประการเหล่านี้คือความเป็นผู้
ฉลาดในธาตุ ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจสงมุขบาท (และ)ความเป็นผู้
ฉลาดในฐานะและอฐานะ (เหตุที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้) คำว่า มหาปัญญา อธิบายว่า เป็นผู้
ประกอบด้วยปัญญา มาก และความแตกต่างกันแห่งปัญญามาก ได้แก่ ปัญญามาก ปัญญากว้าง
ปัญญาร่าเริง ปัญญาอ่อนไว ปัญญาคม ปัญญาหลักแหลม

อธิบายว่า ปัญญากว้าง หมายถึง ปัญญา เพราะญาณ (ปัญญา) กว้างไปในขั้นต่าง ๆ ชื่อว่า
ปัญญากว้าง เพราะญาณเป็นไปในธาตุต่าง ๆ กว้างในอายตนะต่าง ๆ กว้างในปฏิจสงมุขบาทต่าง ๆ
กว้างในการได้สัจจตาต่าง ๆ กว้างในอรรถ ธรรม นิรุตติ ปฏิภาณต่าง ๆ กว้างในคุณคือศีลต่าง ๆ
กว้างในคุณ คือ สมภาิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะต่าง ๆ กว้างในฐานะและไม่ใช่อฐานะต่าง ๆ
กว้างในสมาบัติเครื่องอยู่ต่าง ๆ กว้างในอริยสังต่าง ๆ กว้างในสติปัญญาฐานต่าง ๆ กว้างใน
สัมมปฺปธาน อธิธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ต่าง ๆ กว้างในอริยมรรค สัมมัญญผล อภิญญาต่าง ๆ
กว้างในนิพพานอันเป็นปรมัตถ์ ถ่วงธรรมอันทั่วไปแก่ชนต่าง ๆ กว้าง

ปัญญาร่าเริง ชื่อว่าปัญญาร่าเริง เพราะบุคคลบางคน โลกนี้มากด้วยความร่าเริง มากด้วยความรู้
มากด้วยความยินดี มากด้วยความปราโมทย์ บำเพ็ญศีล บำเพ็ญอินทรีย์สังวร บำเพ็ญโภชนมัตตัญญาตา

^{๕๔} อ.จ.ปญจก.ฉก. ๓๖/๑๓๒/๒๓๖.

^{๕๕} อ.จ.เอก. ๓๒/๑/๒๒๘-๒๓๒.

ชาคริยนุ โยค ศीलขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนะขันธ์ ชื่อว่า มีปัญญารำเรียง เพราะเป็นผู้มากด้วยความปราโมทย์ รู้แจ้งฐานะและมีฐานะ ชื่อว่า มีปัญญารำเรียง เพราะเป็นผู้มากด้วยความรำเรียง บำเพ็ญสมาบัติเป็นเครื่องอยู่ให้บริบูรณ์ เป็นผู้มากด้วยความรำเรียงแห่งตลอดอริยสัจ ชื่อว่า มีปัญญารำเรียง เพราะยังสติปัญญา สัมมัมปชาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรค ให้เจริญ เป็นผู้มากด้วยความรำเรียง มากด้วยความรู้ ความยินดี และความปราโมทย์ กระทำให้แจ้ง พระนิพพานอันเป็นปรมัตถ์

ปัญญาว่องไว ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็ว ยังรูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ฯลฯ หรือรูปอยู่ที่ใกล้ทั้งหมดโดยความเป็นของไม่เที่ยง ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วโดยความเป็นทุกซ์ ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปสู่เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ ผู้วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งหมดโดยความเป็นของ ไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกซ์ โดยความเป็นอนัตตา ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วยังจักขุ ฯลฯ ชรา มรณะที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน ฯลฯ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกซ์ โดยความเป็นอนัตตา ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วในนิพพานอันเป็นที่ค้ำรูป เพราะใคร่ครวญ พิจารณาทำให้แจ้ง ทำให้เค้นชัดว่า ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า ลื่นไป ชื่อว่าเป็นทุกซ์ เพราะอรรถว่าน่ากลัวชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะอรรถว่าไม่มีแก่นว่า ชื่อว่า ปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วในพระนิพพานอันเป็นที่ค้ำชรา มรณะ โดยทำให้แจ้งชัดว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชรา มรณะทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบันชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าลื่นไป ฯลฯ ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วใน พระนิพพานอันเป็นที่ค้ำชรา มรณะ โดยใคร่ครวญพิจารณาทำให้แจ้ง ทำให้เค้นชัดว่า รูปทั้งที่ เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ ชรา มรณะ ไม่เที่ยง อันปัจฉัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความเสื่อมไปเป็น ธรรมดา มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความคลายกำหนดเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา

ปัญญาคม เพราะตัดกิเลสได้เร็ว ชื่อว่า ปัญญาคม เพราะไม่ให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ที่ให้เกิดขึ้นแล้ว อาศัยอยู่ ไม่ให้อกุศล ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว ๆ เล่า ๆ ไม่ให้ราคะ โทสะ โมหะ โภคะ อุปนาหะ มกฺขะ ปาหสสะ มัจฉริยะ มารยา สาโยธ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มะทะ ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง กรรมอันนำไปสู่ภพทั้งปวงอาศัยอยู่ คือละ ได้แก่ บรรเทา หมายความว่า ทำให้มีที่สุด ให้ถึงความไม่มี ชื่อว่าปัญญาคม เพราะอริยมรรค ๔ สามีญผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ และอภิญาณหก ข่อมเป็นอันบุคคลนี้บรรลุแล้ว คือทำให้แจ้งแล้ว ได้แก่ ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาในอาสนะเดียว

ปัญญาหลักแหลม ชื่อว่าเพราะมีปัญญาหลักแหลม เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มาก ด้วยความหวาดเสียว มากด้วยความสะดุ้ง มากไปด้วยความรำคาญ มากไปด้วยความไม่ยินดียิ่ง

ในสังขารทั้งปวง เมินหน้าไม่ยินดีในสังขารทั้งปวง ย่อมเจาะคือทำลายกองโลภะที่ไม่เคยเจาะ ไม่เคยทำลายมาก่อน ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม เพราะเจาะ คือทำลายกองโทสะ กองโมหะ โลภะ อุปนาหะ ฯลฯ กรรมที่จะให้ไปสู่ภพทั้งหมด ที่ยังไม่เคยทำลายมาก่อน^{๖๐}

เมื่อมีพระสงฆ์สาวกจะทูลลาไปต่างเมือง พระพุทธเจ้ามักตรัสให้ไปลาและรับฟังโอวาท จากพระสารีบุตรด้วย ดังมีปรากฏ ดังนี้

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั แห่งอนุปทวรรค ความว่า...พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ ว่า...สารีบุตรเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาอ่อนไหว มีปัญญาเทียบแหลม มีปัญญาคม...สารีบุตร เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพ ได้ชั่วครึ่งเดือน ในการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพของพระสารีบุตรนั้น มีดังต่อไปนี้...ในข้อนี้ สารีบุตรสังคจากามทีเดียว สังคจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้า ปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร์ มี ปีติ และ สุขเกิดแต่เวกอยู่ ก็ธรรมใน ปฐมฌาน คือ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา-จิต ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะสติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้ว ตามลำดับบพธรรม...^{๖๑}

ในอรรถถาอนุปทสูตร อธิบายว่าพระพุทธองค์ทรงได้ตรัสถ้อยคำสรรเสริญคุณของ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร โดยนัยว่า เป็นบัณฑิต เป็นดังนี้ ตรัสเพราะเหตุไร ? เพราะบรรดาพระเถระที่ เหลือทั้งหลาย พระมหาโมคคัลลานะปรากฏคุณความดีว่า มีฤทธิ์, พระมหากัสสปะ ปรากฏคุณ ความดีว่า ชุตวาหะ (ผู้กล่าวชุตงค์) พระอนูรุทธเถระ ปรากฏคุณความดีว่ามีทิพยจักขุ พระอุบาลีเถระ ปรากฏคุณความดีว่าเป็นวินัยธร พระเวตเถระ ปรากฏคุณความดีว่า เป็นผู้ยินดี ในฌาน พระอานันทเถระ ปรากฏคุณความดีว่าเป็นพหูสูต, พระเถระทั้งหลายนั้น ๆ ปรากฏคุณงามความดีนั้น ๆ อย่างนี้ ดังพรรณนามานี้ แต่ว่าคุณความดีของพระสารีบุตรเถระยังไม่ปรากฏ เพราะเหตุไร ? เพราะคุณความ ดีทั้งหลายของพระเถระผู้มีปัญญา ใครไม่อาจรู้ เพราะไม่ได้กล่าวไว้ เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า เราจักบอกคุณความดีทั้งหลายของ พระสารีบุตร จึงทรงรอให้บริษัทที่ เป็นสภากันประชุม การกล่าวคุณในสำนักของบุคคลผู้เป็น วิสภาคัน ย่อมไม่ควรแลคนที่ เป็น วิสภาคันเมื่อใครๆ กล่าวสรรเสริญ (เขา) ก็จะกล่าวคำหนิ อย่างเดียว ก็ในวันนั้น บริษัทที่เป็นสภาคันกับพระเถระประชุมกัน ครั้งทรงเห็นว่าบริษัทนั้นประชุมกันแล้ว เมื่อจะตรัสสรรเสริญตามความ เป็นจริง จึงทรงเริ่มพระเทศนานี้...^{๖๒}

^{๖๐}ม.อุป. ๒๒/๒๐๒-๒๐๕/๑๕๓-๑๖๕.

^{๖๑}ม.อุป. ๒๒/๑๕๓-๑๕๔/๑๕๔-๑๕๕.

^{๖๒}ม.อุป. ๒๒/๑๕๓-๑๕๔/๒๐๑-๒๐๒.

ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค สุตติสูตรที่ ๕ ความว่า... พ. อย่างนั้น ๆ อานนท์ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบสารีบุตร เพราะสารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก เป็นเจ้าปัญญา มีปัญญาชวนให้รำเริง มีปัญญาเล่น มีปัญญาหักแหลม มีปัญญาแทงตลอด มีความปรารถนาน้อย สันโดษเป็นผู้สงัดกาย สงัดใจ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารถนาคความเพียร เป็นผู้เข้าใจพูดคอกทนต่อถ้อยคำ เป็นผู้โจทก์ที่วางคนผิด เป็นผู้ตำหนิคนชั่ว...^{๖๓}

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ความว่าภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรเป็นเลิศกว่าภิกษุสาวกของเราผู้มีปัญญามาก...ดั่งนั้นเมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์นั้นแลกิจแห่งสาวกบารมีญาณของพระอัครสาวกแม่ทั้งสองได้ถึงที่สุดแล้ว ก็ในเวลาต่อมาอีก พระศาสดาประทับอยู่ใน พระเชตะวันได้ทรงสถาปนาพระมหาสาวกแม่ทั้งสองไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า สารีบุตรเป็นยอดของภิกษุสาวกของเราผู้มีปัญญามาก...^{๖๔}

ลักษณะทางปัญญาอีกอย่างหนึ่งของผู้เข้าถึงสังขารแล้ว คือ ไม่ (ต้อง) เชื่อ หรือไม่ต้องมีศรัทธา เพราะรู้เห็นสิ่งนั้น ๆ แจ่มประจักษ์ด้วยตนเองแล้ว รู้เองเห็นเองแล้วไม่ต้องรู้เห็นผ่านคนอื่น ไม่ต้องอาศัยความรู้ของผู้อื่น ในเมื่อรู้เห็นอยู่แล้วอย่างนั้นจะต้องไปเชื่อใครอีก หรือจะต้องให้ใครมาบอกอีก ดังที่พระผู้มีพระภาคได้อธิบายว่า...เกี่ยวกับธรรมที่รู้แน้อยู่ด้วยตนเองประจักษ์กับตนเอง (เธอ) ไม่เชื่อต่อใครอื่น ไม่ว่าจะป็นสมณะพราหมณ์ เทวดา มารหรือพรหม คือไม่เชื่อต่อใคร ๆ เกี่ยวกับธรรมที่รู้แน้อยู่เอง ประจักษ์กับตัวว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงมิใช่เป็นตัวตน เพราะอวิชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี...หรือที่พระสารีบุตรทูลพระพุทธเจ้าว่า...ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์ มิใช่ถือตามไปด้วยศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า...เรื่องนี้ข้าพระองค์ทราบแล้ว เห็นแล้ว รู้ชัดแล้ว ทำให้ประจักษ์แจ่มแล้ว สัมผัสแล้วด้วยปัญญาจึงไม่มีความสงสัย ไม่มีความกลางแคลงใจ...

สรุปว่า ความเข้าไปรู้ความจริงดังกล่าวข้างต้นนี้คือ ภาวะทางปัญญาของพระอรหันต์ที่บรรลุธรรม รู้สภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ โดยไม่ต้องเชื่อใคร ไม่ต้องงมงาย เพราะรู้เห็นด้วยตนเอง

ความมีปัญญาล้ำเลิศที่สุดของพระสารีบุตรที่ถือว่ามีคุณค่าสูงยิ่งที่ชัดเจนอีกด้านหนึ่ง คือ ด้านพระอธิธรรม เรื่องมีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าเมื่อจะเสด็จขึ้นไปแสดงพระธรรมเทศนาพระอธิธรรม ๘ คัมภีร์เพื่อโปรดแก่พระพุทธรูปที่สวรรคตขึ้นดาวดึงส์ไม่ได้ขึ้นไปถึงชั้นดุสิตนั้นก็ด้วยเหตุที่ว่าในสวรรคตชั้นดุสิตเป็นสวรรคตชั้นสูงเกินไปสำหรับเหล่าเทวดา มาร พรหมบางพวกชั้นต่ำไม่สามารถ

^{๖๓} ส.ส. ๒๔/๓๐๓-๓๐๔/๓๘๗.

^{๖๔} อจ.เอก. ๓๒/๑๔๖/๒๖๐-๒๗๓.

ขึ้นไปฟังได้แต่สวรรคตขึ้นดาวดึงส์นั้นเป็นชั้นกลางๆเหล่าเวทดา มาร พรหมบางจำพวกชั้นต่ำนั้นสามารถร่วมรับฟังได้ พระพุทธองค์ไม่ต้องการให้การแสดงขาดตอนไป จึงแสดงพระพุทธรูปนิมิตแสดงธรรมแทนพระองค์ แต่ก่อนหน้านั้นทรงพิจารณาหาผู้ที่จะทรงแสดงพระธรรมแทนพระองค์ให้ทัดเทียมกับพระองค์นั้นก็ยังไม่ทรงเห็นว่าใครมีความสามารถเทียบเท่า แม้แต่พระสารีบุตรผู้ที่มีปัญญาผ่องจากพระพุทธองค์ก็ไม่สามารถกระทำพุทธกิจนั้นได้จึงทรงนิมิตพระพุทธรูปนิมิตให้ทรงแสดงพระธรรมแทนได้อย่างน่าอัศจรรย์ ซึ่งพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาก็ได้ขึ้นไปอุปัฏฐากทุกวัน พระพุทธองค์ทรงแสดงพระอภิธรรมตามที่พระองค์ทรงแสดงแก่เหล่าเวทดาและพรหมนั้น แต่ทรงแสดงโดยพิสดารที่เรียกว่า วิถวารนัย เพื่อให้เหมาะสมแก่ปัญญาพระสารีบุตรผู้เป็นยอดแห่งคนมีปัญญา หลังจากนั้นพระสารีบุตรก็ได้แสดงอภิธรรมเหล่านี้แก่พระภิกษุศิษย์ของท่าน ๕๐๐ รูป อันพระภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้เคยเกิดเป็นค่างควา ๕๐๐ ตัวในถ้ำและได้ฟัง พระอภิธรรมจากพระภิกษุที่เจริญสมณธรรม พอมาสมัยพระพุทธเจ้าได้บังเกิดเป็นกุลบุตรในเมืองสาวัตถีและเกิดเลื่อมใส ศรัทธาในพระอภิธรรมที่พระสารีบุตรแสดงจึงพากันออกบวชเป็นพระภิกษุลูกศิษย์ของพระสารีบุตร ๕๐๐ รูป และได้บรรลुพระอรหัต ได้จำพระอภิธรรมไว้เป็นรุ่นแรกและสืบทอดต่อกันมา โดยพระอภิธรรมที่พระพุทธองค์และพระสาวกแสดงต่อมาภายหลังเป็นแบบกึ่งย่อกึ่งพิสดารที่เรียกว่า นาติวิถวารนาติสังเขปนัย และพระอานนท์ทรงจำสืบมาจนถึงปฐมสังคายนาได้ยกสู่ปฐมสังคีติ สาขายแก่พระอรหันต์ปฏิสัมภทา ๕๐๐ รูปที่ประชุมสังคายนาครั้งแรก และนำสืบกันมาจนถึงปัจจุบัน

สรุปแล้วคือเหล่าพระพุทธรูปสาวกทั้งหลายที่มีโอกาสได้เรียนได้ฟังพระอภิธรรมในมัชฌิมประเทศครั้งแรกก็ได้แก่พระภิกษุ ๕๐๐ รูปที่ได้เรียนจากพระสารีบุตรนี้เอง ดังคำกล่าวในพระสุตตันตปิฎก สาลินีอรรถกถา ว่า

อโนตตตทเท กตวา	อุปัฏฐานัม มหสิโน
ตถจ สุตวาน โส เถโร	อาหริตวา มหิตลัม
ภิกขุณฺ ปอิฐทาหาสิ	อิติ ภิกขุหิ ธารีโตฯ

สารีปุตตตเถโร สตุถารา เหสิตัม ฌมมัม อาหริตวา อตฺตโนสทุธิวิหาริกานัม
ปญฺจนนัม ภิกขุสตานัม เทเสสิ ฯ

แปลความว่า ๑) พระสารีบุตรเถระได้กระทำการอุปัฏฐากแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ณ ป่าไม้จันทน์ใกล้สระอโนตาด และได้สดับอภิธรรมนั้นแล้ว ได้นำไปสอนในมัชฌิมประเทศ ให้ภิกษุ ทั้ง ๕๐๐ รูปผู้เป็นสัทธาวิหริกของตน ภิกษุ ๕๐๐ รูปนั้น ได้เล่า

เรียนและทรงจำพระอภิธรรมไว้โดยลำดับด้วยประการฉะนี้ ๒) ฝ่ายพระสารีบุตรเถระก็นำเอาพระธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้ว มาแสดงแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้เป็นสัทธาวิหาริกของคนต่อไป^{๖๕}

ข้อควรรู้เกี่ยวกับสวรรค์ชั้นดุสิต สวรรค์ชั้นดุสิตเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ ในสวรรค์ ๖ ชั้น เป็นสวรรค์เป็นที่อยู่ของผู้บำเพ็ญบารมีเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระปัจเจกโพธิญาณ พระอัครสาวกโพธิญาณ พระมหาสาวกโพธิญาณ พระปกคิสาวกโพธิญาณ พระพุทธบิดา พุทธมารดา เป็นสวรรค์ชั้นปัญจายน

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่าคุณค่าแห่งความเป็นเอกทัศกะของพระสารีบุตร พระสารีบุตรเป็นบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญามาก เป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง เป็นผู้มีปัญญาร่าเริง เป็นผู้มีปัญญาอ่อนไหว เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เป็นผู้มีปัญญาทำลายกิเลสได้ ท่านเป็นพระอัครสาวกที่มีคุณค่าของความ เป็นเอกทัศกะเป็นเลิศในทางผู้มีปัญญา

๒) พระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดี

พระสารีบุตรบรรลุสาวกบารมีญาณ ถึงที่สุดแห่งปัญญาบารมีของผู้เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าแล้ว นอกจากท่านจะได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอกทัศกะผู้เลิศทางปัญญาแล้ว พระพุทธองค์ทรงตรัสยกย่องพระสารีบุตร อีกอย่างหนึ่งว่า พระธรรมเสนาบดี คู่กับพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นพระธรรมราชาหรือพระธรรมสามิทรงเป็นเจ้าของธรรม เป็นพระราชผู้เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระราชโดยธรรม เป็นผู้บรรลุดูความเป็นพระราชเพราะธรรม โดยลำดับ เหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระสารีบุตรให้เป็นพระธรรมเสนาบดีรวมทั้งพระมหาโมคคัลลานะด้วยคือ เป็นแม่ทัพฝ่ายธรรม เป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระพุทธศาสนาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยทรงยกย่องพระสารีบุตรว่าเป็นเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิด ส่วนพระมหาโมคคัลลานะเปรียบเหมือนแม่นม หรือผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว ดังปรากฏในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาตสังคจวิภังคสูตร ความว่า...สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า...พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส ดังนี้ว่า...ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศธรรมจักร อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี...ได้ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งทุกขอริยสัง ทุกขสมุทัยอริยสังทุกขนิโรธอริยสัง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง...พวกเธอจงเสพ จงคบกับสารีบุตรและ โมคคัลลานะเถิด ทั้งสองรูปนี้เป็นบัณฑิตภิกษุ ผู้อนุเคราะห์ผู้ร่วมประพาศพิพรมจรรยสารีบุตรเปรียบเสมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตร

^{๖๕} พระสังฆมณฑลสังฆคณิสสร, ธรรมจริยะ, องค์ประกอบพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิเผยแผ่พระพุทธธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๘-๑๓๒.

ย่อมแนะนำโศคาปัตติผล โมกคัลลภาวะย่อมแนะนำในผลชั้นสูง สารีบุตรพอที่จะบอก แสดง แต่งตั้ง
เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัง ๔ ได้โดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตได้ตรัสพระ
ภาษิตนี้แล้ว เสด็จจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร^{๖๖}

จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่าพระสารีบุตรเป็นเสนาบดี คือแม่ทัพธรรมเป็นนายทัพธรรม
ท่านได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงสัตว์ ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี ซึ่งเป็นกำลังใหญ่ของ
พระพุทธเจ้าในการประกาศพระพุทธศาสนา

๓) พระสารีบุตรเป็นผู้ชำนาญ

พระพุทธเจ้าทรงตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีความชำนาญ ดังปรากฏใน
พระไตรปิฎกดังนี้

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ แห่งอนุปทวรรค อนุปทสูตรความว่า...ผู้กล่าวชอบ
ฟังกล่าวชมภิกขุรูปใดว่า เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงบารมี (คุณธรรมให้ถึงความสำเร็จ) ในอริยศีลใน
อริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ ภิกขุรูปนั้น คือสารีบุตรนั่นเอง ที่ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชมว่า
เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงบารมีในอริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ^{๖๗}

ความชำนาญของพระสารีบุตรนั้นหมายถึง ท่านเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความชำนาญ
คล่องแคล่ว แดกฉานในอริยธรรมทั้งปวง

๔) พระสารีบุตรเป็นพระชินโรส

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ แห่งอนุปทวรรค อนุปทสูตรที่ ๑ ความว่า...ผู้กล่าวชอบ
ฟังกล่าวชมภิกขุรูปใดว่า เป็นพุทธชินโรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่ธรรม
เป็นผู้อันธรรมเนรมิตขึ้นเป็นธรรมทายาทไม่ใช่อำมิตทายาท ภิกขุรูปนั้น ก็คือสารีบุตรนั่นเองที่ผู้
กล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวชมว่าเป็นพุทธชินโรสเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่ธรรม
เป็นผู้อันธรรม-เนรมิตขึ้น เป็นธรรมทายาท ไม่ใช่อำมิตทายาท...สารีบุตร ประกาศธรรมจักร อันไม่
มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ตถาคตให้เป็นไปแล้วไปตามลำดับ โดยชอบทีเดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส

จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่า พระสารีบุตรเปรียบเหมือนเป็น โอรสที่เกิดจากธรรมที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดง ธรรมเนรมิตให้เป็นพระโอรส เพราะเป็นผู้เกิดโดยธรรม เกิดแต่ธรรมนับเป็นทายาททาง
ธรรม เพราะถือเอาส่วนแบ่งโดยธรรม ที่ว่าเป็นโอรสเพราะว่าเกิด โดยฟัง พระสุรเสียงอันเกิดในพระ
อุระของพระพุทธเจ้า จึงชื่อว่าเกิดจากพระโอษฐ์ เพราะเกิดจากการ ได้สดับตรับฟังพระธรรมจาก
พระโอษฐ์ของพระพุทธองค์โดยตรง พระสารีบุตรจึงนับเป็นพระธรรมทายาททางธรรม ไม่ใช่อำมิตทายาท

^{๖๖}ม.อุป. ๒๓/๖๕๘-๖๕๙/๓๘๑-๓๘๒.

^{๖๗}ม.อุป. ๒๓/๑๖๕/๒๐๐.

แต่เป็นผู้รับมรดกทางธรรมจากพระพุทธเจ้า ท่านเป็นผู้รับ เอาธรรมจากพระพุทธเจ้ามาประพฤติปฏิบัติให้เข้าถึง ซึ่งในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์กล่าวถึง ความหมายโดยตรงคือ ท่านรับเอาโลกุตตรธรรม ๘ ด้วยการบรรลุเอง ความหมายโดยอ้อมหมายถึง รับประทานกุศลธรรมจะเป็นทาน คีล หรือภวานาก็ตาม ตลอดจนการบูชาที่เป็นไปเพื่อการบรรลุโลกุตตรธรรมนั้น^{๖๔}

๕) พระสารีบุตรเป็นผู้มีปฏิภาณ

พระสารีบุตรเป็นผู้มีปฏิภาณในการแสดงพระธรรมเทศนา คือ ชี้แจงแสดงขยายความให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจน ได้ตอบโต้ทันที แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันการณ์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

ในสังยุตนิคายขันธวารวรรค สารีบุตรตถังยุต สุนิมฺมิสิสฺสฺส ความว่า... พระสารีบุตรเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์...แล้วอาศัยเชิงฝาแห่งหนึ่งฉันบิณฑบาตนั้น ครั้งนั้นนางปริพาชิกาชื่อ สุนิมฺมิ เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกับพระสารีบุตรว่า “...สมณะ ท่านก้มหน้าฉันหรือ” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “... เรามีได้ ก้มหน้าฉัน” “ถ้าอย่างนั้น ท่านแหงนหน้าฉันหรือ”...เมื่อพระเถระปฏิเสธทุกอย่าง ปริพาชิกาก็ถามว่า “แล้วท่านฉันด้วยอาการไหนเล่า” พระสารีบุตรอัครสาวกกล่าวว่า “สมณพราหมณ์ เหล่าใด เลี้ยงชีพด้วยมิจฉาชีพ ด้วยดิรัจฉานวิชา คือวิชาคู่มือที่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเรียกว่า ก้มหน้า...ดูความนักษัตร...รับเป็นผู้ส่งข่าวสารให้คฤหัสถ์... รับทำนายน้อยน้อย... แต่เราแสวงหาภิกขาหาร โดยชอบธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้วจึงฉัน...”^{๖๕}

พระสูตรนี้แสดงถึงว่าท่านพระสารีบุตรนั้นใช้ปฏิภาณ ไหวพริบ ได้ตอบ และสอนธรรมแก่นางสุนิมฺมิปริพาชก เมื่อนางได้ฟังแล้วจึงเข้าใจและกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธศาสนาว่า เป็นนียบานิคมธรรม คือ เป็นพระศาสนาที่ใช้พระธรรมเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากกองทุกข์ การบิณฑบาตของพระภิกษุนี้ถือว่า เป็นอาชีวปริสุทธศีล ซึ่งก็คือ ศีลว่าด้วยการเลี้ยงชีพบริสุทธิ์นั่นเอง

๖) พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสารีบุตรเป็นคู่กับพระโมคคัลลานะ

เหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสารีบุตรเป็นอัครสาวกฝ่ายขวาและพระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกฝ่ายซ้าย และตรัสให้ เพราะพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ท่านมีปัญญาอนุเคราะห์เพื่อนบรรพชิตด้วยกันตามที่ตรัสตอนหนึ่งว่า “...เธอทั้งหลายคบกับสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด เพราะเธอเป็นมีปัญญาอนุเคราะห์เพื่อนบรรพชิตทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้วนั้น สารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมครั้งที่ ๑), อ่างแก้ว, หน้า ๑๔๒.

^{๖๕} ส.ป. ๒๗/๕๑๘/๕๕๑-๕๕๕.

โมคคัลลานะยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้องบนที่สูงกว่านั้น เพราะเหตุนี้เอง จึงมีคำยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นอัครสาวกฝ่ายขวา”^{๑๐}

จากพระพุทธพจน์นี้ทรงแสดงให้เห็นว่าพระสารีบุตรนั้นเป็นผู้ชอบสงเคราะห์แนะนำสั่งสอนให้พระภิกษุทั้งหลายปฏิบัติธรรมให้ได้ผลขั้นต้น ส่วนพระโมคคัลลานะเป็นผู้แนะนำให้ปฏิบัติธรรมให้ได้ผลขั้นสูง ๆ ขึ้นไป

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปีณณาสกั สุตตวรรค สัจจวิภังคสูตร มีปรากฏว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ทรงแสดงธรรมว่า พระธรรมจักรที่ทรงแสดงไปแล้วนั้นไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมที่ยังไม่เคยมีใครบอกแสดง แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ จากนั้นตรัสให้ภิกษุเข้าไปหาพระอัครสาวกทั้งสอง เพราะท่านทั้งสองเป็นบัณฑิตจะแสดงอริยสัจ ๔ ให้เข้าใจได้ง่าย ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเสพ จงคบสารีบุตรและ โมคคัลลานะเถิด ทั้งสองรูปนี้เป็นบัณฑิต เป็นผู้อนุเคราะห์ผู้ร่วมประพาศิพรหมจรรย์ สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด (ชนตา=มารดา) โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว (อาปาเทตา = ผู้ให้นม) สารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล โมคคัลลานะยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในผลขั้นสูง สารีบุตร พoth ที่ จะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดยพิสดาร”^{๑๑}

อรรถกถาอธิบายว่า มารดาผู้ให้กำเนิด (มารดาบังเกิดเกล้า) จะงดเว้นอาหารรสเค็มและเปรี้ยว เป็นต้น ตลอด ๕ หรือ ๑๐ เดือน ตลอดแล้วให้แม่นม (มารดาเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว) รับออกจากท้อง แล้วเลี้ยงทารกด้วยน้ำนมและเนยสด เป็นต้น จนทารกเติบโตรู้ความ พระสารีบุตร ก็เป็นเช่นนั้น ชอบสงเคราะห์บรรพชิตทั้งหลายในสำนักของตนหรือสำนักของภิกษุเหล่านี้ ท่านสงเคราะห์ ๒ อย่าง คือ ปฏิบัติบรรพชิตผู้เป็นไข้และพราศอนด้วยกรรมฐาน เมื่อรู้ว่าผู้นั้น เป็นพระโศคาบันออกจากภัยในอบายทั้งหลายแล้ว ท่านก็มีใจสั่นใจว่าผู้นั้นจะทำมรรคเบื้องสูง ให้เกิดขึ้นหรือไม่ ท่านจะสั่งสอนบรรพชิตใหม่เหล่านี้ต่อไป^{๑๒}

ดังนั้น พระสารีบุตรยอมแนะนำใน โศคาปัตติผล และพระมหาโมคคัลลานะยอมแนะนำในผลที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ พระมหาโมคคัลลานะนั้นท่านจะสอน ฟิสิก และสนใจเหล่าบรรพชิตพระภิกษุสาวก เหล่านั้นทั้งหมด จนกว่าเขาจะบรรลุพระอรหัตไป

^{๑๐} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, อนุพุทธประวัติ ฉบับมาตรฐาน, อ้างแล้ว, หน้า ๓๕.

^{๑๑} ม.อุป. ๒๓/๖๕๘-๖๕๙/๓๘๑-๓๘๒.

^{๑๒} ม.อุป. ๒๓/๖๕๘-๖๕๙/๓๘๓-๓๘๔.

๙) พระสารีบุตรแสดงความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า

ในทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู กล่าวด้วยอธิบายปริหานิยธรรม เจ้าวัชชี ๗ ตอนพระสารีบุตรมาเฝ้า ซึ่งครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ไปเมืองนาลันทาและประทับที่ป่าวาริภัมวัน สวณมะม่วงของทุสสปาวาริกเศรษฐี พระสารีบุตร จึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ความว่าข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนี้ว่า สมณะอื่นหรือ พราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญารู้ยิ่ง ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในพระสัมมาสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีมาแล้ว (ในอดีต) และจักไม่มี (ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า...สารีบุตร วาจา อันอาจหาญโอฬารนี้ บันลือสีหนาทที่เชื่อถือโดยแท้ว่า...ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า... สารีบุตร และเพราะเธอไม่มีญาณรู้กำหนดด้วยใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต ในอนาคตและ ในปัจจุบันนี้ และ เมื่อเป็นอย่างนั้น เหตุไร เธอจึงกล่าววาจา อันอาจหาญโอฬารนี้ บันลือสีหนาท ที่เชื่อถือโดยแท้ ในบัดนี้ว่า...ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนี้ว่า สมณะอื่นหรือ พราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญารู้ยิ่ง ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในพระสัมมาสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีแล้ว (ในอดีต) และจัก ไม่มี (ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนี้ พระสารีบุตรตอบพระพุทธองค์ ว่า...พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่าใด ได้มีแล้วอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย เหล่านั้นทุกพระองค์ทรงละนิรวณ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของใจเป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มีจิตเข้าไปตั้งอยู่ด้วยดีในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ได้ตรัสรู้ยิ่งด้วย พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม...แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่านี้ใด จักมีในอนาคตกาล พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ จักทรงละนิรวณ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของใจ เป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มีจิตเข้าไปตั้งอยู่ด้วยดีในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จักตรัสรู้ยิ่งด้วยพระสัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยม...แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า องค์ อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงละแล้วซึ่งนิรวณ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของใจ เป็นเครื่องทำ ปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มีจิตเข้าไปตั้งอยู่ด้วยดี ในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยม...^{๓๑}

ในทีฆนิกาย ปาฐกวรรค สัมปสาทนียสูตร เรื่อง พระสารีบุตรเถระ โดยกล่าวถึงพระสารี บุตรแสดงความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความว่าข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่จะมีความรู้ ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาค เจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ... ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้...พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้มีแล้วในอดีตทั้งสิ้น ถ้วนทรงละนิรวณ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ

^{๓๑}ที.ม. ๑๓/๗๗/๒๔๘-๒๔๙.

ทอนกำลังปัญญา ถ้วนมีพระมนัสตั้งมั่นในสติปัญญา ๔ เจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จึงได้ตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ข้าพระองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ เพื่อฟังธรรม พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างเยี่ยมยอด ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายคำฝ่ายขาว พร้อมด้วยอุปมาแก่ข้าพระองค์ พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างเยี่ยมยอด ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายคำฝ่ายขาว พร้อมด้วยอุปมาด้วยประการใด ๆ ข้าพระองค์ก็รู้ในธรรมนั้นด้วยพระองค์เอง โดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว^{๗๔}

กล่าวด้วยเรื่องของพระสารีบุตรชกพระพุทฺธคุณ คือ...ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคในทางสัมโพธิญาณมิได้มีแล้ว จักไม่มี และ ไม่มีอยู่ในบัดนี้ ฯ...พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้มีแล้วในอดีตกาล ทุกพระองค์ ทรงละนิวรณ์ทั้ง ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทຸพล มีพระทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จักมีในอนาคตกาลทุกพระองค์ จักทรงละนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทຸพล มีพระทัยตั้งมั่นดีแล้ว ในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จักตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทຸพล มีพระทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ฯ^{๗๕}

จากพระสูตรดังกล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นชัดเจนว่า พระสารีบุตรมีความเลื่อมใส ศรัทธา นับถือ และเชื่อมั่นในพระพุทฺธเจ้าและพระธรรมคำสอนของพระพุทฺธองค์เป็นอย่างยิ่ง

๘) พระสารีบุตรเป็นทูต

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะในด้านนักการทูตนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญ พระสารีบุตรเถระว่า มีคุณสมบัติของนักการทูต คือ เป็นผู้ประกอบด้วยองค์คุณ ๘ ประการ เพราะท่านสามารถสื่อสารกับผู้รับให้เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง และเป็นผู้ที่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นที่มา กล่าวหาพระพุทฺธศาสนาในทางเสื่อมเสียท่านก็ยอมรับฟังก่อนแล้วจึงอธิบายให้เขามีความเห็นที่ถูกต้องภายหลัง ครั้งหนึ่ง พระพุทฺธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นทูต (เจรจา คนส่งสาส์น คนรับสาส์น) ว่าจะต้องประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ เช่น ต้องเป็นผู้รับฟัง เป็นต้น จากนั้น ทรงยกย่องพระสารีบุตรว่า เหมาะที่จะเป็นทูต มีคุณสมบัติของคนเป็นทูตที่ครบถ้วน ๘ อย่าง ดังนี้

^{๗๔}ที่.ปา. ๑๕/๓๓-๓๒/๑๘๗-๒๐๗.

^{๗๕}ที่.ส. ๒๔/๓๗/๑๔๘.

ในอังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต ปฐมปัลลนาสกั มหาวรรคที่ ๒ ทุตสูตร ความว่า...ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ ควรไปเป็นทูตได้... เป็นผู้รับฟัง ๑ ให้ผู้อื่นรับฟัง ๑ เรียนดี ๑ ทรงจำไว้ ๑ รู้เอง ๑ ให้ผู้อื่นรู้ ๑ เป็นผู้ฉลาดต่อสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ๑ ไม่ก่อการทะเลาะ ๑... ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการนี้แล ควรไปเป็นทูตได้...สารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๘ ประการควรไปเป็นทูตได้... สารีบุตรในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รับฟัง ๑ ให้ผู้อื่นรับฟัง ๑ เรียนดี ๑ ทรงจำไว้ ๑ รู้เอง ๑ ให้ผู้อื่นรู้ ๑ เป็นผู้ฉลาดต่อสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ๑ ไม่ก่อการทะเลาะ ๑... สารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๘ ประการควรไปเป็นทูตได้...สารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๘ ประการนี้แล ควรไปเป็นทูตได้ ภิกษุใดแล สอนบริษัทให้เรียนให้อ่าน ไม่สะทกสะท้าน ไม่ให้เสียคำที่พูด ไม่ให้เสียคำสอน ชี้แจงให้เขาหมดความสงสัย และเมื่อถูกซักถามก็ไม่โกรธ ภิกษุเช่นนี้แล ควรไปเป็นทูตได้^{๗๖}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้สรุปคุณสมบัติพระภิกษุที่จะทำหน้าที่ทูตดังพระสารีบุตรได้ว่า

๑. เป็นผู้รู้จักฟัง (โสดา) รับฟังผู้ที่ตนมอบสาส์นให้
๒. ให้ผู้อื่นรับฟังได้ (สวาเวตา)
๓. ใฝ่เรียน (อุคฺคเหตา)
๔. ทรงจำไว้ดี (ชารเตตา)
๕. รู้เอง (วิญญาตา) รู้ความหมายของสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์
๖. ถ่ายทอดให้ผู้อื่นรู้ (วิญาเปตา)
๗. เป็นผู้ฉลาดต่อสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ (กุสโล จ สหิตาสหิต) ฉลาดรู้ว่าสิ่งใดควรดำเนินการ สิ่งใดไม่ควร กำหนดแต่ประโยชน์
๘. ไม่ก่อการทะเลาะวิวาท (โน จ กลหการก)^{๗๗}
- ๘) พระสารีบุตรเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล

ความเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองการณ์ไกลของพระสารีบุตรนี้ มีปรากฏ ในพระไตรปิฎก ดังจะเห็นได้จากวาทะที่หลากหลายเรื่องที่โดดเด่น ผู้วิจัยจึงนำเสนอในเรื่อง ที่สำคัญที่สุดที่ส่งผลมาถึงปัจจุบันและเห็นได้ง่าย ชัดเจนคือ การบัญญัติสิกขาบท, การกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรง

^{๗๖} อัง.อฏฐก. ๓๗/๑๐๖/๑๒๕.

^{๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ประมวลประวัติพระเถระ พระเถรี อุบาสก อุบาสิกา สมัยพุทธกาล พุทธสาวกพุทธสาวิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๗.

แสดงปาฏิโมกข์, เป็นต้นแบบการทำสังคายนา และการทูลถามเหตุปัจจัยให้พระศาสดารองอยู่บน
เป็นต้นตามสมควรดังนี้

๕.๑) การบัญญัติสิกขาบท

ครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับ ณ เมืองเวรัญชา พร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ ท่านพระสารีบุตรกราบ
ทูลขอให้ทรงบัญญัติสิกขาบท ดังปรากฏในพระไตรปิฎกต่อไปนี้

ในมหาวิภังค์ ปฐมภาค เวรัญชกัณฑ์ เรื่อง เวรัญชพราหมณ์ ปรากฏเรื่องพระสารีบุตรได้
กราบทูลปรารภเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทและขอให้ทรงบัญญัติสิกขาบท ความว่า...“ถึงเวลาแล้ว
พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระสุคต ถึงเวลาแล้วที่จะทรงบัญญัติสิกขาบท ที่จะทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่สาวก
อันจะเป็นเหตุให้พระศาสนานี้ยังยืนดำรงอยู่ได้นาน” ตรัสห้ามว่า ให้รอก่อน มีเพียงพระตลาถค
คนเดียว จักรู้กาลในกรณีนั้น พระศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบท ยังไม่แสดงปาฏิโมกข์แก่สาวก
ตลอดเวลา ที่ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ บางเหล่ายังไม่ปรากฏในสงฆ์ในศาสนานี้ ต่อเมื่อใด
อาสวัญฐานิยธรรมบางเหล่าปรากฏในสงฆ์ในศาสนานี้ เมื่อนั้นพระศาสดาจึงจะบัญญัติสิกขาบท
แสดงปาฏิโมกข์ แก่สาวก เพื่อกำจัดอาสวัญฐานิยธรรมเหล่านั้นแหละ...ต่อเมื่อใดสงฆ์ถึงความเป็น
หมู่ใหญ่โดยภิกษุผู้บวชนาน...สงฆ์ถึงความเป็นหมู่ใหญ่โดยแพร่หลายแล้ว... สงฆ์ถึงความเป็นหมู่ใหญ่
โดยลาภแล้ว และอาสวัญฐานิยธรรมบางเหล่าย่อมปรากฏในสงฆ์ในศาสนานี้ เมื่อนั้นพระศาสดา
จึงจะบัญญัติสิกขาบท แสดงปาฏิโมกข์ แก่สาวก เพื่อกำจัดอาสวัญฐานิยธรรมเหล่านั้นแหละ
“สารีบุตร ก็ภิกษุสงฆ์ไม่มีเสียด ไม่มีโทษ ปราศจากความมัวหมอง บริสุทธ์ผุดผ่อง ตั้งอยู่ในสารคุณ
เพราะบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ (ที่อยู่กับพระองค์ในเมืองเวรัญชา) ภิกษุที่ทรงคุณธรรมอย่างต่ำก็เป็น
โสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้แน่นอน เป็นผู้ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า”^{๑๘}

จากพระสูตรนี้ จะเห็น ได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงกำหนดองค์ประกอบที่จะทรงบัญญัติสิกขาบท
(พระวินัยบัญญัติ) และแสดงปาฏิโมกข์มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. เกิดอาสวัญฐานิยธรรม (ธรรมเป็นที่ตั้งของอาสวะ) คือ ภิกษุประพฤติผิดหลักศีลธรรม
กฎหมายบ้านเมือง หรือหลักที่คนส่วนมากยอมรับกันว่าดีงาม

๒. หมู่สงฆ์ถึงความเป็นใหญ่โดย มีภิกษুবวชนาน (รัตตัญญู) แล้ว (ภิกษুবวชนานนั้น
ประพฤติไม่เหมาะสมบางอย่าง เช่น มีพรรษาน้อยและไม่ฉลาด แต่บวชให้กุลบุตร)

๓. หมู่สงฆ์เติบโตใหญ่และแพร่หลายไป (จะมีภิกษุทำไม่เหมาะสม เช่น นอนร่วมกับกฤหัสถ์)

^{๑๘}วิ.มหา. ๑/๘/๘-๘.

๔. มีลาภสักการะเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่หมู่สงฆ์ (เช่น ให้ของเคี้ยวแก่ปริพาชกด้วยมือตน)^{๖๕}
 พระพุทธเจ้าทรงมีวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระธรรมวินัย ด้วยเหตุผลทรงปรารถนาหรือ
 ประโยชน์ทรงประสงค์ในการทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระพุทธสาวกมี ๑๐ ประการดังนี้

ก. ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

๑) สงฆ์สุญฺหิตายะ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือเพื่อความเรียบร้อยคิงามแห่งสงฆ์ ซึ่งได้
 ทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณ โทษแห่งความประพฤติต่างๆ ชัดเจน จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนั้นไว้ โดย
 ความเห็นชอบร่วมกัน

๒) สงฆ์สุญฺหิตายะ เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

ข. ว่าด้วยประโยชน์แก่บุคคล

๓) ทุมมฺงฺกุณิ ปุคฺคฺลาณี นิคฺคฺทาย เพื่อข่มบุคคลผู้เกี้ยวก เพื่อกำราบคนผู้ด้านประพฤตินาม

๔) เปตฺตานิ ภิกฺขุณี ผาสุวิหาราย เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลคิงาม

ค. ว่าด้วยประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ หรือแก่ชีวิตทั้งทางกายและทางใจ

๕) ทิฏฺฐ ฆมฺมิกานิ อาสวานิ สํวราย เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน คือ
 เพื่อระวังปิดทางความเลื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในปัจจุบัน

๖) สมฺปรายิกานิ อาสวานิ ปฏิฆาตาย เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต หรือ
 เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเลื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อน ที่จะมาในภายหน้าหรือภพหน้า

๗) อปฺปสฺนฺนานิ ปสฺทาทย เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส

๘) ปสฺนฺนานิ ภิกฺขุ ภวาย เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้น ไปของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว

ง. ว่าด้วยประโยชน์แก่พระศาสนา

๙) สทุทฺทมนุญฺจิตฺตยา เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัทธรรม

๑๐) วินยานุคฺคฺทาย เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ ทำให้มีบทบัญญัติสำหรับใช้เป็นหลักเกณฑ์
 จัดระเบียบของหมู่ สนับสนุนความมีวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น^{๖๖}

พระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลถามเหตุปัจจัยให้พระศาสดาดำรงอยู่ไม่นาน
 และนานความว่า...ท่านพระสารีบุตรอยู่ในที่หลีกเร้น ได้เกิดความคิดขึ้นว่า พระศาสดาของ
 พระพุทธเจ้าพระองค์ใดดำรงอยู่นาน พระศาสดาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดดำรงอยู่ไม่นานหนอ ?

^{๖๕}สถาบันบันลือธรรม, อัครพุทธสาวก-สาวิกา อดีตชาติและชาติสุดท้ายของสาวกใน
 พุทธกาล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา ธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๗๒.

^{๖๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแก้ว,
 หน้า ๒๔๒.

ในเวลาเย็น ท่านจึงเข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหานั้นกับพระพุทธเจ้า ตรัสว่า พระศาสนาของพระพุทธเจ้าวิปัสสี, ลีจี, เวสสภู ไม่ดำรงอยู่นาน, ส่วนพระศาสนาของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ, โกนาत्मนะ, กัสสปะ ดำรงอยู่นาน พระสารีบุตรทูลถามว่า เหตุปัจจัยอะไร พระศาสนาของพระพุทธเจ้าวิปัสสี, ลีจี, เวสสภู จึงไม่ดำรงอยู่นาน ? ตรัสตอบว่า เพราะพระพุทธเจ้าทั้งสามทรง ท้อพระทัยที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย, สุตตะ เคยยะ เวชยการณะ คาถา อุทาน อิติวุตตะ ชาคก อัมภุตธรรม เวทลละ จึงมีน้อย ทั้งมิได้ทรงบัญญัติสิกขาบท (ภิกขุ) ปาฏิโมกข์ก็ มิได้ทรงแสดงแก่สาวก สาวกที่ออกบวชชั้นหลัง ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ ต่างตระกูลกันจึงยังพระศาสนาให้อันตรธาน โดยฉับพลัน (เหมือนดอกไม้ต่างชนิดกรวมกัน ยังไม่ไคร้อยด้วยด้าย ยามถูกลมพัดก็ย่อมกระจัดกระจาย) พระสารีบุตรกราบทูลถามว่า เหตุปัจจัยอะไร พระศาสนาของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ, โกนาत्मนะ, กัสสปะ จึงดำรงอยู่นาน ? ตรัสตอบว่า เพราะพระพุทธเจ้า ทั้งสามมิได้ทรงท้อพระทัยที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย สุตตะ เคยยะ... เวทลละ จึงมีมาก สิกขาบทก็ทรงบัญญัติ ปาฏิโมกข์ก็ทรงแสดงแก่สาวก สาวกที่ออกบวชชั้นหลัง แม้จะ ออกบวชจากตระกูลต่างกัน จึงดำรงพระศาสนาไว้ได้ตลอดระยะเวลายาวนาน (เหมือนดอกไม้ต่างชนิดถูกร้อยรวมกันด้วยด้าย สวयงาม ลมทำให้กระจัดกระจายไม่ได้)^{๔๐}

๑๐) พระสารีบุตรเป็นต้นแบบการทำสังคายนา

ท่านเป็นต้นแบบการทำสังคายนา เป็นผู้ริเริ่มการทำสังคายนาพระธรรมวินัยขณะพระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ ท่านเห็นโทษของการที่ไม่ได้ทบทวนพระธรรมวินัยไว้เป็นหลักชัดเจน จึงได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ควรทบทวน พระธรรมวินัยไว้เป็นหลักจะได้ไม่ต้องถกเถียงกันในอนาคต จึงทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทบทวนพระธรรมวินัย คำสอนของท่านปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก เช่น สังคีตีสสูตร และ ทสุตตรสูตร ที่เป็นแบบอย่างแห่งการทำสังคายนา เป็นต้นซึ่งถือได้ว่า เป็นการทำสังคายนาครั้งแรกให้เป็นหมวดหมู่ ในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งมูลเหตุที่จุดประกายให้ท่านพระสารีบุตรเป็นห่วงพระพุทธานุศาสนามากและมีความตั้งใจจะทำสังคายนาพระธรรมวินัยมาจากสาวกของนิครนถ์นาฏบุตรทะเลาะวิวาท มีความเห็นไม่ลงรอยกันเกี่ยวกับคำสอนของศาสดา ดังปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สังคีตีสสูตร ว่าด้วยการสังคายนาหลักธรรม ความว่า...สารีบุตรจงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย...ท่านพระสารีบุตรได้รับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า...ท่านพระสารีบุตรได้เล่าแก่ภิกษุทั้งหลายว่า...นิครนถ์นาฏบุตรทำกาลแล้วไม่นานที่พระนครปาวา เพราะกาลกริยาของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็นสองพวก ฯลฯ เป็นธรรมวินัยที่

^{๔๐}วิ.มหา. ๑/๗/๗-๘.

พ่านัก อันทำลายเสียแล้ว ธรรมวินัย ไม่มีที่พึ่งอาศัย... ไม่ใช่ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศไว้... ธรรมนี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายของเราตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมเครื่อง นำออกจากทุกข์ได้ พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่ พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่ยาวนานนั้นพึงเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลกเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย... ก็ธรรมอะไรเล่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้แล้วพวกเราทั้งหมด ด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้นการที่พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่ยาวนานนั้น พึงเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่ชนมากเพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๔๒}

จากพระสูตรข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ท่านพระสารีบุตร ครั้นได้ฟังเหตุการณ์ดำรง อยู่ยาวนานแห่งพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์อย่างนี้แล้วถึงความตกลงใจว่า การบัญญัติ ลิกขาบทเท่านั้นเห็นเหตุแห่งความดำรงอยู่ได้นาน เมื่อปรารภความดำรงอยู่ยาวนานแห่งพรหมจรรย์ แม้ของพระพุทธเจ้า จึงทูลวิงวอนขอการบัญญัติลิกขาบทกับพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธองค์ทรง ตรัส ห้าม เพราะว่าการบัญญัติลิกขาบทนั้นเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าหรือพุทธวิสัยเท่านั้น ไม่ใช่วิสัยของ พระสาวกหรือพระพุทธสาวก และการบัญญัติลิกขาบทหรือพระธรรมวินัยนั้นจะบัญญัติขึ้นมา ลอยๆ ไม่ได้ ต้องเมื่อเกิดเหตุให้เห็นคุณ โทษก่อนจึงจะบัญญัติได้ เมื่อนั้นคนจึงจะปฏิบัติตาม

๒) คุณธรรมแบบอย่าง

พระสารีบุตรเป็นผู้ที่มีคุณธรรมสูงยิ่งนัก ความมีคุณธรรมของท่านนั้นมีในตนเอง โดย ธรรมชาติอยู่แล้ว ท่านสมบูรณ์ด้วยธรรมที่เป็นคุณและความดีงามมากมาย และคุณธรรม ทั้งหมด นั้นมีความสำคัญทั้งหมด ผู้วิจัยจึงนำเสนอตามสมควรดังนี้

๑) พระสารีบุตรเป็นผู้มีความกตัญญูคเวทที่เป็นเลิศ

ความกตัญญูคเวทที่เป็นเลิศของท่านพระสารีบุตรนี้จะเห็น ได้จากการปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ ไม่ว่าจะ เป็นใครก็ตาม ซึ่งมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกอยู่หลายเรื่อง ดังนี้

๑.๑) ความกตัญญูคเวทที่ต่อพระอัสสชิ พระสารีบุตรเคารพพระอัสสชิผู้อาจารย์ นับถือ พระอัสสชิเถระเป็นพระอาจารย์ เป็นผู้ให้ความสว่างทางธรรมองค์แรกของท่าน ท่าน ได้ฟังธรรม โดยย่อจากพระอัสสชิก็บรรลุนิพพาน บรพคุณัน โสคาปัดติผลเป็นพระโสคาบันแล้วตั้งแต่ ยังไม่ได้ บวชในพระพุทธศาสนา จากนั้นพออุปสมบทในพระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อทราบว่าเป็นพระอัสสชิเถระ

^{๔๒}ที่.ป. ๑๖/๒๒๑-๓๖๓/๑๕๗-๒๖๓.

ผู้อาจารย์อยู่ในทิศใด เวลาจะนอนท่านก็จะหันศีรษะไปทางทิศนั้นเสมอ การปฏิบัติเช่นนี้แสดงถึงว่า พระสารีบุตรเคารพพระอัสสชิผู้อาจารย์มากเป็นอย่างยิ่ง เป็นการประพฤติปฏิบัติ ที่น่าเชิดชูสรรเสริญ ถือเป็นศิษย์ที่ประเสริฐเป็นอย่างยิ่ง แม้จะมีเหล่าภิกษุอื่นไม่เข้าใจก็ตาม แต่ พระพุทธองค์ก็ตรัสอธิบายให้เหล่าพระภิกษุสาวกทราบ ดังกล่าวในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน สารีปุตตเถรปาทานที่ ๓ (๑) ว่าด้วยบุพจริยาของพระสารีบุตร ความว่า “...เราเป็นผู้ปราศจากฐิติปราศจากมลทิน เพราะเห็นท่านอัสสชีก่อน ท่านพระสาวกนามว่า อัสสชินั้น เป็นอาจารย์ของเรา เป็นนักปราชญ์ เราเป็นสาวกของท่าน วันนี้เป็นธรรมสนามดีถึงที่สุดในที่ทุกแห่ง เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ท่านพระสาวกนามว่าอัสสชิ เป็นอาจารย์ของเรา ย่อมอยู่ในทิศใด เราขอมทำท่านไว้เหนือศีรษะในทิศนั้น (นอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น)...พระอัสสชินั้นเป็นอาจารย์เรา คือ เป็นผู้ให้สำเหนียกโลกุตรธรรม เราได้เป็นธรรมสนามดีวันนี้เพราะได้ฟัง คือเพราะการปราถนาของพระอัสสชิเถระนั้น เราถึงความเต็มเปี่ยม คือถึงที่สุดในที่ทั้งปวง คือในคุณทั้งปวง เป็นผู้ไม่มีอาสวะคือไม่มีกิเลสอยู่...พระเถระใดชื่ออัสสชิผู้เป็นสาวกของพระศาสดา ได้เป็นอาจารย์ของเรา พระเถระนั้นย่อมอยู่ในทิศใด คือ ในทิศภาคใด เราทำทิศภาคนั้นอยู่เหนือศีรษะเรา (คือเหนือเบื้องบนศีรษะ)...”^{๔๓}

๑.๒) พระสารีบุตรอุปสมบทให้แก่ราชพราหมณ์ ท่านเป็นผู้กตัญญูกตเวที บวชให้พราหมณ์ผู้เคยตกบาตร ๑ ทัพพี แม้เพียงข้าวหนึ่งทัพพีท่านก็จำได้ เมื่อราชพราหมณ์มีจิตศรัทธาต้องการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีภิกษุรูปใดรับเป็นพระอุปัชฌาย์ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสถามในที่ประชุมสงฆ์ว่า มีผู้ใคร่ระลึกถึงอุปการคุณของราชพราหมณ์บ้าง ท่านพระสารีบุตร ได้ระลึกถึงคุณของราชพราหมณ์ที่เคยตกบาตรด้วยข้าวหนึ่งทัพพี จึงกราบทูลตอบ และรับเป็น พระอุปัชฌาย์ให้ทำให้ราชพราหมณ์ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนาสมความตั้งใจ และได้ชื่อว่าพระราชา พระราชานี้เป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่งและเป็นภิกษุผู้ว่าง่าย สอนง่าย ซึ่งต่อมาได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้าน ผู้ทำให้เกิดปฏิภาณ ด้วยจิตกตัญญูอันเลิศของท่าน พระสารีบุตร ท่านจึงดูแลเอาใจใส่พระราชาตลอดมา ดังกล่าวในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ความว่า...ขณะนั้นพระสารีบุตรกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ระลึกได้ ครั้งหนึ่งข้าพระองค์เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์นี้เคยบอกให้คนถวายข้าวทัพพีหนึ่ง เป็นข้าวที่ท่านนำมาให้พราหมณ์นี้ ข้าพระองค์ระลึกถึงคุณของเขาได้” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “สารีบุตรก็การที่เธอจะช่วยพราหมณ์ผู้มีอุปการะแล้ว อย่างนี้ให้ออกจากทุกข์ไม่ควรหรือ ?” ทูลว่า “ดีละ พระเจ้าข้า”^{๔๔} แล้วบวชให้ราชพราหมณ์ ครั้นบวชแล้ว พระสารีบุตรมิได้บวชให้เฉย ๆ ยังรับผิดชอบหาบิณฑบาต

^{๔๓}ขุ.อป. ๓๐/๓/๔๒๔-๔๘๒.

^{๔๔}อง.เอก. ๓๒/๑/๔๕๕-๔๕๖.

และพร้าสอนธรรมให้เนื่อง ๆ พระราชาหาปัจจัย ๔ ได้ยาก พระเถระก็สละของตนให้แก่พระใหม่ ทำให้พระราชาประพฤติปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวก ใช้เวลาเพียง ๒-๓ วัน ก็ได้บรรลุพระอรหัตต์ นับว่าพระสารีบุตรเกี่ยวข้องกับพระราชาอย่างใกล้ชิด

๑.๓ พระสารีบุตรมีความกตัญญูต่อนางสารีพราหมณีมารดาผู้ให้กำเนิด ท่านได้แสดง เทศนาธรรมโปรดมารดาโดยพรรณนาพระพุทฺธ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณจนนางมีความเห็น เปลี่ยนจากมิจฉาทิฎฐิเป็นสัมมาทิฎฐิและบรรลุโศคาบัน ดำรงอยู่ใน โศคาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคลใน พระพุทฺธศาสนา ท่านได้ชื่อว่า กระทำปฏิการะสนองคุณมารดาซึ่งได้ตั้งใจมา ปิตุประตูปบายทั้งสี่ และเปิดประตูสวรรค์ให้แก่มารดาได้สำเร็จคือการที่บุตรได้ชักนำบุพการี ให้นับถือ พระรัตนตรัย เป็นสรณะจน ได้มรรคผลนับเป็นการตอบแทนคุณอย่างยอดเยี่ยม ดังปรากฏในพระไตรปิฎกนี้

ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค จุนทสูตฺร พระสารีบุตรมีความกตัญญูต่อนางสารีพราหมณี มารดาผู้ให้กำเนิด ความว่าขณะนั้น เมื่อนางพราหมณีคิดว่า เพียงลูกของเรายังมีอานุภาพเท่านั้น พระศาสดา ซึ่งเป็นพระเจ้าของลูกเรายังมีอานุภาพขนาดไหนหนอ พลันปีติห่าอย่างเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระ พระเถระคิดว่า ปิติโสมนัสเกิดขึ้นแล้วแก่มารดา เทียว บัดนี้เป็นเวลาสมควรแสดงธรรม จึงกล่าว ว่า...มหาอุบาสิกา ในขณะที่พระศาสดาของอาตมาประสูติ ในขณะที่เสด็จออกผนวช ในขณะที่ตรัสรู้ และในขณะที่ประกาศธรรมจักร หมั่น โลกธาตุหวั่นไหวแล้ว ขึ้นชื่อว่าผู้ที่เสมอด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติและวิมุติญาณทัสสนะไม่มี แล้วก็แสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับพระคุณของพระพุทฺธเจ้าที่ ขยายให้พิสดารว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ดังนี้ เป็นต้นเวลาจบธรรมเทศนา นางพราหมณีดำรงอยู่ในพระ โศคาปัตติผลแล้ว จึงกล่าวกับลูกว่า พ่ออุปติสสะ ทำไมพ่อจึงทำอย่าง นั้น พ่อไม่ได้ให้อมตธรรมเห็นปานนี้แก่แม่ตลอดกาลเท่านี้ พระเถระคิดว่า บัดนี้เราให้เท่านี้ก็ควร แก่มารดาแล้ว คำเลี้ยงดู สำหรับแม่พราหมณีสารี จักควรด้วย...^{๔๕}

จากความกตัญญูของพระสารีบุตรนี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่า ท่านพระสารีบุตรเป็นต้นแบบแห่ง คุณธรรมและเป็นแบบอย่างความกตัญญูกตเวทีเป็นอย่างดี นอกจากพระอัสสชิและพระราชาแล้ว โดยเฉพาะมารดาของท่านซึ่งเป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง ๘ รูปทั้งพระภิกษุและพระภิกษุณี แต่ มารดาท่านเองกลับยังเป็นคนมีมิจฉาทิฎฐิอยู่ ไม่มีความศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทฺธเจ้า พระธรรม และในพระสงฆ์ ท่านจึงพยายามคิดหาเทคนิคมาแสดงพระธรรมเทศนาจูงใจ โน้มน้าวจิตใจของมารดาให้ หันมามีความเห็นเป็นสัมมาทิฎฐิและเลื่อมใส ศรัทธา บูชาพระพุทฺธเจ้า และพระพุทฺธศาสนา ต่อมา พระพุทฺธเจ้าจึงตรัสยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นเลิศในความกตัญญูกตเวที และตรัสว่าลูกคนใดที่ทำให้ พ่อแม่ตั้งอยู่ในสัมมาทิฎฐิ ลูกคนนั้น ได้ตอบแทนพระคุณของพ่อแม่ด้วยความกตัญญูกตเวทีอย่างสูง

^{๔๕}ที่.ม. ๑๓/๑๔๒๕-๔๓๕.

ท่านได้ชื่อว่า กระทบปฏิการะสนองคุณมารดาซึ่งได้ตั้งใจมา ปิดประตูอบายทั้งสี่ และเปิดประตูสวรรค์ให้แก่มารดาได้สำเร็จ คือ ได้ชักนำบุพการี ให้นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนได้มรรคผล นับเป็นการตอบแทนคุณอย่างยอดเยี่ยมและสูงยิ่ง

๒) พระสารีบุตรเป็นผู้มีขันติเป็นเลิศและมีความเป็นผู้ไม่โกรธ

พระสารีบุตรเป็นผู้เพียบพร้อมคุณสมบัติคุณธรรมต่าง ๆ ชื่อเสียงฟุ้งขจรไปทั่วชมพูทวีป บรรดาพุทธบริษัททั้งหลายพากันยกย่องสรรเสริญในจริยาวัตรของท่าน คุณธรรมอันเป็นเลิศอีกประการหนึ่งของพระเถระ ก็คือความไม่โกรธ ไม่มีใครจะสามารถทำให้ท่าน โกรธ ได้ แม้ท่าน จะถูกพวกมิฉฉาปฏิฐิตาหนี คำหรือตี ท่านก็ไม่เคยโกรธ ท่านเป็นผู้ไม่โกรธ มีความสงบเสงี่ยม ไม่คิดร้ายใคร ไม่โกรธ หรือคิดตอบโต้ใคร ๆ พระสารีบุตรเป็นผู้ที่มีขันติธรรม ความอดทนสูง มีจิตอันสงบ ไม่หวั่นไหว ด้วยอารมณ์ต่างไม่ว่าท่านจะอยู่ในสภาวะการณ์สถานการณ์แบบใดก็ตาม ดังปรากฏในพระไตรปิฎกหลายพระสูตร ดังนี้

ในจุลวรรค ขุททกวัตถุขันธกะ เรื่องความเคารพ กล่าวถึงพระสารีบุตรถูกพระฉัพพัคคีย์กีดกันเสนาสนะต้องนอนโคนไม้ เหตุเกิดสมัยที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างพระเชตะวันวิหารเสร็จแล้ว ได้ส่งคนไปกราบทูลพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์เสด็จมายังกรุงสาวัตถีพระพุทธเจ้าเสด็จจากพระนครราชคฤห์ถึงพระนครเวสาลี และมุ่งไปกรุงสาวัตถี สมัยนั้นพวกศิษย์ของพระฉัพพัคคีย์ (พระพวก ๖ คือ มีพระระดับหัวหน้าอยู่ ๖ คน แต่ให้การบวชกุลบุตรเข้ากลุ่ม ของตนมากมายหลายร้อยรูป) ติดตามเสด็จด้วย ภิกษุพวกนั้นเดินทางล่วงหน้าถึงพระเชตะวันวิหารก่อน พวกท่านได้จับจองเสนาสนะให้แก่พวกของท่านแม้ยังเดินทางมาไม่ถึง เพื่อกีดกันภิกษุพวกอื่น ภิกษุทั้งหลายมาถึงที่หลังจึงไม่ได้ที่นั่งที่นอน แม้เหล่าศิษย์ของพระสารีบุตรจะแสวงหาเสนาสนะให้ท่านก็หาไม่ได้ พระเถระไม่มีเสนาสนะให้เข้าพัก ท่านจึงต้องนั่งและจงกรมอยู่ที่บริเวณ โคนไม้แห่งหนึ่งที่ไม่ไกลจากเสนาสนะอันพระพุทธเจ้าประทับความว่า... เวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากเสนาสนะทรงพระภาสะ (ไป) พระสารีบุตรก็กระแอมรับ ตรัสถามว่า นั่นใคร? ทูลว่า ข้าพระองค์สารีบุตร พระเจ้าข้า พระพุทธองค์ตรัสถามว่า เธอทำอะไรอยู่ที่นี้ในเวลานี้ ท่านจึงกราบทูลเรื่องให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงสดับเรื่องแล้ว ตรัสให้ประชุมภิกษุสงฆ์แล้วทรงสอบถามจากนั้น ตรัสเล่าเรื่องลำดับการเคารพกัน ของนกกระทา ถึง และช้าง จบแล้ว ทรงมีพระพุทธบัญญัติว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้กราบไว้ การลูกรับ การทำอัญชลีกรรม การทำสามีจิกรรม อาสนะที่เลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ ตามลำดับผู้แก่กว่า, ภิกษุไม่ควรกีดกันเสนาสนะของสงฆ์ตามลำดับผู้แก่กว่า รูปใดกีดกัน ต้องอาบัติทุกกฏ...”^{๕๖}

^{๕๖}วิ.จ. ๗/๒๖๐-๒๖๖/๖๐-๖๓.

พระสารีบุตรถูกมารดาค่าว่าทิ้งทรัพย์สมบัติหลายโกฏิไปบวช ทำให้ตระกูลไม่มีผู้สืบทอดเรื่องมีอยู่ว่าขณะบิณฑบาตไปถึงบ้านมารดาในนาลกคาม (บางที่เรียกว่านาลันทา) พร้อมพระภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ครั้งนั้น มารดาของท่านนิมนต์เข้านั่งในบ้านแล้ว ถวายอาหารไปพลาง พุคประชดประชันไปพลางว่า “ผู้เจริญ ท่านไม่ได้ของเคี้ยวหรือน้ำข้าวในเรือนคนอื่น ท่านก็สมควร จะกินน้ำข้าวที่ติดอยู่เพียงหลังกระบวยเถอะ ท่านทิ้งทรัพย์ ๘๐ โกฏิออกบวช ทำให้เราฉิบหาย (ตนเองออกบวชยังไม่พอ ยังนำน้อง ๆ ออกบวชด้วย ทำให้ไม่มีคนดูแลทรัพย์และสืบทอดตระกูล) เชิญท่านบริโภคนิเค็ด”จากนั้น ถวายอาหารใส่บาตรแก่ภิกษุทั้งหลายพลางกล่าวประชดว่า “ลูกของเราถูกท่านทั้งหลายทำให้เป็นคนรับใช้ของพวกท่านแล้ว เชิญพวกท่านจงบริโภคนิเค็ด”พระสารีบุตรและภิกษุทั้งหลายรับภิกษา (อาหาร) แล้วตรงกลับไปพระวิหารเวฬุวัน พระราหุลก็เป็นหนึ่งในภิกษุทั้งหลายจำนวนนั้นด้วย ท่านได้แบ่งอาหารถวายพระพุทธรเจ้าด้วย เมื่อกลับถึงที่ประทับของพระพุทธรเจ้า ได้ตรัสถามพระราหุลว่า “ไปที่ไหนมา?” ทูลว่า “พวกข้าพระองค์ไปยังบ้านย่า พระพุทธรเจ้าข้า” (ท่านมีพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ จึงนับถือพระสารีบุตรเป็นพ่อ มารดา พระสารีบุตรจึงเหมือนย่า) พระพุทธรองค์ทรงรับทราบว่แม้พระสารีบุตรถูกมารดาค่า แต่ก็ไม่ได้อะไรปฏิบัติใดๆ ต่อมาภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า พระสารีบุตรเดระมีความประพฤติน่าอัศจรรย์ แม้จะถูกมารดาค่าว่าดั่งหลายอย่าง แต่ท่านไม่มีสักว่าความโกรธเลย พระพุทธรเจ้าเมื่อทรงสดับ กราบทูลแล้วจึงตรัสพระคาถาว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาผู้สิ้นอาสวกิเลสแล้วย่อมไม่โกรธ”

อกุโธหนํ วตวนุตํ

สีตวนุตํ อานุสุตํ

ทนุตํ อนุคิมสรีริ

ตมทํ พุรุมิ พุราหุมนํ

เราเรียกผู้ไม่โกรธ มีวัตร มีศีล ไม่มีตัณหา เครื่องฟูขึ้น ผู้ฝึกแล้ว มีสรีระในที่สุดนั้นว่า เป็นพราหมณ์

จากพระสูตรนี้พระพุทธรเจ้าตรัสเรียกผู้ไม่โกรธ ผู้มีช้อวัตร (คือ ผู้ประกอบด้วยชุดงควัตร) ผู้มีศีล (คือ ปาริสุทธิศีล ๔) ผู้ไม่มีเครื่องฟู (คือ ตัณหา) ผู้ฝึกฝน (คือ ฝึกอินทรีย์ ๖) ผู้มีสรีระในที่สุด (คือ มีอศภาพตั้งอยู่ในที่สุด) นั้นว่า เป็นพราหมณ์

คุณค่าแห่งความเป็นเอกตคตะด้านความเป็นผู้ไม่โกรธ...พระสารีบุตรพำนักอยู่ที่กไปคกันทรวิหาร (ชอกเขาที่นภพิราบเคยอยู่เยอะ) ใกล้กับกรุงราชคฤห์ กับ พระมหาโมคคัลลณะ คี้นั้นเป็นวันข้างหนึ่ง พระสารีบุตรปลงผมใหม่ ๆ นั่งเข้าสมาธิอยู่กลางแจ้ง (อรธกถาว่า ท่านเจ้าอุเบกขาพรหมวิหารสมาบัติ อาจารย์บางพวกว่า เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ อาจารย์พวกหนึ่งว่า เข้าผลสมาบัติอันมีรูปฌานเป็นบาท) ขณะนั้น มียักษ์ ๒ คน ผ่านมาเห็นพระสารีบุตรนั่งอยู่ ยักษ์คนหนึ่งกล่าวว่า “สหาย เราจะตีหัวสมณะนี้” (ท่านว่า ยักษ์นี้ผู้จะมาตพระเถระตั้งแต่ชาติก่อน)...แต่ยักษ์นั้นก็ยืนย่นว่าจะดี แม้ยักษ์ผู้เป็นสหายจะห้ามปรามถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่อาจทำให้เปลี่ยนใจได้...ยักษ์นั้นได้ตีที่ศีรษะ

พระเถระแล้ว กำลังที่ยกยัดนั้น สามารถจะทำให้พญาช่างสูง ๓ หรือ ๘ ศอก จมลงในดินได้ ทำลายยอดภูเขาใหญ่ให้พินาศได้ (อรรถกถาว่า ยกยัดยืนอยู่บนอากาศ แล้วใช้กำปั้นทุบลงบนศีรษะ)... พระโมคคัลลานะเห็นยักษ์ทุบศีรษะพระสารีบุตรด้วยดาบพิภพ จึงเข้ามาหา แล้วถามพระสารีบุตรผู้ออกจากสมาบัติแล้วว่า “อาวุโสท่านยังพอดทนได้หรือไม่? ไม่มีทุกข์อะไรบ้างหรือไม่?” ตอบว่า “ผมยังอดทนได้ ยังพอให้อัฏฐภาพเป็นไปได้ แต่บนศีรษะของผมเจ็บนิดหน่อย” พระโมคคัลลานะกล่าวชมเชยพระสารีบุตรว่า มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก แม้พระสารีบุตรที่ชมเชยพระโมคคัลลานะว่ามีฤทธิ์ มีอำนาจมากที่มองเห็นยักษ์ เพราะตัวท่านไม่เห็นแม้ปีศาจสักตัว^{๔๗}

อนึ่ง พระสารีบุตรถูกพราหมณ์ทดสอบความโกรธพบว่า คุณธรรมด้านขันติและความไม่โกรธของพระสารีบุตรแพร่ไป ผู้คนเป็นอันมากกล่าวสรรเสริญพระเถระทั่วไปว่า “นำชื่นชมพระผู้เป็นเจ้าของพวกเรา ท่านประกอบด้วยกำลัง คือ ขันติ แม้ถูกชนเหล่าอื่นด่าอยู่ก็ตาม ทำร้ายอยู่ก็ตาม เหตุสักว่าความ โกรธนิดหนึ่งก็ไม่เกิด” ครั้งนั้น มีพราหมณ์มิงฉาภิภูจิกคนหนึ่งได้ฟังแล้วถามว่า “ใครกันไม่โกรธ” ประชาชนตอบว่า ก็พระสารีบุตรเถระของพวกเราไง... ต่อมาพราหมณ์เห็นพระสารีบุตรเดินบิณฑบาตอยู่ จึงเดินไปด้านหลังแล้วใช้ฝ่ามือตีกลางหลังอย่างแรง พระเถระมิได้มีอาการใด ๆ ยังคงเดินต่อไป...พราหมณ์เรียนว่า “เมื่อสักครู่นี้ กระผมตีท่านที่กลางหลัง เพื่อจะทดลองดูว่าท่านจะโกรธหรือไม่” พระสารีบุตร กล่าวว่า “ช่างเถิด เรายกโทษให้ท่าน”...พระพุทธรเจ้าเสด็จมา ทรงสอบถาม ทรงทราบแล้วตรัสว่า...“ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์ที่ชื่อว่าพราหมณ์ย่อมไม่มี แต่พราหมณ์ผู้เป็นสมณะอาจถูกพราหมณ์ดุด่าตีได้ ขึ้นชื่อว่าความ โกรธนั้น ย่อมถึงความถอนขึ้นได้ด้วยอนาคามีมรรค”^{๔๘}

จะเห็นได้ว่า คุณธรรมด้านขันติธรรมของพระสารีบุตรนับว่าเป็นหนึ่งในบรรดาพระอริยสาวกทั้งหลายว่าท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีความอดทนเป็นเลิศ ถึงแม้จะมีผู้มาประทุษร้ายแต่ท่านก็ไม่แสดงกิริยาอาการใด ๆ เลย อดทนต่อความทุกข์ยากลำบาก อดทนต่อการถูกกลั่นแกล้ง ดุด่า ให้ร้ายป้ายสี และการทดลองภูมิเป็นต้น คุณลักษณะเช่นนี้มีอยู่เฉพาะพระอริยสาวกอย่างพระสารีบุตรเท่านั้น คังในโอวาทปาฏิโมกข์บทหนึ่ง ขนฺติ ปรมํ ตีติกุขา ขันติ คือ ความอดกลั้นเป็นธรรมเครื่องเผากิเลสอย่างยิ่ง คังนั้นการอดทนต่อความ โกรธ ได้จึงเป็นคบะเครื่องทำให้โทษะมุล หมดไปได้ เมื่อเจอกับอิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ชอบใจหรืออนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ไม่ชอบก็ไม่เป็นทุกข์กับมัน พระสารีบุตรนอกจากจะเป็นผู้ไม่โกรธแล้วท่านยังเป็นผู้มีเมตตา ไม่ผูกอาฆาตพยาบาทแม้ผู้อื่นจะมุ่งประสงค์ร้าย

^{๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ประมวลประวัติพระเถระ พระเถรี อุบาสก อุบาสิกา สมัยพุทธกาล พุทธสาวกพุทธสาวิกา, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

^{๔๘} พ.ธ. ๔๐/๑๗/๔๓๗-๔๓๘.

ท่านก็วางเฉยเสีย จึงเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคมในยุคปัจจุบันที่นับวันจะมีโกรธง่ายขึ้นและขาดสติ ไม่มีความยับยั้งชั่งใจ สังคมจึงมีแต่ความวุ่นวาย นับวันแต่จะโหดร้ายมากขึ้น ดังนั้น ถ้าบุคคลรู้จักให้อภัยต่อกันอย่างเช่นพระสารีบุตร สังคมก็จะอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขได้ด้วยความไม่ถือโทษต่อกัน และอยู่อย่างไม่มีเป็นทุกข์ตลอดไป

๓) พระสารีบุตรเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน

พระสารีบุตรเป็นผู้มีความอ่อนน้อม ถ่อมตนมาก ถึงแม้จะได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่ามีปัญญาเทียบเท่าพระองค์ ท่านก็ไม่เคยลืมนอน ท่านอ่อนโยนอ่อนน้อมต่อทุกคน ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวท่านจึงเป็นที่รักของเพื่อนพระสาวกด้วยกันเป็นอย่างมากดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. พระสารีบุตรถูกกล่าวหาว่าทำร้ายพระภิกษุ

ในอังกุตตรนิกาย นวกนิบาต สีหนาทวรรคที่ ๒ ฎฐฐิสุตระ แสดงไว้ว่า...พร้อมด้วยภิกษุบริวารของท่านเข้าเฝ้าทูลลาพระพุทธเจ้า ภิกษุจำนวนมากต้องการตามส่ง (เป็นมารยาทและความรัก ความผูกพันที่ภิกษุทั้งหลายมีต่อท่าน) ทำให้ท่านต้องสนทนาปราศรัยกับภิกษุจำนวนมาก...ระหว่างนั้นมีภิกษุรูปหนึ่งน้อยใจ คิดว่าไม่ให้เกียรติเหมือนภิกษุอื่น จึงขณะพระสารีบุตรสนทนากับภิกษุอื่น ๆ อยู่ นั้น มุมสังฆาฏิของท่านก็ไปถูกร่างกายของภิกษุรูปนั้นเข้า ภิกษุนั้นมีความคิดไม่พอใจอยู่แล้ว ผูกความอาฆาตด้วยเหตุนี้อยู่ ยิ่งเห็นพระเถระมีบริวารจำนวนมากก็เกิดความริษยาด้วย จึงคิดว่าจะทูลเพื่อห้ามการไปของพระเถระ แม้พระสารีบุตรไม่ได้ตั้งใจล่วงเกินอะไร แต่ภิกษุรูปนั้นมีความคิดอันธพาลได้รับเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรทำร้ายข้าพระองค์เหมือนทำลาย หนวกหู (หมายถึง ถูกพระสารีบุตรตีกหู) ท่านไม่ยอมขอโทษและกำลังจะหลีกไปสู่ที่จาริก ท่านคงคิดว่าตัวเองเป็นพระอัครสาวกของพระองค์กระมัง” พระพุทธเจ้าตรัสให้เรียกพระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระเถระไม่ได้กราบทูลปฏิเสธว่า ไม่ได้ทำ แต่กราบทูลบันลือสีหนาทด้วยอุปมา ๕ อย่าง ว่า “พระพุทธเจ้าข้า หากภิกษุไม่มีสติเป็นไปในกาย ภิกษุนั้นก็อาจจะกระทบกระทั่งเพื่อนร่วมพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่งแล้วไม่ขอโทษ รีบหลีกไปสู่ที่จาริก” จากนั้น ท่านประกาศความที่จิตของท่านเหมือน ๑. แผ่นดิน ๒. น้ำ ๓. ไฟ ๔. ลม ๕. ผ้าเช็ดธุลี ๖. เด็กจันทาล ๗. โดอัสกะมีเขขาชาด ๘. ความอึดอัดในกายของคนเหมือนซากงู เป็นต้น ๙. การบริหารกายของตนดุจภาชนะมันขึ้น... พระสารีบุตรกล่าวคุณของตนด้วยอุปมา ๕ อย่างนี้แล้ว แผ่นดินใหญ่ก็ไหวจนถึงที่สุดพื้นน้ำ ในเวลาท่านยกอุปมาด้วยผ้าเช็ดธุลี เด็กจันทาลและภาชนะน้ำมันขึ้นขึ้นมา...ความเร่าร้อนทางกายและใจเกิดขึ้นแก่ภิกษุที่กล่าวต่อพระสารีบุตรนั้น ท่านสำนักคิดลุดจากที่นั่งหมอบกราบลงใกล้พระบาทของพระศาสดา สารภาพว่า ตนกล่าวต่อพระเถระด้วยคำไม่จริง พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สารีบุตร เธอจงอดโทษต่อโมฆบุรุษนี้เสีย ศีรษะของเขาจักได้ไม่แตกเป็น ๗ เศษ” พระเถระนั่งกระโห่ประคองอัญชติ กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ยอมยกโทษ (มักแปลว่า อดโทษ โดยความหมาย ก็คือ ยกโทษ

ยกเอาความผิดออกไป ไม่ผูกไว้) ต่อผู้มีอายุนั้น และขอผู้มีอายุนั้นจงยกโทษของข้าพระองค์ด้วย ถ้าข้าพระองค์มีโทษอยู่ ภิกษุทั้งหลายกล่าวสรรเสริญกันว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงดูความที่พระเถระมีคุณไม่ต่ำทราม ไม่กระทำความโกรธหรือความประทุษร้าย แม้เล็กน้อยให้เกิดขึ้นต่อ ภิกษุผู้กล่าว คู่ด้วยถ้อยคำมูสาวาท แต่ตัวท่านเองกลับนั่งกระ โห่ประนมอัญชลีขอให้ภิกษุรูปนั้น ยกโทษให้ พระพุทธเจ้าทรงสดับแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่อาจให้ความโกรธหรือความ ประทุษร้ายเกิดขึ้นแก่ภิกษุเช่นสารีบุตรได้ จิตของสารีบุตรเป็นเช่นกับแผ่นดินใหญ่ เสาเขื่อน และ ห่วงน้ำใส แล้วตรัสพระคาถาว่า “ภิกษุใด มีจิตเสมอด้วยแผ่นดิน เปรียบด้วยเสาเขื่อน คงที่ มีวัตรดี ปราศจากกิเลสตั้งแต่อกตมแล้ว เหมือนห้วงน้ำปราศจากเปือกตม ย่อมไม่ยินดียินร้าย สังสาร (วัฏ) ทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้คงที่นั้น”

๒. อธิบายอุปมา ๘ อย่าง

พระสารีบุตรกราบทูลขอล่าว่าหานั้นด้วยการบันลือลีลนาท เปรียบคนเหมือนสิ่ง ๘ อย่าง ดังนี้

๑. แผ่นดิน “...กายคตาสติอันภิกษุใดไม่เข้าไปตั้งไว้แล้วในกาย ภิกษุนั้นกรทบเพื่อน พรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้ ไม่ขอโทษแล้วหลีกจาริกไปเป็นแน่...ชนทั้งหลาย ทั้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง กูดบ้าง มูตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง โลหิตบ้าง ลงบน แผ่นดิน แผ่นดินก็ไม่อึดอัดระอา หรือเกลียดชังสิ่งนั้น แม้นินใด ข้าพระองค์ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน แลมีใจเสมอด้วยแผ่นดินอันไพบุลย์ กว้างใหญ่ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่...”

๒. น้ำ ไม่อึดอัดระอาหรือเกลียดชังของที่สะอาดและไม่สะอาดที่คนทั้งหลายทิ้งลงในน้ำ

๓. ไฟ คือ ไฟไม่อึดอัดระอาหรือเกลียดชังเชื้อไฟที่สะอาดและสกปรก

๔. ลม คือ ลมไม่อึดอัดระอาหรือเกลียดชังของที่สะอาดและสกปรก มันพัดพาไปเสมอกัน

๕. ผ้าเช็ดธุลี คือ ผ้าเช็ดธุลียอมไม่อึดอัดระอา หรือเกลียดชังสิ่งสะอาด หรือสกปรก มันทำ ความสะอาดเสมอกัน ไม่ได้เลือกเช็ด

๖. เด็กจากตระกูลจัณฑาล มุ่งผ้าเก่า ๆ ถือตะกร้าเข้าไปยังบ้านหรือนิคม เขามีจิตนอบน้อม อ่อน โยนเข้าไป แม้นินใด ข้าพระองค์ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ทำคนเสมือนเด็กนั้น

๗. โคนเขาขาด (ทำตัวเหมือนโคนเขาขาด, โคนไม่มีเขา) ตัวที่ได้รับการฝึกดีแล้ว มันสงบเสงี่ยม เดินไปตามถนนหนทางหรือตามตรอกซอกซอย มันก็ไม่เอาเท้าหรือเขากระทบกระทั่งอะไร ๆ แม้นินใด ข้าพระองค์ก็ฉันทันนั้นเหมือนกันแล

๘. ชากงู ชากสุนัข บนคอ คือ คนหนุ่มคนสาวผู้รักความสวยงาม รักการประดับประดา หากที่คอของเขามีชากงู หรือชากสุนัขผูกอยู่ที่คอ เขาย่อมอึดอัดระอาเกลียดชังชากนั้น แม้นินใด ข้าพระองค์ก็ฉันทันนั้นเหมือนกันแล ย่อมอึดอัดระอา เกลียดชังร่างกายอันเปื้อนเน่านี้...

๕. คนถือภาชนะใส่มันข้น แต่ภาชนะนั้นมีรูทะลุเป็นช่องเล็กช่องน้อย มันข้นย่อมไหลออกตลอดเวลา แม้นั้นใด ข้าพระองค์ก็ถั่นนั้นเหมือนกัน ต้องบริหารร่างกายนี้ ซึ่งมีรูทะลุเป็นช่องเล็กช่องน้อย มีสิ่งปฏิบัติไหลเข้าออกอยู่ “...ผู้เจริญกายคตาสติอันภิกษุใดไม่เข้าไปตั้งไว้แล้วในกายภิกษุนั้นกระทบเพื่อนพรหมจรรย์รูปหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้แล้วไม่ขอโทษ จะพึงหลีกไปสู่ที่จาริกเป็นแน่”^{๔๕}

ในพุทธทศนิกาย คณาธรรมบท กล่าวเรื่อง จิตของพระสารีบุตรเหมือนแผ่นดิน ความว่า.. พระศาสดาตรัสเรียกพระเถระมาแล้ว ตรัสว่า “สารีบุตร เธอจงอดโทษต่อโมฆบุรุษนี้เสีย, ตลอดเวลาที่ศีระของเขา จักไม่แตกโดย ๘ เดือน” พระเถระนั่งกระโห่ประคองอัญชติกราบทูลว่า “พระเจ้าข้าข้าพระองค์ยอมอดโทษต่อผู้มีอายุนั้น, และขอผู้มีอายุนั้นจงอดโทษต่อข้าพระองค์ ถ้าว่าโทษของข้าพระองค์มีอยู่” ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงดูความที่พระเถระมีคุณไม่ตำหนิ, พระเถระไม่กระทำความโกรธหรือความประทุษร้าย แม้มีประมาณน้อยในเบื้องต้นของภิกษุผู้กล่าวด้วยมุสาวาทชื่อเห็นปานนี้ ตัวเองเทียบนั่งกระโห่ประคองอัญชติให้ภิกษุนั้นอดโทษ” พระศาสดาทรงสดับถกณานั้นแล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพูดอะไรกัน ? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ถาซื่อนี้พระเจ้าข้า” ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่อาจให้ความโกรธหรือความประทุษร้ายเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เช่นกับสารีบุตรได้ ภิกษุทั้งหลาย จิตของสารีบุตรเช่นกับด้วยแผ่นดินใหญ่ เช่นกับเสาเขื่อนและเช่นกับทิวน้ำใส” เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ปฐวีสม โน วิรุชฺชติ

อินฺทชิรูปโมตาที สุพฺพโต

รหโทว อเปตคทฺทโม

สํสาราน กวนฺติ ตาทีโน.

แปลว่า “ภิกษุใด เสมอด้วยแผ่นดิน เปรียบด้วยเสา เขื่อน คงที่ มีวัตรดี มีกิเลสตั้งเปือกตมไปปราศแล้ว เหมือนทิวน้ำปราศจากเปือกตม ย่อมไม่ (ยินดี) ยินร้าย, สงสารทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ผู้คงที่”

อธิบายตามอรรถกถา เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ได้ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายย่อมทิ้งของสะอาดมีของหอมและระเบียบดอกไม้ เป็นต้นบ้าง ย่อมทิ้งของไม่สะอาดมีมูลและกิส เป็นต้นบ้าง ลงในแผ่นดิน อนึ่งเด็กเป็นต้น ย่อมถ้ายัสสาวะบ้าง ย่อมถ้ายอูจจาระบ้างรดเสาเขื่อน อันเขาฝั่งไว้ใกล้ประตูเมือง, แต่คนทั้งหลายพวกอื่น ย่อมสักการะเสาเขื่อนนั้น ด้วยวัตถุมีของหอมและ

^{๔๕} อัง.นวก. ๓๗/๒๑๕/๒๐๖-๒๐๘.

ระเทียบดอกไม้เป็นต้น, ในเพราะการทำนั้น ความยินดีหรือความยินร้าย ย่อมไม่เกิดแก่แผ่นดินหรือเสาเขื่อนนั้นแลฉันใด; ภิกษุผู้พิจารณาพนี้ใคร่ชื่อว่าผู้คงที่ เพราะความเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ด้วยโลกธรรมทั้งหลาย ๘, ชื่อว่า ผู้มีวัตรดี เพราะความที่แห่งวัตรทั้งหลายงาม, ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อชนทั้งหลายทำสักการะและอสักการะอยู่ ย่อมไม่ยินดีย่อมไม่ยินร้ายทีเดียวว่า ชนเหล่านั้นย่อมสักการะเราด้วยปัจจัย ๔, แต่ชนเหล่านั้นย่อมไม่สักการะ; โดยที่แท้ ภิกษุผู้พิจารณาพนั้นย่อมเป็นผู้เสมอด้วยแผ่นดินและเป็นผู้เปรียบด้วยเสาเขื่อนนั่นเอง ก็ห้วงน้ำที่มีเปือกตมไปปราศแล้ว เป็นห้วงน้ำใสฉันใด; ภิกษุผู้พิจารณาพนั้น ชื่อว่ามีเปือกตมไปปราศแล้ว ด้วยเปือกตมทั้งหลายมีเปือกตมคือราคะเป็นต้น เพราะความเป็นผู้มีกิเลสไปปราศแล้วย่อมเป็นผู้ส่องใสเทียว ฉะนั้น บทว่า คาทิโน ความว่า ก็ชื่อว่า สงสารทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งการท่องเทียวไปในสุคติและทุกคติทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น คือ ผู้เห็นปานนั้นในเวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕ พันรูปบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย^{๕๐}

จากตัวอย่างในพระสูตรนี้ แสดงคุณธรรมของพระสารีบุตรอีกข้อหนึ่งคือ ท่านมีจิตใจที่หนักแน่นคงแผ่นดิน จึงมีคำกล่าววา จิตของพระสารีบุตรนั้นหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน และแสดงให้เห็นว่า พระสารีบุตรมีจิตใจที่สูงส่ง งดงาม มีเหตุผลไม่ถือโทษโกรธเคืองใคร ท่านให้อภัยทานแก่พระภิกษุที่กล่าวดูให้ร้ายท่าน พร้อมให้ธรรมทานด้วยการบ้นล้อสีหนาทเปรียบตนด้วยอุปมา ๕ อย่าง ซึ่งคุณธรรมข้อนี้ พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปควรมานำประยุกต์ปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น รู้จักให้อภัยซึ่งกันและกันจักเป็นสิ่งที่ดีและประเสริฐยิ่ง ทำให้การอยู่ร่วมกัน ในสังคมมีแต่สันติสุข สงบ ร่มเย็นและเป็นสุข

๔) พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสารีบุตรเป็นคู่กับพระโมคคัลลานะ

จากความสามารถที่โดดเด่นหลากหลายนานัปการ พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้เหล่าพระภิกษุสาวกเข้าไปหาพระอัครสาวกทั้งสอง ตามที่ตรัสตอนหนึ่งว่า "...เธอทั้งหลายคบกับสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด เพราะเธอเป็นมีปัญญาอนุเคราะห์เพื่อนบรรพชิตทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้วนั้น สารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล โมคคัลลานะยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้องบนที่สูงกว่านั้น เพราะเหตุนี้เอง จึงมีคำยกย่องพระสารีบุตรว่าเป็นอัครสาวกฝ่ายขวา"^{๕๑}

๕) พระสารีบุตรเป็นผู้ปรารถนาความเพียร

พระสารีบุตรมีความเพียร วิริยอุตสาหะมาก แม้ว่าจะไปถึงพระอัครสาวกฝ่ายขวาและเอตทัคคะผู้เป็นเลิศทางปัญญา ได้ชื่อว่ามีปัญญามาก แต่ก็ไม่ได้หยุดกิจที่จะทำให้เพิ่มพูนปัญญาเลย

^{๕๐} พ.ธ. ๔๐/๑๗/๓๘๖-๓๘๘.

^{๕๑} ม.อุป. ๒๓/๖๕๘-๖๕๙/๓๘๑-๓๘๒.

ขบคิดพิจารณาธรรมศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ โดยเฉพาะการทูลถามข้อพระธรรมจากพระพุทธเจ้า และท่านก็มีความขยันหมั่นเพียรในงานศาสนกิจต่างๆ เช่น การแสดงธรรม สนทนาธรรม เผยแผ่ พระพุทธศาสนาตลอด ซึ่งมีตัวอย่างปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สัมปสาทนียสูตร เรื่องพระสารีบุตร ว่าด้วยพระสารีบุตรทูลถาม ความว่า... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงใดอันกุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาความเพียร มีความเพียรนั้น จะพึงถึงด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ด้วยความ เหาชนะของพุทธบริษัท ถึงนั้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้บรรลุเต็มทีแล้ว... พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัส กะท่านพระสารีบุตรว่า เพราะเหตุนั้นแล พระสารีบุตรเอง พึงกล่าวธรรมปริยายนี้เนื่อง ๆ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายในธรรมวินัยนี้... ท่านพระสารีบุตรได้ประกาศความเลื่อมใสของ ตนนี้ เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้...^{๕๒}

๖) พระสารีบุตรเป็นผู้ไม่ประมาท

ตอนใกล้นิพพาน พระสารีบุตรได้แสดงธรรมให้โอวาทแก่เหล่าพระภิกษุสงฆ์ศิษย์ของท่าน เรื่องความไม่ประมาท และกล่าวเตือนให้เหล่าพระภิกษุทั้งหลายรู้จักความตาย และอย่าประมาท ต่อ ความตาย ซึ่งมีแสดงไว้ในคาถาสถาปัตยกรรมของพระสารีบุตร ดังนี้

พระสารีบุตรครั้งสำเร็จแห่งสาวกบารมีญาณ ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี อย่าง นี้แล้ว เมื่อจะทำประโยชน์แก่หมู่สัตว์ วันหนึ่งเมื่อพยากรณ์อรรถผลโดยมุขะ คือ ประกาศความ ประพฤติของตนแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จึงได้กล่าวคาถาความว่า

...ผู้ใดสมบุรณ์ด้วยศีล สงบระงับ มีสติ มีความคำริชอบ ไม่ประมาทยินดีแต่เฉพาะ กรรมฐานภาวนาอันเป็นธรรมภายใน มิใจมั่นคงอย่างยั้งอยู่ผู้เดียวยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า ภิกษุ...สมาธิของภิกษุผู้มีปกติชอบอยู่ด้วยความไม่ประมาทไม่ ห้วนไหวด้วยความ ๒ ประการ คือ ด้วยมีผู้สักการะ ๑ ด้วยไม่มีผู้สักการะ ๑ นักปราชญ์เรียกบุคคล

ผู้เพ่งธรรมอยู่เป็นปกติ พากเพียรเป็นเนืองนิตย์ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาสุขุม ลึ้นความ ยึดถือและความ ยินดีว่า เป็นสัตว์บุรุษ เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้า เสร็จแล้ว ปลงภาระหนักลงได้ แล้ว ถอนค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพแล้ว ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด นี่เป็น อนุศาสน์ของเรา เราพ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว จักปรินิพพาน... ความตายนี้มีแน่นอนในสองคราว คือ ในเวลาแก่หรือในเวลาหนุ่ม ที่จะไม่ตายเลยย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญ แต่สัมมาปฏิบัติเถิด ของอย่างปฏิบัติผิดพินาศเสียเลย ขณะ (เวลา) อย่าได้ล่วงเลย ท่านทั้งหลายไปเสีย...

^{๕๒}ที่.ปา. ๑๕/๕๑-๕๓/๒๐๕-๒๐๘.

ท่านทั้งหลายก็จงคุ้มครองตนฉันนี้นั้นเถิด ขณะอย่าได้ล่วงเลย ท่านทั้งหลายไปเสีย เพราะผู้มีขณะอันล่วงเลยไปเสียแล้ว ต้องพากันไปเสวราโคกยัคเคียบอยู่ในนรก...”^{๕๓}

จากพระสูตรนี้แสดงว่า พระสารีบุตรนั้นบรรลุถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณอย่างนั้นแล้ว ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี บำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงสัตว์ วันหนึ่งเมื่อจะพยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์ โดยมุ่งจะแสดงความประพฤติดของคนแก่เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายจึงกล่าวคาถานี้ขึ้นมา เป็นการสอนให้เหล่าพระภิกษุทั้งหลายตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยความเพียร อย่าได้ประมาท ให้สมบูรณ์ด้วยสติปัญญา สติสัมปชัญญะในที่พึงปวง

๗) พระสารีบุตรเป็นผู้มีความสามารถเชื่อมความสามัคคี

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านความเป็นผู้เชื่อมความสามัคคี พระสารีบุตรถือเป็นพระเถระที่เป็นแบบอย่างในการเชื่อมความสามัคคีให้เกิดความสงบสุขในหมู่คณะสงฆ์ เนื่องจากเกิดความแตกแยกในหมู่สงฆ์ เพราะไม่เข้าใจพระธรรมวินัยมากพอ ซึ่งพระเทวทัตได้ยุแหย่ให้สงฆ์เกิดความหลงผิดในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้พระสงฆ์บางพวกแยกตัวออกไปอยู่กับ พระเทวทัต พระพุทธองค์จึงมีพระดำรัสให้พระสารีบุตรกับพระมหาโมคคัลลานะให้ไปนำพระภิกษุเหล่านั้นกลับมาสู่สำนักของพระองค์ ท่านพระสารีบุตรกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมมีกถาอันเป็นอนุศาสน์เจ็ดด้วยอาเทศนาปาฏิหาริย์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมมีกถาอันเป็นอนุศาสน์เจ็ดด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ดวงตาเห็นธรรมที่ปราศจากฐลีสปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมคว่อมมีความดับ เป็นธรรมดา ทำให้เหล่าภิกษุติดตามท่านทั้งสองกลับสู่สำนักของพระพุทธองค์ จึงสมกับที่ ท่านพระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกที่ทำประโยชน์ให้กับคณะสงฆ์ให้มีความสามัคคีกัน สังฆสภาจึงจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้น

พระสารีบุตรเป็นผู้มีความสามารถเชื่อมความสามัคคีมาสู่คณะสงฆ์ สืบเนื่องจาก พระภิกษุสงฆ์ที่ยังไม่เข้าใจในพระธรรมวินัยมากพอ ถูกพระเทวทัตกระทำสังฆเภท ยุแหย่ให้แตกสามัคคี เมื่อถึงวันอุโบสถ พระเทวทัตได้ประกาศให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พวกเราจะไปเข้าเฝ้า พระพุทธองค์แล้วทูลขอวัตถุ ๕ ประการซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต ทำให้พระเทวทัต พาภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูป ไปสู่คยาสี่สะ หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงเรียกพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ เพื่อให้พระอัครสาวกทั้งสองไปนำพระภิกษุสงฆ์กลับสู่สำนักของ พระพุทธองค์ โดยได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่า สารีบุตร โมคคัลลานะ เธอจักมีความกรุณาต่อบรรดาภิกษุสงฆ์มิใช่หรือ จากนั้นพระสารีบุตรพร้อม

^{๕๓}พ.เถร. ๕๓/๓๕๖/๒๒๕-๒๓๕.

ด้วยพระมหาโมคคัลลานะได้เดินทางสู่สำนักของพระเทวทัต เมื่อไปถึงสำนักของพระเทวทัต ซึ่งกำลังแสดงธรรมอยู่

พระเทวทัตกระทำตัวเสมอพระพุทธรูปเจ้าและเลียนแบบพระพุทธรูปองค์ด้วยการแสดงธรรมกล่าให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง สมาทาน อาจหาญ ว่าเริง หลายราตรี แล้วเชื้อเชิญท่าน พระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุสงฆ์ปราศจาก ถีนมิทระแล้ว ธรรมมีกถาของภิกษุทั้งหลายจงแจ่มแจ้งกะท่าน เราเมื่อหลังจักเอน ท่านพระสารีบุตรรับคำพระเทวทัตแล้ว พระเทวทัตไปผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น แล้วจำวัตร โดยข้างเบื้องขวา ครู่เดียวก็หลับกรนด้วยความไม่มีสติสัมปชัญญะเท่านั้นไป ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตร กล่าวสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมมีกถาอันเป็นอนุศาสนีเจือด้วยอาเทศนาปาฏิหาริย์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมมีกถาอันเป็นอนุศาสนีเจือด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ดวงตาเห็นธรรมที่ปราศจากฐลีสปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมควมีความดับเป็นธรรมดา ที่นั่นท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ท่านทั้งหลาย เรารู้จักไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ใดชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นั้นผู้นั้นจงมา...จากนั้น ได้เหล่าพระภิกษุสงฆ์กลับไปเฝ้าพระพุทธรูปเจ้า

จากพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่า พระสารีบุตรท่านมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเชื่อมความสัมพันธ์ให้เกิดแก่คณะสงฆ์ ท่านนำความสามัคคีมาสู่คณะสงฆ์ให้มีความเข้มแข็งขึ้นเป็นการจรจรโลง พระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป

๘) ความสามารถด้านการปกครองของพระสารีบุตร

พระพุทธรูปเจ้าทรงตรัสยกย่อง สรรเสริญ พระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะว่า ถ้าจะมีผู้ปกครองสงฆ์ได้ ก็มีเพียงพระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะเท่านั้น

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสกั จากุมสูตร เรื่องพระอากันตุกะพูดเสียงดังเนื้อหาในพระสูตร แสดงคุณสมบัติความสามารถด้านการปกครองสงฆ์ของพระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะ ความว่า... ครัสถามพระสารีบุตรว่า เมื่อเราประณาม (ปณาม-ขับไล่) ภิกษุสงฆ์แล้ว จิตของเธอเป็นอย่างไร ? พระสารีบุตรกราบทูลว่า “จิตของข้าพระองค์คิดว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงมีความ ขวนขวายน้อย ประกอบตนอยู่ในธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม (ในที่นี้หมายถึงผลสมาบัติ) แม้เราทั้งหลายก็จะมี ขวนขวายน้อย ประกอบตนอยู่ในธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรมอยู่ในบัดนี้” ครัสว่า “สารีบุตร เธอจงรอก่อน สารีบุตร เธอจงรอก่อน สารีบุตร เธออย่าพึงให้จิตคิด เช่นนี้เกิดขึ้นอีกเลย” (อรรถกถาว่าพระสารีบุตรคิดอย่างนี้ เพราะไม่รู้ว่าเป็นภาวะที่ตนจะต้องสอน ภิกษุใหม่ให้ดี) ลำดับนั้น พระพุทธรูปเจ้าตรัสเรียกพระมหาโมคคัลลานะแล้วตรัสถามด้วยคำถาม เดียวกัน... ครัสว่า “ดีแล้ว โมคคัลลานะ ความจริงเรา หรือสารีบุตร และ โมคคัลลานะ เท่านั้น พึงปกครองภิกษุสงฆ์” (อรรถกถาว่า พระ โมคคัลลานะรู้ว่าตอนนี้เป็นภาวะของตน พระพุทธรูปเจ้าจึง

ทรงให้สาธุการ) จากนั้น ทรงแสดงภัย ๔ ของภิกษุ คือ ๑. ภัยจากคลื่น คือ เกิดความ โกรธ อดทนการ สอนไม่ได้ ๒. ภัยจากจระเข้ คือ เมื่อหน่ายระเบียบวินัยเกี่ยวกับการบริโภคนิน ใช้ตามใจตัวเองไม่ได้ ๓. ภัยจากน้ำวน คือ ตัดใจจากกามคุณไม่ได้ ๔. ภัยจากปลาร้าย คือ ความปรารถนาทางเพศ รักผู้หญิง^{๕๔} จบพระเทศนา ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีพระภาษิต

กล่าวโดยสรุปว่า พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากพระพุทธองค์ว่า เป็นผู้ที่มีปัญญามาก มีปัญญาล้ำเลิศ สามารถอธิบายธรรม ได้อย่างแจ่มแจ้ง แดกฉานพิสดาร ได้คล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้าเช่น ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร อริยสัจ ๔ สัมมาทิฏฐิสูตร สติปัญญา ๔ สูตร อานาปานสติสูตร สังคิติสูตร ทศตรสูตร ธรรมทายาทสูตร คัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทวารค คัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทศ และ คัมภีร์ขุททกนิกาย จุฬนิทเทศ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ในการอธิบายเรื่องสติปัญญา ๔ ถานั้นท่านอธิบายสติปัญญา ๔ ที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้หลากหลายซึ่งสรุปลงที่หลักปัญญาหรือวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาล้วนว่าด้วยการกำหนด พิจารณาภายใน เวทนา จิต ธรรม ให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจะเบือนหน้าคลายกำหนด ราคะดับ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งก็คือเรื่องของ การตามดู ตามรู้ ภายในนั่นเอง

๒.๒.๘ บ้านปลายชีวิต

นับตั้งแต่พระสารีบุตรได้สนองงานรับใช้ช่วยพระพุทธเจ้าเผยแผ่พระพุทธศาสนา ไปทั่วชมพูทวีป จนมีพุทธศาสนิกชนหรือพุทธบริษัทเลื่อมใสมากขึ้น ในปัจฉิมยามพระสารีบุตรได้เข้าสมาธิอยู่ หลังจากออกสมาธิแล้วก็เกิดความปริวิตกว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายหรือพระอัครสาวกนิพพานก่อนหนอ เมื่อรู้ว่าพระอัครสาวกนิพพานก่อน ได้ปลงอายุสังขารของตนเองก็รู้เหลืออยู่เพียง ๗ วันเท่านั้น มีความคิดว่า พระราहुลปรินิพพานในดาวดึงส์ พระอัญญาโกณฑัญญะ ปรีนิพพานที่สระฉัททันต์ จากนั้นก็คิดว่าเราจะปรินิพพานที่ไหน พระสารีบุตรก็ได้นึกถึงมารดาของท่าน โดยมารดาของท่าน เป็นแม่ของพระอรหันต์ ๗ องค์ แต่ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย จากนั้นได้ระลึกเห็นอุปนิสัยแห่ง โสคาบันว่า จะบรรลุเพราะฟังธรรมจากท่าน พระสารีบุตรคิดว่าจะไปปรินิพพาน ที่บ้านของท่าน จึงได้บอกแก่พระจุนทะว่า เราจะกลับไปยังบ้านเกิดและให้ไปบอกแก่ภิกษุที่เป็นศิษย์ทราบ จากนั้น ท่านได้เก็บกวาดเสนาสนะ เมื่อเก็บกวาดเรียบร้อยแล้ว ท่านได้ออกมายืนดูเสนาสนะเป็นครั้งสุดท้าย ต่อจากนี้อีก ๗ วัน ข้าพระองค์จะทอดทิ้งร่างกายลง ขอพระพุทธองค์ทรงโปรดอนุญาตให้ ข้าพระองค์ปรินิพพานด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่า สารีบุตร เธอจักปรินิพพานที่ไหน พระสารีบุตรได้ตอบว่า ข้าพระองค์จักปรินิพพานในห้องที่เกิด ที่เมืองนาลันทา กรุงราชคฤห์ พระพุทธเจ้าก็ทรงให้พระสารีบุตรได้แสดงธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์...พระเถระรู้ว่า พระ

^{๕๔}ม.ม. ๒๐/๑๘๖-๑๘๘/๓๗๖-๓๘๔.

ศาสดาทรงมีพระประสงค์จะให้เราแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เสียก่อนแสดงธรรม จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลอยขึ้นไปบนอากาศสูง ๘ ชั่วโมง ค่ำคืนกาล กลับลงมาถวายบังคม แล้วยืนอยู่ท่ามกลางอากาศชั่ว ๘ ชั่วโมง แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ แล้วแสดงธรรม ชาวนครทั้งสี่ ประชุมกัน พระเถระลงมา แล้วถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้า...พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง เหนือธรรมาสน์ เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปยัง พระคันธกุฎี แล้วประทับยืนบนบัลลังก์แก้วมณี พระเถระกระทำประทักษิณ เวียน ๓ ครั้ง แล้วถวายบังคมในที่ ๔ แห่ง กราบทูลว่า เหนือขึ้นไปแต่กับนี้ ได้ ๑ อสงไขย ถ้าไรแสนกัป ข้าพระองค์หมอบ อยู่แทบบาทมูลของพระพุทธเจ้าอโนมทัสสี ปราธณา จะพบพระองค์ ความปราธณานั้นของข้าพระองค์สำเร็จแล้ว ข้าพระองค์เห็นพระองค์แล้ว นับเป็นการเห็นครั้งแรก นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย จะไม่มีการเห็นพระองค์อีก แล้วประคองอัญชลีอันรุ่งเรืองด้วยทศนขส โมธาน แล้วกลับบ่าหน้าไป จนพื้นที่ศนวิสัยตั้งแต่บัดนี้ไป ขึ้นชื่อว่า การไป การมาในฐานอะไร ๆ โดยอำนาจอุติปฏิสนธิไม่มี แล้วจึงถวายบังคมลาไป แผ่นมหาปฐพีก็ไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดินพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะเหล่า ภิกษุผู้ยืนล้อมอยู่ว่า...พวกเธอจงตามไปส่งพี่ชายของพวกเธอเถิด ภิกษุทั้งหลายพากันไปจนถึงซุ้มประตู พระเถระกล่าวว่า หยุคเถิดผู้มีอายุ พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วให้ภิกษุเหล่านั้น กลับไป ตนเองก็ไปพร้อมกลับบริษัท พวกผู้คน ก็พากันติดตามรำไรรำพัน...พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ พวกท่านอย่าประมาท สังขารทั้งหลายก็เป็นอย่างนี้แหละ แล้วให้ผู้คนเหล่านั้นกลับไป ครั้งนั้น พระสารีบุตรอนุเคราะห์ผู้คนตลอด ๘ วัน ในระหว่างหนทางถึงนาลกคามในเวลาเย็น แล้วหยุดพักอยู่ที่โคนต้นไทร ใกล้ประตูบ้าน...พระเถระกับภิกษุทั้งหลายขึ้นไปยังปราสาทเข้าไปสู่ห้อง ที่เกิดแล้วนั่ง...เมื่อท่านพร้อมด้วยพระจุนทะ และพระบริวารเข้าพักในสถานที่ที่โยมมารดาให้คนจัด ให้ตามประสงค์แล้ว ตกคืนนั้นนั่นเอง ท่าน ได้เกิดป่วยเป็นโรคปักษันธิกาพาธ (โรคลงแดง) อย่าง ปัจจุบันทันด่วน ท่านได้รับทุกขเวทนา อย่างแสนสาหัส พระจุนทะและพระบริวารได้ช่วยกัน พยายามอย่างใกล้ชิด ฝ่ายโยมมารดาเห็นว่าท่านอาพาธหนักจึงมาเฝ้าดูอาการด้วยความเป็นห่วง ขณะนั้น เทวดาองค์สำคัญ ๆ ต่างมาเยี่ยมอาการป่วยของท่านตามลำดับ คือ ท้าวมหาธาตทั้ง ๔ ได้แก่ ท้าวธรรฐ ท้าววิรูปักษ์ ท้าวรุพหุ และท้าวเวสสุวรรณ ผู้เป็นเจ้าของสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาท้าว ลักกเทวราช (พระอินทร์) ผู้เป็นเจ้าของสวรรค์ดาวดึงส์ ท้าวสุยามาผู้เป็นเจ้าของสวรรค์ชั้นยามา ท้าวสันคูสิต ผู้เป็นเจ้าของสวรรค์ ชั้นคูสิต ท้าวสุนิมมิตะผู้เป็นเจ้าของสวรรค์ชั้นนิมมานรดีและ ท้าวปรนิมมิตตวสวัตติ ผู้เป็นเจ้าของสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวสวัตติ รวมทั้งท้าวมหาพรหมแห่งพรหม โลกชั้นสุทธาวาสก็ได้มาเยี่ยมอาการป่วยของท่านด้วยเทวดาและท้าวมหาพรหมนั้นแต่ละองค์ล้วนมี รัศมีกายเปล่งปลั่งงดงาม ต่างพากันมาเยี่ยมอาการป่วยของท่านด้วยความเป็นห่วง และด้วยความ เคารพอย่างยิ่ง นางสารีเห็นเหตุการณ์นั้นตลอด เมื่ออาการของพระเถระค่อยบรรเทาลง นางได้เข้าไปหาและสนทนาด้วย โดยได้ถามถึงเทวดาองค์สำคัญ ๆ ที่มาเยี่ยมซึ่งนางไม่ทราบว่าเป็นใคร

ท่านได้บอกให้โยมมารดา ได้ทราบตามลำดับจนกระทั่งถึงทำวมหาพรหม...ทันใดนั้นโยมมารดา ก็เกิดปีติอย่างใหญ่หลวง สีนหน้าเอิบอิ่ม เมื่อได้ทราบว่า พระลูกชายยิ่งใหญ่มากกว่าทำวมหาพรหมที่ตน เคารพ...นางสารีคิด ไปถึงพระพุทธเจ้า พระเถระสังเกตดูโยมมารดาตลอดเวลา เมื่อเห็นว่าจิตใจเริ่ม อ่อนโยนเหมาะจะรับ น้ำย้อม คือ คำสอนทางพระพุทธศาสนาได้จึงเริ่มแสดงธรรมโปรด โดยพรรณนาถึงพระพุทธคุณนานาประการอาทิว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันต์ห่างไกลจากกิเลสตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง โยมมารดาฟังแล้วเลื่อมใสยิ่งนักและเมื่อจบพระธรรมเทศนานาง ก็ได้รับบรรลุโศคาปัตติผล พระเถระได้ตอบแทนพระคุณโยมมารดาด้วยการตอบแทนที่ล้ำค่า คือ ให้ออกจากความเห็นผิดที่มีมานาน เสียได้ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญ ส่วนโยมมารดารู้สึก เสียคายเวลาที่ผ่านมาก็ไม่ได้สัมผัส อมตธรรมจึงพูดกับท่านเป็นเชิงต่อว่า หลีกจากโยมมารดาได้ลา กลับเข้าไปที่พักผ่อนแล้ว ท่านได้บอกพระจุนทะให้นิมนต์ พระบริวารมาประชุมพร้อมกันขณะนั้น เป็นเวลาใกล้สว่างท่านคูิด โรยเต็มที แต่ถึงกระนั้นก็พยายามยันกายลุกขึ้นนั่ง โดยพระจุนทะคอย ประคองอยู่ตลอดเวลา

ท่านกับพระบริวารต่างกล่าวคำขอมากันและกันแล้ว แสงเงินแสงทองเริ่มจับขอบฟ้าแล้ว เช้าวันนั้นเบญจขันธ์อันอ่อนล้าของพระเถระก็ดับลงอย่างสนิท ท่านนิพพานเมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ในห้องที่ท่านเกิด เทวดาและมนุษย์ได้พร้อมใจกันฉาปนกิจศพของท่านอย่างสมเกียรติ พระจุนทะนำผ้าขาวมาห่ออัฐิของท่านแล้วนำไปพร้อมทั้งบาตรและจีวรเพื่อมอบให้พระอานนท์ นำไปถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับอัฐิของท่านแล้วทรงโปรดให้สร้างสถูปบรรจุไว้ที่ใกล้ ประตูเขตวันมหาวิหารเพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการะต่อไป

สรุปความว่า พระสารีบุตรเป็นอัครสาวกองค์หนึ่งที่ทำคุณประโยชน์ให้กับพุทธศาสนา ที่ได้ช่วยพระพุทธเจ้าประกาศหลักธรรมคำสอนเป็นธรรมอันประเสริฐให้แก่คนในยุคสมัยนั้น พระสารีบุตรออกเผยแผ่ศาสนาให้แก่ผู้คนที่มิปัญญาได้เข้าใจในคำสอนของพระบรมศาสดาตาม กำลังสติปัญญาของตนที่ควรได้ควรถึง ทำให้พุทธบริษัทรู้จักทำกุศลและละอกุศลทั้งปวง ท่านได้ แสดงธรรมให้แก่พระภิกษุสงฆ์จนเข้าใจในคำสอนของพระพุทธองค์จนได้ยกย่องท่านว่า เป็นพระ อัครสาวกเบื้องขวา ผู้มีปัญญามากกว่าภิกษุทั้งหลาย

๒.๓ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคล

ท่านพระสารีบุตรได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี เป็นกำลังสำคัญขับเคลื่อนพระธรรมวินัย ให้แก่กระจายทุกแคว้นแคว้น พระสารีบุตรเป็นผู้แสดงธรรมมากรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่าน ได้แสดงธรรมอันลึกซึ้ง ปราบกฏอยู่มาหลายในพระไตรปิฎก คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการ

แสดงธรรมของพระสารีบุตรในการแสดงธรรมผู้วิชัยได้แบ่งเป็น ๒ แบบ ผู้วิชัยจึงนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

๒.๓.๑ แสดงธรรมแก่พุทธบริษัท

ในการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ท่านพระสารีบุตรมีปัญญามาก มีความแตกฉานในการแสดงธรรมให้พุทธบริษัทได้เข้าใจง่าย แจ่มแจ้ง ชัดเจนและพุทธบริษัทเหล่านั้นสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง พระธรรมเทศนานั้นมีมากมายครบถ้วนตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้ ในที่นี้จึงเสนอเฉพาะพระสูตร ในพระไตรปิฎกโดยย่อตามสมควรดังต่อไปนี้

๑) แสดงธรรมแก่ภิกษุ

การแสดงพระธรรมเทศนาที่โดดเด่นที่สุดและเป็นพระธรรมที่สำคัญที่สุด คือ พระธรรมธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและอริยสัจ ๔ พระ ตถาคต คือ พระพุทธเจ้า ครั้นได้ตรัสรู้ธรรม ได้แก่อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นธรรมอันสูงสุด ไม่มีธรรมใดที่สูงไปกว่า ได้ทรงแสดงให้เห็นเป็นจักร คือ วงล้อประกอบด้วยซี่ ๘ ซี่ คือ ธรรมอันเป็นทางสายกลาง ๘ ประการ ซึ่งเป็นทางที่หลีกเลี่ยงการปฏิบัติตนแบบสุดโต่ง ๒ คือ หมกหมุ่นในกามคุณ และ ทรมานตนด้วยวิธีการต่างๆ เป็นข้อปฏิบัติเป็นกลางให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริง ให้บริสุทธิ์จากกิเลส พระธรรมจักรนั้นเป็นพระธรรมที่พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระธรรมราชาทรงแสดงไว้แล้ว มีชื่อปรากฏว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นพระสูตรที่ประกาศให้ทราบถึงการที่พระองค์ ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งพระสงฆ์ผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้ทั้งหลายได้ร้อยกรองไว้โดยทำเป็นบทสวดมนต์ที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ ครั้นพระพุทธองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งพระมหากรุณาธิคุณ ได้แสดงธรรมจักร คือ หมุนวงล้อแห่งธรรมที่ประกอบด้วย ๘ ซี่ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เหล่ากุ่มเทวดา ก็เปล่งเสียงสาธุการบันลือลั่นว่า วงล้อแห่งธรรม ไม่มีวงล้ออื่นใดจะหมุนสู้ได้ ได้รับการหมุนไปโดยพระพุทธเจ้า ผู้ทรงไว้ซึ่งพระมหากรุณาธิคุณแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ซึ่งไม่มีใครทำได้มาก่อน ไม่ว่าจะเป็สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม ฯลฯ ในที่นี้ได้นำเสนอพระสูตร ๓ เรื่อง คือ พระธรรมจักกถา ว่าด้วยธรรมจักร อรรถกถาธัมมจักกัปปวัตตนวาระ และสังกถา ว่าด้วยสังขะ ๔ เป็นตัวอย่างพอเข้าใจดังนี้

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ยุคต้นทวารวดี ว่าด้วยธรรมจักร อรรถกถาธัมมจักกัปปวัตตนวาระดังนี้ สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี ฯลฯ ...เพราะเหตุดังนี้ที่พระ โภคทัณฺฑะจึงมีชื่อว่าอัญญา โภคทัณฺฑะ ดังนี้ ภิกษุ ญาน ปญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้น ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขอริยสัจ...คำว่าสว่างเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าสว่างไสว จักขุเป็นธรรม ความเห็นเป็นธรรม ญาณเป็นธรรม ความรู้เป็นอรรถ ปัญญาเป็นธรรม ความรู้ทั่วไปเป็นอรรถ วิชชาเป็นอรรถ ความแทงตลอดเป็นธรรม แสงสว่างเป็นธรรม ความสว่างไสว

เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งสังขะ มีสังขะเป็น อารมณฺ์ มีสังขะเป็นโคจร สงเคราะห์เข้าในสังขะ นับเนื่องในสังขะเข้าประหุมนในสังขะ ตั้งอยู่ในสังขะ ประคิษฐานอยู่ในสังขะ

ชื่อว่า ธรรมจักร ในคำว่า ธรรมจกฺก...ชื่อว่า ธรรมจักร...พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ธรรมและ จักรเป็นไป ทรงให้ธรรมและจักรเป็นไปทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดยการ ประพฤติเป็นธรรม ทรงดำรงอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงประคิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนทรงประคิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุดังความชำนาญในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุดังความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุดังความ ยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนให้บรรลุดังความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักร เป็นไป...ทรงบรรลุดังความแก้ตัวกล้าในธรรม...ทรงสักการะธรรม...ทรงความเคารพธรรม...ทรง นับถือธรรม...ทรงบูชาธรรม...ทรงนอบน้อมธรรม...ทรงมีธงเป็นธรรม...ทรงมีธรรมเป็นยอด...ทรง มีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป...นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม เพราะ อรรถว่า เป็นที่สุด ทรงให้ธรรมนั้น ๆ เป็นไป^{๕๕}

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ยุกนัทธวรรค ความว่าสังขะ ๔ นี้เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด เป็นของไม่เป็นอย่างอื่น... สังขะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยอาการ ๔ คือ ด้วยความเป็น ของแท้ ๑ ด้วยความเป็นอนัตตา ๑ ด้วยความเป็นของจริง ๑ ด้วยความเป็นปฏิเวธ ๑ สังขะทำน สงเคราะห์ เป็นหนึ่งด้วยอาการ ๔ นี้ สังขะใดทำนสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สังขะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อม เแทงตลอดด้วยสังขะหนึ่งเป็นญาณเดียว เพราะเหตุนี้ สังขะ ๔ จึงมีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว...^{๕๖}

กล่าวโดยสรุปว่าพระสารีบุตรเถระแสดงธรรมเรื่องข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลางนั้น คือ ข้อปฏิบัติเป็นหนทางอันประเสริฐประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เองได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปป ความดำริชอบ, สัมมาวาจา การพูดจาชอบ, สัมมากรรม การทำ การงานชอบ, สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตชอบ, สัมมาวาจาโม ความพากเพียรชอบ, สัมมาสติ ความระลึกชอบ, สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ ทั้งหมดนี้เป็นข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เจาะแล้ว เป็นเครื่องกระทำให้เกิดจักขุ เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้พร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน และอริยสัจ คือ ข้อปฏิบัติที่ทำสัตว์ให้ลูถึงความดับไม่เหลือ แห่งทุกข์ เป็นสิ่งที่ ควรทำให้เกิดมีนั่นเอง

^{๕๕}พ.ป. ๖๕/๖๑๔-๖๑๕/๕๘๘-๕๘๘.

^{๕๖}พ.ป. ๖๕/๕๔๔-๕๕๖/๔๘๓-๔๘๔.

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปีณณาสกั วิภังควรรค สัจจวิภังคสูตร ความว่าพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธ ได้ประกาศธรรมจักรอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี อันสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดาหรือมาร หรือพรหม หรือใครๆ ในโลก ยังไม่เคยประกาศได้แก่บอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ เหล่าไหน คือบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ อริยสัจทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ฯ...พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศธรรมจักรอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี อันสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือพรหม หรือใครๆ ในโลก ยังไม่เคยประกาศ ได้แก่ ทรงบอก ทรงแสดง ทรงบัญญัติทรงแต่งตั้ง ทรงเปิดเผย ทรงจำแนก ทรงทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ นี้ ฯ...^{๕๑}

ส่วนในสัมมาทิฏฐิสูตรที่ ๘ ความว่า...ที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ๆ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ อริยสาวกจึงจะชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นดำเนินไปตรงแล้ว ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่ พระสัทธรรมนี้...เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดซึ่งอกุศลและรากเหง้าอกุศล รู้ชัดซึ่งกุศลและรากเหง้าของกุศล แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อริยสาวกชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นดำเนินไปตรงแล้วประกอบด้วยความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้...^{๕๒}

อธิบายตามอรรถกถาได้ว่า ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า ด้วยเหตุเท่าไร อริยสาวกจึงชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ ดั่งนี้ หมายถึง ความหมายและลักษณะ (ของสัมมาทิฏฐิ) สัมมาทิฏฐิ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยความเห็นทั้งดั้งมาทั้งประเสริฐ ก็เมื่อใด ศัพท์ว่า สัมมาทิฏฐินี้ใช้ในธรรมะเท่านั้น เมื่อนั้นพึงทราบเนื้อความของศัพท์นั้นอย่างนี้ว่า ทิฏฐิทั้งดั้งมาทั้งประเสริฐ ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ และสัมมาทิฏฐินี้ มี ๒ อย่าง คือ โลกียสัมมาทิฏฐิ ๑ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ๑ ในจำนวนสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างนั้น ก็มีสัสสกตาญาณ (ปริชาหยังรู้ ว่า สัตว์มีกรรม เป็นของตน) และสัจจานุโลมิกญาณ (ปริชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้หรืออริยสัจ) ชื่อว่า โลกียสัมมาทิฏฐิ ส่วนปัญญาที่สัมปยุตด้วย อริยมรรค อริยผล ชื่อว่า โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ. แต่คนที่มีสัมมาทิฏฐิ มี ๓ ประเภท คือ ปุณฺณ ๑ เสกขบุคคล (ผู้ต้องศึกษา) ๑ อเสกขบุคคล (ผู้ไม่ต้องศึกษา) ๑ ในจำนวน ๓ ประเภทนั้น ปุณฺณมี ๒ ประเภท คือ พาทริกชน (คนนอกศาสนา) ๑ ศาสนิกชน (คนในศาสนา) ๑ ในจำนวน ๒ ประเภทนั้น พาทริกปุณฺณ ผู้เป็นกรรมวาที (เชื่อถือกรรม) ชื่อว่า เป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง (เป็นสัมมาทิฏฐิบุคคล) โดยความเห็นว่าเป็นว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตน ไม่ใช่โดยความเห็นชั้นสัจจานุโลมิกญาณ ส่วนศาสนิกปุณฺณ ชื่อว่า มีความเห็นถูกต้อง (เป็นสัมมาทิฏฐิบุคคล) โดยความเห็นทั้ง ๒ อย่าง (คือ กัมมัสสกตาและอนุโลมิกญาณ

^{๕๑}ม.อุป. ๒๓/๖๕๕-๖๐๕/๓๘๑-๓๘๓.

^{๕๒}ม.มู. ๑๓/๑๑๐-๑๓๐/๕๒๑-๕๔๐.

เพราะยังลบลค่าความเห็นเรื่องอิตตายอยู่ ยังละสักกายทิฏฐิไม่ได้) รัชชคอกุศล กล่าวคืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ เมื่อแทงตลอดว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ ด้วยสามารถแห่งกิจจญาณชื่อว่ารัชชคอกุศลเพราะความรู้ชัดที่มีนิโรธเป็นอารมณ์ รัชชตรากเหง้าของอกุศลที่เป็นรากเหง้า เป็นปัจจัยแห่งอกุศลนั้น คือ เมื่อแทงตลอดว่า นี่เป็นเหตุ ให้เกิดทุกข์โดยประการนั้นนั่นเอง (ชื่อว่ารัชชตรากเหง้าของอกุศล)

อรรถกถาว่า พระสารีบุตรได้แสดงธรรม สัมมาทิฏฐิที่เป็น โลกุตตรกุศลเท่านั้นเป็น ความเห็นที่ตรง เพราะไปตามความตรงไม่ข้องแวะกับที่สุดทั้ง ๒ อย่าง หรือตัดขาดความคดงอทุกอย่าง มีความคดงอทางกายเป็นต้นแล้วไปทรง และผู้ประกอบด้วยทิฏฐินั่นเอง ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่คลอนแคลนคือ ด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในโลกุตตรธรรมทั้ง ๘ ประการอริยสาวก เมื่อคลายความยึดมั่นด้วยทิฏฐิทุกอย่าง ละกิเลสทั้งสิ้นได้ ออกจากสงสารคือชาติ เสร็จสิ้นการปฏิบัติ ท่านเรียกว่า ผู้ได้มาสู่พระสัทธรรม กล่าวคือพระนิพพานที่ยังลงสู่อมตธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกาศแล้วด้วยอริยมรรค สกขบุคคล ชื่อว่ามีความเห็นชอบ เพราะมีความเห็นชอบที่แน่นอน ส่วนอสกขบุคคล ชื่อว่ามีความเห็นชอบ เพราะไม่ต้องศึกษาแต่ในที่นี้ประสงค์เอาผู้ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิที่เป็น โลกุตตรกุศลที่แน่นอน คือ เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ว่าผู้มีความเห็นชอบ เพราะเหตุนี้เองท่านพระสารีบุตรจึงได้กล่าวไว้ว่าเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสในธรรม ไม่คลอนแคลน ได้มาสู่พระสัทธรรมนี้แล้ว^{๘๘}

ในสังคีตีสสูตรแสดงไว้ว่าเป็นพระธรรมที่พระสารีบุตรแสดงเทศนาว่าด้วยการสังคายนา หรือร้อยกรองรวบรวมพระธรรมวินัยนั่นเอง จากนั้นท่านจึงรวบรวมพระธรรมคำสอนออกเป็น หลาย ๆ หมวด หมวดละหลายหลักธรรม พระธรรมเทศนาก็เกิดขึ้นที่พระนครปาวาของพระเจ้ามัลละ ตัวอย่างกล่าวโดยย่อ ดังนี้

ในที่มณิกาย ปาฎิกวรรค สังคีตีสสูตรที่ ๑๐ ความว่า... สารีบุตร เธอได้กล่าวสังคีตปริยายสูตร แก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว ดังนี้ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สังคีตปริยาย ได้แก่ เหตุแห่งความสามัคคี มีคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า สารีบุตร ดินักแล เธอเทียบเคียงด้วยสัพพัญญุตญาณของเรา ได้กล่าวสามัคคีรสแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว หลายบทว่า สมมฺญฺโฆ สตฺถา อโหสิ ความว่า ได้เป็นผู้พอใจด้วยการอนุโมทนาแล้ว พระสูตรนี้ชื่อว่าชินภายิต เกิดแล้วด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ ในกาลเป็นที่สิ้นสุด แห่งพระเทศนา ภิกษุเหล่านั้น กระทำไว้ในใจซึ่งพระสูตรนี้ บรรลุพระอรหัตต์แล้วดังนี้^{๘๙}

ส่วนทศุตตรสูตรซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงพระสารีบุตรแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยการ มาติกาหนึ่ง ๆ ไปจนถึงหมวดสิบ มาติกาหมวดหนึ่ง ๆ จะมีหมวดละสิบ ตั้งแต่มาติกาหนึ่ง ๆ ไป

^{๘๘}ม.ม. ๑๗/๑๑๐-๑๓๐/๕๔๑-๖๐๕.

^{๘๙}ที.ปา. ๑๖/๒๒๘/๑๖๒-๑๖๔.

จนกระทั่งถึงหมวดติปิ ส่วนที่ชื่อว่าทศตตระ เพราะอรรถวิเคราะห์แม้ว่า อันท่านให้พิเศษ ปัญหาอย่างละติปิในบัพพะ (บรรพ) หนึ่ง ๆ ดังตัวอย่างนี้

ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ทศตตระสูตรที่ ๑๑ ความว่าเราจักกล่าวธรรมอย่างสูงติปิหมวดสำหรับเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหมด เพื่อถึงพระนิพพาน เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ ฯ...เราจักกล่าวทศตตระสูตร อันเป็นธรรมเพื่อปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง เพื่อบรรลู่ถึงพระนิพพาน เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์...^{๑๑}

เมื่อพระสารีบุตรแสดงพระธรรมเทศนาทศตตระสูตรจบแล้ว พวกภิกษุแม้ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น นึกถึงอยู่ซึ่งพระสูตรนี้นั่นเอง ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัตต์ พร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว ก็เพราะความที่ตนมีใจแจ่มชื่นชื่นชม และยินดีในพระธรรมเทศนาธรรมนั้น

สุชีพ ปุญญานุภาพ ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้รวบรวมผลงานของพระสารีบุตร ด้านการ แสดงธรรมเรื่องญาณ กล่าวโดยย่อว่า พระสารีบุตรแสดงธรรมคุณสมบัติองค์คุณประกอบด้วยญาณของพระสาวกของพระพุทธเจ้าว่า ญาณะ (ความรู้) ได้แก่ ปัญญา ๗๓ ประการ พร้อมทั้งกล่าวว่า ในญาณ ๗๓ ประการเหล่านี้ ๖๗ ข้อเป็นของทั่วไปแก่พระสาวก ส่วนอีก ๖ ข้อ ไม่ทั่วไปแก่พระสาวก ในการอธิบายญาณต่าง ๆ นั้น บทตั้ง (ซึ่งเป็นภาษิตของพระสารีบุตร มิใช่พระพุทธภาษิต) อธิบายว่า ปัญญาอย่างนั้น ๆ ชื่อว่าญาณ ขอยกตัวอย่างตั้งแต่ข้อที่ ๑ ไปถึงข้อรวม ๑๐ ดังนี้...^{๑๒}

เนื้อหาเต็มรูปแบบการ แสดงธรรมเรื่องญาณนี้มีแสดงไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เล่มที่ ๖๘ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งเป็นผลงานสำคัญของพระสารีบุตร ในกาลต่อมาทั้งสังคิติกสูตรและทศตตระสูตรใช้เป็นแบบอย่างแนวทางการทำสังคายนาพระธรรมวินัย หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๓ เดือน

การแสดงเทศนาธรรมของพระสารีบุตรที่ได้รับพุทธานุญาตให้กล่าวสอนธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลายอันว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมกับอกุศลธรรมคือธรรมที่ให้เสื่อมและเจริญ ดังมีกล่าวไว้ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ปฐมนพกปานสูตร มีเนื้อความ ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรกล่าวเตือนพระภิกษุทั้งหลายว่า “...ผู้ใดไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ ไม่มีหิริ ๑ ไม่มีโอตตปปะ ๑ ไม่มีวิริยะ ๑ ไม่มีปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ กลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้น ย่อมผ่านพ้นไป ผู้นั้นพึงหวังได้ความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ทำให้เจริญได้เลย... เปรียบเหมือนพระจันทร์ในเวลากลางคืน หรือกลางวันของผู้นั้น ในกาฬปักข์ คือ ข้างแรม ย่อมผ่านพ้นไป

^{๑๑}ที่.ป. ๑๖/๓๖๔-๔๗๔/๔๐๔-๔๕๔.

^{๑๒}สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔๗.

พระจันทร์ย่อมเสื่อมจากสี เสื่อมจากมณฑล เสื่อมจากแสงสว่าง เสื่อมจากด้านยาวหรือด้านกว้างไป ฉนั้นใด ผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่มีวิริยะ ไม่มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย กลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้น ย่อมผ่านพ้นไป ผู้นั้นพึงหวังได้แต่ความเสื่อม ในกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่ได้ความเจริญเลย ฉนั้นนั้นเหมือนกัน...ผู้ใด ไม่มีศรัทธา เป็นความเสื่อม ผู้ไม่มีหิริ ผู้ไม่มีโอตตปปะ ผู้ไม่มีวิริยะ ผู้ไม่มีปัญญาเป็นความเสื่อม ผู้มักโกรธเป็นความเสื่อม ผู้ผูกโกรธเป็นความเสื่อม ผู้มีความปรารถนาลามกเป็นความเสื่อม ผู้มีมิตรชั่วเป็นความเสื่อม ผู้มีมิถยาหิฐิ เป็นความเสื่อม...เปรียบเหมือนกลางคืนหรือกลางวันของพระจันทร์ในปักษ์ข้างขึ้น ย่อมผ่านพ้นไป พระจันทร์นั้นย่อมเจริญด้วยสี เจริญขึ้นด้วยมณฑล เจริญขึ้นด้วยแสงสว่าง เจริญขึ้นด้วยด้านกว้างด้านยาว ฉนั้นใด ผู้ใดผู้หนึ่งมีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริ มีโอตตปปะ มีวิริยะ มีปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย กลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นย่อมผ่านพ้นไป ผู้นั้นพึงหวังได้ความเจริญ ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่หวังได้ความเสื่อมเลย ฉนั้นนั้นเหมือนกัน...คำว่าบุคคลผู้มีศรัทธาไม่ใช่ ความเสื่อม ผู้มีหิริ ผู้มีโอตตปปะ ผู้ปรารถนาความเพียร ผู้มีปัญญา ผู้ไม่โกรธ ผู้ไม่ผูกโกรธ ผู้ปรารถนาน้อย ผู้เป็นสัมมาหิฐิ ไม่ใช่ความเสื่อม ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นแล้ว ตรัสชมเชย ท่านพระสารีบุตรเถระว่า “ดีแล้ว ดีแล้วสารีบุตร” จากนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องเดียวกับที่ พระสารีบุตรเถระแสดงมาแล้ว^{๑๑๑}

พระสารีบุตรนอกจากสามารถแจ่มแจ้งแสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุทั้งหลายให้เข้าใจธรรม คำสอนของท่านพระสารีบุตร ซึ่งเป็นผู้มีปัญญา เฉลียวฉลาดในธรรมวินัยท่านได้สั่งสอนภิกษุทั้งหลายให้รู้จักฐานะเบียบข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้สมาทานการอยู่ป่าและเรื่องกิจกรรมารยาท ในการไปที่ต่าง ๆ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อรัญญิกธุตงค์ หมายถึง องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลสของผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร มีอยู่ ๑๗ ประการ ประมวลโดยย่อดังนี้

ประการที่ ๑ ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกธุตงค์ เมื่อไปสู่สงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรเป็นผู้มีความเคารพยำเกรง ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

ประการที่ ๒ ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกธุตงค์ ควรเป็นผู้ฉลาดในที่นั่ง

ประการที่ ๓ ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกธุตงค์ ไม่ควรเข้าบ้านให้เข้านัก ไม่ควรกลับให้สาย

ประการที่ ๔ ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกธุตงค์ ไม่ควรถึงความเที่ยวไปในตระกูลทั้งหลาย ในเวลาก่อนภัต ในเวลาหลังภัต

ประการที่ ๕ ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกธุตงค์ ไม่ควรเป็นผู้คะนองกาย คะนองวาจา

ประการที่ ๖ ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกธุตงค์ ไม่ควรเป็นผู้ปากกล้า เกรจาเกลื่อน

^{๑๑๑} อ.ทสก. ๓๘/๖๗/๒๐๕.

ประการที่ ๗ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรเป็นผู้ว่าง่าย มีกัลยาณมิตร
 ประการที่ ๘ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย
 ประการที่ ๙ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ
 ประการที่ ๑๐ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรเป็นผู้ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งเนื้อง ๆ
 ประการที่ ๑๑ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรเป็นผู้ปรารภความเพียร
 ประการที่ ๑๒ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรเป็นผู้มีสติตั้งมั่น
 ประการที่ ๑๓ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น
 ประการที่ ๑๔ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรทำความเพียรในอิทธิกรรม ในอภิวินัย
 ประการที่ ๑๕ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรทำความเพียรในวิโมกข์อันละเอียดคือ อรูป
 สมบัติที่ล่วงรูปสมบัติ

ประการที่ ๑๖ ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ ควรทำความเพียรในอุตตริมธุสธรรม

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั ภิกขุวรรคโคถิสถานิสุตต ความว่า...อันภิกษุผู้สมทาน
 อรัญญิกธุคงค์ เมื่อไปสู่สงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
 ถ้าภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ เมื่อไปสู่สงฆ์อยู่ในสงฆ์เป็นผู้ไม่เคารพยำเกรง ในเพื่อนพรหมจรรย์
 ทั้งหมด จะมีผู้ว่าภิกษุนั้นได้ว่า ท่านนี้โศ ไม่เป็นผู้เคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
 จะเป็นประโยชน์อะไรด้วยการอยู่เสรีในป่า แก่ท่านผู้นี้ซึ่งสมทานอรัญญิกธุคงค์อยู่แต่ผู้เดียวเล่า
 จะมีผู้ว่าภิกษุนั้นได้ดังนี้ เพราะฉะนั้น อันภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ เมื่อไปสู่สงฆ์ อยู่ในสงฆ์
 ควรเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย...^{๑๑๔}

อธิบายตามอรรถกถาได้ว่า พระสารีบุตรได้แสดงพระธรรมเทศนา สอนพระภิกษุสงฆ์ถึง
 การประพฤติปฏิบัติตัวที่ถูกต้องเหมาะสมว่า ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ เมื่อไปสู่สงฆ์อยู่ในสงฆ์
 ควรมีความยำเกรง คือ มีความเป็นผู้ใหญ่ ไม่ควรทำตนให้เป็นใหญ่ ควรเป็นผู้ฉลาดในที่นั้น ไม่เข้าไป
 ไปเบียด คือไม่เข้าไปใกล้ภิกษุใด เมื่อพระมหาเถระ ๒ รูปนั่งอยู่ทั้ง ๒ ข้างไม่บอกกล่าวพระเถระ
 เหล่านั้นนั่ง ไม่นั่งเสียดสีด้วยจิรว ด้วยเข่า ไม่นั่งแย่งที่ภิกษุใหม่ มีการอยู่ตามพอใจของตน ไม่ต้องมี
 ผู้คอยตักเตือน ไม่ควรเข้าบ้านให้เข้านัก ไม่ควรกลับให้สายนัก ควรเข้าและ ออกพร้อมกับหมู่ภิกษุ
 เพราะเมื่อเข้าไปเข้านัก ออกไปสายนัก การปฏิบัติวัตรในลานเจดีย์ และลานโพธิ์เป็นต้นย่อมเสื่อม
 ควรล้างหน้าแต่เช้าแล้วเชียบแมลงมุม เมื่อหยาดน้ำค้างตกเข้าบ้านแสวงหาข้าวยาตุ นังกกล่าว
 ตีรจกานกถานานาประการ ในภายในบ้านนั่นเอง จนถึงได้เวลาบิณฑบาตแล้วฉันอาหาร ออกไปใน
 ตอนสาย ไปถึงวัดในเวลาล้างเท้าของภิกษุทั้งหลายในภายหลัง ภิกษุผู้สมทานอรัญญิกธุคงค์ไม่ควร

^{๑๑๔}ม.ม. ๒๐/๒๐๓-๒๒๑/๔๐๗-๔๑๓.

ถึงความเกี่ยวข้องในตระกูลทั้งหลายในเวลาก่อนภักดิ์ ในเวลาหลังภักดิ์ คือ ภิกษุรับนิมนต์พร้อมด้วยโภชนะ ไม่ลาภิกษุที่มีอยู่เที่ยวไปในตระกูลในเวลาก่อนภักดิ์ก็ดี ในเวลาหลังภักดิ์ก็ดี เว้นไว้แต่สมัยต้อง ปาจิตตีย์ เพราะเหตุที่ภิกษุผู้รักษาสิกขาบทนั้นไม่ควรเที่ยวไปในเวลาก่อนภักดิ์และในเวลาหลังภักดิ์ ซึ่งท่านกล่าวไว้แล้วในวิภังค์แห่งสิกขาบทนั้นไม่เป็นผู้ละนอกราย ละนอกราย ไม่ควรประดับจีวร ประดับบาตร ประดับเสนาสนะ หรือตกแต่งประดับกาย ควรเป็น ผู้มีปัญญา คือ เมื่อควรทำจิตรกรรมเป็นต้นควรเป็นผู้ประกอบด้วยอุบายปัญญา ควรทำความเพียรในอิทธิกรรมในอิทธิวินัยคือควรทำความเพียรในอิทธิกรรมปฏิภาณ และในวินัยปฏิภาณด้วยบาติและด้วยอรรถกถา ไม่ควรพลาดกรรมทพวิภังค์ พร้อมด้วยทุกมัตติกาและติกมัตติกาเป็นต้น...พระสารีบุตรได้แสดงเทศนาพระธรรมนี้แล้ว พระโคตมสันนิษฐานก็บรรลุพระอรหัตต์โดยลำดับตั้งแต่อภิสมาทานจาริกวัตร ด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้ควรแนะนำได้^{๑๑๕}

สรุปความจากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่า การที่พระสารีบุตรได้กล่าวสอนภิกษุทั้งหลายผู้ถือ อร์ญญิกุคคัง ก็เพื่อความเรียบร้อยเรียบร้อย และความเป็นผู้มีมารยาทอันดีงามของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้ผู้ที่ไม่มีศรัทธาดีเห็น ผู้ที่มีศรัทธาอยู่แล้วกลับเสื่อมศรัทธาลง เพราะความประพฤติอันไม่เหมาะสมของสมณะ ท่านพระสารีบุตรไม่เพียงแต่เตือนภิกษุให้รักษามารยาทเท่านั้นท่านยังได้ให้ข้อคิดต่าง ๆ เมื่อต้องออกไปอยู่ป่า และการรู้จักตอบปัญหาเมื่อมีผู้มาถามในเรื่องการประพฤติปฏิบัติของภิกษุทั้งหลาย และเรื่องการสอนธรรมเรื่องการสัน โคช พบว่าพระสารีบุตรสอนธรรมให้คำแนะนำแก่เหล่าพระภิกษุให้สัน โคชในปัจจุบัน ๔ โดยมีวิธีการที่ทำให้พระภิกษุปฏิบัติตามโดยไม่มีเงื่อนไข เพราะท่านเป็นพระอัครมหาสาวกผู้บรรลุสาวกบารมีญาณ (ถึงที่สุดแห่งปัญญาบารมีของผู้เป็นพระอัครสาวก) แล้วท่านก็ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงสัตว์ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี ต่อมาท่านต้องการจะสอนเรื่องความประพฤติของภิกษุที่ดีแก่เพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งหลายจึงกล่าวลักษณะของภิกษุที่ดีว่า “ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีล สงบระงับ มีสติ มีความคำริชชอบ ไม่ประมาท ยินดีแต่ในกรรมฐานภาวนา อันเป็นธรรมภายใน มีใจมั่นคงอย่างยิ่ง อยู่คนเดียว ยินดีปัจจัยตามมีตามได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้ชื่อว่า “ภิกษุ” ดังนี้

(๑) กล่าวแนะนำให้สัน โคชในอาหารว่า “เมื่อภิกษุบริโภคอาหาร จะเป็นของสดหรือของแห้งก็ตามไม่ควรติดใจจนเกินไป ควรเป็นผู้มีท้องโปร่ง มีอาหารพอประมาณ มีสติอยู่ การบริโภคอาหารยังอีก ๔-๕ คำจะอึด ควรคเสี่ย แล้วดื่มน้ำก็จักเป็นอยู่สบายแห่งภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว”

(๒) กล่าวแนะนำให้สัน โคชในจีวรและเสนาสนะว่า “การนุ่งห่มจีวรเป็นกับปิยะนับว่าเป็นประโยชน์ก็เพียงพอ เพื่อความผาสุกของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว...ส่วนการนั่งขัดสมาธิ นับว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยวมุ่งนิพพานอยู่ได้อย่างสบาย”

^{๑๑๕} ม.ม. ๒๐/๒๐๓-๒๒๑/๔๐๗-๔๑๖.

๓) กล่าวถึงความสั้น โดยยินดีในภาวา โดยมุ่งเวทนา (การเสพอารมณ์) ว่า... “ภิกษุใด พิจารณาเห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ พิจารณาเห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศรปักอยู่ที่ร่างความยึดมั่นว่า เป็นตัวตนในอทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา) ไม่ได้มีแก่ภิกษุนั้นจะพึงติดอยู่ในโลกอย่างไร?” ด้วยกิเลสอะไร “ภิกษุผู้มีความปรารถนาลามก เกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม ได้สดับน้อย ไม่เอื้อเฟื้อ อย่าได้มาในสำนักของเรา แม้ในกาลไหน ๆ เลย จะมีประโยชน์อะไรในการให้โอวาทบุคคลเช่นนั้น ในหมู่สัตว์โลกนี้ อนึ่งภิกษุผู้เป็นพหูสูต เป็นนักปราชญ์ตั้งมั่นอยู่ในศีล ประกอบความสงบระงับอยู่ เป็นเนืองนิตย์ ของจงมาประดิษฐานอยู่บนศีรษะของเราเถิด ภิกษุใดประกอบ อยู่ในธรรมเป็นเหตุ ให้เนิ่นช้า ยินดีในธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้นย่อมพลาดจากนิพพาน ซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะ (กิเลสเครื่องประกอบ) อันยอดเยี่ยม ส่วนภิกษุใด ละธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า ได้แล้ว ยินดีใน อริยมรรคอันเป็นทางไม่มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม...” สรรเสริญพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ทำให้ทุกที่เป็นภูมิสถานว่า... “พระอรหันต์ ทั้งหลายอยู่สถานที่ใด เป็นบ้านหรือป่าก็ตาม ที่ดอนหรือที่ลุ่มก็ตาม สถานที่นั้น เป็นภูมิสถานที่น่า รื่นรมย์ ชนผู้แสวงหากามย่อมไม่ยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นใด ท่านผู้ปราศจากความกำหนัด จักยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นนั้น เพราะท่านเหล่านั้นไม่เป็นผู้แสวงหากาม”^{๑๑๖}

ในที่นี้เมื่อกล่าวคำว่าภิกษุผู้ศึกษาควรเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าพระภิกษุและพระเถระ ดังนี้ ความหมายของ “ภิกษุ” และ “เถระ” คำว่า ภิกษุ มาจากบาลีว่า ภิกขุ แปลตามศัพท์ว่าผู้ขอหรือ ผู้เห็น ภัยในสงสาร หรือผู้ทำลายกิเลสหรือหมายถึงชายที่บวชเป็นพระก็ได้ ท่านวิเคราะห์ศัพท์ไว้ไว้ใน อภิธานฯ ว่า ภิกขุตติ ภิกขุ-ผู้ขอ (ขอด้วยกาย) ชื่อว่าภิกขุ ภย อิกขตติ ภิกขุ-ผู้เห็นภัยชื่อว่าภิกขุ กิเลส ภิกขุตติ ภิกขุ-ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกขุอมตรส ภกขติ ภูณชตติ ภิกขุ - ผู้ปริโภคอมตรส (คือนิพพาน) ชื่อว่าภิกขุ หรือกำหนดคุณสมบัติภิกษุสูงสุดว่า ต้องเป็นพระอรหันต์ ดังที่ตรัสว่า... “บุคคลชื่อว่าเป็นภิกษุ เพราะเหตุที่ขอกับคนอื่นก็หาไม่ได้ บุคคลใด สมาทานธรรมอันเป็นพิษไม่ชื่อว่า ภิกษุด้วยเหตุเพียงเท่านี้, ผู้ใดในพระศาสนานี้ลอบบุญและบาปแล้วประพฤติพรหมจรรย์ พิจารณาแล้ว จึงเที่ยวไปในโลก ผู้นั้นแล เราเรียกว่าเป็นภิกษุในศาสนานี้” ส่วนในพระวินัยอธิบายเหตุที่ได้ชื่อว่า ภิกขุ (ภิกษุ) มีดังนี้ เพราะเป็นผู้ขอ, เพราะประพฤติภิกขาจริยวัตร, เพราะใช้สอยผ้าที่ถูกทำลายแล้ว, เพราะสมัญญา (ชื่อที่มีผู้ตั้งให้, เพราะปญญา (เพราะรับว่าตนเป็นภิกษุ) เพราะอุปสมบทด้วยเอหิ ภิกขุ เพราะอุปสมบทด้วยไตรสรณคมณ์เพราะเป็นผู้เจริญ, เพราะมีสาร์ธรรม, เพราะเป็นพระเสขะ เพราะเป็นพระอเสขะ เพราะเป็นผู้อันสงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมอัน ไม่กำเร็บ ควรแก่ฐานะ ส่วนคำว่า เถระ แปลว่า พระเถระ, ผู้ชรา, ผู้เฒ่า หรือผู้เจริญก็ได้หรือกำหนด

^{๑๑๖} พ.เถร. ๕๓/๓๕๖/๒๒๕-๒๓๔.

คุณสมบัติผู้เป็นเอวระสูงสุดว่าต้องมีคุณธรรมหลายอย่าง ดังที่ศรีสวามีกล่าวว่า “บุคคลไม่ชื่อว่าเอวระเพียง เพราะมีผมหงอกบนศีรษะ ผู้มีวัยแก่รอบเช่นนั้น เราเรียกว่า คนแก่เปล้า, ส่วนผู้ใดมีสังขะ (บรรลุนิยาสัง ๔) ธรรมะ (ถึงโลกุตตรธรรม ๘) อหิงสา (อภัยมัญญา) สัจฉมและหมะ (ศีลและอินทริยสังวร) ผู้นั้นแล ผู้มีมลทินอันกายแล้ว (ด้วยมรรคญาณ) มีปัญญา เราเรียกว่า เป็นเอวระ”^{๑๑๑}

เพื่อให้เข้าใจคำว่า พระอรหันต์ชัดเจนยิ่งขึ้นควรทราบเกี่ยวกับความหมายของ “อรหันต์” ดังนี้ ในคัมภีร์อภิธานฯ แสดงที่มาแห่งศัพท์ที่หมายถึงพระอรหันต์ไว้ ๓ ศัพท์ คือ

๑. อัญญา (อา+ญา อว โพรเน+อ+อา) ได้แก่ พระอรหัตตผล, พระอรหันต์มีวิเคราะห์ว่า ปฐมมคคาทีหิ ทิฏฐมริยาทมนุติกุกมิตฺวา ชานิตฺถาติ อญฺญา - ผู้รู้ยิ่งกว่าขอบเขตแห่งธรรมที่ตนบรรลุ สูงกว่าปฐมมรรคเป็นต้น ชื่อว่าอัญญาหรือ รูปราคาทีนึ วา ปญฺจุมภากิยานิ สลฺโยชานานิ โอริวเสน มาณ โค อญฺโฆ-พระอรหันต์ชื่อว่าอัญญา เพราะมีขอบเขตประหาณสัง โยชนส่วนเบื้องปลาย ๕ อย่าง มีรูปราคะเป็นต้น อญฺญาติ อรหตุตฺ-บทว่า อญฺญา ก็คือ พระอรหันต์

๒. อรหตุต (อร+หตุเต + ตตุต) ได้แก่ พระอรหัตตผล, พระอรหันต์มีวิเคราะห์ว่า “อรห โค ภาโว อรหตุตฺ” ความเป็นแห่งพระอรหันต์ชื่อว่า อรหัตตะ

๓. อรห (พระอรหันต์) ศัพท์นี้มาในบทสรรเสริญพระพุทธานุคุณ ซึ่งอธิบายความเป็น พระอรหันต์ ของพระพุทธเจ้าว่า ทรงได้พระนามว่าอรห เพราะเหตุ ๕ ประการ คือ ๑) เพราะทรงเป็นอารกะ (ผู้ไกล คือ ทรงไกลจากสรรพกิเลสและवासนา) ๒) เพราะทรงกำจัดอริ (ข้าศึกคือกิเลส) ทั้งหลายเสียได้ ๓) เพราะทรงทำลายอระ (ซึ่งคำคือสังสารจักร) ทั้งหลายเสียได้ ๔) เพราะทรงเป็นอรหะ (ทรงคู่ควร) ผู้ควรรับการบูชาจากเทพและมนุษย์ ๕) เพราะทรงไม่มีรหะ (ที่ลับ) ในอันจะทรงทำบาป

ดังนั้น ความหมายแห่งความเป็นพระอรหันต์ของพระอรหันต์สาวกทั้งหลายนั้นหมายเอา ๔ ความหมายที่ข้างท้าย ยกเว้นข้อที่ ๑ เพราะพระสาวกไม่อาจละवासนา

वासนา หมายถึง กิริยาอาการที่ สังสมจนเป็นความเคยชิน, เหล่าพระอริยสาวกละवासนาที่เกิดจากอกุศลสังสมอันเป็นเหตุให้เข้าถึงอบายได้ ส่วนพระพุทธเจ้าละवासนาได้ทั้ง ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เกิดจากอกุศลอันเหตุให้มีความพยายามทางกายและวาจา และละवासนาที่เป็นเหตุให้เกิดในอบายด้วย, ดังจะเห็นवासนาที่เป็นเหตุให้มีความพยายามทางวาจาจากเรื่องพระปิลินทวัจฉเถระ ผู้ชอบกล่าวคำว่า “ถ้อย” อนึ่ง หากพบคำว่า “บรรลุพระอรหัต” ฟังทราบว่าจะหมายถึงบรรลุถึงธรรมเพื่อความเป็นพระอรหันต์ คือ บรรลุอรหัตมรรค อรหัตตผล, คำว่า“เป็นพระอรหันต์” หมายถึง คนนั้นเป็นพระอรหันต์ หรือผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๑๑๒}

^{๑๑๑} พ.ธ. ๔๓/๒๕/๖๕-๖๖.

^{๑๑๒} วิสุทฺธิ. ๑/๑/๒๔๘-๒๔๙.

พระสารีบุตรกล่าวแนะนำบุคคลควรเห็นท่านผู้มีปัญญาชี้โทษมีปกติกล่าวข่มขี้ เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ควรคบบัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่าเมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้นย่อมมีแต่ความดี ไม่มีชั่วเลย นักปราชญ์ก็ควร โอวาทสั่งสอน ควรห้ามผู้อื่นจากธรรมที่มีใช้ของสัตบุรุษ แต่บุคคลเห็นปานนั้น ย่อมเป็นที่รักใคร่ของสัตบุรุษเท่านั้น ไม่เป็นที่รักใคร่ของอสัตบุรุษ

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ตติยปัณณาสกั กุสินารวรรค อนุรุทธสูตร ที่ ๒ ความว่า...ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า...การที่ท่านคิดอย่างนี้ว่า เราตรวจดูตลอดพัน โลกด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ดังนี้ เป็นเพราะมานะของท่าน การที่ท่านคิดอย่างนี้ว่า ก็เราปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อนตั้งสติมั่น ไม่หลงลืม กายสงบระงับไม่ระส่ำระสาย จิตตั้งมั่นเป็นเอกัคคตา ดังนี้ เป็นเพราะอุทธัจจะของท่าน ถึงการที่ท่านคิดอย่างนี้ว่า เออ ก็ โฉนเล่าจิตของเรายังไม่พ้นจากอาสวะเพราะไม่ถึมั่น ดังนี้ ก็เป็นเพราะกุกุจะของท่านเป็นความดีหนอ ท่านพระอนุรุทธะจึงละกรรม ๓ อย่างนี้ ไม่ใส่ใจกรรม ๓ อย่างนี้ แล้วน้อมจิตไปในอมตธาตุครั้งนั้นแล ท่านพระอนุรุทธะต่อมาได้ละกรรม ๓ อย่างนี้ ไม่ใส่ใจถึงกรรม ๓ อย่างนี้ น้อมจิตไปในอมตธาตุ...ท่านพระอนุรุทธะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ฯ^{๑๐๕}

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต จตุตถปัณณาสกั อาฆาตวรรค สากัจฉาสสูตร ความว่า...ท่านพระสารีบุตรได้สอนภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นผู้ควรเพื่อสนทนากับเพื่อนพรหมจรรย์ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลโดยตนเอง และ เป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยศีลสัมปทาภาดาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยสมาธิสัมปทาภาดาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยปัญญาสัมปทาภาดาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยวิมุตติสัมปทาภาดาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ โดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยวิมุตติญาณทัสสนะสัมปทาภาดาได้ ๑...^{๑๐๖}

ส่วนการสนทนาธรรมของพระสารีบุตรกับพระปุลณมัตตานีบุตร ในรตวินิสูตรจะนำไปกล่าวในบทที่ ๓ ต่อไป

สรุปความว่า พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า และเป็นเอกทัคคะด้านผู้มีปัญญามากจนมีคำเรียกยกย่องพระสารีบุตรอีกอย่างหนึ่งว่า พระธรรมเสนาบดีนี้เป็นคำเลียนมาจากคำเรียกแม่กองทัพบก พระสงฆ์ผู้ประกาศพระศาสนา ได้ชื่อว่าธรรมเสนา กองทัพบกฝ่ายธรรมหรือประกาศธรรม จาริกไปถึงไหนย่อมแผ่हितสุขถึงนั้น พระศาสดาเป็นจอมธรรมเสนา เรียกว่า พระ

^{๑๐๕} อัง.ติก. ๓๔/๕๓๐/๕๖๕-๕๖๗.

^{๑๐๖} อัง.ปญจก. ๓๖/๑๖๓/๓๔๕.

ธรรมราชา พระสารีบุตรเป็นกำลังใหญ่ของพระศาสดา ในภารุระนี้ ได้สมญาว่า พระธรรมเสนาบดี นายทัพฝ่ายธรรม การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสารีบุตรมีบทบาทสำคัญ ที่ทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงโดยการแสดงธรรมให้แก่ พุทธบริษัท ๔ ให้มีความเข้าใจในพระสัทธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส ทำให้มีจำนวนศาสนิกชนที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น

๒.๓.๒ การแสดงธรรมแก่บุคคล

(๑) ว่าด้วยบุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายในและในภายนอก

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สฬายตนวรรค ๑. อนาถปิณฑโกวาทสูตร ความว่าท่านพระสารีบุตรเถระแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในบุพพารามปราสาทของนางวิสาขาเมคารมารดาธรรมที่ท่านแสดง คือ สังโยชน์ภายในและสังโยชน์ภายนอก พระสารีบุตรกล่าวว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึสติล สำรวมแล้วในปาฏิโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เมื่อแตกกายตายไป ภิกษุนั้นย่อมเข้าถึงหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว เป็นอนาคามี กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายใน ก็บุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายนอกเป็นโจน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึสติล สำรวมแล้วในพระปาฏิโมกขสังวรถึงพร้อมด้วยอาจารย์ และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิเวศิตวิมุตติอันสงบอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว เป็นอนาคามี ไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายนอก เป็นอนาคามี ไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายนอก เป็นอนาคามี”...^{๑๑๑} พวกเทวดาชอบใจพระธรรมเทศนาที่พระสารีบุตรแสดงครั้งนี้ และมีความคิดเห็นตรงกันว่า ในอนาคตอาจจะมีผู้ที่ไม่เคารพธรรมนี้ อาจพูดกันว่าเป็นเพียงสาวกภายิต พวกเทพจึง ไปอัญเชิญพระพุทธเจ้ามาเพื่อทำให้เป็นพุทธภายิต ซึ่งจักเป็นที่ตั้งที่เคารพในอนาคตด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงทำเทศนาให้เป็นภายิตของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแล้ว

(๒) แสดงธรรมเรื่องทาน

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรในการแสดงธรรมและการอนุโมทนา อานิสงส์แห่งทาน เป็นเหตุให้มีอุบาสกอุบาสิกาเกิดศรัทธาปราหะและทำให้มีความเข้าใจและความมั่นใจในการถวายทานว่ามีคุณประ โยชน์แก่พวกตนอย่างไร คัมภีร์ตัวอย่างปรากฏในพระไตรปิฎกต่อไป

^{๑๑๑} อ.จ.เอก. ๓๒/๒๘๑/๓๖๔-๓๖๖.

(๒.๑) พระสรีบุตรแสดงธรรมแก่อุบาสกบัณฑิต

ในพุทธทศนิกาย ธรรมบท แห่งยมกวรรค ความว่า...ทายกคนหนึ่งถวายทานด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนคนอื่น ทายกนั้นยอมได้โภคสมบัติในที่แห่งตนเกิดแล้ว ๆ แต่ไม่ได้บริวารสมบัติ คนใดแม้ตนเองก็ไม่ได้ถวาย ถึงคนอื่นก็ไม่ได้ชักชวน คนนั้นยอมไม่ได้แม้วัตถุ สักว่าปลายข้าวพอง อิ่มท้อง ย่อมเป็นคนไม่มีที่พึ่ง หาเครื่องใช้สอยมิได้ในสถานที่ที่ตนเกิดแล้ว ๆ คนใดทั้งตนเอง ก็ถวาย ทั้งชักชวนคนอื่นให้ถวายด้วย ผู้นั้นยอมได้ทั้ง โภคสมบัติ และบริวารสมบัติในสถานที่ที่ตนเกิดแล้ว ๆ ในเวลาสิ้นหนึ่งร้อยชาติบ้าง หนึ่งพันชาติบ้าง หรือหนึ่งแสนชาติบ้าง"...การถวายทานแด่พระภิกษุจำนวนมากเช่นนี้ ก็เนื่องมาจากการที่พระสรีบุตรเถระได้กล่าวธรรมสั่งสอนประชาชนให้เข้าใจเรื่องการถวายทานทำให้เกิดผลดีแก่ผู้กระทำนั่นเอง พระสรีบุตร ได้แสดงธรรมให้แก่ชาวเมืองราชคฤห์รู้ถึงอานิสงส์การถวายทานว่า มีผลอย่างไร ไม่ให้มีความเห็นผิด ท่านได้แสดงธรรมให้แก่คนที่มีความคิดเห็นต่างกันและให้มีความคิดเห็นตรงกันมีความพร้อมเพรียงกันในการถวายทาน^{๑๑๒} จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่า การชักชวนให้บุคคลผู้ไม่มีศรัทธาให้หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และมีความเข้าใจเป้าหมายในการให้ทานว่ามีผลอย่างไร และได้อธิบายการให้ทานที่ถูกต้องทำให้ศาสนิกชนรู้จักทานและอานิสงส์ของการให้ทานอย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา โดยไม่ต้องมีข้อขัดแย้งใดๆ

(๒.๒) พระสรีบุตรช่วยลูงให้รู้จักการให้ทาน

พระสรีบุตรเข้าไปสู่สำนักของพราหมณ์ผู้เป็นลูงของท่าน ครั้นเข้าไปถึงแล้ว ได้สนทนาพอสมควร จึงได้ถามพราหมณ์ผู้เป็นลูงว่า “ได้ทำกุศลอะไรเอาไว้” พราหมณ์ตอบว่า “กุศลที่ได้ทำนั้นก็คือการบริจาคทรัพย์เป็นจำนวนมากทุก ๆ เดือนให้แก่พวกนิครนถ์” พระสรีบุตรถามต่อไปว่า “ท่านปรารถนาอะไรจึงได้บริจาคทรัพย์จำนวนมากทุกเดือนอย่างนั้น” พราหมณ์จึงกล่าวว่า “ความปรารถนาของกระผมก็คือการได้ไปสู่พรหมโลก เพราะการบริจาคทรัพย์นี้เป็นหนทางสู่พรหมโลก เหมือนรู้ทางไปสู่พรหมโลกตามที่พวกอาจารย์ของกระผมกล่าวไว้” พระสรีบุตรจึงกล่าวว่า “ท่านไม่รู้ทางไปสู่พรหมโลก แม้พวกอาจารย์ของท่านก็ไม่รู้ทางไปสู่พรหมโลกเช่นกัน ผู้ที่รู้ทางไปสู่พรหมโลกมีแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นศาสดาของเราเท่านั้น” แล้วจึงชวนพราหมณ์ผู้เป็นลูงของตนไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้พระองค์ตรัสบอกทางแห่งการไปสู่พรหมโลกให้ จากนั้นพราหมณ์ จึงยอมไปกับพระสรีบุตรเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ได้ตรัสถามและทรงทราบเนื้อความตามที่พราหมณ์กราบทูลแล้ว จึงตรัสว่าการกระทำอย่างนั้นไม่ใช่หนทางไปสู่พรหมโลก แต่การดูแลสวากของเราด้วยจิตเลื่อมใสเพียงครู่เดียว หรือการถวายอาหารเพียงภิกษาทัพพีเดียว ก็มี

^{๑๑๒} พุ.ธ. ๔๐/๘/๑๔๒-๑๔๘.

ผลมากเท่าทานที่ท่านให้แก่พวกนิกรณณ์นั้นตั้งร้อยปี พราหมณ์ผู้เป็นลูกของพระสารีบุตรเถระได้ฟังแล้วเกิดความปีติยินดียิ่ง และมีศรัทธาในพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระอัครสาวก พระองค์ทรงแสดงธรรมให้พราหมณ์นั้นฟัง จนหันมานับถือพระพุทธศาสนาและได้บรรลุโสดาปัตติผลในที่สุด^{๑๑๑}

พระสารีบุตรท่านมีความสามารถในการกล่าวชักชวนลูกผู้มีความเห็นผิดในทานและเป้าหมายในการสละทรัพย์อันเป็นเป้าหมายแห่งความหลงผิดไม่ใช่ทางแห่งความพ้นทุกข์กลายเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ เช่นเดียวกับพราหมณ์ผู้เป็นลูกของท่าน เพราะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าที่ทรงเปรียบเทียบการสละทรัพย์แก่นักบวชนิกรณณ์กับสงฆ์สาวกในธรรมวินัยของพระองค์ว่ามีค่าเทียบกันไม่ได้เลย นับว่าพระสารีบุตรได้อนุเคราะห์พราหมณ์ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนาบรรลุโสดาบันบุคคลโดยพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ชี้ทาง

(๒.๓) พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่คฤหบดี

พระสารีบุตรท่านได้ทำหน้าที่ในการแสดงธรรมให้แก่คฤหบดีได้หลุดพ้นจากกิเลสจากผู้มีความทุกข์ครอบงำ และเจ็บไข้ได้ป่วยเสมอ ๆ มีร่างกายอันกระสับกระส่าย ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

ในสังยุตตนิกาย ชันชวาวรรค นกุลปิตสูตร ได้แสดงไว้ว่า...ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายธรรมโดยขยายความแบบเข้าใจง่ายและถูกต้องว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับแล้วผู้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยะผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในอริยะธรรม ผู้เห็นสัตบุรุษทั้งหลายผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในสัปปริสธรรม ย่อมไม่เห็นรูป โดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นคนมีรูป ๑ ย่อมไม่เห็นรูปในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในรูป ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปของเรา...เพราะรูปแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริทเวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น...เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่าบุคคลแม้มีกระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่ ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวคำนี้แล้ว นกุลปิตคฤหบดีซึ่งชื่นชมยินดีภายิตของท่านพระสารีบุตร^{๑๑๒}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระสารีบุตรได้ชี้แจงแสดงธรรมแก่คฤหบดีทำให้ได้รับประโยชน์จากการฟังธรรมนอกจากนี้ ท่านยังสามารถอธิบายหัวข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้แก่ นกุลปิตคฤหบดีได้อย่างลึกซึ้งทำให้คฤหบดีเกิดความเลื่อมใสในพระสารีบุตรเป็นอันมาก

(๒.๔) พระสารีบุตรอนุเคราะห์สามัญทกานิปริพาชก

พระสารีบุตรให้ความอนุเคราะห์แก่นุคคลที่ยังไม่เข้าใจในธรรมได้คลายความสงสัยเสียได้

^{๑๑๑} จุ.ธ. ๔๓/๘๕/๔๕๐-๔๕๒.

^{๑๑๒} ส.ป. ๒๗/๑-๕/๑-๗.

และท่านได้ให้คำแนะนำปรึกษาแก่นักบวชหรือปริพาชกถึงเรื่องความทุกข์กับความสุข

ในอังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต ทุติยสูตร ความว่า...ในธรรมวินัยนี้ ความไม่ยินดีแลเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ความยินดีเป็นเหตุให้เกิดสุข...เมื่อมีความไม่ยินดี เป็นอันหวังได้ทุกข์นี้ คือบุคคลผู้มีความไม่ยินดี แม้เดินอยู่ก็ไม่ประสบความสุขความสำราญ บุคคลผู้มีความไม่ยินดีแม้ยืนอยู่แม้นั่งอยู่ แม้นอนอยู่ เมื่ออยู่ในบ้าน เมื่ออยู่ในป่า เมื่ออยู่ที่โคนไม้ เมื่ออยู่ในเรือนว่างเปล่า เมื่ออยู่ในที่แจ้ง เมื่ออยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ย่อมไม่ประสบความสุขความสำราญ...เมื่อมีความไม่ยินดีก็เป็นอันหวังได้ความทุกข์...บุคคลผู้มีความยินดีแม้เดินอยู่...แม้ยืนอยู่ แม้นั่งอยู่ แม้นอนอยู่ แม้นั่งอยู่ในบ้าน เมื่ออยู่ในป่า เมื่ออยู่ในโคนไม้ เมื่ออยู่ในเรือนว่างเปล่า เมื่ออยู่ในที่แจ้ง เมื่ออยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ย่อมประสบความสุขความสำราญ...เมื่อมีความยินดี ก็เป็นอันหวังได้ความสุขนี้^{๘๘}

เมื่อสามัคคทานิปริพาชก ได้สนทนากับท่านพระสารีบุตรแล้วมีความเข้าใจอรรถแห่งธรรมเรื่องทุกข์สุขเป็นมูล

(๒.๕) พระสารีบุตรแสดงธรรมกับพราหมณ์

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค อรหัตตปัญหาสูตร ความว่า...ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อรหัต ๗ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ตั้งใจชอบ นี้แลเป็นมรรคเป็นปฏิบัติ เพื่อกระทำอรหัตนั้นให้แจ้ง ฯ^{๘๙}

กล่าวโดยสรุปว่า คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมของพระสารีบุตร โดยเฉพาะพระธรรมเสนาบดีคือ พระสารีบุตรผู้ทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้เหล่าพุทธบริษัทได้ฟังแล้วนำมาปฏิบัติตามให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเองและสังคมส่วนรวม ในการเผยแผ่หลักธรรมของพระสารีบุตรนี้เป็นการตีแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อให้ประโยชน์ พระสารีบุตรมีความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมได้ยอดเยี่ยมจนผู้ฟังธรรมจากท่านมีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งจำนวนมาก

(๓) คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะในการสนทนาธรรมกับเพื่อนสหธรรมิก

(๓.๑) การสนทนาธรรมกับเพื่อนสหธรรมิก พระสารีบุตรนอกจากจะตั้งสอนภิกษุสงฆ์ให้เกิดความรู้ความเข้าใจหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาและพุทธโอวาทแล้วท่านยังได้กล่าวสนทนาธรรมระหว่างพระพุทธสาวกด้วยกันเพื่อให้มีความเข้าใจในหลักคำสอนและมีปฏิภาณการแก้ปัญหาทำให้ผู้ที่สนทนาด้วยความเห็นได้อย่างถูกต้องอีกด้วย โดยท่านได้สนทนากับพระอานนท์ ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังนี้

^{๘๘} อัง.ทสก. ๓๘/๖๖/๒๐๘-๒๐๙.

^{๘๙} ส.ส. ๒๙/๔๙๘/๕๐-๕๑.

ในอังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต อานิสังสวรรค สาริปุตตสูตร ความว่า...ท่านพระสารีบุตร
 ตอบพระอานนทว่า สัญญาอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นแก่ผมว่า การดับภพเป็นนิพพาน การดับภพเป็น
 นิพพาน ดังนี้แล สัญญาอย่างหนึ่งย่อมดับไป เมื่อไฟมีเชื้อกำลังไหม้อยู่ เปลวอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้น
 เปลวอย่างหนึ่งย่อมดับไป แม้ฉันใด สัญญาอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นแก่ผมว่า การดับภพเป็นนิพพาน
 การดับภพเป็นนิพพาน ดังนี้ สัญญาอย่างหนึ่งย่อมดับไป ฉะนั้นเหมือนกัน ก็แลในสมัยนั้น ผมได้มี
 สัญญาว่า การดับภพเป็นนิพพาน^{๑๑๑}

สรุปโดยย่อว่า พระอานนทได้สนทนารวมกับพระสารีบุตรแล้วก็กล่าวสรรเสริญพระสารีบุตร
 ในการแสดงธรรม และตอบปัญหาของพระอานนทที่ได้เหมือนกับพระพุทธเจ้าสร้างความอัศจรรย์ใ
 ให้กับพระอานนทเป็นอย่างมาก

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมมุลปฺณณาสกั จุฬยมกวรรค มหาเวทลลสูตรที่ ๗ โกฎฐิตสูตร ความว่า...
 ที่เขาเรียกว่าคนมีปัญหาชั่วคราว (คนโง่) นั่นก็เพราะเขาไม่รู้ชัด ไม่เข้าใจแจ่มแจ้งว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิด
 ทุกข์ขึ้น นี่ความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ ที่เรียกว่าคน
 โง่ก็เพราะเขาไม่รู้ชัด ไม่เข้าใจในอริยสัจนั่นเอง ส่วนที่เรียกว่าคนมีปัญหา ก็เพราะเขาไม่รู้ชัด เข้าใจ
 ชัดเจน แจ่มแจ้งว่า นี่ทุกข์ เข้าใจแจ่มแจ้งว่า นี่เหตุให้เกิดทุกข์ขึ้น เข้าใจ แจ่มแจ้งว่า นี่ความดับทุกข์
 ได้โดยไม่เหลือ เข้าใจแจ่มแจ้งว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ...เพราะเจโตวิมุตติ
 ที่ไม่กำเริบนั้นเป็นธรรมชาติที่ว่างจากความรัก ว่างจากความโกรธ(โทสะ) และว่างจากความหลง นี้
 แล คุณ แบบที่เมื่ออาศัยแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็มีใจความอย่างเดียวกัน พญฺยชนะเท่านั้นที่แตกต่างกัน
 ออกไป ท่านพระสารีบุตรกล่าวธรรมบรรยายนี้จบแล้ว พระมหาโกฏฐิตะก็เพติดเพตินกับภษิตของ
 พระสารีบุตรเป็นอย่างยิ่ง^{๑๑๒}

จากพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นว่า พระมหาโกฏฐิตะได้ถามมีอยู่ ๕ ประการ คือ ถามเพื่อส่อง
 สิ่งที่ยังไม่เห็น ถามเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้ว ถามเพื่อตัดความสงสัย ถามเพื่อซักซ้อมความเข้าใจ
 (ให้ยอมรับรู้, ให้อนุมัติ) ถามเพื่อต้องการแสดง (เสียเอง ถามเอง ตอบเอง) พระมหาโกฏฐิตะ ผู้ได้รับ
 แต่งตั้งในตำแหน่งเลิศแห่งพระภิกษุสาวกถึงความแตกฉาน ปฏิสัมภิตา เมื่อจะถามคำถามแบบ
 โลกๆ ก็ทำจิตให้เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า แล้วจึงถาม เมื่อจะถามถึงเรื่องที่อยู่เหนือโลก ก็ยกเอาความรู้
 ชัดเจนมาให้เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า แล้วจึงถาม ฝ่ายพระสารีบุตรเป็นแม่ทัพธรรมก็แก้ไปตามนั้น
 อย่างนั้นเหมือนกัน

^{๑๑๑} อัง.ทสก. ๓๘/๓/๑๔-๑๖.

^{๑๑๒} ม.ม. ๑๘/๔๕๔-๕๐๔/๒๓๘-๒๕๐.

นอภยกแสดงธรรมแก่ภิกษุเพื่อให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านพระสารีบุตรยังได้แสดงธรรมให้แก่ภิกษุณี ดังมีกล่าวไว้ใน อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุกนิบาต เรื่องพระกมลเทสเถรี ความว่า...นางจนปัญญาจึงขอถึงพระสารีบุตรเป็นสรณะแต่พระสารีบุตรให้นางกมลเทสเถรีไปขอเป็นสรณะกับพระพุทธเจ้า พอดอนเย็น ในเวลาที่พระศาสดาทรงแสดงธรรม จึงไปยังสำนักของพระศาสดา ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วได้ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสพระคาถาในธรรมบทตามความเหมาะสมกับจริยาของนางที่เคยพิจารณาเห็นสังขาร อันทุกข์บีบคั้นแล้ว ต่อไปว่า

สทสฺสมปี เจ คาถา อนตฺถปทสฺสุหิตา

เอกํ คาถาปทํ เสฺยโย ยํ สุตฺวา อฺปสมฺมตฺติ

แปลว่า “หากคาถาที่ไม่ประกอบด้วยบทอันมีประโยชน์ แม้จะมีถึง ๑,๐๐๐ คาถาก็ตาม คาถาเดียวที่บุคคลฟังแล้วสงบระงับได้ ยังประเสริฐกว่า ดังนี้”

ในเวลาจบพระคาถา นางทั้งที่ยืนอยู่นั้นเองก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ทั้งหลายโดย ๒-๓ วันเท่านั้นจึงทูลขอบรรพชา พระศาสดาทรงรับให้นางบรรพชาแล้ว นางไปยังสำนักภิกษุณีบวช ในกาลต่อมาเกิดสนทนากันขึ้นในท่ามกลางบริษัท ๔ ว่า นางภักทากุลกมลเทสเถรีนี้ ใหญ่ยิ่งจริงหนอบรรลุพระอรหัตในเวลาจบคาถาเพียง ๔ บท พระศาสดาทรงกระทำเหตุนี้ให้เป็นอัตถูปปัติโดยเหตุเกิดเรื่องแล้วทรงสถาปนาพระเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาผู้ตรัสรู้เร็ว^{๑๑๕}

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม รู้เท่าทันคน ไม่ว่าผู้ถามปัญหาจะถามแบบไหนท่านก็สามารถตอบปัญหาข้อข้องใจได้หมด ดังกรณีนางปริพาชิกา ท่านสามารถทำให้นางเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา เพราะได้โต้ตอบปัญหากับพระสารีบุตรจนสิ้นคำถาม ทำให้นางศรัทธา เลื่อมใสขอเอาท่านเป็นที่พึ่ง ทำให้มีภิกษุณีเพิ่มขึ้น จึงนับได้ว่าพระสารีบุตรมีคุณต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากเพราะท่านได้อบรมสั่งสอนเหล่าพุทธบริษัทมีภิกษุ ภิกษุณี เป็นต้น เมื่อภิกษุณีมีจิตเลื่อมใสในพุทธศาสนาและได้ฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าจนแจ่มแจ้งในพระสัทธรรมแล้ว จึงน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติจนได้ผลตามสมควร แก่ตนแล้วนำไปสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามเป็นลำดับ

จากการศึกษาวิจัยคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมของพระสารีบุตร สามารถสรุปได้ดังนี้ พระสารีบุตรได้แสดงธรรมสั่งสอนพุทธบริษัท ๔ และบุคคลทั่วไปให้เข้าใจหลักธรรมดังเช่นท่านได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายให้เห็นถึงสัง โยชน์ภายในภายนอกต่างกัน

^{๑๑๕} อ.จ.เอก. ๓๒/๓๒-๔๑/๘๖-๘๑.

อย่างไร ควรประพฤติอย่างไรและในตอนท้ายของพระสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสให้พระสารีบุตร
 สාරวมกาย วาจา ใจให้สงบเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ภิกษุทั้งหลายนอกจากนี้ท่านพระสารีบุตร
 แนะนำให้ภิกษุสั่นโศภด้วยจิวรและเสนาสนะ เป็นต้น นอกจากนี้ท่านยังได้สั่งสอนบรรดาภิกษุ
 ในเรื่องการฉันอาหารว่าให้ฉันพอประมาณ เพื่อไม่ให้เป็นโทษแก่การทำสมาธิ และเพื่อการอยู่
 สบายสำหรับผู้มุ่งการพ้นทุกข์ ท่านกล่าวยกย่องภิกษุผู้ถือสัน โศภเช่นนั้น กล่าวติเตียนภิกษุผู้
 ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า จากนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ดังนั้นคุณค่าของความ
 เป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรในด้านการแสดงธรรมเป็นประโยชน์ต่อพุทธบริษัท ๔ และบุคคล
 ทั่วไปเป็นอย่างมาก ทำให้มีผู้เลื่อมใสศรัทธาและนำเอาหลักธรรมในพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ให้
 เหมาะแก่หน้าที่การงานและสภาพของตนได้ ตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสารีบุตร

กล่าวโดยสรุปว่า ความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมของพระสารีบุตรนั้นแสดงให้เห็น
 ถึงศักยภาพที่มีอยู่ในตัวของท่านสมกับเป็นพระอริยสาวกที่มีคุณประโยชน์ในการปฏิบัติงานเผยแผ่
 พระพุทธศาสนาและประพฤติกรรมเป็นแบบอย่างให้แก่ภิกษุทั้งหลาย รวมทั้งพุทธบริษัท ๔ ให้มี
 ความเลื่อมใส ในบางโอกาส เป็นอุปัชฌาย์บวชให้แก่ ภิกษุ สามเณร และกล่าวสั่งสอนธรรมหรือให้
 โอวาทเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติจนสำเร็จผล บางครั้งเป็นการอนุเคราะห์ให้แก่บุคคลทั่วไป
 และท่านมีความสามารถด้านการแสดงธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม สามารถแสดงธรรมได้ทั้งแบบย่อ
 และพิสดารทั้งเหมือนกัน อีกประการหนึ่งไม่ปรากฏว่าท่านใช้ปาฏิหาริย์ในการประกาศ
 พระพุทธศาสนาเลย ท่านแสดงธรรมตรงกับที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องท่านพระสารีบุตรเป็น
 พระธรรมเสนาบดี หมายถึง แม่ทัพธรรมสามารถแสดงธรรมได้คล้ายกับพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ
 หลักธรรมอริสัจ ๔ และท่านได้แก้คำกล่าวหาจากนางสุจิมุขีเกี่ยวกับการฉันของภิกษุ ใน
 พระพุทธศาสนาจนนางมีความเข้าใจถูกต้องและถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิตและ
 พระสารีบุตรบวชให้ราหุลเป็นสามเณรรูปแรก กล่าวคือเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จนิวัติ พระนคร
 กบิลพัสดุ์ครั้งแรก ในวันที่ ๗ พระนางพิมพามารดาราหุลกุมาร ตรัสกับพระโอรสให้ไปทูลขอ
 ทรัพย์มรดกจากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสให้พระสารีบุตรบวชให้ราหุลกุมาร ท่านทูลถามว่า
 จะให้บรรพชาอย่างไร ? ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายบวชให้กุลบุตร (ผู้จะเป็นสามเณร) ด้วยวิธีให้รับ
 ไตรสรณคมน์ ดังความว่า...ตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมารับสั่งว่า “... ถ้าเช่นนั้น เธอจงให้ราหุล
 กุมารบวช” ท่านพระสารีบุตรทูลถามว่า “ข้าพระพุทธเจ้าจะให้ราหุลกุมารทรงผนวชอย่างไร
 พระพุทธเจ้าข้า?” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตการบวชเป็นสามเณรด้วยไตรสรณคมน์^{๑๒๐}

^{๑๒๐} ธรรมสภา, อสีติมหาเถระสาวก ๘๐ พระอรหันต์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๓.

พระสารีบุตรบวชให้ราหุลสามเณรแล้ว ก็ให้การพร่ำสอนดูแลใส่ใจศิษย์ ไนมหาราหุลโงวาทสูตร สูตรว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล สูตรใหญ่ ท่านพระสารีบุตรแนะนำและสอนให้พระราหุล ปฏิบัติธรรมวิปัสสนา ก็มีกฎฐานด้วยการพิจารณาเจริญอานาปนสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก และพรหมวิหารสี่ อัปมัญญาสี่เป็นบาทฐาน ท่านมีน้ำใจอนุเคราะห์ ดูแลทุกข์สุขศิษย์ตลอด อย่างในคราวศิษย์มีความทุกข์ ท่านจะไม่รีรอที่จะเป็นธุระแบ่งเบาทุกข์นั้นให้ เช่น ในคราวที่พระพิมพาเถรี (มารดาของพระราหุลออกบวชเป็นภิกษุณีแล้ว) เกิดความอาพาธด้วยโรคลมกำเริบสามเณรราหุลมาเยี่ยม พระเถรีก็ออกมาพบไม่ไหวภิกษุณีผู้อุปัฏฐากแจ้งว่าพระเถรีไม่สบาย...พระเถระพาสามเณร ไปยัง โรงฉัน ให้นั่งรออยู่ แล้วตัวท่านไปที่ประตูพระราชวัง พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นแล้วนิมนต์ให้นั่ง ขณะนั้นคนดูแลอุทยานนำมะม่วงสุกพวงหนึ่งมาถวาย พระราชาทรงปอกเปลือกแล้วใส่น้ำตาล กรวดลงไปขยำด้วยพระองค์เอง แล้วถวายลงในบาตรของพระเถระ ท่านนำมาให้สามเณร ตั้งว่าให้นำไปให้มารดา สามเณรก็นำไปถวาย พระพิมพาเถรีเสวยแล้วโรคลมก็สงบ...^{๑๒๐} อีกครั้งหนึ่ง สามเณรราหุลบวชเป็นพระภิกษุแล้ว พระพิมพาเถรีเกิด โรคลมกำเริบขึ้นอีกครั้งนี้ พระเถรีต้องการ ฉันทข้าวสาลีเจือด้วยเนยใสใหม่มีรสปลาตะเพียนแดง พระราหุลทราบแล้วบอกแก่พระสารีบุตร พระเถระให้พระราหุลนั่งรอใน โรงฉัน ส่วนตัวท่านไปนำอาหารอย่างนั้นมาจากพระราชนิเวศน์ของ พระเจ้าปเสนทิโกศลแล้ว ให้พระราหุลนำไปถวายพระเถรี พระพิมพาเถรีฉันแล้วโรคลมก็สงบไป^{๑๒๑}

๒.๔ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านวิธีการเผยแผ่พุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้เจริญแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางนั้น พระผู้มีพระภาค และพระมหาสาวกทั้งหลายทรงใช้วิธีการสนทนา การบรรยาย การถาม และการตอบปัญหา เป็นส่วนใหญ่ การเผยแผ่นั้นต้องคำนึงถึงเนื้อหาสาระของธรรมที่สอน สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย ไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก คือด้วยการสาวหาเหตุที่ยากลึกลงไป และชี้ทางแก้ไขให้ เป็นต้น เมื่อกล่าว โดยสรุปแล้ว การเผยแผ่ธรรมของพระสารีบุตรแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนบรรลุผลสำเร็จ ถ้า กล่าวถึงลักษณะลีลาในการสอนหรือการเผยแผ่แล้ว จะดำเนินไปในลักษณะ ๔ ประการดังนี้

- ๑) สันถัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนงูมีมือ ไปดูเห็นกับตา
- ๒) สมာทปนา จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
- ๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้แก้อัฏฐิ บังเกิดกำลังใจปลุกให้มีอุตสาหะ แข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ไม่วันระย่อต่อความเหนื่อยยาก

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๑๒๑} พุ.สุ. ๔๗/๓๒๘/๒๕๔-๓๐๔.

๔) สัมปาหังสนา ชโลมใจให้ชุ่มชื้น ร่าเริง เบิกบานฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ

พระพุทธเจ้ามีวิธีการเผยแผ่ที่มากมายหลายแบบ โดยพระสารีบุตรได้นำเอาหลักการสอนนั้นมาใช้ ท่านยึดพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างที่ดี ผู้วิจัยจะได้นำมาอธิบายซึ่งมีวิธีการสอนอยู่ ๔ อย่างด้วยกันดังนี้

๑. แบบสากัจฉาหรือแบบสนทนา เป็นวิธีที่พระสารีบุตรนำมาใช้กับภิกษุด้วยกันและผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสให้มีความเลื่อมใสในพระศาสนา พระสารีบุตรเถระจัดว่าเป็นหนึ่งด้านมีปฏิภาณการกล่าวแก้ปัญหาให้ผู้ที่สนทนาด้วยเข้าใจได้อย่างถูกต้องเช่น การโต้ตอบกับพระยมกะ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธรวารวรรค ความว่า...ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้วเข้าไปหาท่านยมกะถึงที่อยู่แล้ว จึงได้ถามพระยมกะว่า “ท่านเห็นว่าพระชินาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก จริงหรือ” พระยมกะตอบว่า “จริง” พระสารีบุตรจึงถามต่อไปว่า “คุณก่อนท่านยมกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่าขันธ ๕ นี้ เทียงหรือไม่เที่ยง ?” พระยมกะตอบว่า “ไม่เที่ยง” พระสารีบุตรจึงกล่าวว่า “ยมกะ พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วเห็นอย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มีอีกต่อไป”...พระสารีบุตรกล่าวเปรียบเทียบกับว่า “...ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับฟังแล้ว ได้เห็นพระอริยทั้งหลาย ฉลาดในธรรมได้รับการแนะนำในอริยธรรมดีแล้ว ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ฉลาดในสัพปุริสธรรม ได้รับแนะนำในสัพปุริสธรรมนั้นดีแล้ว ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นอัตตตา ย่อมไม่เห็นอัตตตามีรูป ย่อมไม่เห็นรูปในอัตตตา หรือย่อมไม่เห็นอัตตตาในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เขาย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง ขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อันเป็นผู้ฆ่า เขาย่อมไม่เข้าไปถือมั่น ยึดมั่นยอมเป็นไป เพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนานยอมภิกษุ กล่าววว่า... ข้อที่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้เช่นนั้นเป็นผู้อนุเคราะห์ ใคร่ประโยชน์ เป็นผู้กล่าวพร้าสอน ย่อมเป็นอย่างนั้นแท้ ก็แลจิตของผมหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่น เพราะได้ฟังธรรมเทศนานี้จากท่านพระสารีบุตร”^{๑๒๓}

จากข้อมูลดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า ท่านพระสารีบุตรมีวิธีการสอน มีปัญญาอ่อนไหวในการโต้ตอบปัญหาที่ผู้มีความสงสัยในหัวข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว ทำให้ภิกษุผู้มีความเห็นผิดในอริยธรรมให้เปลี่ยนมาเป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง และสามารถทำให้ผู้ที่สนทนาด้วยคลายความสงสัย เกิดความเลื่อมใสในพระเถระผู้อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายให้มีความแจ่มแจ้งในธรรม

^{๑๒๓} ตี.บ. ๒๓/๑๕๘-๒๐๓-๒๕๔-๒๖๓.

๒. แบบบรรยาย พระสารีบุตรท่านใช้วิธีการบรรยาย เมื่อต้องการมีพระสงฆ์มาเป็นจำนวนมากและส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ และความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อยู่แล้ว โดยประสงค์หาความรู้เพิ่มเติมและหาความสุขทางใจ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า บุคคลที่มาฟังทั้งหมดนั้นมีระดับสติปัญญาใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายกว้างได้ ดังปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต ความว่า...ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายว่า...ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว...ส่วนบุคคลผู้มีธรรมอันไม่เลื่อม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมฟังธรรมที่ตนไม่เคยฟังมา ๑ ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยฟังแล้ว ย่อมไม่ถึงความเลอะเลือน ๑ ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยถูกต้องด้วยใจในกาลก่อน ย่อมปรากฏ ๑ ภิกษุนั้นย่อมรู้ธรรมที่ตนยังไม่รู้ ๑...บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เลื่อม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้วด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล...^{๑๒๔}

พระสารีบุตรได้อธิบายธรรมแก่ภิกษุจนเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง เพื่อให้เข้าถึงหลักธรรมที่ตนได้ฟังแล้วจากท่านพระสารีบุตรนำไปประพฤติปฏิบัติให้สมควรแก่ตน และพิจารณาอกุศล ไม่ให้มันเกิดขึ้นมีความสำรวมระวางจิตของตนไม่ให้ตั้งอยู่ในความประมาท เร่งทำความเพียร เพื่อให้พ้นจากอาสวะกิเลส กำจัดนิวรณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นธรรมเครื่องปิดกั้นไม่ให้เข้าถึงบรมสุขคือนิพพาน

๓. แบบตอบปัญหา ผู้ที่ถามปัญหา นั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำตอบทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิบ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จนหรือให้ได้รับความอับอายในการตอบของพระพุทธองค์ทรงสอนให้ดูลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกันไว้ในสังคิติสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบปัญหาเป็น ๔ อย่าง

๑) ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว

๒) ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้

๓) ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ

๔) ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขาขัดเคืองสิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “จีวะอันใด สรีระก็อันนั้นหรือ” อย่างนั้นเป็นคำถามประเภทเท็จ ความจริงซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย

^{๑๒๔} อัง.ทสก. ๓๘/๕๕/๑๘๑-๑๘๔.

สำหรับพระสารีบุตรแล้ว เกี่ยวกับการตอบปัญหาของท่านด้วยวิธีนี้ ท่านเคยถูกถาม โดยนางปริพาชิกาชื่อสุจิมจี ซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ ในการวางกฎระเบียบของพระพุทธเจ้าจะต้องอาศัยด้วยเหตุแห่ง การเกิดขึ้นของมูลเหตุต่าง ๆ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็น สัตย์จริงแล้วก็จะทรงดำหนิ ซึ่งแจ้งความเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความ ประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควร เหมาะสมกับกับเรื่องนั้น จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแสดง วัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้น ๆ ไว้ โดยความเห็นชอบ ร่วมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เรียบเรียงพุทธวิธีในการสอนธรรมไว้ในพจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมครั้งนี้ ถีลาการสอน หรือพุทธลีลาในการสอน หรือ เทศนาวิธี ๔ (การสอนของ พระพุทธเจ้า แต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมีกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่ง หมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดีโดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ ๔ ประการ)

๑. สันทัสสนา (ซึ่งแจ้งให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดง เหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังงู่มือไปดูเห็นกับตา)

๒. สมาทปนา (ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือห้าทำ ก็แนะนำ หรือบรรยายให้ชัดซึ่งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนใจยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ)

๓. สมุตเตชนา (เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจ แข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก)

๔. สัมปหังสนา (ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็น ผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวัง และร่าเริงเบิกบานใจ)

บรรณานุกรมที่แจ้งเพิ่มเติมว่า ข้อ ๑ ปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว ข้อ ๒ ปลดเปลื้องความประมาท ข้อ ๓ ปลดเปลื้องความอึดคร้าน ข้อ ๔ สัมฤทธิ์ การปฏิบัติ จำ ๔ ข้อนี้สั้น ๆ ว่า ชี้ให้ชัดเจนให้ปฏิบัติ เร้าให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้า ร่าเริง^{๑๒๕}

สรุปว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสารีบุตรนั้นท่านมีวิธีการแสดงธรรมจากเรื่องที่ย้ายไปสู่เรื่องที่ยากขึ้นตามลำดับ เพราะการเริ่มต้นจากจุดที่สำคัญ เป็นการสร้างความประทับใจครั้งแรกให้แก่ผู้รับและทำให้ไม่สับสน ท่านมีเทคนิค กุศโลบายและความสามารถพิเศษเฉพาะตัวและที่สำคัญ คือ ยึดผู้ฟัง คำหนึ่งถึงผู้รับหรือผู้ฟังเป็นศูนย์กลาง ส่วนใหญ่จะใช้วิธีสนทนา แสดงธรรมแบบบรรยาย ถามและตอบปัญหาธรรมให้ถูกอุปนิสัย จริต ให้เหมาะสมกับลักษณะธรรมชาติของบุคคล กาล เวลา สถานที่ และสภาพสังคมของท้องถิ่นนั้น ๆ ท่านคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลและสภาพสังคมต่าง ๆ ท่านได้ยึดรูปแบบวิธีการ ลักษณะและลีลาการเผยแผ่พระศาสนาตามแบบพระพุทธวิธีของพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาให้กว้างไกล ไม่ผิดเพี้ยนหรือคลาดเคลื่อนจากพระพุทธองค์เลย สมดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า พระสารีบุตรอยู่ที่ใดก็เสมือนพระองค์อยู่ ณ ที่นั้นด้วย

คุณความดีของพระสารีบุตรมีมากมายมหาศาล เหลือคณานับ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยจึงประมวลพอสังเขปตามสมควรดังต่อไปนี้

๑) พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา เป็นพระมหาสาวก เป็นเอตทัคคะด้านผู้มีปัญญามาก มีปัญญาเป็นเลิศล้ำเลิศ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสยกย่อง สรรเสริญว่า เป็นผู้เลิศทางปัญญาที่สุด และเป็นปัญญาล้ำเลิศ ปัญญาวิเศษ ประเสริฐสุดมากกว่าเหล่าพระภิกษุสาวกที่มีความเป็นเลิศทางปัญญาด้วยกันทั้งหมด ในความเป็นเลิศด้านปัญญาอย่างยอดเยี่ยมนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสชัดเจนว่า มีเพียงพระสารีบุตรรูปเดียวเท่านั้น

๒) ผู้เป็นพระธรรมเสนาบดีที่มีปัญญาล้ำเลิศ ท่านเป็นผู้มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญากล่าวให้บันเทิงได้ มีปัญญาเล่นไปเร็ว มีปัญญากล้า มีปัญญารู้แจ้งแทงตลอด มีปัญญาคม และหลักแหลม มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบความเรียบง่าย สงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารถนาความเพียร มีความวิริยอุตสาหะในการบำเพ็ญธรรม เป็นผู้ตักเตือน ตีเตือนความชั่ว ท่านสละสมบัติมากมายหลายสิบลูกกฐินไว้เบื้องหลังแล้วออกบวช ๕๐๐ ชาติเพียงเพื่อแสวงหาโมกขธรรมซึ่งเป็นธรรม เครื่องหลุดพ้นอย่างเดียวเท่านั้น มีความกตัญญูรู้คุณคนสูงยิ่ง มีความขันติธรรม อดทน อดกลั้น มีจิตใจหนักแน่น และอ่อนโยนเสมอ

^{๑๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

๓) พระสารีบุตรเป็นผู้แสดงธรรมมากรองจากพระพุทธเจ้า สามารถศึกษาได้ในพระไตรปิฎก ๓ คัมภีร์ คือ พระคัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทส พระคัมภีร์ขุททกนิกาย จุฬนิตเทสและพระคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกที่แสดงถึงการแสดงพระธรรมเทศนาของพระสารีบุตร

๔) พระสารีบุตรสามารถแสดงพระธรรมเทศนาคำสอนของพระพุทธเจ้าได้เหมือนกับพระพุทธเจ้าตามที่พระอานนท์ชื่นชมและสรรเสริญว่า น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว การที่อรธกับอรธ พญฺชนะกับพญฺชนะของพระศาสดาและของพระสาวกเปรียบเทียบได้กัน เสมอกัน ไม่ผิดกัน ในบทที่เลิศ ซึ่งพระอานนท์ได้ทูลถามเนื้อความอันนี้แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงพยากรณ์เนื้อความอันนี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพญฺชนะเหล่านี้เหมือนที่ท่านพระสารีบุตรพยากรณ์ ถิ่นว่าน่าอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีมาก่อน การที่อรธกับอรธ พญฺชนะกับพญฺชนะของพระศาสดาและของพระสาวกเปรียบเทียบกันได้เสมอกัน ไม่ผิดกัน ในบทที่เลิศนี้ ท่านพระสารีบุตรเป็นพระสาวก ผู้เลิศด้วยปัญญา มีปัญญาล้ำเลิศ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า สามารถแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรและพระอรียสัจ ๔ ได้เสมอด้วยพระองค์ และไม่ว่าพระสารีบุตรจะอยู่ที่ใดก็เสมือนพระองค์ประทับอยู่ที่นั่น

๕) พระธรรมเทศนา ซึ่งเป็นพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่โดดเด่นที่สุด และสำคัญที่สุดที่พระสารีบุตรได้แสดงพระธรรมเทศนาไว้ คือ พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและพระสัทธรรมอรียสัจ ๔ หรือพระจตุรารียสัจนั่นเอง พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ก็ธรรมจักรใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้โดยย่อ พระสารีบุตรผู้มีปัญญามากเกือบเท่าพระศาสดา ผู้เกิดจากองค์พระชินเจ้า จำแนกธรรมจักรนั้นเป็นส่วน ๆ กล่าวมหานิทเทสซึ่งชื่อว่าเป็นปาฐะประเสริฐและวิเศษ

๖) พระสารีบุตรมีความเหมาะสมที่จะทำให้ก่งล้อพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ หมุนไปด้วยดี

๗) พระสารีบุตรเป็นมนุษย์คนแรก เป็นพระภิกษุสงฆ์รูปแรกที่ได้ฟังพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์จากพระพุทธเจ้าโดยตรงที่สระอโนดาต แล้วกลับมาสอนพระภิกษุศิษย์ทั้งหลาย ๕๐๐ รูป ผู้เป็นสัททวิหริภของท่าน ทำให้มีการเรียนพระอภิธรรมปิฎกสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

๘) พระสารีบุตรเป็นผู้ริเริ่มการจัดหมวดหมู่แห่งพระธรรมและพระธรรมวินัยไม่ให้กระจัดกระจาย เพื่อความสะดวกในการจดจำ ซึ่งเป็นแนวทางในการทำสังคายนาในเวลาต่อมา

๙) พระสารีบุตรเป็นผู้ที่สงฆ์สมมติให้ประกาศถึงความไม่เกี่ยวข้องกันระหว่างพระเวทตัดกับพระศาสนา และท่านเป็นผู้ที่ทำให้เหล่าพระภิกษุสาวกทั้งหลายไม่แตกสามัคคีกัน และพระภิกษุเหล่านั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระสารีบุตรแล้วบรรลुพระอรหันต์ทุกรูป

๑๐) พระสารีบุตรมีคุณสมบัติและคุณธรรมที่เป็นแบบอย่างที่ดีไม่จำกัดกาล เช่น ความมีปัญญาล้ำเลิศ ความกตัญญู ขันติธรรม สามัคคีธรรม เป็นต้น

- ๑๑) พระสารีบุตรเป็นผู้แสดงธรรมได้โดดเด่นทุกหัวข้อธรรม
- ๑๒) พระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดี คู่กับพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระธรรมราชา
- ๑๓) พระสารีบุตรเปรียบเสมือนแม่ผู้ให้กำเนิดบุตร คือเป็นพระอุปัชฌาย์ผู้บวชให้พระภิกษุ
- ๑๔) พระสารีบุตรเป็นธรรมทูตรุ่นแรกและเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๑๕) พระสารีบุตรเวลานั้นชื่อ อุปติสสะ อาศัยที่ถวายเป็นพระโอรสในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้เป็นผู้มีปัญญาเลิศ พระไตรปิฎกเป็นตัวปัญญา ฉะนั้นจึงทำให้ได้อานิสงส์ คือ ปัญญาเลิศ
- ๑๖) พระสารีบุตร ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกในการอุปสมบทพระราชาด้วยวิธีอุตติจตุตถกรรมวาจา ซึ่งเป็นต้นแบบวิธีอุปสมบทนับแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน
- ๑๗) พระสารีบุตร ท่านเป็นพระมหาสาวกรูปแรกพระพุทธเจ้าทรงพระพุทธานุญาตให้เป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกที่บรรพชา บวชให้พระราหุลเป็นสามเณรด้วยวิธีรับไตรสรณคมน์ คือ พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้ท่าน พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ พระเถระรับพระพุทธบัญญัติว่าพระราหุลกุมารนั้นยังเล็กเกินไป อายุได้ ๗ พระชันษาไม่ควรที่จะเป็นพระสงฆ์ ท่านจึงกราบทูลถามพระพุทธองค์ถึงวิธีบรรพชา พระพุทธองค์ตรัสให้ใช้ตาม วิธีติสรณคมน์อุปสัมปทา คือ เบื้องวาจาถึงพระรัตนตรัย ให้พระกุมารบวช ซึ่งวิธีนี้นับเป็นต้นแบบการบรรพชาสามเณรนับแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันโดยได้ใช้กันสืบมาถึงทุกวันนี้ เรียกว่า บวชเณร ฉะนั้นจึงนับว่าพระราหุลท่านเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา และท่านเป็นสามเณรด้วยวิธีไตรสรณคมน์ มีพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์

๒.๕ สรุปคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร

จากการศึกษาคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรมาทั้งหมดนี้ ทำให้ทราบว่า พระสารีบุตรมีความเป็นเอตทัคคะสมกับที่พระพุทธเจ้ายกย่องไว้อย่างเปี่ยมล้น พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ตามที่พระพุทธองค์ตรัสพรรณาคุณไว้คือ เป็นผู้ให้ คำสั่งสอนแนะนำแก่เหล่าพระภิกษุสาวกรูปที่สองรองจากพระพุทธเจ้า เป็นผู้ให้พระสาวกสันนิบาตครบ ซึ่งได้แก่จตุรงคสันนิบาต หากเว้นพระพุทธเจ้าแล้ว จะหาผู้มีปัญญาเสมอด้วยปัญญาพระองค์ในหมื่นจักรวาลนี้ไม่มี เพราะพระสารีบุตรนั้นมีปัญญามากยิ่งนักและมีคุณธรรมอันสูงยิ่งนานัปการทั้งในอดีตชาติและชาติสุดท้าย ท่านเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาสามารถอธิบายธรรมะได้อย่างแตกฉานพิสดาร ด้วยผลงานและลักษณะโดดเด่นของพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรเป็นทั้งอัครสาวกเบื้องขวา ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ และเป็นพระมหาสาวก ท่านเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระพุทธศาสนา และได้รับการยกย่องเป็นพระ

ธรรมเสนาบดี เป็นพระสังฆธรรมเสนาบดี คือ ผู้ประกาศพระสังฆธรรมจักร ผู้เข้าใจความแจ่มแจ้งใน
 อรรถตามความเป็นจริงของพระธรรมทั้งหลายที่พระศาสดาเจ้าได้ตรัส ไว้แล้ว อธิบายความ ได้อย่าง
 ลึกซึ้ง ท่านเป็นผู้นำในการยังธรรมประทีปให้โชติช่วง ความมีปัญญาของพระสาวกนั้นจะเห็นได้
 ชัดเจนจากที่ท่านสามารถเข้าใจพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างละเอียดลึกซึ้งและอธิบาย
 ให้คนอื่นฟัง ได้อย่างดีเยี่ยม แม้เรื่องยากเพียงไรก็ตาม ก็สามารถอธิบายให้เข้าใจง่ายและอธิบายคำถาม
 คำตอบอย่างละเอียดทุกตัวอักษร ในการแสดงธรรมนั้นพระสาวก อธิบายศัพท์ธรรมต่าง ๆ อย่างวิจิตร
 พิสดาร วิธีการอธิบาย คือ ถ้ามีพระพุทธรูปฉายด้วยเรื่องนั้น ก็นำมาตั้งไว้แล้วอธิบายขยายความอีก
 ต่อหนึ่ง ถ้าไม่มีพระพุทธรูปฉายอธิบายไว้โดยตรงพระสาวก ก็ตั้งบทตั้งขึ้นเอง และอธิบายขยาย
 ความไปตามบทตั้งอย่างละเอียดต่อไป แต่เหมือนกับที่ พระพุทธองค์ทรงตรัสสอน ไม่ต่างจาก
 พระพุทธองค์เลย บางครั้งอธิบายธรรมข้อเดียวแต่แจกแจงรายละเอียดออกไปเป็นสิบเป็นร้อยข้อ
 ทำทางธรรมให้แตกฉาน ทำให้เข้าใจศัพท์ และความหมายได้ชัดเจน แจ่มแจ้ง เพราะธรรมก็มีตั้งแต่
 ธรรมขั้นต่ำเข้าใจง่าย จนถึงธรรมขั้นสูงเข้าใจยาก พระสาวกจะอธิบายที่ศัพท์โดยละเอียด
 ที่สำคัญ คือ ท่านสอนอธิบายธรรมให้ถูกจริตกับธรรมชาติของบุคคลนั้น ท่านพระสาวก อธิบาย
 เรื่องสติปัญญา ๔ ซึ่งศึกษาได้ในสติปัญญาสกถาคถาคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย
 ปฏิสัมภิทามรรค ถือว่าเป็นปกรณ์ทางกัมมัฏฐานเล่มแรกของพระพุทธศาสนา เป็นคัมภีร์แนว
 พระอภิธรรมขั้นต้น ๆ ที่สำคัญ คือ เป็นผลงานของพระสาวกด้วยเหตุนี้สติปัญญาสกถาคถาคัมภีร์เปรียบ
 เหมือนพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อประกาศพระสังฆธรรมจักร ซึ่งผู้สนใจ
 สามารถศึกษาค้นคว้าต่อได้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส
 ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ส่วนคุณธรรมอื่น ๆ เช่น การเชื่อมความ
 สามัคคีนั่น พระสาวกตระหนักเห็นความสำคัญ ของหลักธรรมความสามัคคีพร้อมเพรียงแห่งหมู่
 คณะนำมาซึ่งความสุขความสามัคคี ประองคอง สมานฉันท์ เพราะธรรมชาติของพระสาวกมี
 คุณธรรมของสัตบุรุษและพรหมวิหารธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่นำมา ซึ่งความสามัคคีอยู่แล้ว
 เป็นต้น นอกจากนี้พระสาวกยังเป็นแบบอย่างของคนดี เมื่อท่านก่อบรรด้วยคุณธรรมของคนดี
 มีศีลธรรมประจำใจและปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็ย่อมมีสติปัญญาเห็นชอบว่า การแตกสามัคคีทะเลาะ
 วิวาท แก่งแย่ง ทำลายล้างผลาญกันนั้นเป็นภัยอันตรายอย่างยิ่ง โดยรวมต่อความมั่นคงความสงบ
 เรียบร้อยความเจริญและสันติสุข คุณธรรมของคนดีที่ให้ผลคือความปลอดภัยแก่ตนเอง สังคมและ
 ประเทศชาติ ดังนั้น พระสาวกจึงเป็นแบบอย่างที่ดีที่อนุชนรุ่นหลัง ได้เข้าใจแล้วนำไปประพฤติ
 ปฏิบัติตามจนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๓

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมันตานีบุตร

พระปุลณมันตานีบุตรเป็นพระมหาสาวกและเอตทัคคะด้านการแสดงธรรม ฝ่ายพระภิกษุ ท่านเป็นกำลังสำคัญผู้หนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ช่วยแบ่งเบาภาระของพระพุทธเจ้าและพระอัครมหาสาวกทั้งสอง ซึ่งเป็นพระธรรมเสนาบดี ท่านเป็นพระพุทธสาวกที่มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาแตกฉาน และมีปฏิปทาตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ พร้อมทั้งประพฤติ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง และสั่งสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ท่านปฏิบัติอย่างไรก็สอนอย่างนั้น ท่านมีความสามารถส่วนตัวสูงเป็นพิเศษในการแสดงพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จนพระพุทธองค์ทรงยกย่อง สรรเสริญ และแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะด้านพระธรรมกถึก ซึ่งถือว่าเป็นตำแหน่งทางแสดงธรรม ที่ยอดเยี่ยม เป็นเลิศกว่าพระภิกษุสาวกที่เป็นพระธรรมกถึกด้วยกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาคุณค่าของความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมันตานีบุตร ซึ่งจะแบ่งประเด็นที่จะศึกษาต่าง ๆ คือ (๑) ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมันตานีบุตร และ (๒) ชีวิตประวัติของพระปุลณมันตานีบุตร เป็นต้น ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมันตานีบุตร

ก่อนที่จะกล่าวถึงความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมันตานีบุตรนั้น ผู้วิจัยขออธิบายความหมายคุณค่าของพระสงฆ์พอสังเขปคุณของพระสงฆ์ เรียกว่า สังฆคุณ หมายถึงคุณของพระสงฆ์ ในฐานะผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและสอนให้คนอื่นรู้ตามเป็นการระลึกถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ๕ ประการ คือ

๑. สุปฏิปันโน แปลว่า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว คือ ปฏิบัติไปตามมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ตั้งเครียดนัก ปฏิบัติไม่ถอยหลัง ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

๒. อชุปฏิปันโน แปลว่า เป็นผู้ปฏิบัติตรง คือ ปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ไม่หลอกลวงผู้อื่น เลี้ยงชีพไม่มีมายาสาโดยละความชั่วได้ทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง

๓. ญายปฏิปันโน แปลว่า เป็นผู้ปฏิบัติเป็นอุกทาง คือ ปฏิบัติเพื่อความรู้ในธรรม เพื่อออกจากทุกข์ ในปัจจุบันปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสอาสวะให้ออกไปจากจิต

๔. สามิจิปฏิบัติโน แปลว่า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรคือปฏิบัติชอบน่านับถือ ควรแก่สามิจิกรรม คือเหตุผลความถูกต้องตามธรรมเป็นประมาณ

๕. อาหุเนยโย แปลว่า เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือ ท่านเป็นผู้สมควรจะ ได้ของสักการะต่าง ๆ ที่เขานำมาถวายในโอกาสต่าง ๆ

๖. ปาหุเนยโย แปลว่า เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติดีงาม

๗. ทักขิณเวยโย แปลว่า เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ

๘. อัญชลิกธมฺโม แปลว่า เป็นผู้ควรแก่การกระทำอัญชลีหรือกราบไหว้ คือ ท่านเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ทำให้ผู้ไหว้กราบไหว้ด้วยความเคารพ

๙. อนุตตรัง ปุณฺณุกเขตตัง โลกัสสสะ แปลว่า เป็นเนื่อนานูญของโลก ไม่มีเนื่อนานูญอื่นยิ่งกว่า คือชาวโลกผู้ต้องการบุญย่อมบริจาคแก่ปฏิคาหก (พระสงฆ์) ผู้มีคุณธรรม ทานที่เขาริจาคจะมีอันสงส์มาก

ตามที่ผู้วิจัยได้ยกเอาบทสังฆคณฺธ ๙ ประการมานั้นพระเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระปุลณฺมณฺตานีบุตร ผู้ที่มีคุณค่าแห่งความเป็นพระอรិยสงฆ์องค์หนึ่งและเป็นพระเถระมหาสาวกที่ได้รับการยกย่องจาก พระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าพระภิกษุทั้งหลายด้านพระธรรมกถึก หรือด้านการแสดงธรรม ท่านเป็นกำลัง สำคัญในการประกาศพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงท่านพระปุลณฺมณฺตานีบุตรว่า เป็นพระเถระชาวชาติภูมิซึ่งเป็นผู้มีความประพฤติดีงามและพระพุทธองค์ทรงสรรเสริญพระเถระรูปนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่า ‘คุณค่า’ หมายถึง ประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น^๑

ดังนั้น ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณฺมณฺตานีบุตรจึงหมายถึง ความดีงามที่ท่านปุลณฺมณฺตานีบุตร ได้ประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีแก่ตนเองและผู้อื่น โดยท่านได้ทำ หน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์และเป็นเจ้าสำนักสอนหลักกถาวัตถุ ๑๐ แก่พระภิกษุทั้งหลายที่อยู่ศึกษาใน สำนักของท่าน บรรดาพระภิกษุศิษย์ทั้งหลายเหล่านั้นตั้งตนอยู่ด้วยหลักธรรมดังกล่าวจึงสำเร็จ อรหัตตผล

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธสาวก พุทธสาวิกาวา ภิกษุหนุ่ม ได้นาม เรียกขานในหมู่บรรพชิตว่า ปุลณฺมณฺตานีบุตร คำแรกเป็นนามของท่าน ส่วนคำที่สองให้หมายรู้ว่า ท่านเป็นบุตรของนางพราหมณีนามว่า มณฺตานี หลังจากบวชไม่นานก็บรรลุอรหัตเป็นผู้มี

^๑คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, วิชาธรรมวิภาค น.ธ.โท ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

^๒พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕๔.

ความสามารถในการบรรยายธรรม ท่านสอนพระจำนวน ๕๐๐ รูปให้บรรลุธรรมด้วยการแสดง
กถาวัตถุ ๑๐ ประการ^๓

บรรจบ บรรณรุจิ ได้กล่าวไว้ในหนังสืออสีติมหาสาวก ว่า พระปุลณมณฺฑานีบุตรเถระ
หลังจากได้บรรลุอรหัตผลแล้ว ท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยประกาศพระพุทธศาสนา
ตลอดเวลาผลงานชิ้นสำคัญของท่าน คือ ท่านได้สอนกถาวัตถุ ๑๐ ประการให้พระอานนท์ฟังคราวที่
พระอานนท์บวชได้ใหม่ ๆ จนได้บรรลุโศคาปัตติผล นอกจากสอนพระอานนท์ให้ได้บรรลุโศคาปัตติผลแล้ว
ต่อมายังได้สอนกุลบุตรชาวเมืองกบิลพัสดุ์อีก ๕๐๐ คนจนเลื่อมใสแล้วมาขอบวชในสำนักของท่าน
แล้วได้แสดงกถาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ให้ปฏิบัติ ไม่นานพระเหล่านั้นก็ได้บรรลุอรหัตผล^๔

วสิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติพระสาวก เล่มหนึ่งว่า เมื่อพระปุลณมณฺฑานีบุตร
บวชแล้วได้เดินทางกลับบ้านเดิมของตน ทำความเพียรอยู่ไม่นานนักก็ได้สำเร็จอรหัตผลท่านเป็นผู้
สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม ๑๐ ประการ คือ มกน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะมีความเพียร
สม่ำเสมอบริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสนะ ท่านสอนศิษย์ให้ตั้งอยู่ใน
คุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการนั้น พระปุลณมณฺฑานีบุตรมีศิษย์ที่สำคัญมากท่านหนึ่ง คือ พระอานนท์ ท่านได้
แสดงธรรมเรื่องขันธ ๕ ให้พระอานนท์ฟัง จนพระอานนท์ได้บรรลุ โศคาปัตติผล พระศาสดาทรงยกย่อง
พระปุลณมณฺฑานีบุตรว่าเป็นเอกตักคะในทางธรรมกถึก^๕

สรุปว่า ความหมายคุณค่าแห่งความเป็นเอกตักคะของพระปุลณมณฺฑานีบุตร พระปุลณมณฺฑานีบุตร
ได้สร้างคุณค่า ประโยชน์ คุณงามความดีให้แก่พระพุทธศาสนาและศาสนิกชนไว้มากมายนับประการ
ท่านได้ประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีแก่ตนเองและผู้อื่น ท่านเป็นทั้งหลานและเป็นลูกศิษย์ของ
พระอัญญาโกณฑัญญะ หลังจากได้บรรลุอรหัตผลแล้วท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยประกาศ
พระพุทธศาสนา เป็นผู้แสดงพระธรรมเทศนาเรื่องกถาวัตถุ ๑๐ ประการเป็นประจำ สั่งสอนเหล่า
พระภิกษุลูกศิษย์ ๕๐๐ รูปจนบรรลุพระอรหัตทุกรูปและเป็นผู้บรรยายหลักธรรมเรื่องวิสุทธิ ๗ ประการ
โดยที่ท่านก็ยึดมั่นประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในกถาวัตถุ ๑๐ และปฏิบัติอย่างไรก็สอนอย่างนั้น
ด้วยเหตุนี้ จึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอกตักคะด้านเป็นผู้เลิศในด้านการแสดงธรรมเทศนา

^๓เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธสาวก พุทธสาวิกา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและ
สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓-๑๔.

^๔บรรจบ บรรณรุจิ, อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยธรรมสภา, ๒๕๓๖),
หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

^๕วสิน อินทสระ, ประวัติพระสาวก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : ผู้จัดพิมพ์กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕.

(ธรรมกถึก) ท่านเป็นพระอาจารย์ของพระอานนท์ ท่านได้แสดง พระธรรมเทศนาเรื่องขันธ ๕ ให้พระอานนท์ฟัง จนพระอานนท์ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผลที่สำคัญที่สุดคือ พระปุลณมันตานีบุตร ได้ก่อตั้งสำนักธรรมที่กรุงกบิลพัสดุ์ เพราะฉะนั้นจึงนับว่าพระปุลณมันตานีบุตรเป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้าที่มีคุณค่าสูงยิ่ง

๓.๒ ชีวิตประวัติของพระปุลณมันตานีบุตร

๓.๒.๑ ชาติภูมิ

พระปุลณมันตานีบุตรถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล^๖ ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ โทณวัตตุ ไม่ไกลกรุงกบิลพัสดุ์ มารดาของท่านชื่อว่า มันทานีพราหมณ์ ซึ่งเป็นน้องสาวของ โกลกัญญพราหมณ์ ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนพราหมณ์ทั้ง ๘ คนที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้ทำนาย พระลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อครั้งพระองค์ประสูติใหม่ได้ ๕ วัน และมีท่านเพียงคนเดียว ที่ได้ทำนายเป็นคติเดียวที่แตกต่างจากพราหมณ์อื่นที่เหลือ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ในวันทำพิธีตั้งชื่อบิดามารดาพร้อมหมู่ญาติได้ขนานนามท่านว่า ปุลณะ (ผู้มีความสมบูรณ์) หรือปุลณมาณพ ส่วนนามที่เรียกกันว่า ปุลณมันตานีบุตรนั้น เพราะท่านเป็นบุตรของนางมันตานีพราหมณ์ แต่สำหรับพวกภิกษุเพื่อนพรหมจารีด้วยกันมักเรียกท่านว่า มันทานีบุตร และเนื่องจากท่าน ได้สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยมาแต่อดีตเกี่ยวพัน ชาติปัจจุบันแม้จะเกิดในวรรณะพราหมณ์ แต่ภายหลังก็มีโอกาสได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเพราะได้รับความอนุเคราะห์จากพระอัญญา โกลกัญญเถระผู้เป็นลุงบรรพชาในสำนักของท่านแล้ว ไม่นานท่านก็บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยคุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

จากที่ได้ศึกษาชาติกำเนิดของพระปุลณมันตานีบุตรทำให้ทราบถึงฐานะทางสังคมของท่าน ผู้วิจัยจะได้นำเสนอการแบ่งชนชั้นในวรรณะพราหมณ์เป็นลำดับต่อไป

ในสังคมอารยันยุคพระเวท มีการแบ่งชนชั้นโดยบัญญัติวรรณะขึ้น ๔ วรรณะ วรรณะแปลว่า สี โดยกำหนดสีของผิวหนัง พวกอริยกะมี สีผิวสีขาว พวกเจ้าถิ่นมีสีผิวสีดำ พวกผิวขาวซึ่งเป็นผู้ชนะเป็นชนชั้นปกครอง จึงดูหมิ่นพวกแพ้ผู้มีสีดำ จึงแบ่งเป็นวรรณะ คือ ชั้น ด้วยอาศัยผิวเป็นเครื่องกำหนด ดังนั้น จึงเรียกว่า วรรณะ และสร้างกฎเกณฑ์เกี่ยวกับชั้นให้ซับซ้อน โดยลำดับ ได้แก่ กษัตริย์พราหมณ์ แพศย์ สูทร ซึ่งแต่ละวรรณะมีหน้าที่ต่างกัน ดังนี้

๑. กษัตริย์ มีหน้าที่เป็นกษัตริย์ เป็นนักรบ นักปกครอง นักบริหารบ้านเมือง นับว่าสืบเชื้อสายจากพระอาทิตย์ เป็นสุริยวงศ์ พระพุทธเจ้า เป็น โคตมโคตร (แปลว่า พวกพระอาทิตย์ตอนเที่ยง) ในสมัยพราหมณ์ กล่าวว่าเกิดจากแขนพระพรหม ใช้สีแดงเป็นเครื่องหมาย

^๖ ๐ง.เอก. ๓๒/๑๕๖/๑๘๓.

๒. พราหมณ์ มีหน้าที่ เป็นผู้นำทางลัทธิศาสนา ทางวิทยาการเป็นผู้สอน เป็นผู้รับทักษิณา เป็นผู้ประกอบพิธีบูชา เป็นต้น ในสมัยพราหมณ์ กล่าวว่าจะเกิดจากปาก (พระโอษฐ์) ของพระพรหม ใช้สีขาวเป็นเครื่องหมาย

๓. แพศย์ มีหน้าที่เป็นพวกพ่อค้าในสมัยพราหมณ์ กล่าวว่าจะเกิดจากพระเพลาของพระพรหมใช้สีเหลืองเป็นเครื่องหมาย

๔. ศูทร มีหน้าที่เป็นกรรมกร ผู้ใช้แรงงานในสมัยพราหมณ์ กล่าวว่าจะเกิดจากพระบาทของพระพรหม ใช้สีดำเป็นเครื่องหมาย^๑

ทั้ง ๔ วรรณะนี้พราหมณ์ถือว่าวรรณะของตนเหนือกว่าทั้ง ๓ วรรณะด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า วรรณะพราหมณ์มีความสูงส่งด้วยคุณธรรมสมอ้างและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและจิตใจของประชาชน ทั้งเป็นวรรณะเดียวที่สามารถชี้แนะทางปัญญาและจิตวิญญาณแก่คน ทุกวรรณะได้จนเป็นที่ยอมรับของสังคมอารยันทั่วไป

๓.๒.๒ การศึกษา

พระปุลณมันตานีบุตร เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในด้านอุดมการณ์ของตระกูลพราหมณ์ ทางด้านการศึกษา พราหมณ์ต้องศึกษาคัมภีร์ไตรเพท พร้อมทั้งเพทางศาสตร์ คือนูตรชายพราหมณ์ทุกคนต้องศึกษาคัมภีร์เหล่านี้ให้แตกฉาน คตินิยมในการศึกษาคัมภีร์ถ้าจะให้ได้รับความนิยมนับถือจากสังคมจะต้องศึกษาไปจนถึงระดับที่เรียกว่า “ถึงฝั่งแห่งเวท” (เวทปารดู) ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากกฎทางสังคมของอารยันที่ว่า ทุกวรรณะเมื่ออายุได้ ๘-๒๕ ปี ต้องเข้าศึกษาศิลปะวิทยากับพราหมณ์อาจารย์ที่เรียกว่า “ครู” ตามหลักทฤษฎี ๔ อาศรมของอารยันยุคโบราณ ซึ่งพระปุลณมันตานีบุตรเองก็ต้องเข้าศึกษาตามคตินิยมของสังคมอินเดียในยุคสมัยนั้น ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าท่านน่าจะต้องศึกษาคัมภีร์ไตรเพท และคัมภีร์เพทางศาสตร์ ตามหลักของพราหมณ์

คัมภีร์พระเวทเดิมมี ๓ ภายหลังเพิ่มอีก ๑ เป็น ๔ ตามลำดับ คือ ๑. ฤคเวท เป็นบทสวดสรรเสริญพระเป็นเจ้า ๒. ยชุรเวท ว่าด้วยพิธีบูชาขัณ्ड ๓. สามเวท ว่าด้วยบทสวดสำหรับใช้ทั่วไปในกลุ่มประชาชน ในพิธีกรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่นำมาจากฤคเวท แม้ยชุรเวทเองก็ใช้เป็นบทสวดของประชาชนทั่วไปเช่นกัน ๔. อลรพเวท ว่าด้วยกาลาอาคมเพื่อใช้ในความมุ่งหมายต่าง ๆ เช่น รักษาโรค เอาชนะผู้อื่น เป็นต้น^๒

^๑ อ.เจ.เอ.ก. ๓๒/๑/๓๓๐.

^๒ สุชีพ ปุณฺณญาภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖๕.

ฤคเวท เป็นคัมภีร์อันแรกของพระเวททั้งหลาย เนื้อหาสาระของฤคเวท ก็คือการสวดสรรเสริญเยนยอพระเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ “ฤคเวท” แยกออกมาเป็นฤคะ สรรเสริญผู้ศักดิ์สิทธิ์เวทะ ความรู้รวมกันเข้าเป็นฤคเวท หมายถึง ความรู้อันศักดิ์สิทธิ์

รองศาสตราจารย์ ดร.ประยงค์ แสนบุราณ ยังได้อธิบายคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๓ พระเวทไว้ดังนี้

๑. สามเวท เป็นคัมภีร์ที่แยกออกมาจากฤคเวท มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกัน เพราะพวกพราหมณ์ได้คัดเลือกบทสวดบางบทในคัมภีร์พระเวทมาเรียงเสียใหม่ ใช้ขัณฑ์สาธยายมนตร์บูชาเทวดา ด้วยน้ำโสม และใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น คัมภีร์ที่บรรยายการบูชาเทวดาด้วยน้ำโสม คือ สามเวท

๒. ยชुरเวท เมื่อ ๑,๐๐๗ พวกอารยันได้แผ่อำนาจมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เข้าไปยังนครองแคว้นอัมพาลกุรเกษตร และแคว้นปัญจาบในลุ่มแม่น้ำคงคาและยมนาตอนบน ระหว่างนั้นพวกพราหมณ์ได้คัดเอามนตร์โศลกคัมภีร์พระเวทกับคำร้อยแก้วว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมทางศาสนามาจัดเข้าคู่กันไว้เป็นชุด ๆ เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติศาสนา นี่คือสาเหตุให้เกิดคัมภีร์ยชुरเวท

๓. อถรรพเวท เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลัง ในสมัยมหาภารตยุทธ์พวกพราหมณ์ได้รวบรวมไสยศาสตร์ต่าง ๆ เข้าไว้เป็นคัมภีร์ “อถรรพเวท” เป็นทำนองบทสวดเพื่อขจัดภัยอันตรายต่าง ๆ^๙

ประเพณีอินเดียในยุคนั้นผู้ใดสามารถเรียนจบ ไตรเพทก็ได้รับเกียรติจากสังคมทุกระดับ แม้แต่วรรณะกษัตริย์ยังยกย่องสรรเสริญ ให้ความสำคัญกับพราหมณ์ ดังเช่นสมัยโบราณยังแต่งตั้งให้พราหมณ์เป็นที่ปรึกษา ที่เรียกว่า “ปุโรหิต” ให้พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธี เป็นต้น

๓.๒.๓ การออกบวชเป็นภิกษุ

พระปุลณมันคานีบุตร ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา โดยการชักนำของพระอัญญาโกณฑัญญะ ผู้เป็นลุง ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พอออกพรรษาแล้วทรงส่งพระพุทธสาวกจำนวน ๖๐ รูปออกประกาศพระศาสนา พระอัญญาโกณฑัญญะได้กลับไปที่บ้านของท่านและแสดงธรรมโปรดญาติพี่น้อง ขณะนั้นปุลณมาณพหลานของท่านเกิดศรัทธา เลื่อมใสขอบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งท่านก็ให้บรรพชาเป็นสามเณร ไว้ก่อนแล้วพาไป เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่กรุงราชคฤห์ พระพุทธองค์ทรงประทานการอุปสมบทให้^{๑๐}

^๙ประยงค์ แสนบุราณ, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โอเอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๐}พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมฺโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๕๗.

๓.๒.๔ การบรรลอรหัตผล

การที่ท่านพระปุลณมันตานีบุตรเถระจะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ก็เพราะอาศัย พระอัญญาโกณฑัญญะเถระ ผู้เป็นหลวงลุงของท่านแนะนำให้เกิดความเชื่อเลื่อมใส จึงได้บรรพชาอุปสมบท ในสำนักของพระอัญญาโกณฑัญญะเถระแล้วได้ประกอบความเพียรในสมณธรรมตามสมควรแล้วคิดว่าจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไปกับพระอัญญาโกณฑัญญะเถระผู้เป็นหลวงลุง และได้เข้าพักซึ่งอยู่ใกล้กับกรุงกบิลพัสดุ์ บ้านเกิด เมื่อท่านตั้งใจบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานและโยนิโสมนสิการได้ไม่นานก็ได้สำเร็จพระอรหัตผล^{๑๑}

ในเรื่องโยนิโสมนสิการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ แปลว่า การทำในใจโดยแยกคายหรือคิดถูกวิธีแปลง่าย ๆ ว่า ความรู้จักคิด หรือคิดเป็นหมายถึงการคิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมองรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามที่สิ่งนั้นมันเป็นของมันโดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเองเข้าจับหรือเคลือบคลุม ทำให้เกิดความตึงและแก้ปัญหาคำได้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงประทานโอวาท ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตร ชรمانุปัสสนาสติปัฏฐานเรื่องเหตุละวิจิกิจจาและธรรมที่ทำให้ละวิจิกิจจาว่า แต่วิจิกิจจานั้นจะละได้ก็ด้วยโยนิโสมนสิการในธรรมมีกุศล เป็นต้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค) ว่า ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล ธรรมที่มีโทษ ไม่มีโทษ ธรรมที่ควรเสพ ไม่ควรเสพ ธรรมที่ทราบ ประณีต ธรรมที่เทียมด้วยของคำของชาว มียอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งวิจิกิจจายัง ไม่เกิด หรือ เพื่อละวิจิกิจจาที่เกิดแล้วดังนี้^{๑๒}

อีกประการหนึ่ง การเจริญสมณธรรมตามหลัก โยนิโสมนสิการ คือ การปฏิบัติตามหลัก อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือย่อลงเป็นหลักแห่งไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา คือ หนทางแห่งความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ยุคนัททวรรค ยุคนัททกถา ว่าด้วยมรรค ๔ ท่านให้อรรถาธิบายไว้อย่างพิสดาร แต่ในที่นี้จะขอทำความเข้าใจแห่งวิธีการทั้ง ๔ ที่ท่านให้นัยไว้โดยย่อ ดังต่อไปนี้

มรรคที่ ๑ การเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะเป็นเบื้องต้น เมื่อภิกษุอันมีสมณะเป็นบาทฐานก่อน มรรคย่อมเกิดขึ้น ภิกษุอันเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุอันเสพ

^{๑๑}บุ.เถร. ๕๐/๑๔๑/๗๔.

^{๑๒}ที.ม. ๑๔/๒๕๐/๓๒๕.

เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสัง โขชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป หากกล่าวโดยย่อ มรรควิธีนี้ ก็คือการทำจิตให้มีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งอา โลกสัญญาจัดเป็นสมาธิวิปัสสนา ด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตาด้วยประการดังนี้ สมถะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เจริญวิปัสสนามีสมถะเป็นเบื้องต้น

มรรคที่ ๒ ภิกษุเจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น เมื่อภิกษุนั้นเจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นก่อน มรรคย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสัง โขชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป หากกล่าวโดยย่อ มรรควิธีนี้ก็คือ การใช้วิปัสสนาพิจารณาสภาพธรรมต่าง ๆ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา การที่จิตของภิกษุมีการปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ เพราะความที่จิต มีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิดังนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น

มรรคที่ ๓ ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป เมื่อภิกษุนั้นเจริญสมถะและวิปัสสนา คู่กันไป มรรคย่อมเกิด ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสัง โขชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป หากกล่าวโดยย่อ มรรควิธีนี้ก็คือ การเจริญทั้ง สมถะและวิปัสสนาเป็นกิจอันเดียวกันควบคู่กันไป ไม่ล่วงเกินกันและกัน ตัวใดตัวหนึ่งนำเสมือน การแวงแชนเดินไป เป็นกิริยาที่ทำพร้อมกันไป เช่นเดียวกับการเจริญสมถะธรรม ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป

ท่านสรุปวิธีการเจริญสมถะวิปัสสนาแบบนี้ไว้ว่า ต้องทำด้วยอาการ ๑๖ อย่างคือ

๑. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นอารมณ์
๒. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นโคจร
๓. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความละ
๔. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความสละ
๕. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความออก
๖. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความหลีกไป
๗. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นธรรมสงบ
๘. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นธรรมประณีต
๙. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความหลุดพ้น
๑๐. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความไม่มีอาสวะ
๑๑. การเจริญสมถะวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นเครื่องข้าม

๑๒. การเจริญสมณะวิปัสสนาคู่กัน ไปด้วยความไม่มีนิมิต
 ๑๓. การเจริญสมณะวิปัสสนาคู่กัน ไปด้วยความไม่มีที่ตั้ง
 ๑๔. การเจริญสมณะวิปัสสนาคู่กัน ไปด้วยความว่างเปล่า
 ๑๕. การเจริญสมณะวิปัสสนาคู่กัน ไปด้วยความเป็นธรรมมีกิจเป็นอันเดียวกัน
 ๑๖. การเจริญสมณะวิปัสสนาคู่กัน ไปด้วยความไม่ล่วงเกินกันและกัน^{๑๑}

การเจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นคู่กันด้วยอาการ ๑๖ เหล่านี้

มรรคที่ ๔ ภิกษุมีใจนึกถึง โอกาสอันเป็นธรรมถูกอุทฺธจะกันไว้สมัยนั้น จิตย่อมตั้งมั่นสงบ อยู่ภายใน เป็นธรรมเอกมุขขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคย่อมเกิดแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่ง มรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมรรควิธีนี้คือ การเจริญสมณธรรมตาม หนทางทั้ง ๓ วิธีข้างต้นนั้น หากแต่ว่าในขณะที่ภิกษุมนสิการเจริญสภาวะธรรมอยู่นั้น จะมีอุปสรรค แห่งสมณะวิปัสสนาเกิดขึ้นขัดขวาง ทำให้ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สิ่งเหล่านี้คือ โอกาส ญาณ ปีติ ปีตสัทธิ สุข อธิโมกษ์ ปัสสาคะ อุပ္ภูฐานะ อุเปกขา นิกันติ ย่อมเกิดขึ้น ในขณะที่พิจารณาเห็นความเกิด และความดับแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย

การเจริญสมณะวิปัสสนาที่จิตนึกถึง โอกาสอันเป็นธรรมที่ถูกอุทฺธจะกันไว้ หมายถึง การเจริญ สมณะวิปัสสนาที่ภิกษุ ขณะปฏิบัติสมณธรรมมีใจ นึกถึงโอกาสซึ่งเป็นธรรมที่ถูกอุทฺธจะกันไว้ใน ขณะที่ปฏิบัติธรรมนั้น ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งสภาพไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ โดยความ เป็นอนัตตา จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน เป็นธรรมเอก มุขขึ้นตั้งมั่นอยู่ มรรคย่อมเกิดแก่ภิกษุนั้น ครั้นเสพ เจริญ และทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป^{๑๒}

สรุปว่าสำหรับมรรควิธีที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าพระปุลณมณฺฑนิกนิบุตร ท่านได้บำเพ็ญสมณธรรมตามแบบแห่งโยนิโสมนสิการแล้วยังวิปัสสนาให้แจ้ง ไม่นานท่านก็ได้บรรลุ เป็นพระอรหันต์ ดังนั้น การบรรลุธรรมของท่านในลักษณะนี้จัดเป็นการเจริญสมณะ โดยมีวิปัสสนา เป็นเบื้องต้น

เมื่อทราบแล้วว่าพระปุลณมณฺฑนิกนิบุตร ได้ตั้งใจกระทำบำเพ็ญภาวนาด้วย โยนิโสมนสิการ กัมมัฏฐานแล้ว ก็ควรทราบเกี่ยวกับหลักธรรมโยนิ โสมนสิการกัมมัฏฐาน ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ ความหมายและวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการว่า หลักโยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาโดยอุบายแยบคาย ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่เน้นให้มีสติพิจารณาหาเหตุผลของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แล้วนำไปสู่ปัญญา

^{๑๑} จ.ป. ๖๕/๕๓๔-๕๔๓/๔๔๕-๔๕๒.

^{๑๒} จ.ป. ๖๕/๕๓๕/๔๕๑-๔๕๒.

แก้ไขปัญหาก็ได้อย่างถูกต้องและสิ้นเชิง วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมีบทบาทและความสำคัญต่อระบบการพัฒนาปัญญาในฐานะที่เป็นบุพภาคของการศึกษาในทางพระพุทธศาสนาหรืออนุพนมิตแห่งมัชฌิมาปฏิปทา โยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายในซึ่งถือว่าเป็นวิธีการแห่งปัญญาอันเป็นปัจจัยนำไปสู่การค้นพบสัจจะของพระพุทธเจ้าและการบรรลุธรรมของพระอริยบุคคลทั้งหลาย และมีบทบาทสำคัญในการนำประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมี ๑๐ ชนิด เป็นลักษณะการคิดที่รอบคอบ พิจารณาไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ครอบคลุมวิธีคิดหลากหลาย วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้มีความจำเป็นต่อการบรรลุธรรมเป็นอย่างมาก ลักษณะโครงสร้างวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้ประกอบด้วยหลักเหตุผล เป็นการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างรอบคอบ กลั่นกรอง ทดสอบทดลองอย่างเป็นระบบก่อนนำไปสู่การปฏิบัติจริง เป็นวิธีคิดเพื่อการแสวงหาความรู้ ความเข้าใจจริงทางธรรมชาติ ถ้วนนำความรู้ที่ได้มาหาความสุขให้แก่มนุษย์ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการเน้นความสุขด้านจิตใจ วิธีคิดแห่งการค้นหาความรู้จริงที่มีความสมเหตุสมผล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงโยนิโสมนสิการในฐานะเป็นบุพภาคของการศึกษาซึ่งสรุปได้ว่า โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการให้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดหมายของพระพุทธธรรมอย่างแท้จริง วิธี โยนิโสมนสิการพอประมวลเป็นแบบใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

- ๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (วิธีคิดแบบอภิปัจจยตาหรือแบบปัจจัยการ)
- ๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือวิธีคิดแบบขันธ์ ๕
- ๓) วิธีคิดแบบสามัญญลักษณะ (วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา)
- ๔) วิธีคิดแบบอริยสังข์หรืออริยสังข์ ๔ (วิธีคิดแบบแก้ปัญญา)
- ๕) วิธีคิดแบบบรรดธรรมสัมพันธ์ (วิธีคิดแบบหลักการและความมุ่งหมาย)
- ๖) วิธีคิดแบบคุณ โทษและทางออก (วิธีคิดแบบอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ)
- ๗) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม หรือวิธีคิดแบบปฏิสังขยาโยนิโส
- ๘) วิธีคิดแบบอุปาย่ลูกเร้าคุณธรรมหรือกุศล (วิธีคิดแบบกุศลภาวนา)
- ๙) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน หรือวิธีคิดแบบสติปัญญา
- ๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท (วิธีคิดแบบวิเคราะห์)^{๑๕}

^{๑๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ้างแล้ว, หน้า ๖๖๗-๖๗๒.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต) ยังได้กล่าวไว้ว่า โยนิโยมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคาย คือ พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริง โดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือตริตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีสิ่งที่ชั่ว ยังกุศลให้เกิดขึ้น โดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะไม่ให้เกิดอวิชชาและตัณหา ความรู้จักคิด คิดวิธีที่ถูกต้อง โดยแยบคาย โดยถ่องแท้ตั้งแต่ต้นตลอดสาย โดยตลอด^{๑๖}

ดังนั้น หลักกรรมโยนิ โยมนสิการในพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงหมายถึง หลักการคิด การพิจารณาไตร่ตรองโดยแยบคาย สืบสาวหาเหตุ แยกแยะองค์ประกอบและทำความเข้าใจด้วยปัญญาที่มีลักษณะที่ละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง รอบคอบคอยเอาใจใส่ตลอดเวลา ประกอบด้วยเหตุผล คำนึงถึง ส่วนดี ส่วนเสีย เป็นประโยชน์และมีใช่ประโยชน์ ซึ่ง โยนิโยมนสิการ นี้ มีคำที่เป็นไวพจน์หลายคำ เช่น อุปายมนสิการ แปลว่า การทำไว้ในใจโดยอุบาย คิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีวิธี ปณมนสิการ แปลว่า การทำไว้ในใจโดยถูกต้อง หรือการคิดเป็นทาง การณมนสิการ แปลว่า การคิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล และ อุปปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล เป็นต้นนอกจากนี้ สาเหตุที่ทำให้เกิดโยนิโยมนสิการนั้น มี ๒ ประการ คือกัลยาณมิตรหรือการคบกับสัตบุรุษ และการฟังหรือการฟังธรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้เรียบเรียงไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม เรื่องกล่าววัตถุ ๑๐ (เรื่องที่ควรพูด, เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ)

๑. อับปิจจกถา (เรื่องความมักน้อย, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย ไม่มีมาก อยากเด่น)
๒. สันตุฏฐิกถา (เรื่องความสันโดษ, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อหรือปรนเปรอ)
๓. ปวีเวกกถา (เรื่องความสงัด, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ)
๔. อสังสัคคกถา (เรื่องความไม่คลุกคลี, ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่)
๕. วิริยารัมภกถา (เรื่องการปรารถนาความเพียร, ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร)
๖. สีลกถา (เรื่องศีล, ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล)
๗. สมาธิกถา (เรื่องสมาธิ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น)
๘. ปัญญาภาวกถา (เรื่องปัญญา, ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา)
๙. วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์)
๑๐. วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและ

^{๑๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมช่วงที่ ๑), อ่างแก้ว, หน้า ๓๓๒.

เข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจาก กิเลสและความทุกข์”^{๑๑}

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการไว้ในวิสุทธิ ๗ ดังนี้

๑. ศีลวิสุทธิ ได้แก่ ศีล เมื่อสติระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมขณะนั้นวิสุทธิจากการไม่รู้สภาพปรมาัตถธรรมซึ่งไม่ใช่ตัวตน ขณะที่สติปัญญาไม่เกิดไม่ใช่ศีลวิสุทธิ เพราะยึดถือศีลว่า เป็นเรา เป็นตัวตน

๒. จิตตวิสุทธิ ได้แก่ สมาธิขั้นต่าง ๆ ขณะที่สติระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมและขณะใดที่มานจิตเป็นอารมณ์ของสติปัญญา มานจิตขณะนั้นก็เป็นจิตตวิสุทธิ เพราะขณะนั้นไม่ยึดถือมานจิตนั้นว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๓. ทิฐิวินิวิสุทธิ ได้แก่ นามรูปปริจเจตญาณ เป็นญาณที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมโดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน ขณะนั้นจึงวิสุทธิจากการไม่เคยประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตนมาก่อนเลย

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ เมื่อทิฐิวินิวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัญญา ก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะ คือ เห็นลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้น ๆ ในขณะที่สติระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนสมบูรณ์ถึงขั้นเป็นปัจฉยปริคคหญาณ ข้ามพ้นความสงสัยในการเกิดขึ้นของนามธรรมทั้งหลายว่าเป็นไปตามปัจจัยทั้งสิ้น ปัจฉยปริคคหญาณ จึงเป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อกังขาวิตรณวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากสติปัญญาที่พิจารณาถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วขึ้นจนชิน รู้ว่าเป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมเท่านั้นเสมอกันหมดทุกประเภท ทำให้ละคลายการใฝ่ใจแสวงหายึดมั่นในนามหนึ่งนามใดรูปหนึ่งรูปใดโดยเฉพาะ และน้อมพิจารณาการเกิดดับ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ จนประจักษ์การเกิดดับสืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรม เป็นสัมมสนญาณและอุท্থัพพญาณตามลำดับ เมื่ออุท্থัพพญาณดับ ไปแล้ว กิเลสที่ยังไม่ได้ดับเป็นสมุจเจทก์ทำให้เกิดความยินดีพอใจในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

- ๑) โภการส แสงสว่าง
- ๒) ญาณ ความรู้
- ๓) ปีติ ความอิ่มใจ
- ๔) ปีสัทธาธิ ความสงบ

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๕-๒๓๐.

- ๕) สุข ความสบายชุ่มชื่นใจ
- ๖) อธิโมกษ์ ความน้อมใจเชื่อ
- ๗) ปັคคาหะ ความเพียร
- ๘) อุပ္ปฏฐานะ ความมั่นคง
- ๙) อุเบกขา ความวางเฉย
- ๑๐) นิกันติ ความใคร่

๑. เมื่ออุท্থัพพญาณดับไปแล้ว โอกาสย่อมเกิดจากจิตที่สงบถึงขั้นที่เป็นปัจจัยให้แสงสว่างเกิดขึ้นได้ ขณะที่เกิดความยินดีในโอกาสนั้นเป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะทำให้วิปัสสนาเสร้าหมองไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้น

๒. ขณะที่เกิดความยินดีในความคมกล้าของปัญญา ที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรม และรูปธรรมอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะไม่ได้พิจารณาความเกิดดับไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้นต่อไป

๓. ขณะที่ยินดีในปิติ ความอึดเอิบที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรม และรูปธรรมนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๔. ขณะที่ยินดีในความสงบ ซึ่งปราศจากความกระวนกระวาย ความแข็งกระด้าง ความคดงอ ไม่ควรแก่การงาน เป็นต้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๕. ขณะที่ยินดีในความสุข ซึ่งเป็น โสมนัสเวทนาอย่างยิ่งนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๖. ขณะที่ยินดีในความน้อมใจเชื่อที่มั่นคงยิ่งขึ้นนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๗. ขณะที่ยินดีในความเพียรที่ไม่ตั้งนัย ไม่หย่อนนัยที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๘. ขณะที่ยินดีในความมั่นคงของสติปัญญา ๔ ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณนั้นก็ เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๙. ขณะที่ยินดีในความวางเฉย คือ เป็นกลางเสมอกันในสังขารธรรมทั้งปวงที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ เมื่อประจักษ์การเกิดดับของอารมณ์ที่ปรากฏอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้นก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๑๐. ขณะที่ยินดีที่ได้ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมด้วยวิปัสสนาญาณนั้นก็ เป็นวิปัสสนูปกิเลส

เมื่อปัญญาพิจารณาว่าวิปัสสนูปกิเลสเป็นสิ่งที่ควรละ ขณะที่ปัญญาคมกล้ารู้ชัดความละเอียดของวิปัสสนูปกิเลส ซึ่งไม่ใช่ทางที่จะนำไปสู่การละคลายความติดข้องในสภาพธรรม

ทั้งหลายที่ละเหยียดขึ้น ขณะนั้นเป็นมัลลคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ อุทกัพพะพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้ว

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี เมื่อพ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้วปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานต่อนั้น ก็เป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ตั้งแต่อุทกัพพะพพญาณที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลสจนถึงอนุโลมญาณ ๓ ขณะในมัลลคาวีถี คือ บริกัมม์ อุปจาร อนุโลม

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิตี เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะดับแล้ว โศตรกฏญาณก็เกิด โศตรกฏญาณไม่ใช่ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตีและไม่ใช่ญาณทัสสนวิสุทธิตี เพราะ โศตรกฏญาณมีฐานะเป็นคัจฉาวัชชนะของโลกุตตรจิตระหว่างปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตีและญาณทัสสนวิสุทธิตี แต่ถึงการนับว่าเป็นวิปัสสนาญาณเพราะเป็นกระแสของวิปัสสนา เมื่อ โศตรกฏญาณดับแล้วมัลลคจิตต์เกิดเป็นญาณทัสสนวิสุทธิตีรวมเป็นวิสุทธิตี ๗^{๑๔}

สัตตกะ คือ หมวด ๗ วิสุทธิตี ซึ่งวิสุทธิตี แปลว่าความบริสุทธิ์หมดจด หมายถึง การชำระจิตให้บริสุทธิ์ ด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมาย คือ พระนิพพาน

๑. สีสวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งศีล คือ รักษาศีล ตามภูมิของตนให้บริสุทธิ์ ไม่ให้ศีลขาดหรือค้างพร้อย

๒. จิตตวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งจิต คือการอบรมจิตจนเกิดสมาธิพอเป็นปัทมฐานแห่งวิปัสสนา

๓. ทิฎฐิวิสูทธิตี ความหมดจดแห่งทิฎฐีคือการพิจารณาเห็นนามรูปแล้วยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย คือ พิจารณาความเกิดดับของนามรูปจนสิ้นความสงสัย

๕. มัลลคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือไม่ใช่ทาง คือ ญาณอันรู้จักหยั่งลงว่านี่ทางนี้มีใช่ทางแห่งธรรม

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ คือ วิปัสสนาญาณ ๕

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นแจ้ง คือ อรหัตมรรค อันเป็นการทำความเพียรในขั้นที่จะบรรลุอรหัตผลวิสุทธิตี ๗ นี้ ท่านเปรียบด้วยรถ ๗ ผลัด ที่ส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย คือ อรหัตผลได้^{๑๕}

^{๑๔} พระพุทธโฆสเถระ ราชนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (Taipei Taiwan: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐.

^{๑๕} ม.บ. ๑๒/๒๕๘/๒๕๕.

ท่านพระสารีบุตร ได้ถามถึงจุดประสงค์ของการออกบวช ท่านพระปุลณมณีนคานีตอบว่า ท่านออกบวชเพื่อความหลุดพ้นเพราะเหตุที่ละเอียดได้ ซึ่งความยึดถือในขั้นนี้ทั้งหลายว่าเป็นตัวตน เป็นตัวเรา ของเรา หรือที่เรียกว่าอนุปาทาปรินิพพาน แต่ก่อนจะหลุดพ้นได้นั้น จะต้องบรรลิวิสูทธิ (ความบริสุทธิ์ ความหมดจด) ต่าง ๆ ๗ ประการตามลำดับไป ซึ่งวิสุทธิแต่ละข้อนั้นไม่ใช่ความหลุดพ้น เปรียบเหมือนการเดินทางจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง วิสุทธิแต่ละข้อคือ สถานที่ ที่อยู่ ระหว่างทางของการเดินทางที่ผู้เดินทางจะต้องผ่าน ดังนั้นวิสุทธิ ๗ ประการนี้ ไม่ใช่การหลุดพ้น แต่เป็นขั้นตอนที่จะต้องบรรลุตตามประสงค์ คือ พระนิพพาน คุณธรรมวิสุทธิ ๗ ประการโดยย่อสั้น ๆ มีดังนี้

๑. สีสวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
 ๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต
 ๓. ทิฏฐิวิสูทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ
 ๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
 ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่ามีหรือมิใช่ทาง
 ๖. ปฏิปาดญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
 ๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะกล่าวคือมรรคญาณ
- ๓.๒.๕ บุรพกรรม

เรื่องเกี่ยวกับการประธานตำแหน่งแก่พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล มีภิกษุสงฆ์กล่าวติเตียน พระพุทธเจ้ามีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกา^{๒๐} ผู้วิจัยนำเสนอพอสังเขป ดังนี้

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาและได้สำเร็จ พระอรหัตตผลแล้ว เวลาบ่ายวันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงประชุมพระสาวกที่วัดเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ แล้วทรงประธานตำแหน่งพระอัครสาวกฝ่ายขวาแก่พระสารีบุตร และทรงประธาน ตำแหน่งพระอัครสาวกฝ่ายซ้ายแก่พระโมคคัลลานะ พวกภิกษุกล่าวติเตียนพระศาสดาว่า ประธาน ตำแหน่งแก่พระอัครสาวกทั้ง ๒ โดยเห็นแก่หน้า ทั้ง ๆ ที่ทั้ง ๒ เพิ่งบวชใหม่ทางที่ถูกควรทรง ประธานแก่กลุ่มพระปัจจุวัคคีย์ เช่น พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวิปัสสะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ ซึ่งเป็นพระสาวกที่บวชมาก่อน หากไม่ทรงประธานแก่กลุ่มนี้ ก็ควรทรงประธาน แก่ภิกษุกลุ่มพระยสวัคคีย์ เช่น พระยสสะ พระวิมลสะ พระสุพาหุ พระปุลณชิ พระควัมปติ และสหาย ของพระยสสะ อีก ๕๐ รูป หากไม่ทรงประธานแก่กลุ่มนี้ ก็ควรทรงประธานแก่กลุ่มพระภัททวัคคีย์ ๓๐ รูป หรือหากไม่ทรงประธานแก่กลุ่มนี้ ก็ควรทรงประธานแก่ภิกษุกลุ่มชฎิล ๓ พี่น้อง คือ พระอุรุเวลกัสสปะ

^{๒๐} พุ.ธ. ๔๐/๑๗/๗๕-๘๕.

พระนทีกัศสปะ และพระคยากัศสปะแต่การกระทำเป็นเช่นนั้นไม่ พระองค์กลับทรงประทานแก่พระสรีบุตร และพระโมคคัลลานะผู้ซึ่งบวชใหม่

เรื่องที่ถูกขุดเกี่ยวกันนี้ความทราบถึงพระองค์ ๆ จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หาได้ทรงประทานเพราะเห็นแก่หน้าไม่ แต่ทรงประทานตามกุศลบุรพกรรมที่แต่ละท่านได้บำเพ็ญมา ในอดีตชาติ ดังนั้น การได้ตำแหน่งของพุทธสาวก จึงขึ้นอยู่กับบุรพกรรมแต่ละท่านตามขอบเขต แห่งทั้ง ๔ ดังกล่าวหาใช่เป็นพุทธประสงค์ไม่ แม้พระปุลณมันตานีบุตรก็เช่นเดียวกัน ท่านได้เป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึกก็เพราะได้ตั้งความปรารถนาไว้แต่อดีตชาติ

ในอังกุตตรนิกาย เอกกนิบาตมโนรปุรณิ เอตทัคคปาลี ในปัญหากรรมของพระปุลณมันตานีบุตร มีเรื่องเล่าตามลำดับ ดังนี้...ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลกรุงหงสวดี พวกญาติชานานาม ท่านว่า โคตมะ เมื่อท่านเจริญวัยได้เรียนไตรเพท แดกฉานในศาสตร์วิชาต่าง ๆ มีชายหนุ่มจำนวน ๕๐๐ คนเป็นบริวาร กาลต่อมาก็ได้พิจารณาเห็นว่า ไตรเพทมิใช่หนทางแห่งความพ้นจากทุกข์ไร้แก่นสารเหมือนต้นกล้วย ภายนอกเกลี้ยงเกลา แต่ภายในหามีสาระอันใดไม่ จึงดำริว่าการถือไตรเพทดำรงชีพเหมือนกับบริโภคนอกบวช จึงออกบวชเป็นฤาษีประพฤติพรหมวิหารอยู่เชิงเขา พร้อมกับมาณพ ๕๐๐ ในสำนักของท่านมีชฎิลจำนวน ๑๘,๐๐๐ เป็นบริวาร อาศัยอยู่ด้วย ครั้นท่านทำภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิดแล้ว จึงสอนวิธีบริกรรมกสิณแก่ชฎิลผู้ศิษย์เหล่านั้นให้สำเร็จภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ เหมือนกันทุกรูป

วันหนึ่งพระปทุมุตตรพุทธเจ้าทรงตรวจดูอุปนิสัยของ โคตมคาสสที่จะได้บรรลอรหัตตามที่ตั้งความปรารถนา ที่ปรารถนาเป็นยอดของหมู่ภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า จึงเสด็จไปในขณะที่ลูกศิษย์ของ โคตมคาสสพากันออกไปหาผลไม้ในป่าไปประทับยืนที่ประตูบรรณศาลาของโคตม ฝ่ายโคตมคาสสถึงแม้จะไม่ทราบว่าพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วเมื่อได้เห็นพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ก็ทราบได้ทันทีว่าเป็นพระพุทธเจ้า โคตมคาสส คิดในใจว่าบุรุษผู้เบื้องหน้าของเรานี้ น่าจะเป็นผู้หมดแล้วซึ่งกิเลส จึงถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า จากนั้นจึงนิมนต์ให้พระพุทธเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่ท่านได้ปูลาดถวาย พระตถาคตประทับนั่งแสดงธรรมแก่โคตมคาสส เวลานั้น พวกชฎิลที่เป็นบริวารของท่านกลับมา เห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งบนอาสนะสูง แต่อาจารย์นั่งบนอาสนะต่ำ พวกชฎิลต่างคิดกันว่าใน โลกนี้ไม่มีใครจะยิ่งใหญ่ไปกว่าอาจารย์พวกตน แต่ภาพที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้ากลับตรงกันข้าม สงสัยว่าบุรุษนี้จะเป็นใหญ่กว่าอาจารย์ของพวกตนเป็นแน่ เมื่อคิดดังนี้ ทุกชฎิลทุกคนต่างถือตะกร้าพากันมา โคตมเกรงว่าอันเดวาสก จะไหว้ตนก่อนจึงรีบบอกให้รู้ว่าบุรุษท่านนี้เป็นผู้ยิ่งใหญ่ โลกจึงถวายบังคมพระพุทธเจ้าทั้งหมด จากนั้น โคตมคาสสจึงกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย เราไม่มีโทษอะไรอื่นที่สมควรถวายแด่พระองค์ นอกจากผลหมากรากไม้อันประณีตเหล่านี้

ถวายพระพุทธรเจ้า เวลาที่พระปฐมบุตรพุทธรเจ้าสวยเสร็จแล้ว จึงทรงดำริว่า “จงให้อัครสาวกทั้งสอง คือพระมหาวิมลเถระกับพระเทวิลเถระ นำภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปมาที่นี่”^{๒๐}

ในขณะนั้นพระวิมลเถระอัครสาวกคิดว่า พระพุทธรเจ้าทรงประสงค์ให้ตนพาภิกษุแสนรูปไปเข้าเฝ้า ส่วนพระคาบสจึงสั่งพวกขฤลิชลูกศิษย์ว่า “พวกเราไม่มีเครื่องสักการะอย่างอื่น เหล่าพระภิกษุต้องยืนด้วยความลำบาก พวกเราจักต้องช่วยกันจัดอาสนะดอกไม้ถวายภิกษุสงฆ์ โดยมีพระพุทธรเจ้าเป็นประธาน ท่านทั้งหลายจงพากันไปนำดอกไม้ทั้งที่เกิดอยู่ในน้ำและบนบกมาในบัดนี้” (วิธีการปลาดอาสนะ การเข้านิโรธสมาบัติ การกั้นฉัตรทั้งหลายโดยนัยก็เช่นเดียวกับเรื่องของพระสารีบุตรเถระนั่นเอง)

เมื่อจัดตั้งอาสนะดอกไม้เสร็จแล้ว โคตมฤาษีจึงลุกขึ้นยืนพนมมือ กราบนิมนต์ พระปฐมบุตรพุทธรเจ้าว่า “...ขอพระองค์จงเสด็จขึ้นประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้นี้เถิด ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายตลอดกาลนาน พระเจ้าข้า” เมื่อพระปฐมบุตรพุทธรเจ้าทรงออกจากนิโรธสมาบัติในวันที่ ๘ แล้วทอดพระเนตรเห็นพวกขฤลิชยื่นห้อมล้อมถวายความเคารพอยู่เช่นนั้น จึงตรัสสั่งพระสาวกผู้เป็นเอตทัคคะในทางเป็นพระธรรมกถึก คือ ผู้เก่งในทางกล่าวธรรมะว่า “...หมูฤาษีนี้ได้กระทำมหาสักการบูชาเธอจงกล่าวอนุโมทนาซึ่งอาสนะดอกไม้ของฤาษีเหล่านี้” ได้ฟังอนุโมทนาบุปผาสนะจากพระสาวกผู้ได้เอตทัคคะทางธรรมกถึก และได้ฟังธรรมเทศนาจากพระองค์แล้ว ฤาษีทั้งหมดได้บรรลुพระอรหันต์ ยกเว้นแต่โคตมฤาษีผู้เดียวไม่อาจสำเร็จมรรคผลได้ เพราะใจมัวพะวงถึงพระสาวกผู้เป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึกนั้น ท่านได้กราบทูลถามว่าภิกษุที่แสดงอนุโมทนาบุปผาสนะนั้นเป็นอะไรในพระศาสนาของพระองค์

พระปฐมบุตรพุทธรเจ้าจึง ตรัสว่า “ภิกษุนั้นเป็นยอดแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของเราเอง” โคตมคาบสจึงหมอบลง แล้วทำความปรารถนาว่า ด้วยผลดีแห่งอิการกุศลที่ข้าพระองค์กระทำแล้วตลอด ๘ วันขอให้ข้าพระองค์ได้เป็นยอดแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของพระพุทธองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนภิกษุรูปนี้ เมื่อเสร็จแล้วพระปฐมบุตรพุทธรเจ้าจึงทรงตรวจดูอนาคตกาลแล้วทรงพยากรณ์ว่า ในที่สุดแห่งแสนกัป แต่่นี้ไป จะมีพระโคตมพุทธรเจ้าทรงอุบัติขึ้น เธอจักได้เป็นยอดแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก โคตมคาบสมีความปีติตั้งใจบำเพ็ญกุศลอยู่จนตลอดชนม์ชีพเวียนว่ายอยู่ในภูมิเทวดาและมนุษย์ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป^{๒๑}

ครั้นมาถึงพุทธกาลของพระโคตมพุทธรเจ้าของเราทั้งหลาย โคตมคาบสจึงได้มาเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ณ หมู่บ้านพราหมณ์ โทณวัตถุ อยู่ใกล้กับกรุงกบิลพัสดุ์ ต่อมาได้บวช ในพระพุทธศาสนา โดยการชักชวนของพระอัญญาโกณฑัญญะผู้เป็นลุงของท่าน และเมื่อบวชแล้ว ไม่นานก็ได้บรรลุ

^{๒๐} อ.จ.เอก. ๓๒/๑๔๖/๓๒๖.

^{๒๑} จำเนียร ทรงฤกษ์, ชีวประวัติพุทธสาวก เล่ม ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๐-๑๔๓.

พระอรหันต์ตผล เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านแสดงธรรมกถึกในวันขนานนามพวกญาติเรียกท่านว่า “ปุลณะ”

ชีวประวัติ ในอดีตชาติของพระปุลณม้นตานีบุตรที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน พระปุลณม้นตานีบุตรเป็นผู้เล่าไว้ ซึ่งมีใจความแตกต่างจากดั่งที่กล่าวมาแล้ว ในอรรถกถาคัมภีร์มโนรลปุลณม้นนั้นบ้าง ดังนี้ “เราเป็นผู้มีความรู้แตกฉานในไตรเพทจำมนต์ ห้อมล้อมด้วยศิษย์ ได้เข้าเฝ้าพระปฐมุตตรพุทธเจ้า เราได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์โดยย่อ แล้วยื่นประคองอัญชลี หันหน้าไปทางทิศใต้ หลังจากเราได้ฟังธรรมโดยย่อแล้ว และแสดง โดยพิสดารให้ศิษย์ฟัง ศิษย์ทั้งปวง ได้ฟังแล้วก็พอใจยินดี ได้ละภิกขุ คือ ความเห็นของตน ทำจิตของตนให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับเรา พอได้ฟังธรรมโดยย่อก็สามารถแสดง ได้ทั้ง โดยย่อและพิสดาร เราเป็นผู้มีปัญญา รู้อย่างรอบเข้าใจสาระแห่งธรรมอันลึกซึ้ง และฉลาดในธรรมกถาวัตถุบริสุทธิดี แสดงธรรมดั่งกล่าวนั้น แก่บรรดาศิษย์ จนเข้าใจแจ่มแจ้ง ดับกิเลสได้สิ้นเชิง ในกัปที่ ๕๐๐ แต่ภัทรกัปนี้...เราได้สำเร็จคุณวิเศษเหล่านี้ ทำให้แจ้งแล้วซึ่งปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ประการ ตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๒๓}

จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่กล่าวมานี้ชี้ให้เห็นว่าตำแหน่งอันยิ่งใหญ่ที่พระปุลณม้นตานีบุตรได้รับ คือ ตำแหน่งเอตทัคคะ มิใช่พระพุทธเจ้าปรารถนาจะให้ใครก็ได้ ตามพุทธประสงค์ แต่เป็นเพราะเหตุที่ท่านสั่งสมบารมีมาเป็นเวลาอันเนิ่นนานตั้งแต่อดีตชาติ ดังนั้น ในครั้งพุทธกาลจึงมีนามของท่านพระปุลณม้นตานีบุตรปรากฏอยู่ในเอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึกดั่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคปาติเลาว่า “พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งท่ามกลางภิกษุสงฆ์ทรงแต่งตั้งพระปุลณม้นตานีบุตรระไว้ ในตำแหน่งเป็นยอดของภิกษุสาวกทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก”^{๒๔}

วันหนึ่งพระปุลณม้นตานีบุตรเถระ พิจารณาควมวิมุตติสมบัติของตน ได้แก่สมบัติ คือ ความหลุดพ้นของตนก็เกิดปีติโสมนัสว่า “เราและบุคคลเหล่านี้เป็นอันมาก ได้หลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ เพราะอาศัยพระบรมศาสดา การคบสัจตบุรุษ เป็นของมีอุปการะมากจริง ดังนั้นท่านจึงได้กล่าวถาถาขึ้นด้วยพลังแห่งปีติออกไป ตามที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา โดยอุทานว่า สพฺภิเรว สมาสเสถ ปญฺชิตะ หตฺตทสฺสึภิ เป็นต้น แปลว่า “บุคคลควรคบกับสัจตบุรุษ ผู้เป็นบัณฑิต

^{๒๓} จ.อ.ป. ๓๐/๓/๕๕๖-๕๕๗.

^{๒๔} อ.จ.เอ.ก. ๓๒/๑๔๖/๓๓๒.

ซึ่งแรงประ โยชน์เท่า นั้น เป็น ผู้ไม่ประมาท เห็นแจ้งด้วยปัญญา ย่อมได้บรรลุถึงประ โยชน์ใหญ่ (นิพพาน) ประ โยชน์อันเล็กซึ่ง เห็นได้ยาก ละเอียด (นิปฺถ) เป็นประ โยชน์ที่สุขุม (อณฺ=น้อย, เล็ก) ดังนี้^{๒๕}

หลังจากที่ท่านบรรลุธรรมแล้ว ได้มีชาว กบิลพัสดุ์ มาบวชอยู่ในสำนักของท่านถึง ๕๐๐ องค์ จึงนับได้ว่าท่านเป็นเจ้าสำนักที่ใหญ่และมีสาธุศิษย์มาก การศึกษาอบรมอยู่ในสำนักของท่านจะสอนอยู่ เรื่องเดียว คือ กถาวัตร บรรพชิตเหล่านั้นดำรงอยู่ในโอวาทของผู้เป็นอุปัชฌาย์ โดยศึกษาจากทฤษฎี ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว ยังสอนให้ผู้อื่นตั้งตนอยู่ในกถาวัตรเช่นเดียวกับอาจารย์ อีกด้วย^{๒๖}

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมมุลปฺปณาสกั รตวินิตสูตฺรที่ ๔ ความว่า...การสนทนาได้มีขึ้นในเวลาเย็น มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระเถระทั้ง ๒ แสดงความเคารพต่อกันแล้วจึงถามท่านพระปุลณมณฺฑานินฺดรถึง เรื่องการประพตฺติพรหมจรรย และสนทนาธรรมเรื่องวิสุตฺติ ๗ การสนทนาดังกล่าวของพระเถระทั้ง ๒ นี้ เป็นการถามตอบ (ปฺจณา-วิสาขนา) โดยพระสารีบุตรเป็นฝ่ายถาม ส่วนพระปุลณมณฺฑานินฺดรเถระ เป็นฝ่ายตอบ ซึ่งพระนักเทศน์ในยุคปัจจุบันนิยมเทศน์กัน ผู้วิจัยขอสรุปกล่าวพอสังเขป ตามนัยแห่ง รตวินิตสูตฺร^{๒๗} มีใจความโดยย่อ ดังนี้

ประการแรก พระสารีบุตรเข้าไปหาพระปุลณมณฺฑานินฺดร ถามปัญหาว่าด้วยการอยู่ ประพตฺติพรหมจรรย ความว่า...ท่านผู้มีอายุ ท่านประพตฺติพรหมจรรยในพระผู้มีพระภาคของเรา หรือ ? ท่านพระปุลณมณฺฑานินฺดรตอบว่า ถูกแล้ว ท่านผู้มีอายุ?...สา...ผมถามท่านว่า สีสวิสุตฺติ หรือเป็นอนุปาทาปรินิพพานจิตตวิสุตฺติ หรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ทิฏฐิวิสุตฺติหรือ เป็นอนุปาทา ปรินิพพานกังขาวิตรณวิสุตฺติหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน มัคคคามัคคญาณทัสสนวิสุตฺติหรือเป็น อนุปาทาปรินิพพาน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุตฺติ หรือเป็นอนุปาทาปรินิพพานญาณทัสสนวิสุตฺติหรือ เป็นอนุปาทาปรินิพพาน ที่นอกไปจากธรรมเหล่านี้หรือ เป็นอนุปาทาปรินิพพาน ท่านก็ตอบผมว่า ไม่ใช่เช่นนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น จะพึงเห็นเนื้อความของถ้อยคำที่ท่านกล่าวนี้อย่างไรเล่า?...ป. ท่านผู้มีอายุ ถ้าพระผู้มีพระภาคจักทรงบัญญัติสีสวิสุตฺติว่า เป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็ชื่อว่าทรงบัญญัติธรรม ที่ยังมีอุปาทาน ว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ถ้าจักทรงบัญญัติ จิตตวิสุตฺติ ทิฏฐิวิสุตฺติ กังขาวิตรณวิสุตฺติ มัคคคามัคคญาณทัสสนวิสุตฺติ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุตฺติญาณทัสสนวิสุตฺติว่า เป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็ชื่อว่าทรงบัญญัติธรรมที่ยังมีอุปาทาน ว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ถ้าหากว่า ธรรมนอกจากธรรมเหล่านี้ จักเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้วปุณฺน จะชื่อว่าปรินิพพาน เพราะว่ามีธรรมเหล่านี้...บุรุษผู้เป็น วิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้เนื้อความแห่งคำที่กล่าวแล้วด้วยอุปมา...สา. ท่านผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิ โภสส

^{๒๕} พุ.เถร. ๕๐/๑๔๑/๓๖.

^{๒๖} อ.จ.เอก. ๓๒/๑๔๖/๓๓๐.

^{๒๗} ม.ม. ๑๘/๒๕๒-๓๐๐/๓๔๕-๓๕๔.

จะต้องตรัสตอบอย่างนี้ จึงจะเป็นอันตรัสตอบถูกต้อง คือ เมื่อฉันกำลังอยู่ในนครสาวัตถีนั้น มีภริยานี้ ความบางอย่างเกิดขึ้นในเมืองสาเกตกัในระหว่างนครสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้นจะต้องใช้รถถึง ๗ ผลัด เมื่อเช่นนั้น ฉันจึงออกจากนครสาวัตถีขึ้นรถผลัดที่หนึ่งซึ่งประคองไปถึงรถผลัดที่สอง ด้วยรถผลัดที่หนึ่ง ปล่อยรถผลัดที่หนึ่งขึ้นรถผลัดที่สอง ไปถึงรถผลัดที่สาม ด้วยรถผลัดที่สอง ปล่อยรถผลัดที่สอง ขึ้นรถผลัดที่สาม ไปถึงรถผลัดที่สี่ ด้วยรถผลัดที่สาม ปล่อยรถผลัดที่สาม ขึ้นรถผลัดที่สี่ ไปถึงรถผลัดที่ห้าด้วยรถผลัดที่สี่ ปล่อยรถผลัดที่สี่ ขึ้นรถผลัดที่ห้า ไปถึงรถผลัดที่หก ด้วยรถผลัดที่ห้า ปล่อยรถผลัดที่ห้า ขึ้นรถผลัดที่หก ไปถึงรถผลัดที่เจ็ด ด้วยรถผลัดที่หก ปล่อยรถผลัดที่หก ขึ้นรถผลัดที่เจ็ด ไปถึงเมืองสาเกตที่ประคองด้วยรถผลัดที่เจ็ด ท่านผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิโกศล จะต้องตรัสตอบอย่างนี้ จึงจะเป็นอันตรัสตอบถูกต้อง. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ก็ฉันนั้น สิววิสุทธิ เป็นประ โยชน์แก่จิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ทัญญูวิสุทธิ ทัญญูวิสุทธิ เป็นประโยชน์แก่กัมขวิกรรมวิสุทธิ กัมขวิกรรมวิสุทธิ เป็นประโยชน์แก่มคคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ มคคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นประโยชน์แก่ญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพาน ท่านผู้มีอายุผมประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน^{๒๔}

จากพระสูตรดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ มีเนื้อหาว่า ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภถึง ท่านพระปุลณมันตานีบุตรว่าเป็นพระเถระชาวชาติภูมิซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติศรัทธาปฏิบัติชอบ และทรงสรรเสริญ การประพาศิปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิพพานตั้งแต่นั้นแรกคือ พระโสคาบันจนถึงขึ้น พระอรหันต์ซึ่งเป็น สูงสุดในพระพุทธศาสนาของพระปุลณมันตานีบุตร แม้พระภิกษุสงฆ์ชาวชาติภูมิทั้งหลายก็กราบ ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงท่านพระปุลณมันตานีบุตรว่าเป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัดเงียบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณ ทัสสนะ ซึ่งพระธรรมเหล่านี้ ท่าน ได้ประพาศิปฏิบัติมาด้วยตนเอง ซึ่งเป็นลักษณะของพระธรรมกถึก กล่าวคือตนได้ปฏิบัติจน แจ่มแจ้งเองอย่างไรก็สั่งสอนผู้อื่นอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องท่านพระปุลณมันตานี ว่าเป็นภิกษุผู้เลิศในทางธรรมกถึก

เมื่อพระสารีบุตรกล่าวสุนทรพจน์นี้คือ ยกย่องคุณของพระปุลณมันตานีบุตรแล้ว จากนั้น พระปุลณมันตานีบุตร ก็ได้ตามถึงภูมิลำเนาของท่านพระสารีบุตรด้วยเช่นกัน แล้วทราบบว่าที่ท่าน สนทนาด้วย คือ ท่านพระ สารีบุตร ท่านก็กล่าวว่าท่านเพิ่งจะทราบว่ากำลังสนทนาอยู่กับพระเถระ ผู้มีคุณวิเศษ คล้ายคลึงกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเหตุนี้พระมหานาคทั้งสองนี้จึง ได้อนุโมทนาชื่น ชมยินดีในภานิตของกันและกัน ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวยกย่องสรรเสริญท่านพระปุลณมันตานีบุตร

^{๒๔} ม.ม. ๑๘/๒๕๖-๓๐๐/๓๔๕-๓๕๔.

เป็นอย่างมากกว่ากล่าวธรรมได้อย่างถูกต้อง ลึกซึ้ง ลุ่มลึก บริสุทธิ์บริบูรณ์ทุกประการประกอบด้วย คุณประโยชน์อย่างแท้จริง แม้ท่านเองนี้ก็ขอยกเอาท่านพระปุลณมันตานีไว้ในฐานะที่ควรแก่การ ชื่นชมแลสักการะและเป็นลาภของท่านและเพื่อนภิกษุทั้งหลายแล้วที่ได้รับคำชี้แนะจากท่าน พระปุลณมันตานีบุตร ความทั้งหมดนี้คงปรากฏในพระสูตรที่กล่าวมานั่นเอง

๓.๒.๖ คุณสมบัติพิเศษและคุณธรรมแบบอย่าง

๑) คุณสมบัติพิเศษของพระปุลณมันตานีบุตร

(๑) ภิกษุชาวชาติภูมิยกย่องพระปุลณมันตานีบุตร

พระปุลณมันตานีบุตรถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ท่านได้ศึกษาคัมภีร์ ไตรเพทและ เพททางคศาสตร์จนจบหลักสูตร คือ สำเร็จการศึกษาตามธรรมเนียมศาสนาพราหมณ์ ท่านเป็นหลาน ของพระอัญญา โภณทัตตฤๅ ซึ่งถือได้ว่าท่านมีพื้นฐานการศึกษาดีอยู่แล้ว เมื่อได้มาบวชในศาสนา ของพระพุทธเจ้าและทำความเพียรอย่างเคร่งครัด โดยท่านได้ยึดหลักปฏิบัติ คือ กถาวัตถุ ๑๐ ประการ ดังมีในอรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถา เอกนิบาต ปฐมวรรค ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันอันเป็นที่พระราชทานเหยื่อ แก่กระเด เขตพระนครราชคฤห์ ครั้งนั้น ภิกษุชาวชาติภูมิประเทศจำนวนมาก จำพรรษาแล้ว ในชาติภูมิพากัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุเหล่านั้น ดังนี้ว่า...ในชาติภูมิประเทศ ภิกษุรูปไหนหนอ ที่พวกภิกษุ เพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิประเทศยกย่องอย่างนี้ว่า ตนเอง เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัดเงียบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรรากความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ แล้ว ยังกล่าวถ้อยคำพรรณนา ความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัดเงียบ ความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ความปรารภความเพียร ความสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ แก่ภิกษุทั้งหลายอีกด้วย เป็นผู้ให้โอวาท แนะนำชี้แจง ชักชวนพวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ให้อาจหาญ ร่าเริง ...ในชาติภูมิประเทศ ท่านพระปุลณมันตานีบุตร เป็นผู้ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิ ประเทศยกย่องว่า ตนเอง เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัดเงียบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรรากความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะแล้ว ยังกล่าวถ้อยคำพรรณนา ความมักน้อย ความ สันโดษ ความสงัดเงียบ ความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ความปรารภความเพียร ความสมบูรณ์ ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ แก่ภิกษุทั้งหลาย อีกด้วย เป็นผู้ให้โอวาท แนะนำ ชี้แจง ชักชวนพวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ ให้อาจหาญร่าเริง^{๒๕}

^{๒๕} พุ.เถร. ๕๐/๑๔๑/๓๕-๓๖.

(๒) พระปณณมันตานีบุตรเอตทัคคะในด้านผู้เป็นพระธรรมกถึก

พระปณณมันตานีบุตรได้รับการแต่งตั้ง ยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศในการแสดงธรรมฝ่ายภิกษุ เป็นพระนักแสดงพระธรรมเทศนาหรือพระนักเทศน์ที่มีความชำนาญ เชี่ยวชาญสูงมากกว่าพระภิกษุอื่นทุกรูปในสมัยพุทธกาล ท่านสามารถแสดงพระธรรมพร้อมกับอธิบายธรรมได้อย่างวิจิตรพิสดาร ได้รับความไพเราะในเบื้องต้น เบื้องกลางและเบื้องปลาย สมบูรณ์ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ

คุณสมบัติข้อนี้เป็นจุดเด่นของท่าน คือ ได้นำหลักธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนี้เป็นหัวใจสำคัญในการสั่งสอนเหล่าภิกษุทั้งหลาย และพุทธบริษัท และท่านก็ได้ยึดถือเป็นแนวทางดำเนินชีวิตตลอดอายุขัยของท่าน นับได้ว่าพระปณณมันตานีบุตรเป็นครูผู้ยอดเยี่ยมอีกคนหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้เจริญและมีผู้บรรลุอรหัตตผลตามเป็นอันมาก

๒) คุณธรรมแบบอย่างของพระปณณมันตานีบุตร

พระปณณมันตานีบุตรเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการ วิสุทธิ ๗ สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา ซึ่งสรุปลงที่ศีล สมาธิและปัญญา มีรายละเอียดโดยย่อดังต่อไปนี้

๑) พระปณณมันตานีบุตรเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยไตรสิกขา

ในอังกุตรนิกาย ติกนิบาต ทุคยปัณณาสกั สมณวรรค สิกขาสูตที่ ๒ ความว่า...สิกขา ๓ นี้ ๓ เป็นไฉน คือ อริศีลสิกขา ๑ อริจิตตสิกขา ๑ อริปัญญาสิกขา ๑...ก็อริศีลสิกขาเป็นไฉน...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย...นี้เรียกว่าอริศีลสิกขา...ทั้งหลายก็อริจิตตสิกขาเป็นไฉน...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม ฯลฯ บรรลุจตุตถฌาน...นี้เรียกว่าอริจิตตสิกขา...ก็อริปัญญาสิกขาเป็นไฉน...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่...นี้เรียกว่าอริปัญญาสิกขา...สิกขา ๓ นี้แล ฯ ภิกษุผู้มีความเพียร มีเรี่ยวแรง มีปัญญา เฟื่องพินิจ มีสติ คຸ້ມครองอินทริย์พึงครอบงำทั่วทุกทิศ ด้วยอุปมาสมาริประพตติทั้งอริศีล อริจิต และอริปัญญา เมื่อก่อนฉันใด ภายหลัง ก็ฉันนั้น ภายหลังฉันใด เมื่อก่อนก็ฉันนั้น เบื้องต่ำฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องต่ำ ก็ฉันนั้น ในกลางวันฉันใด ในกลางคืนก็ฉันนั้น ในกลางคืนฉันใด ในกลางวันก็ฉันนั้น ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นนักศึกษา เป็นนักปฏิบัติและเป็นผู้มีความประพตติเรียบร้อยดี ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบ เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ถึงที่สุดของการปฏิบัติในโลก ท่านผู้ประกอบด้วยวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหา ย่อมมีจิตหลุดพ้นจากสังขารธรรม เพราะวิญญาณดับสนิท เหมือนความดับของประทีปฉะนั้น ฯ...^{๑๑}

^{๑๑} อ.จ.ต.ก. ๓๔/๕๓๐/๔๖๖-๔๖๘.

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร ชาครियสูตร ความว่า... ภิกษุพึงเป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องค้ำ มีสติสัมปชัญญะมีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส และพึงเป็นผู้เห็นแจ้งในกุศลธรรมทั้งหลายสมควรแก่กาลในการประกอบกรรมฐานนั้นเนื่อง ๆ เกิด^{๑๑}

จากพระสูตรนี้ พระปุลณม้นตานินุตรกอปรด้วยความสมบูรณ์ด้วยไตรสิกขาพร้อมทั้งใช้คุณธรรมศีล สมาธิ และปัญญาเผยแผ่พระศาสนาไปทั่วชมพูทวีป เพราะเป็นคุณธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ ข้อศึกษาสำหรับฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน องค์คุณ คือ อริศีลสิกขา (ศีลอันยิ่ง) อริจิตสิกขา (จิตอันยิ่ง) และอริปัญญาสิกขา (ปัญญาอันยิ่ง) ทั้ง ๓ อย่างนี้ถือเป็นข้อปฏิบัติฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง อบรมจิตใจให้มีคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูงและอบรมปัญญาอย่างสูงเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง

๒) พระปุลณม้นตานินุตรเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมนุลปัลเลสาก์ รตวิเนตสูตร ความว่า...พระเถระสมบูรณ์ด้วยศีล เป็นต้นสอนเรื่องศีล เป็นต้น แม้แก่ภิกษุทั้งหลาย พระม้นตานินุตรนั้นนั้น ชื่อว่า โอวาทกะ เพราะโอวาทด้วยกถาวัตถุ ๑๐ ภิกษุรูปหนึ่งย่อมสอนตนได้อย่างเดียว ไม่สามารถจะยกเยื้องข้อความละเอียดให้คนอื่นรู้ได้อย่างใด พระเถระไม่เป็นเช่นนั้น แต่พระเถระชื่อว่า วิญญาปกะ เพราะทำผู้อื่นให้รู้กถาวัตถุ ๑๐ เหล่านั้นด้วย ภิกษุรูปหนึ่งสามารถทำผู้อื่นให้รู้ไม่สามารถจะแสดงเหตุได้ พระเถระชื่อว่า สันทัตสกะ เพราะแสดงเหตุได้ด้วย ภิกษุรูปหนึ่งแสดงเหตุที่มีอยู่ แต่ไม่สามารถจะให้เขาเชื่อถือได้ พระเถระชื่อว่า สมาทปกะ เพราะสามารถให้เขาเชื่อถือได้ ก็พระเถระชื่อว่า สมุตเตชกะ เพราะครั้นชวนเขาอย่างนั้นแล้วทำภิกษุทั้งหลายให้อาจหาญ โดยทำให้เกิดอุตสาหะในกถาวัตถุเหล่านั้น ชื่อว่า สัมปหังสกะ เพราะสรรเสริญภิกษุที่เกิดอุตสาหะแล้วทำให้ร่าเริง ย่อมชื่อว่า ได้คุณมีอัทภาพเป็นมนุษย์และบรรพชา เป็นต้นคุณธรรมเหล่านี้เป็นลาภอย่างดีของพระปุลณะผู้ซึ่งมีชื่อเสียงจรไปอย่างนี้...^{๑๒}

๓) พระปุลณม้นตานินุตรเป็นผู้มีความกตัญญู มีความเคารพต่ออาจารย์

ในขุททกนิกาย เถรคาถา แสดงถึงพระปุลณม้นตานินุตรเป็นผู้ที่มีความกตัญญูและเคารพครูอาจารย์ คือ พระพุทธเจ้าและพระอัญญาโกณฑัญญะ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า พระปุลณม้นตานินุตรแม้ไม่ได้ฟังพระธรรมเทศนาโดยตรงจากพระพุทธเจ้าแต่ท่านก็เคารพบนอบ มีความรัก ศรัทธา และเลื่อมใสในพระพุทธองค์รวมทั้งพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เป็นอย่างมากจนยึดเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติตนตลอดชีวิตท่านพร้อมทั้งช่วยแบ่งเบาภารกิจ ภาระงานของพระพุทธองค์และพระอัครมหาสาวกทั้งสององค์ด้วย เช่นปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

^{๑๑} อัง.ติก. ๓๔/๒๒๕/๓๑๖.

^{๑๒} ม.นุ. ๑๘/๒๕๒-๓๐๐/๓๗๓.

ในขุททกนิกาย เสดรคาถา ปุณณมันตานีบุตรเสดรคาถา ว่าด้วยคาถาของพระปุณณมันตานีบุตรเถระ ความว่าในวันหนึ่ง ท่านพิจารณาถึงวิมุตติสมบัติของตนเกิดปีติและโสมนัสว่าเราและสัตว์เหล่าอื่นเป็นอันมาก อาศัยพระบรมศาสดา หลุดพ้นจากสังสารทุกข์แล้ว การคบหาท่านผู้เป็นสัตบุรุษมีอุปการะมากหนอ...^{๓๓}

๔) พระปุณณมันตานีบุตรเป็นผู้ตระหนักในเหตุผล

ในขุททกนิกาย อปทาน แสดงไว้ความว่าพระเถระได้ฟังคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงคิดว่า พระศาสดาย่อมทรงทราบว่าเป็นผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐ เราเมื่อแสดงธรรมก็ไม่ถึงกถาวัตถุ ๑๐ นั้นแสดง ก็เมื่อเราไป ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดจักแวดล้อมเราไป เมื่อเป็นอย่างนั้น เราไม่ควรจะไปเฝ้าพระทศพล พร้อมกับคณะ ภิกษุเหล่านี้จึงไปเฝ้าพระทศพลก่อนลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวกะภิกษุเหล่านั้น

อย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกเธอจงไปเฝ้าพระทศพลก่อน จงถวายบังคมพระบาทของ พระตถาคต ตามคำของเรา, แม้เราก็จักไปตามทางที่พวกท่านไป...^{๓๔}

จากพระสูตรทั้ง ๒ พระสูตรนี้ แสดงให้เห็นชัดเจนว่า พระปุณณมันตานีบุตรเป็นพระมหาสาวกที่มี คุณธรรมสูงยิ่ง ซึ่งความกตัญญูรู้คุณคนเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญและความมีเหตุผลนั้น ในพระศาสนา ของพระพุทธเจ้าเป็นศาสนาแห่งเหตุและผล สอนให้คนมีวิจารณ์ญาณในอันที่จะกระทำการใด ๆ ก็ตาม ท่านพระปุณณมันตานีบุตรก็เช่นเดียวกัน ท่านยึดมั่นในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ายิ่งนัก และประพฤติปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดในธรรมกถาวัตถุ ๑๐

จากข้อมูลดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระปุณณมันตานีบุตร ได้ตั้งใจมุ่งมั่นประพฤติ ปฏิบัติในที่สัปปายะกระทำโยนิโสมนสิการกัมมัฏฐาน พิจารณาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงด้วยกลวิธีกระทำใน ใจที่แยบคาย สืบสาวเหตุและปัจจัย เพื่อให้เข้าถึงความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นเหตุผลและ ปัจจัยการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมสูญสลายและดับไป อันเป็นกฎสามัญญลักษณะ ท่านปฏิบัติอย่างหนัก ตามลำดับ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ตริตรองสิ่งดีและชั่ว กุศลและอกุศล ท่านประพฤติปฏิบัติธรรมตามแนวทางของพระพุทธเจ้าด้วยความเพียรอย่าง ไม่ลดละ และไม่ย่อท้อ จนหลุดพ้นจากคณหาอวิชชาทั้งปวง สุดท้ายไม่นานก็บรรลุพระอรหัตต์เป็นพระอรหันต์ด้วยการ ประพฤติปฏิบัติเองตามแนวทางของ พระพุทธองค์อย่างเคร่งครัด ท่านพระปุณณมันตานีบุตรบรรลุ พระอรหัตต์และคุณพิเศษหลายอย่างตามความเป็นพระมหาสาวก คือ คุณพิเศษปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ซึ่งจะกล่าวในการแสดงธรรม

^{๓๓} พุ.เถร. ๕๐/๑๔๑/๖๖.

^{๓๔} พุ.อป. ๓๐/๓/ ๕๕๕.

๓.๒.๖ บั้นปลายชีวิต

พระปุลณม้นตานีบุตรยังไม่พบหลักฐานว่าท่านนิพพานที่ใด เมื่อไหร่ทราบแต่ว่าท่านนิพพานหลังพระพุทธเจ้า แต่ถึงแม้ว่าท่านจะเป็นพระอรหันต์และมีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือ อีกทั้งยังเป็นเจ้าสำนักเผยแผ่ธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ซึ่งเป็นอมตธรรมที่ท่านได้สั่งสอนศิษย์ตลอดชีวิตการดำรงเพศบรรพชิตของท่าน แต่วาระสุดท้ายท่านก็หนีไม่พ้นกฎแห่งไตรลักษณ์ อันเป็นกฎธรรมชาติเช่นเดียวกับพระอรหันต์สาวกองค์อื่น ๆ อันได้แก่ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน^{๑๔} ลักษณะทั้ง ๓ นี้มีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะคือ สังขารทั้งปวง เป็นสามัญสมอกัน จึงเรียกว่า สามัญลักษณะ ดังนั้น สังขารธรรมของพระอรหันต์ก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ ธรรมนิยาม เมื่อท่านเกิดขึ้นมา ดำรงชีพ (ตั้งอยู่) จนสิ้นอายุขัยตามสภาวะธรรมดังกล่าว

รายละเอียดทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นชีวประวัติของพระปุลณม้นตานีบุตรเท่าที่สามารถศึกษาวิจัยและรวบรวมได้จากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะด้านประวัติของท่านเพียงประการเดียว สามารถสรุปเนื้อหาสำคัญได้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงประวัติพระปุลณม้นตานีบุตรว่า พระปุลณม้นตานีบุตรเป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่ง ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะเดิมชื่อปุลณะ เป็นบุตรของนางม้นตานีท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ โทณวัตถุ ไม่ไกลจากเมืองกบิลพัสดุ์ เป็นหลานของพระอัญญาโกณฑัญญะได้บรรพชาเมื่อพระเถระผู้เป็นลุงเดินทางมายังเมืองกบิลพัสดุ์บวชแล้วไม่นานก็บรรลุอรหัตตผล เป็นผู้ปฏิบัติตนตามหลักกถาวัตถุ ๑๐ และสอนศิษย์ของตนให้ปฏิบัติเช่นนั้นด้วย ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ ในบรรดาพระธรรมกถึกหลักธรรมเรื่อง วิสุทธิ ๗ ก็เป็นภายิตของท่าน^{๑๕}

สรุปว่าพระปุลณม้นตานีบุตร เป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล ในบ้านพราหมณ์ชื่อ โทณวัตถุ ไม่ห่างไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์ เดิมชื่อว่า “ปุลณะ” เรียกนามตามที่เป็นบุตรของนางม้นตานีพราหมณ์น้องสาวพระอัญญาโกณฑัญญะว่าปุลณม้นตานีบุตร ท่านได้รับการศึกษาและออกบวชเมื่อคราวที่พระอัญญาโกณฑัญญะกลับไปประกาศพระศาสนาที่บ้านเกิด หลังจากการจำพรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระปุลณม้นตานีบุตรมีความเลื่อมใสศรัทธามากจึงขอบวช พระอัญญาโกณฑัญญะจึงได้บรรพชาให้เป็นสามเณรก่อนแล้วพาไปอุปสมบทกับพระพุทธเจ้าแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา บำเพ็ญสมณธรรม

^{๑๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๘๕.

^{๑๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมช่วงที่ ๑), อ่างแก้ว, หน้า ๒๔๐.

ตามแนวทางโยนิโสมนสิการกัมมัฏฐานไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล ท่านเป็นพระอรหันต์ที่มีปฏิปทาตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม กถาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ มกน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบเกี่ยวข้องกับคัวหมู่ ปรารถนาความเพียร บริสุทธ์ด้วยศีล สมานิ ปัญญา วิมุตติ ความรู้เห็นในวิมุตติ แม้ศิษย์ท่านก็สั่งสอนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมดังกล่าวอย่างเคร่งครัด ท่านปฏิบัติอย่างไรท่านก็สอนอย่างนั้นและได้ใช้หลักธรรมดังกล่าวเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนถึงอายุขัยของท่าน

๓.๓ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลอื่น

ท่านพระปุลณมันตานินุตร ท่านเป็นพระอรชิสงฆ์ที่มีคุณพิเศษทางด้านคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ชื่อเสียงของท่านเป็นที่รู้จักกันในหมู่พระภิกษุสงฆ์ของพระพุทธเจ้า และในหมู่พุทธบริษัทชาวเมืองกบิลพัสดุ์ทั่วไป เพราะท่านเป็นพระธรรมกถึก สั่งสอนหมู่พระภิกษุสงฆ์ให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ดังนั้น พระปุลณมันตานินุตรจึงมีบทบาทในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลทั่วไป โดยเฉพาะกับพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดพอเป็นแบบอย่างดังต่อไปนี้

ครั้งหนึ่งภิกษุสาธุศิษย์ทั้ง ๕๐๐ รูปนี้ ประสงค์จะเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเวฬุวันนาราม ในกรุงราชคฤห์ได้มานิมนต์ท่านให้ร่วมเดินทางไปเฝ้าด้วย แต่ด้วยเหตุผลส่วนตัว ท่านจึงอนุญาตให้บรรดาศิษย์เหล่านั้น เดินทางไปก่อน ส่วนท่านจะตามไปเฝ้าภายหลัง เมื่อภิกษุเหล่านั้นไปถึงแล้วก็เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อทรงทราบว่าภิกษุเหล่านั้นมาจากกรุงกบิลพัสดุ์จึงรับสั่งถามว่า ในถิ่นชาติภูมินั้นมีภิกษุรูปใด ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นผู้ทรงคุณด้านมกน้อยด้วย และสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตนอยู่ในความมกน้อยด้วย ภิกษุเหล่านั้นต่างพากันกราบทูลเป็นเสียงเดียวกันว่า พระปุลณมันตานินุตรเถระ ผู้อุปฌาย์ของพวกตน และพระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาการปฏิบัติดังกล่าวของพระเถระด้วย^{๓๖}

จากพระสูตรนี้แสดงว่าเป็นครั้งแรกที่พระปุลณมันตานินุตรได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าและบรรดาศิษย์ของท่าน

๓.๓.๑ แสดงธรรมแก่ภิกษุ

พระอานนท์เป็นพระโอรสของเจ้าสุกโกทนะผู้เป็นพระกนิษฐภาคของพระเจ้าสุทโธทนะผู้ครองนครกบิลพัสดุ์ พระมารดาพระนามว่า กิสาโคตรมี เมื่อนับตามลำดับศากยวงศ์แล้ว ท่านก็เป็นอนุชาของพระบรมศาสดา เมื่อศากยราชกุมารทั้งหลายพากันทรงผนวชตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอานนท์ก็ได้เสด็จออกพร้อมกับเจ้าศากยกุมารเหล่านี้ คือ ภัททิยะ อนุรุทธะ ภคุ กิมพิละ

^{๓๖}ม.ม. ๑๘/๒๕๒/๓๔๗.

โกถียกุมารอีกหนึ่งองค์ คือ เทวทัต รวมทั้งอุบาสิกาผู้เป็นนายภุชามาตาเป็น ๑ เมื่อพระอานนท์ได้อุปสมบทแล้วได้ฟังโอวาทของพระปุลณมณฺฑานีบุตรจนได้บรรลุโศคาปัตติผล^{๘๘}

อนึ่ง พระปุลณมณฺฑานีบุตรเป็นพระอาจารย์ของพระอานนท์คือในการบรรลุนิพพานขึ้นพระโศคาบันของพระอานนท์นั้น ตามคัมภีร์สังยุตตนิกายขันธวรรค อานันทสูตร กล่าวถึง พระอานนท์ได้อุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้าและได้พบพระปุลณมณฺฑานีบุตร เมื่อได้ศึกษาธรรมจากสำนักพระปุลณมณฺฑานีบุตรให้ละความยึดมั่น ต่อมาท่านได้เล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระปุลณมณฺฑานีบุตรเป็นผู้มีอุปการคุณต่อท่านและพวกภิกษุใหม่มาก ท่านได้กล่าวสอน พระอานนท์และพระนวกะ ความว่า...อานนท์เพราะถือมั่นจึงมีตัณหา มานะ ทิฐิวาเป็นเรา เพราะไม่ถือมั่น จึงไม่มีตัณหามานะ ทิฐิวาเป็นเรา เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฐิวา เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฐิวา เป็นเราเปรียบเหมือนสตรี หรือนุชรุ่นหนุ่มสาวมีนิสัยชอบแต่งตัวส่องดูเงาของตนที่กระจก หรือที่ภาชนะน้ำอันใสบริสุทธิ์ผุดผ่อง เพราะยึดถือจึงเห็น เพราะไม่ยึดจึงไม่เห็น ฉนั้นใด เพราะถือมั่นรูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฐิวาเป็นเราเพราะไม่ถือมั่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่มีตัณหามานะทิวาเป็นเรา ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล^{๘๙}

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติของพระอานนท์นั้น ท่านปุลณมณฺฑานีบุตรได้เทศน์ โปรดพระอานนท์ด้วยหลักธรรมเรื่อง ขันธ ๕ ซึ่งเป็นหนึ่งในสังขะ ๔ ด้วยญาณสำเร็จบรรลุเป็นพระโศคาบัน ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลในพรหมาแรกที่ท่านบวช และด้วยความที่พระอานนท์ เป็นผู้มีความกตัญญู ท่านจึงยกย่องพระปุลณมณฺฑานีบุตรว่าเป็นอาจารย์ของท่าน

ในขุททกนิกาย อปทาน ปุลณมณฺฑานีบุตรตเถราปทานที่ ๑ (๕) ว่าด้วยผลแห่งการแสดงธรรม ความว่า...ครั้งได้ฟังธรรมโดยย่อแล้วแสดงได้โดยพิสดาร ศิษย์ทั้งปวงพอใจฟังคำของเราผู้กล่าวอยู่ บรรเทาทิฐิวาของตน แล้ว ยังจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนเรา แม้ฟังโดยย่อก็แสดงได้โดยพิสดาร ฉะนั้น เราเป็นผู้ฉลาดในนัยแห่งพระอภิธรรม เป็นผู้ฉลาดในความหมดจดแห่งกถาวัตถุ ยังปวงชนให้รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่...คุณพิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเราทำเสร็จ...^{๙๐}

จากพระสูตรนี้ แสดงถึงพระปุลณมณฺฑานีบุตรมีปัญญา เฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบ ในการแสดงพระธรรมเทศนา คือ พระธรรมกถาวัตถุ ๑๐ จนเหล่าพระภิกษุทั้งหลายศิษย์ของท่าน

^{๘๘} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเตียง, อนุพุทธประวัติ ฉบับมาตรฐาน, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๔.

^{๘๙} ส.ช. ๒๓/๑๕๓/๒๔๖-๒๔๗.

^{๙๐} ขุ.อป. ๗๐/๗/๕๕๖-๕๕๗.

๕๐๐ รูป เข้าใจแจ่มแจ้ง ทางตลอดในอรรถและธรรมนั้นแล้วบรรลุประอรหันต์และอยู่ในโอวาทของท่านตลอด ดังนั้น จึงนับว่าพระปุลณมันตานีบุตรมีคุณสมบัติ คุณพิเศษของพระมหาสาวก ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่มีคุณค่าสูงยิ่งในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า

๓.๓.๒ การแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทอื่น

คุณธรรมด้านความสามารถถ้าเลิศในการแสดงธรรมของพระปุลณมันตานีบุตรสำหรับพุทธบริษัทผู้รับคำสอนของพระปุลณมันตานีบุตรมีตัวอย่าง ๒ กรณี คือ

๑. พระปุลณมันตานีบุตรได้สอนเหล่าภิกษุ ๕๐๐ รูปในสำนักของท่านด้วยกถาวัตถุ ๑๐ แล้วให้หมู่ภิกษุเหล่านั้นช่วยเผยแผ่ศาสนาด้วยการสอนกถาวัตถุ ๑๐ บุคคลทั่วไปจึงถือได้ว่าภิกษุเหล่านั้นมีส่วนช่วยท่านในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒. แสดงธรรมกถาว่าด้วยเรื่องขันธ ๕ การละอุปาทาน แก่พระอานนท์เมื่อครั้งที่ท่านบวชเป็นภิกษุได้ไม่นานจนพระอานนท์ได้บรรลุนิพพาน^{๔๐}

๓.๓.๓ การสนทนาธรรมกับสหธรรมิก

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมันตานีบุตรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเนื้อหาสาระตามใจความในรตวินิตสูตรนั้นท่านสนทนาธรรม กับพระสารีบุตร เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนแจ่มแจ้งในหลักธรรมเรื่อง วิสุทธิ ๗ ตามประวัติของท่านซึ่งเป็นการสนทนาธรรมระหว่างพระเถระทั้ง ๒ ท่านพระปุลณมันตานีบุตรกับพระสารีบุตรต่างก็เป็นพระอเสขบุคคล คือ พระอรหันต์ และได้รับตำแหน่งเอตทัคคะจากพระพุทธเจ้าด้วยพระสารีบุตรเป็นอัครสาวกเบื้องขวา ผู้มีปัญญาเป็นเลิศ ส่วนพระปุลณมันตานีบุตรเป็นพระมหาสาวกมีความสามารถด้านแสดงธรรมก็กเป็นเลิศ อย่างไรก็ตาม การสนทนาธรรมกับพระสารีบุตรท่านได้เลือกเฟ้นเอาหลักธรรมชั้นสูง คือ วิสุทธิ ๗ เตรียมไปถามท่านไว้ล่วงหน้าแล้ว ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะได้ยกเอาคำปุจฉาวิสัชนาของท่านทั้ง ๒ มาเสนอโดยย่อวาทะของนักปราชญ์ทั้ง ๒ ท่าน โดยถือรตวินิตสูตรเป็นแนวทาง บทสนทนามีสาระสำคัญดังนี้

ท่านพระสารีบุตรได้ถามถึงจุดประสงค์ของการออกบวช ท่านพระปุลณมันตานีตอบว่า ท่านออกบวชเพื่อความหลุดพ้นเพราะเหตุที่ละเอียดได้ ซึ่งความยึดถือในขันธทั้งหลายเป็นตัวตนเป็นตัวเรา ของเรา หรือที่เรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน^{๔๑} แต่ก่อนจะหลุดพ้นได้นั้น จะต้องบรรลุนิพพานทั้ง ๗ ประการตามลำดับไป แต่ว่าวิสุทธิแต่ละข้อนั้น ไม่ใช่ความหลุดพ้น เปรียบเหมือน การ

^{๔๐} สวัสดิ์ เพ็ญประไพ, “การศึกษาบทบาทของพระธรรมกถึกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ศึกษาเฉพาะกรณีพระปุลณมันตานีบุตรเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๑๖๑.

^{๔๑} ม.ญ. ๑๘/๒๖๖-๓๕๑-๓๕๔.

เดินทางจากเมืองหนึ่ง ไปยังอีกเมืองหนึ่ง วิสุทธิแต่ละข้อ คือ สถานที่ที่อยู่ระหว่างทางของการเดินทางที่ผู้เดินทางจะต้องผ่าน คั้งนั้น วิสุทธิ ๗ ประการนี้ไม่ใช่การหลุดพ้น แต่เป็นขั้นตอนที่จะต้องบรรลุ หากโยคาวจรประสงค์จะบรรลุพระนิพพานนั่นเอง

ในขุททกนิกาย เถรคาถา เอกกนิบาต ปฐมวรรค ปุณณมันตานีปุตตเถรคาถา ความว่า... ได้ยินว่า ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ไว้อย่างนี้ว่า บุคคลควรสมาคมกับสัปบุรุษ ผู้เป็นบัณฑิตซึ่งเจงประโยชน์เท่านั้น เพราะริรชนทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ประมาท เห็นประจักษ์ด้วยปัญญา ย่อมได้บรรลุถึงประโยชน์อย่างใหญ่ ประโยชน์อย่างลึกซึ้ง เห็น ได้ยาก ละเอียด สุขุม^{๓๓}

อธิบายความจากพระสูตรข้างต้นนี้ว่า เพราะผู้เป็นบัณฑิต ย่อมบรรลุจตุราริยสังขันธ์ อย่างนี้คือ ชื่อว่าบรรลุประโยชน์ เพราะเมื่อคบท่านเหล่านั้นโดยชอบก็มีแต่ประโยชน์ถ้ายืดและเพราะไม่ไกลจากมรรคญาณเป็นต้นที่เดียว ชื่อว่าบรรลุความยิ่งใหญ่ เพราะมีคุณใหญ่ และ เพราะความเป็นผู้สงบระงับ ชื่อว่าถึงความลึกซึ้ง เพราะหยังไม่ถึงและเพราะมีอารมณ์ คือ ญาณ อันลึกซึ้ง ชื่อว่าเห็น ได้ยาก เพราะผู้ที่มีฉันทะเป็นต้นหยาบไม่สามารถจะเห็นได้ และ เพราะคนนอกเห็นได้โดยยาก ชื่อว่าละเอียด เพราะเห็น ได้ยากและเพราะเป็นสถานที่ละเอียดอ่อน โดยเป็นอารมณ์ของญาณที่ละเอียดอ่อนชื่อว่าบรรลุถึงพระนิพพาน ชื่อว่าสุขุม เพราะเป็นสภาวะธรรมที่ละเอียดอ่อน และเพราะเป็นสภาพที่สุขุม หรือชื่อว่าบรรลุประโยชน์ เพราะมีประโยชน์อย่างยิ่งเป็นสภาพ โดยธรรมดาไม่แปรผัน ชื่อว่าถึงความยิ่งใหญ่ เพราะกระทำความเป็นพระอริยะและเพราะเป็นนิมิตแห่งความยิ่งใหญ่ ชื่อว่าลึกซึ้ง เพราะมีความไม่ตื่นเป็นสภาพ ชื่อว่าเห็น ได้ยาก เพราะเห็น ได้โดยยาก คือ ไม่สามารถจะเห็น ได้โดยง่าย ชื่อว่าเห็น ได้ยาก เพราะลึกซึ้ง ชื่อว่าลึกซึ้ง เพราะเห็น ได้ยาก จึงจัดเป็นสังขธรรม ๔ โดยพิเศษแล้ว ได้แก่ นิโรธสังขที่ละเอียดสุขุม ได้แก่ นักปราชญ์ทั้งหลายชวนชวายกัมมัญฐานภาวานาที่มีสังขจะ ๔ เป็นอารมณ์ ย่อมบรรลุโดยชอบที่เดียว เพราะสมบูรณ์ด้วยธิดิยังข้อปฏิบัติคือความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ ด้วยการไม่อยู่ปราศจากสติในที่ทั้งปวง ความเฉลียวฉลาดในวิปัสสนาภาวนาเชื่อมความว่า เพราะฉะนั้น พึงอยู่ร่วมกันด้วยสัตบุรุษทั้งหลายนั้นเทียว อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ริรชนทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ประมาท เห็นประจักษ์ด้วยปัญญา ย่อมบรรลุประโยชน์พิเศษ มีความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นต้น เพราะบัณฑิตทั้งหลายซึ่งของ คือเป็นต้นเหตุ ฉะนั้น พึงคบกับด้วยสัตบุรุษเช่นนั้นอย่างเดียวคาถานี้ของพระเถระก็จัดเป็นคาถาพยากรณ์อรหัตผล...จะนี่แล^{๓๔}

จากพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่า พระปุณณมันตานีบุตรท่านมีคุณค่าสูงต่อพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัท ท่านสนับสนุนและสอนให้คบคนสงบ คนดี คนมีศีลธรรม คนที่ประกอบไปด้วยสัปปุริสธรรม

^{๓๓} จุ.เถร. ๕๐/๑๔๑/๗๑.

^{๓๔} จุ.เถร. ๕๐/๑๔๑/๗๒-๗๘.

คนที่มิชรรณ คือ คนที่รู้หลักหรือรู้จักเหตุ รู้จักผลรู้ความมุ่งหมาย รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชนและรู้จักบุคคล รวมทั้งคือ ปรีกษา พุด ทำอย่างสัตบุรุษ ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น มีความเห็นชอบอย่างสัตบุรุษคือ มีสัมมาทิฐิ เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และให้ทานอย่างสัตบุรุษ คือ ให้โดยความเคารพทั้งของที่ให้และผู้รับ

กล่าวโดยสรุปว่า คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลอื่นของพระปุลณมันตานีบุตร พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรม (ธรรมกถึก) นั้น โดยทรงตรัสเหตุและผลว่า ภิกษุที่มีปัญญาน้อยนั้น เมื่อจะกล่าวธรรมกถา ปรราก เรื่องที่ฟังกล่าวกถาวัตถุ ๑๐ ประการหรือแจกแจงวิสุทธิ ๗ ประการก็จะไม่สามารถกล่าวธรรมกถาได้ แต่ผู้มีปัญญามากทำได้เพราะความเป็นผู้มีปัญญามากคั่งว่ามานี้ พระปุลณมันตานีบุตรจึงแสดงธรรมที่ดกแต่งแล้ว กล่าวธรรมกถาท่ามกลางพุทธบริษัททั้ง ๔ รวมทั้งบุคคลอื่น ๆ เพราะเหตุนี้เอง พระพุทธเจ้า จึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเลิศว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุ ผู้แสดงธรรม ซึ่งเป็นสาวกของเรานั้น คือ ปุลณะ ลูกชายนางพราหมณ์มันตานี ท่านตั้งมั่น ในคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ซึ่งจัดเข้าในวิสุทธิ ๗ องค์คุณของธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ได้แก่ มกน้อย สันโดย ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรรากความเพียร บริบูรณ์ด้วยศีล บริบูรณ์ด้วยสมาธิ บริบูรณ์ด้วยปัญญา บริบูรณ์ด้วยวิมุตติ บริบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะในวิสุทธิ ๗ นั้น มีศีล วิสุทธิอย่างเดียวที่มาเป็นกถาวัตถุ ๔ คือ อปปีจกถา สันตฎฐิกถา อสังสัคคกถาและสีลกถา, จิตต วิสุทธิอย่างเดียวมาเป็นกถาวัตถุ ๓ คือ ปฏิเวกกถา วิริยารมกถาและสมาธิกถา, ส่วนวิสุทธิ ๕ คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคค ญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิจะอยู่ในปัญญาภาวอย่างเดียวกับท่านั้น ส่วนวิมุตติกถาและวิมุตติญาณทัสสนกถาจัดเข้าในญาณทัสสนวิสุทธิ จะเห็นได้ว่าไม่ง่ายเลยที่ ปุณฺชนบุคคลธรรมคาสามัญที่ยังเต็มไปด้วยกิเลสจะเข้าถึงพระธรรมอันศักดิ์และสูงยิ่งนี้ได้ต้องมี ปัจจัยสำคัญสนับสนุนทั้งภายนอกและภายใน โดยเฉพาะปัจจัยภายในสำคัญที่สุด

๓.๔ คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สมัยพุทธกาลมีพระพุทธสาวกที่บรรลุนิพพานผลมากมายและได้ตำแหน่งเอตทัคคะหลายรูป เป็นต้นว่า พระอัญญา โภณทัตถุญะ ผู้เป็นหลวงลุงของท่านพระปุลณมันตานีบุตรเองและพระพุทธสาวกอื่น มีพระอัครสาวกเบื้องซ้ายเบื้องขวา ดังเช่น พระสารีบุตรกับพระมหา โมคคัลลานะ ท่านทั้งสองได้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาจนมีผู้เลื่อมใสศรัทธาไปทั่วชมพูทวีป สำหรับพระปุลณมันตานีบุตร ซึ่งท่านได้แสดงธรรม ปุณฺฉาวิชันนากับเพื่อนสหธรรมิกให้โอวาทสั่งสอนบรรดาศิษย์ให้ตั้งอยู่ใน คุณธรรมแห่งกถาวัตถุซึ่งมีองค์ธรรม ๑๐ ประการ เมื่อกล่าวโดยย่อแล้วก็ได้แก่ หลักธรรมที่ว่าด้วย ศีล สมาธิ ปัญญาหรือหลัก ไตรสิกขา นั่นเอง เป็น ไตรสิกขาที่ว่าด้วย ศีล (คือ การสำรวจระวางทาง

กายและวาจา) สมภาติ (คือ การรักษาใจให้ตั้งมั่นมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) และปัญญา (คือ การรอบรู้ในสังขาร ทั้งปวงตามความเป็นจริง) พระปุลณม้นตานีบุตรท่านใช้วิธี การสอนโดยเน้นเอาคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ เป็นหัวใจสำคัญในการสอนให้บุคคลต่าง ๆ ได้เข้าถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาตามที่พระพุทธเจ้าได้ สั่งสอนพุทธบริษัทให้ได้รับประ โยชน์ซึ่งยังบุคคลให้เข้าถึงความพ้นทุกข์ สำหรับการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาของพระปุลณม้นตานีบุตรนั้น ท่านมีวิธีการเผยแผ่ ๔ แบบ คือ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การสั่งสอนธรรมและการแนะนำให้อิโฆวาท ซึ่งทั้ง ๔ วิธีการนี้ท่านใช้ไม่ซ้ำรูปแบบกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้รับฟังนั้น ๆ เป็นประมาณดังนั้นผู้วิจัยจะนำเสนอวิธีการ ๔ แบบนั้น โดยสังเขป ดังนี้

วิธีการที่ ๑ วิธีการบรรยายธรรมในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค อานันทสูตรว่าด้วย ปัจจัยให้มีและไม่มีมีตัณหามานะทิฏฐิ ดังความตอนหนึ่งว่า ท่านพระอานนทเถระเรียกภิกษุ ทั้งหลายมาแล้วถึงคุณของพระปุลณม้นตานีบุตรความว่า...ท่านพระปุลณม้นตานีบุตร มีอุปการะ มากแก่พวกเราเหล่าภิกษุใหม่ ท่านกล่าวสอนพวกเราด้วยอิโฆวาทอย่างนี้ว่า...เพราะถือมั่น จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่น จึง ไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะถือมั่น อะไรจึงมี ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นอะไร จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะถือมั่น ในขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่น ในขันธ ๕ จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา^{๔๔}

พระอานนทเถระนั้น ได้ฟังธรรมกถาในสำนักของท่านพระปุลณม้นตานีบุตรแล้วจึงตั้งอยู่ ในโศคาปตติผล

วิธีการที่ ๒ การสนทนาธรรม วิธีการนี้มีปรากฏการณ์ที่ชัดเจนในอรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถา เอกกนิบาต ปฐมวรรคเป็นกรณีศึกษาที่พระปุลณม้นตานีบุตรได้สนทนาธรรมเรื่อง วิสุทธิ ๗ ประการกับพระสารีบุตรดังความตอนหนึ่งว่า...พระปุลณม้นตานี ได้ยินว่า พระทศพลเสด็จมา กรุงสาวัตถี จึงคิดว่า เราจักเฝ้าพระศาสดา จึงออกเดิน ไปจนทันเฝ้าพระตถาคตที่ภายในพระคันธกุฎี ที่เดียว พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ท่านชื่อ อนันตนิย อันอาศัยกถาวัตถุ ๑๐ พระเถระสดับธรรมแล้ว ถวายบังคมพระทศพลแล้ว ไปยังป่าอันธวันเพื่อหลีกเร้นจึงนั่งพักกลางวันโคน ไม้ต้นหนึ่ง แม้พระสารีบุตรเถระทราบที่ท่านมา มองหาทิศทางแล้วเดินไป กำหนดโอกาสเข้าไปยัง โคน ไม้ต้น แล้วสนทนากับพระเถระถามถึงลำดับแห่งวิสุทธิ ๗ ในรตวินิตสูตร...แม้พระเถระก็พยากรณ์ปัญหาที่

^{๔๔} ส.ข. ๑๗/๑๕๓/๑๐๓-๑๗๔.

พระสรีปุตรนั้นถามแล้ว ๆ ยังจิตของพระสรีปุตรให้อินดีด้วยข้ออุปมาด้วยสถานที่ซึ่งจะนำไปถึงได้ด้วยรถ ท่านทั้งสองนั้นต่างฝ่ายต่างชื่นชมภายิตของกันและกัน^{๔๖}

วิธีการที่ ๓ การสั่งสอนธรรม (ให้โอวาท)วิธีการนี้ มี ข้อความตอนหนึ่งในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมมูลปิฎก ปปัญจสูทนี ท่านกล่าวแบบสรุปว่าพระเถระสมบุรณ์ด้วยศีล เป็นต้นสอนเรื่องศีลแก่ภิกษุทั้งหลาย

วิธีการที่ ๔ คือ การแนะนำโดยจะปรากฏเฉพาะในคาถาภายิตของท่านที่กล่าวด้วยแรงปีติและโสมนัส เป็นภายิตของการคบสัตบุรุษซึ่งปรากฏอยู่ในปุณณมันตานีปุตตเถรคาถา พระปุณณมันตานีบุตรแสดงธรรมคำสอนซึ่งแนะนำแก่พุทธบริษัท การคบ สมาคม รู้จักกับสัตบุรุษนั้นจะมีแต่เรื่องที่เป็นกุศลจิต จะไม่ไหลลงสู่ที่ต่ำ จิตจะไม่ลงสู่บาปหรือที่ชั่ว ทำให้บุคคลกระทำแต่คุณความดีทั้งทางกายกรรม วชิกรรม และมโนกรรม

กล่าวโดยสรุป คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะด้านวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระปุณณมันตานีบุตร ท่านใช้หลักการสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นแบบอย่าง ซึ่งถือว่าประเสริฐสุดและครอบคลุมแล้ว โดยใช้กลวิธีทั้ง ๔ วิธีดังกล่าวนี้เป็นวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระปุณณมันตานีบุตร และท่านได้ใช้วิธีการเหล่านี้เผยแผ่พระพุทธศาสนาจวบจนสิ้นอายุขัยของท่าน

อนึ่ง ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึกหรือพระพุทธสาวกผู้มีความเชี่ยวชาญด้านการแสดงพระธรรมเทศนาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ๔ ประการ คือ (๑) คุณสมบัติที่ดีของ พระธรรมกถึก (๒) องค์คุณแห่งพระธรรมกถึก (๓) วิธีการสอน เผยแผ่พระพุทธศาสนา (๔) ธรรมสวนา นิสงส์ ๕ หรือ อานิสงส์ในการฟังธรรม ๕ ประการ (๕) ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมี และ (๖) ความเป็นภิกษุดังต่อไปนี้

(๑) คุณสมบัติที่ดีของพระธรรมกถึก

พระธรรมกถึก หรือพระผู้แสดงธรรมที่ดีนั้นจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัตินี้ฐานที่ดี ได้แก่

๑. ไม่พึงยกตน
๒. ไม่ข่มบุคคลเหล่าอื่น
๓. ไม่พึงกระทบกระทั่งบุคคลอื่น
๔. ไม่กล่าวคุณความดีของตนในที่ชุมชนเพื่อมุ่งลาภผล
๕. ไม่มีจิตฟุ้งซ่าน กล่าวแต่พอประมาณ มีจริยาวัตร คือ มารยาทที่ดีอันควรประพฤติ^{๔๗}

^{๔๖} พุ.เถร. ๕๐/๑๔๑/๗๖.

^{๔๗} ธนาภิกต และคณะ เรียบเรียง, เอตทัคคะผู้เป็นเลิศในด้านต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา, อ่างแล้ว, หน้า ๗๒.

(๒) องค์คุณแห่งพระธรรมกถึก

องค์คุณแห่งพระธรรมกถึก เรียกว่า ธรรมเทศกกรรม ๕ หมายถึง ธรรมแห่งนักเทศน์ องค์แห่งธรรมกถึก ธรรมที่ผู้แสดงธรรม หรือสั่งสอนคนอื่น ควรตั้งไว้ในใจพระพุทธเจ้า ได้ตรัสองค์แห่งธรรมกถึก ๕ ประการ คือ

๑. อนุพุพุกถึก กล่าวความไปตามลำดับ คือแสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาวิชาตามลำดับ ความง่ายยากลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒. ปริยายทศสาวี ซึ่งแจกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ คือชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยกย่องไปต่าง ๆ ตามแนวเหตุผล

๓. อนุหุตต์ ปฏิจุจ แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือสอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้เป็นที่ประ โยชน์แก่เขา

๔. น อามิสนุโตโร ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามีใจเพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕. อุตตานญจ ปรณจ อนุปหจจ แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น^๔

(๓) วิธีการสอน เผยแผ่พระพุทธศาสนา มีตัวอย่างวิธีการสนทนา การบรรยาย และตอบปัญหา ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ยกวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไว้ มีหลายแบบ หลายอย่าง ซึ่งผู้วิจัยจะยกมาเพียง ๓ หัวข้อ ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย คือ วิธีต่อไปนี้

๑. แบบสาธกัจฉา หรือสนทนาวิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรมในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรม และความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน

๒. แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชนหรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใส ศรัทธาอยู่แล้วมาฟัง เพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอที่จะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้าง ๆ ได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรม อยู่ในที่

^๔พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖๔.

ประชุมกัน แต่ละคนจะรู้สึกว่ พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเอง โดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถ อัจฉริยะอีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๓. แบบตอบปัญหา ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้วโดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คาถาสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคาถาสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและ ใช้วิธีตอบให้เหมาะสมในสังคิติกสูตรท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่างคือ

๑) เอกังสพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรธรรคดาจารย์ ยกตัวอย่างเช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” ฟังตอบตรงไปได้ที่เดียวว่า “ถูกแล้ว”

๒) ปฏิปุจฉาพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ พระอรธรรคดาจารย์ ยกตัวอย่างเช่นเขาถามว่า “โสตะก็เหมือนจักขุหรือ” ฟังย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” ฟังตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า “เหมือน”

๓) วิภังชพยากรณีปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็น อนิจจัง ได้แก่ จักขุใช้ไหม ?” ฟังแยกความออกตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาจาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม ?” ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัสวาจา ๖ หรือปัญหาว่า พระพุทธเจ้าทรงคติเตยนตบะทั้งหมด จริงหรือ” ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใดคติเตยนและชนิดใดไม่คติเตยนดังนี้ เป็นต้น

๔) รูปนียปัญหาปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุ ให้เขว ยึดเยื่อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรีระก็อันนั้นหรือ ?” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเกินความจริงซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจเพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ทั้ง ไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย^๕

(๔) ธรรมสวนานิสงส์ ๕ หรืออานิสงส์ในการฟังธรรม ๕ ประการ

๔.๑ อสุตฺตํ สฺนาตฺติ ย่อมได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยเรียนรู้

๔.๒ สุตฺตํ ปริ โยทฺเปตฺติ สิ่งที่เคยได้ฟังก็ทำให้แจ่มแจ้ง เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

๔.๓ กงฺขํ วิหนตฺติ แก่ข้อสงสัยได้ บรรเทาข้อสงสัยเสียได้

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมครั้งที่ ๑), อ้างแล้ว, หน้า

๔.๔ ทิฏฐิ อชุกโรติ ทำความเห็นให้ถูกต้อง

๔.๕ จิตตมสฺส ปสฺสิตฺติ จิตฺตของเขาย่อมผ่องใส^{๕๐}

(๕) ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมี

ในอุทฺตนิคาย เถรคาถา แสดงไว้ว่า บรรดาสาวกหรือเพื่อนสหพรหมจารีของพระศาสดาพึงกัมมัญฐานอันมีสังขธรรมทั้ง ๔ เป็นอารมณ์ ดำรงตามคือ เพียรพยายามปฏิบัติ ข้อปฏิบัติเกิดแต่กัมมัญฐานนั้น ขวนขวายวิปัสสนาหรือเมื่อปฏิบัติพาเจริญขึ้น แห่งตลอดคสังขะทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมบรรลุสาวกสัมโพธิญาณ ในภูมิแห่งอรรคสาวกที่สำเร็จตามสมควรแก่อธิการของตน หรือในขณะที่แห่งมรรคอันเลิศอย่างเดียว ต่อแต่นั้นย่อมชื่อว่า เป็นการตรัสรู้ของสาวก เป็นอรรคทักษิณียบุคคลในโลกรวมทั้งเทวโลก บังเจกสัมโพธิและสาวกสัมโพธิพึงทราบ โดยการตรัสรู้ดังพรรณนามานี้ แต่โดยความหมายแห่ง สัมมาสัมโพธิญาณของพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย โดยกำหนดอย่างต่ำต้องปรารถนาการเพิ่มพูน โพธิสมภารตลอดเวลา ๔ อสงไขย (ถ้าไร) แสนมหากัป, โดยกำหนดอย่างกลางต้องปรารถนาการเพิ่มพูน โพธิสมภาร ตลอดเวลา ๘ อสงไขย (ถ้าไร) แสนมหากัป, โดยกำหนดอย่างสูงต้องปรารถนาการเพิ่มพูน โพธิสมภาร ตลอดเวลาถึง ๑๖ อสงไขย (ถ้าไร) แสนมหากัป, และข้อแตกต่างกันเหล่านี้พึงทราบด้วย สามารถแห่งบารมีของพระโพธิสัตว์ ผู้ที่เป็นปัญญาริเกะ สัทธาธิเกะ และวิริยาธิเกะ อธิบายว่า ผู้ที่เป็น ปัญญาริเกะย่อมมีศรัทธาอ่อนแต่มีปัญญากล้าแข็ง และต่อจากนั้นไปไม่นานบารมีก็จะถึงความบริบูรณ์ เพราะความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย เป็นภาวะผ่องใสและละเอียดอ่อน ผู้ที่เป็นสัทธาธิเกะย่อมมีปัญญาปานกลาง เพราะฉะนั้นบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นสัทธาธิเกะเหล่านั้นจึงถึงความบริบูรณ์ไม่เร็วเกินไปและไม่ช้าเกินไป ส่วนผู้ที่เป็นวิริยาธิเกะย่อมมีปัญญาน้อย เพราะฉะนั้นบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้วิริยาธิเกะเหล่านั้น จึงถึงความบริบูรณ์ในเวลาเนิ่นนานทีเดียว สำหรับพระบังเจกโพธิสัตว์ไม่เป็นอย่างนั้น อธิบายว่า ท่านเหล่านั้นแม้ถึงจะมีเป็นปัญญาริเกะก็ยังคงปรารถนาเพิ่มพูนโพธิสมภารตลอดเวลา ๒ อสงไขย (ถ้าไร) แสนกัป (แต่) ไม่ต่ำกว่านั้น, แม้ท่านผู้เป็นสัทธาธิเกะและวิริยาธิเกะ ล่วงเลยกัปอื่นจากกำหนดที่กล่าวแล้ว ไปเล็กน้อยเท่านั้น ก็ย่อมบรรลุบังเจกสัมโพธิญาณ แต่ไม่ถึงอสงไขยที่ ๓

สำหรับพระโพธิสัตว์ผู้เป็นสาวกบำเพ็ญอธิการเพื่อความป็นอรรคสาวก ต้องปรารถนาการเพิ่มพูนโพธิสมภารสิ้นเวลา ๑ อสงไขย (ถ้าไร) แสนกัป, สำหรับผู้ที่เป็นมหาสาวก (บำเพ็ญอธิการเพื่อความป็นมหาสาวก) ต้องปรารถนาการเพิ่มพูนโพธิสมภาร สิ้นเวลาแสนกัปเท่านั้น ถึงพระพุทฺทมารคา พระพุทฺทบิดา พุทฺธอุปัฏฺฐาก และ พุทฺธชิโนรสก็เหมือนกัน (คือ ใช้เวลาเพิ่มพูนโพธิสมภารแสนกัป)^{๕๑}

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖๕.

^{๕๑} อุ.เถร. ๕๐/๑๓๗/ ๑๘-๑๙.

(๖) ความเป็นภิกษุ

ความหมายของภิกษุ คำว่า ภิกษุเว เป็นคำเรียกบุคคลผู้จะรับธรรมะ “ภิกษุ” เป็นคำแสดงถึงบุคคลผู้จะยังข้อปฏิบัติให้ถึงพร้อม แม้ทั้งเทวดาและมนุษย์เหล่าอื่นก็ยังข้อปฏิบัติให้ถึงพร้อมได้เหมือนกัน แต่พระองค์ตรัสเรียกว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้ประเสริฐ และเพราะทรงแสดงถึงภิกษุภาวะด้วยข้อปฏิบัติ เพราะว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามอนุสาสนีของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็จะเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เพราะเป็นเสมือนภาชนะรองรับอนุสาสนีทุกประการ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ก็ทรงระบุถึงภิกษุนั้นแล้ว เทวดาและมนุษย์ที่เหลือก็ทรงระบุไว้เหมือนกัน ผู้ปฏิบัติจะเป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็ตาม เข้าถึงการเป็นภิกษุทั้งนั้น สมดังที่ตรัสไว้ว่า “ถึงผู้ที่ประดับประดาแล้ว หากประพฤตินิสัยไม่สม สบแล้ว ผีกแล้ว มีคติที่แน่นอน ประพฤติพรหมจรรย์เขา เว้นอาชญาในสัตว์ทั้งมวลเสียแล้ว ย่อมชื่อว่า เป็นพราหมณ์เป็นสมณะเป็นภิกษุ”^{๕๒}

ในมัชฌิมนิกาย อุปริยัณณาสกั ว่าด้วยกถาวัตถุ ๑๐ ความว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนว่า สาวกควรจะใกล้ชิดติดตามศาสดาเพื่อฟังเรื่องราวเห็นปานฉะนี้ ซึ่งเป็นเรื่องขัดเกลากิเลสอย่างยิ่งเป็นที่สบายแก่การพิจารณาทางใจ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายส่วนเดียว เพื่อความคลายกำหนดเพื่อดับกิเลส เพื่อสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ เรื่องเล็กน้อย เรื่องยินดีของของตน เรื่องความสงัด เรื่องไม่คลุกคลี เรื่องปรารภความเพียร เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องวิมุตติ เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ...^{๕๓}

๓.๕ สรุปคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมณตานีบุตร

จากการศึกษาวิจัยคุณค่าทำให้ทราบว่า พระปุลณมณตานีบุตรได้สร้างคุณประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนามากมาย ท่านเป็นหลานชายของพระอัญญา โภณฑัญญเถระและบรรพชาเป็นสามเณรกับพระอัญญา โภณฑัญญะก่อนแล้วจึงได้อุปสมบทกับพระพุทธเจ้าด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เมื่อเข้ามาอยู่ในพระพุทธศาสนาแล้วได้พิจารณาธรรมโดยใช้หลักโยนิ โสมนสิการก็มีพื้นฐานไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมทั้งคุณวิเศษ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ และตั้งมั่นประพฤติปฏิบัติอยู่ด้วยคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการอย่างเคร่งครัด ด้วยความสามารถในการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าได้ล้ำเลิศกว่าพระภิกษุผู้เป็นพระธรรมกถึกด้วยกัน จึงได้รับการยกย่อง และแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะ ผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางด้านผู้เป็นพระธรรมกถึก ฝ่ายพระภิกษุคู่กับพระธรรมทินนาเถรีซึ่งเป็นพระธรรมกถึกฝ่ายพระภิกษุณี พระปุลณมณตานีบุตรเป็นพระมหาสาวก

^{๕๒}ม.ม. ๑๓/๑๓๒/๕๔๘-๕๔๙.

^{๕๓}ม.อุป. ๒๓/๓๕๑/๒๑-๒๒.

ที่เป็นกำลังสำคัญผู้หนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านช่วยแบ่งเบาเงินจากพระพุทธเจ้า พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะบุตร ท่านมีความรู้ทางธรรมที่แตกฉานเพราะได้รับคำแนะนำจากพระเถระทั้งหลาย โดยเฉพาะพระอัญญาโกณฑัญญะเถระผู้เป็นลุง ท่านตั้งมั่นประพฤติปฏิบัติตนในคุณธรรมที่โดดเด่นและสำคัญยิ่ง คือ คุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการอย่างเคร่งครัดตราบจนถึงวาระนิพพาน คือ มกน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบเกี่ยวข้องกับคัวห่มุ่ ปรารถนาความเพียร บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ความรู้เห็นในวิมุตติ หรือวิมุตติญาณทัสสนะ พร้อมทั้งสอนเหล่ากุลบุตรพระภิกษุศิษย์ของท่าน ๕๐๐รูป โดยท่านปฏิบัติอย่างไรก็สอนอย่างนั้นจนเหล่าพระภิกษุศิษย์บรรลอรหัตต์ทั้งหมด แม้กระทั่งพระอานนท์เถระบรรลุพระโสดาบันก็เพราะได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระปุลณมันตานีบุตร ท่านแสดงธรรมตามระดับอัธยาศัยของบุคคลและแสดงธรรมไปตามความรู้ ความสามารถของบุคคลและคำนึงถึงศักยภาพของผู้รับ หรือผู้ฟังเป็นศูนย์กลาง ท่านได้ตั้งสำนักเรียนธรรมขึ้นที่กรุงกบิลพัสดุ์ ด้านวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านมีกลวิธีเผยแผ่ธรรมหลายวิธีการ ได้แก่ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การตั้งสอนธรรมและการแนะนำให้โอวาท ท่านมีเทคนิคความถนัดด้านอุปมา ยกเป็นบทตั้งเพื่อให้ผู้ฟังสนใจ ไม่เบื่อ เข้าใจง่ายขึ้น และมองเห็นภาพชัดเจน วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับยุคปัจจุบัน

บทที่ ๔

เปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร กับพระปุลณมันตานีบุตร

จากการศึกษาวิจัยคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุลณมันตานีบุตรพบว่าทั้งสองท่านได้ยึดเอาคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลแต่เนื่องจากบริบทธรรมชาติของความแตกต่างระหว่างบุคคลและลักษณะเฉพาะตัวทำให้มีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกันในแต่ละด้าน ในที่นี้ผู้วิจัยขอใช้คำว่าความเหมือนและความต่างรวมทั้งเหตุผลประกอบการอธิบายเฉพาะจุดเด่นที่สำคัญที่สุดบางประการซึ่งได้แบ่งเป็น ๓ หัวข้อคือ ๔.๑ ความเหมือนในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมันตานีบุตร ๔.๒ ความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมันตานีบุตร และ ๔.๓ เปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมันตานีบุตร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ ความเหมือนในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมันตานีบุตร

พระสารีบุตรกับพระปุลณมันตานีบุตรนั้นถือว่า ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้อยู่ในตำแหน่งเอตทัคคะฐานคือ เป็นเลิศในคุณนั้นๆ ท่านทั้งสองเป็นเอตทัคคะในพุทธบริษัท ๔ เป็นพระมหาสาวกและได้ชื่อว่า พระอสีติมหาสาวก พระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรต่างก็เป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า จากข้อมูลประวัติในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ ทำให้ทราบว่า พระเถระมหาสาวกบางท่านจะได้รับการแต่งตั้ง ยกย่องไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านเดียว บางท่าน ก็หลายด้าน บางท่านก็ครบทุกด้าน แต่ท่านพระเถระมหาสาวกเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็น พระอรหันตชีนาสพของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ในกรณีของพระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตร ก็เช่นเดียวกัน สำหรับพระพุทธสาวกในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระสาวกมี ๓ ประเภท คือพระอัครสาวก พระมหาสาวกและพระปกตีสาวก ส่วนจะนับเข้าในประเภทใดก็ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติพิเศษเฉพาะความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ เชี่ยวชาญ ความประพุดติ และความเป็นเลิศ ด้านอื่น ๆ เป็นต้น

สำหรับพระเถระทั้งสองท่านนี้มีความเหมือนกันหลากหลายด้าน ผู้วิจัย จึงประมวลมาพอเป็นเบื้องต้นตามลำดับ ดังนี้

- ๔.๑.๑ การพบเห็น เข้าเฝ้า และฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า
- ๔.๑.๒ เห็นหรือได้ยินแบบจึงเกิดความพอใจ
- ๔.๑.๓ กระทำกุศลทั้งหลาย มีการให้ทาน เป็นต้น
- ๔.๑.๔ ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จในอนาคตกาล
- ๔.๑.๕ บำเพ็ญกุศลบารมีทั้งหลายในทุกภพ
- ๔.๑.๖ เกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า
- ๔.๑.๗ ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก
- ๔.๑.๘ ด้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๔.๑.๙ เป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า
- ๔.๑.๑๐ ความปรารถนาพิเศษ
- ๔.๑.๑๑ ความเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า
- ๔.๑.๑๒ การบรรลุนิพพาน
- ๔.๑.๑๓ งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๔.๑.๑๔ การพบเห็น เข้าเฝ้า และฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า

พระสารีบุตร คือ ในอดีตชาติท่านเป็นคานสได้ต้อนรับและบูชาพระพุทธเจ้าอโนมทัสสี ท่านพระสารีบุตรได้พบเห็น เข้าเฝ้า และฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า อโนมทัสสี เมื่อหนึ่งอสงไขยกับยิ่งด้วยแสนกัป นับย้อนกับนี้มาแล้ว เมื่อครั้งเป็น สรทคานส หรือสุรจิตคานส ในชาติสุดท้ายได้พบกับพระพุทธเจ้าโคตมพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ ในภัทรกัปนี้เมื่อตอนยังเป็นอุปติสสปริพาชกพร้อมกับ โกติคปริพาชกก่อนบวชในพระพุทธศาสนา ได้ฟังพระธรรมคำสอนจากพระพุทธองค์ ขณะพระพุทธองค์ทรงกำลังแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางพุทธบริษัท ๔ และทรงแสดงขยายพระธรรมเทศนาที่เนื่องด้วยความประพฤติแห่งบริวารของท่านทั้งสอง

พระปุณณมันตานีบุตร คือ ในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า พระปทุมุตตรพุทธเจ้า ท่านได้บวชชื่อว่า โคตมคานสแต่ในอุบาสิเถรกาลว่าสุนนทคานส เมื่อเข้าสู่วัชระแล้วได้พบพระพุทธเจ้าปทุมุตตระเป็นครั้งแรกพร้อมกับ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์หลังจากที่ พระอัครมหาสาวกแสดงธรรมบุปผาสนานุโมทนาแล้ว

เหตุผล คือ ความเหมือนข้อนี้ในทางพระพุทธศาสนาจะเกี่ยวเนื่องด้วยเนื่อนาบุญแห่งพระสาวกของพระพุทธเจ้าที่พบระหว่างบำเพ็ญบารมีตลอดช่วงเวลาจนครบ สำหรับพระสารีบุตรนั้นเป็นทั้งพระอัครสาวกและพระมหาสาวก ท่านได้บำเพ็ญบารมีของพระอัครมหาสาวกตลอดช่วงเวลาหนึ่ง

อสงไขยตามด้วยแสนกัป ส่วนพระปุลณมันตานีบุตรนั้น ได้บำเพ็ญบารมีตลอดช่วงเวลาแสนกัปของพระมหาสาวก ท่านทั้งสองได้พบกับพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ พบพระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพบกับพระภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้ามากมาย ท่านทั้งสองได้เคยพบเห็น เข้าเฝ้า และฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งและปฏิบัติถวายการดูแลพระพุทธเจ้าด้วยวิธีแบบเดียวกัน คือมีการปลุกอาสนะต้อนรับ อุบัติจากขณะพระองค์เข้านิโรธสมาบัติ การกั้นฉัตร เป็นต้นพร้อมกับตั้งความปรารถนาอันสูงส่งที่สุด ตั้งความเป็นผู้ยอดเยี่ยมที่สุดไว้อย่างมุ่งมั่น กล่าวหาญและแรงกล้า ซึ่งพระมหาสาวกที่ไม่ได้ปรารถนาเป็นเอตทัคคะ นับแต่ชาติที่เริ่มบำเพ็ญบารมีนั้น ก็ไม่ได้พบพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระภิกษุสาวกในสมัยนั้น ๆ และชาติต่อ ๆ มาทุกรูป จนครบเวลาบำเพ็ญบารมีเช่นกัน อนึ่ง บุคคลเหล่าใดฟังพระ โอวาทานุศาสนของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยเคารพ เหตุนี้บุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่าสาวก (ผู้ฟัง) หมู่แห่งสาวกทั้งหลายชื่อว่าสาวกสงฆ์ หมายความว่า ชุมชนแห่งสาวก (ผู้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า) ผู้ถึงความเป็นกลุ่มก้อนกันด้วยความเป็นผู้เสมอกัน โดยศีลและทิวฐิ ชื่อว่า สาวก เพราะเกิดในที่สูงสุดแห่งการฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดา การตรัสรู้สังขารของพระสาวกทั้งหลาย จึงชื่อว่าสาวกสัมโพธิ เพราะฉะนั้น จึงถือว่าพระเถระทั้งสองท่านได้มีการพบเห็น เข้าเฝ้า และฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งมาทุกภพทุกชาติแล้ว

๔.๑.๒ เห็นหรือได้ยินแบบอย่างจึงเกิดความพอใจ

พระสารีบุตร คือ ตั้งแต่อดีตชาติอัน ไกลโพ้นอสงไขยกัปปึงด้วยแสนกัป นับย้อนจากกัปปี้ในยุคสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า โนมทัสสี พระสารีบุตร ได้ฟังการแสดงธรรมของพระอัครสาวกชื่อพระนิสภเถระ แล้วบังเกิดความพึงพอใจมากจนตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเป็นเช่นพระนิสภเถระ พระอัครสาวกองค์หนึ่งของพระพุทธเจ้า โนมทัสสีบ้าง จึงได้ตั้งความปรารถนาว่า ด้วยผลบุญกุศล การตั้งพุทธสักการะกั้นฉัตรดอกไม้อีก ๗ วันขณะที่พระพุทธเจ้า โนมทัสสี เข้านิโรธสมาบัติ ตลอด ๗ วัน สรทคาบสไม่ได้ปรารถนาเป็นท้าวสักกะหรือเป็นพรหม แต่ในอนาคตปรารถนาขอเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เหมือนพระนิสภเถระนี้ ซึ่งพอล่วงมาหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปชาติสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าพระนามว่า พระสมณโคดม ท่านก็ได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาจริง ตามที่ตั้งความปรารถนาไว้ตลอดทุกภพชาตินามว่าพระสารีบุตรพร้อมๆ กับการยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดีด้วย

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ในอดีตชาติท่านได้พบพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ผู้ทรงยังหมู่ชนเป็นอันมากให้ข้าม โหชะ ผู้รู้แจ้งโลก ผู้ควรรับของบูชา สมัยนั้นพระปุลณมันตานีบุตรเกิดเป็นชฎิลคาบสนามว่า โคตมคาบส และได้พระองค์ทรงเข้านิโรธสมาบัติ ๗ วัน โดย หลังกออกจากนิโรธสมาบัติในวันที่ ๗ พระองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ต่อจากพระอัครสาวกผู้เป็นเอตทัคคะด้านธรรมกถึกที่มานุ โมทนาการถวายอาสนะดอกไม้นั้นท่าน ได้ตั้งความปรารถนาว่าขอให้ผลแห่งบุญ

กุศลที่ได้กระทำมา ๗ วันขณะที่พระพุทธเจ้าปฐมุตตระและพระสาวกเข้านิโรธสมาบัตินี้ ขอพึงเป็นยอดของเหล่าพระภิกษุธรรมกถึกในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งซึ่งมาสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันท่านก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะด้านพระธรรมกถึก

เหตุผล คือ การตั้งความปรารถนาเป็นพระสาวกผู้ยอดเยี่ยม เป็นเอตทัคคะนั้น หากจะเพื่อให้ได้สิ่งที่ตั้งใจปรารถนานั้นเป็นเรื่องที่ยากยิ่ง ไม่ง่ายเลย ด้วยว่าความปรารถนาที่ตั้งไว้สูงยิ่งจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อผู้ปรารถนาในชาตินั้นจะต้องบำเพ็ญธรรมพิเศษที่ช่วยหล่อหลอมให้สำเร็จตามแรงปรารถนา คือ การสั่งสมทาน ศีล ภาวนา ไว้มากมาย เป็นผู้มีใจไม่ข้องอยู่ในกิเลสทั้งปวงในชาตินั้น ๆ บำเพ็ญศีล สมาธิปัญญา และปฏิบัติบำเพ็ญบารมีอย่างหนักอย่างยิ่งยวดให้ครบตลอดช่วงเวลาบำเพ็ญบารมีในชาตินั้น ๆ ทุกชาติ จนครบระยะเวลาบำเพ็ญบารมีที่จะทำได้เป็นตามที่ตั้งความปรารถนาไว้ ทั้งนี้ผู้ปรารถนาเป็นเอตทัคคะนั้นในแต่ละชาติจะต้องพบเห็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้า ที่แบบอย่างมาเป็นแรงบันดาลใจและได้เปล่งวาจาอันเป็นความสัตย์จริงตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าให้เป็นอย่างนั้นต่อหน้าเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าเท่านั้น และพระพุทธองค์ทรงรับทราบพร้อมทั้งทรงอนุญาตแล้วเท่านั้นเช่นกัน

๔.๑.๓ กระทำกุศลทั้งหลายมีการให้ทานเป็นต้น

พระสารีบุตร คือ การกระทำกุศลทั้งหลาย มีการให้ทานของพระสารีบุตรนั้นมีหลากหลาย ทั้งการให้วัตถุทาน อภัยทาน และธรรมทาน ตั้งแต่อดีตชาติจนถึงชาติสุดท้ายในอดีตชาติ ครั้งเกิดเป็นสรทมถาณพ ได้เปิดเรือนคลังรัตนะให้มหาทานซึ่งเป็นทานอันยิ่งใหญ่แก่คนกำพร้า คนเดินทางไกล วณิพกและยากทั้งหลาย แล้วบวชเป็นดาบส ต่อมาก็ได้ถวายภัตตาหารทาน ไทยทานแก่พระพุทธเจ้า พระโณมทัสสีและเหล่าพระภิกษุสาวกจำนวนแสนรูป สรทดาบสต้องการให้สิริวัฑฒกุกุมพี (พระมหาโมคคัลลานะ) ผู้เป็นสหายปรารถนาเป็นพระอัครสาวกคนที่สอง ชักชวนสหายสิริวัฑฒกุกุมพีและขอให้สิริวัฑฒกุกุมพี ตั้งความปรารถนาเป็นพระอัครสาวกคนที่สอง (ฝ่ายซ้าย) ด้วย ส่วนในชาติสุดท้าย พระสารีบุตรได้ทำทานนานัปการ เช่น ให้วัตถุทานแก่นางเปรตที่เคยเป็นอดีตมารดาของท่านในชาติที่ ๕ ย้อนจากชาตินี้ แล้วอุทิศส่วนกุศลให้ ซึ่งอดีตมารดาก็ได้รับผลแห่งทานนั้น ด้านการให้อภัยทานก็คือความไม่โกรธ ความมีขันติธรรมสูงเป็นต้น ด้านให้ธรรมทานท่านได้ใช้คุณสมบัติความสามารถและคุณธรรมในการสั่งสอนธรรม แสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปตลอดชีวิตบรรพชา

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านกระทำกุศลกรรมทั้งหลาย มีการให้ทานทุกประเภท สั่งสมทานไว้มากนับไม่ถ้วน เช่น ให้ธรรมทาน มาเป็นระยะเวลานานแสนกัป ย้อนจากกัปนี้ไป เช่น ในสมัยพระพุทธเจ้าปฐมุตตระพุทธเจ้า ท่านบวชเป็นฤาษีโคตมดาบสได้ประพฤติปฏิบัติพรหมวิหาร ๔ ได้บรรลุอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ แล้วสอนกสิณปริกรรมแก่ชฎิลลูกศิษย์ด้วยทำให้ชฎิลเหล่านั้นตั้งอยู่

ในโอวาทของท่านและบำเพ็ญธรรมจนได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ทุกรูป โศคมคาบสได้ทำนุบำรุง พระพุทธเจ้าจนตลอดชีวิตมาหลายชาติ บำเพ็ญแต่กัลยาณธรรมซึ่งเป็นธรรมทำให้งาม ธรรมของ กัลยาณมิตรซึ่งเป็นธรรมอันดีงามและเป็นหลักที่ทำให้บุคคลประพฤติปฏิบัติกุศลกรรมตามกำลังตน ท่านเวียนว่ายอยู่ในภพภูมิเทวดาและมนุษย์หลายแสนกัป จนชาติสุดท้ายในสมัยพระพุทธเจ้า โศคม ก็กระทำกุศลกรรม เช่น ให้ธรรมทาน ผลแห่งการแสดงพระธรรมเทศนา ท่านได้รับยกย่องจาก พระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าเหล่าพระภิกษุอื่นที่เป็นพระธรรมกถึกด้วยกันและได้รับแต่งตั้ง ให้เป็นเอกทศคะตังผู้เลิศทางธรรมกถึก

เหตุผล คือ พระมหาสาวกทั้งสองท่านนี้ได้บำเพ็ญกุศลบารมีทั้งหลายมานาน บารมีนั้น จัดเป็นวาสนาระดับสูงสุด ที่หวังความเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระอรหันตสาวก เท่านั้น กุศลกรรม ทั้งหลายเช่นการบำเพ็ญทานบารมีเป็นต้น เพื่อปรารถนาให้ได้เป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้านั้น ผู้ปรารถนาจะต้องบำเพ็ญทานบารมี เพื่อให้ผลแห่งทานบารม์มั่งแล้วยอมกอดตัวให้เจริญแก่กล้า ทำความเป็นพระสาวกโพธิญาณและพระมหาสาวกให้บริบูรณ์ตามสมควร โดยลำดับ

๔.๑.๔ ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จในอนาคตกาล

พระสารีบุตร คือ การได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จเป็นพระอัครสาวกของพระสารีบุตรนั้น ท่านได้รับพุทธพยากรณ์ ๔ ครั้งตามลำดับคือ เมื่อหนึ่งอสงไขยแสนกัป นับย้อนกัปนี้สมัย พระพุทธเจ้า โนมทัสสี ท่านเกิดเป็นสรทคาบส ได้รับพุทธพยากรณ์ ๓ ครั้ง และ สมัยพระพุทธเจ้า โศคม พระองค์ปัจจุบัน ท่านได้รับพระพุทพยากรณ์ ๑ ครั้ง

พระพุทพยากรณ์ครั้งที่ ๑ เป็นพุทพยากรณ์ที่ไม่เป็นทางการ คือเป็นพระคำริ แต่ก็ถือว่า พุทพยากรณ์เช่นกันด้วยพระพุทธวิสัยการมีพระคำริ ไคคุณั้นจะต้องเป็นจริงทุกประการ ความมียู่ที่ว่า ขณะพระอ โนมทัสสีพุทธเจ้า เสด็จออกจากมหากรุณาสมบัติ ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง เมื่อทรงเห็นสรทคาบสจึงทรงดำริว่าวันนี้จะมีพระธรรมเทศนาภณห์ใหญ่และสรทคาบสนั้น จักปรารถนาคำแห่งอัครสาวก และเมื่อจบพระธรรมเทศนา คาบสบริวารของสรทคาบส ๑๔,๐๐๐ รูป จักบรรลุประอรหัตทุกรูป

พระพุทพยากรณ์ครั้งที่ ๒ ได้พบและถวายนุชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ อาสนดอกไม้ กันฉัตรดอกไม้กับทั้งชมเชยสรรเสริญพระญาณของพระพุทธองค์ให้แก่เหล่าศิษย์ฟัง ซึ่งขณะเดียวกันพระพุทธเจ้าพระอ โนมทัสสีทรงเยี่ยมพระโอบฐ์ พระวรุณะผู้เป็นพุทอุปฐากจึงทูล ถามเหตุที่ทรงเยี่ยมพระโอบฐ์ ทรงดำริว่า ผู้ใคบุชาเราด้วยดอกไม้ ทั้งชมเชยพระญาณของเรา เราจะประกาศให้พวกท่านทราบถึงผู้นั้น แล้วทรงพยากรณ์ว่า ผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้าผู้นี้จะ รื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอดแสนกัป จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในแผ่นดินพันครั้ง จักเป็นจอม เทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลกพันครั้ง จักเป็นเจ้าประเทศราชที่ไพบุลย์นับไม่ถ้วน ภพสุดท้าย

ถึงความเป็นมนุษย์ จักตลอดจนแก่ครรถ์นางพราหมณ์ชื่อสารี ผู้นี้จะปรากฏชื่อและโคตรของมารดาว่า สารีบุตร มีปัญญาคมกล้า หากความกังวลมิได้ ละทรัพย์ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวชเที่ยวแสวงหาสันติบททั่วแผ่นดินนี้ ในกัปอันประมาทมิได้จากกัปนี้ ไป จักมีพระศาสดาพระนามว่า โคตมะ โดยพระโคตรทรงสมภพในสกุลพระเจ้าโอกกากราชจักอุบัติขึ้นในโลก ผู้นี้จะเป็นทายาทในธรรมของพระศาสดาพระองค์นั้น อันธรรมเนรมิตแล้ว จักได้เป็นพระอัครสาวกมีชื่อว่า พระสารีบุตร

พระพุทธพยากรณ์ครั้งที่ ๓ สรทดาบสได้กราบทูลถามชื่อพระภิกษุที่นั่งติดกับพระพุทธองค์ และได้รับคำตอบว่าชื่อนิสกะ เป็นพระอัครสาวกถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ เมื่อสรทดาบสฟังแล้ว จึงตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ผลแห่งการกัณฑ์ครตอกไม้ตลอด ๗ วัน กระทำสักการะนี้ท่านมิได้ปรารถนาจะเป็นท้าวสักกะหรือพรหม แต่ในอนาคต ขอให้ท่านพึงได้เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เหมือนพระนิสกะเถระนี้ พระพุทธเจ้าทรงส่งอนาคตังสญาณญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต ปรีชากำหนดรู้คาดผลข้างหน้าอันสืบมาจากเหตุปัจจุบัน ทรงตรวจดูว่าความปรารถนาของดาบสนี้ จักสำเร็จไหมหนอ ก็ได้ทรงเห็นว่าล่องไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ความปรารถนาของสรทดาบสจะสำเร็จได้ ก็แหละครั้งทรงเห็นแล้วจึงตรัสกะสรทดาบสว่า ความปรารถนาอันนี้ของท่านจักไม่เป็นของเปล่า จักไม่สูญเปล่า แต่ในอนาคตล่องไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคตม จักอุบัติขึ้นในโลก ฯลฯ จักมีพระสาวกรูปที่ ๒ ชื่อโมคคัลลานะ ส่วนตัวท่านจักเป็นพระอัครสาวกของพระโคตม นั่น นามว่าพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ครั้นทรงพยากรณ์ดาบสนั้นอย่างนี้แล้วตรัสธรรมกถา มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวารเสด็จเหาะไปทางอากาศ จากการตั้งความปรารถนาพิเศษอันแรงกล้านี้ พอมาชาติสุดท้ายท่านก็ได้รับการยกย่องและแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและเป็นพระธรรมเสนาบดีสมดังความปรารถนาที่ตั้งไว้

พระพุทธพยากรณ์ครั้งที่ ๔ ในชาติปัจจุบัน พระพุทธเจ้า ทรงพยากรณ์ขณะทรงกำลังแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางพุทธบริษัท ๔ และทรงแสดงขยายพระธรรมเทศนาที่เนื่องด้วยความประพฤติแห่งบริวารของท่านทั้งสอง เนื่องจากทรงเห็นคนเหล่าโกธิตะ(พระมหาโมคคัลลานะ) และ อุปติสสะ (พระสารีบุตร) แต่ไกล จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สหายสองคนที่กำลังมานั้นจักเป็นคู่สาวกของพระองค์ เป็นคู่สาวกอันยอดเยี่ยมของพระองค์

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จเป็นพระธรรมกถึกในอนาคตกาลในสมัยพระพุทธเจ้าพระปทุมุตตระ ๒ ครั้ง พระพุทธพยากรณ์ครั้งแรก พระองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งการเป็นพระอรหันต์และความปรารถนาของ โคตมดาบส (พระปุลณมันตานีบุตรสมัยนั้น) ที่ปรารถนาว่า ขอเราพึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งผู้จะบังเกิดในอนาคต และ พระพุทธพยากรณ์

ครั้งที่ ๒ ค่อยมาโคตมคาบสก็ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระปฐมุตตระ โดยพระองค์ทรงตรวจดูอนาคตกาลแล้วทรงเห็นว่า ความปรารถนาของท่านคาบสนั้นจักสำเร็จ โดยไม่มีอันตรายไม่มีอุปสรรค แล้วทรงตรัสพยากรณ์ว่าในที่สุดแห่งแสนกัปในอนาคตกาล จักมีพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะเสด็จอุบัติขึ้น โคตมคาบสจักได้เป็นยอดของเหล่าพระภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของพระพุทธเจ้าโคตมะ

เหตุผล คือ การพยากรณ์คือ การบอกแจ้ง ทำให้แจ้งชัด ซึ่งแจ้งตอบปัญหา พุทธพยากรณ์ หมายถึง คำบอกแจ้ง ซึ่งแจ้งตอบปัญหาที่ยังมาไม่ถึงของพระพุทธเจ้า เป็นพระดำรัสตรัสไว้ พอมานาชาติสุดท้ายพระสารีบุตรได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จเป็นพระอัครสาวก ส่วนพระปุลณมันตานีบุตรได้เป็นยอดของเหล่าพระภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก พระเถระมหาสาวกทั้ง ๒ รูปนี้ต่างก็ได้รับพระพุทธพยากรณ์ในตำแหน่งที่ท่านทั้ง ๒ ต้องการเช่นเดียวกัน อันพระพุทธเจ้านั้นจะทรงใช้คุณธรรมพิเศษพิจารณาว่าผู้ปรารถนาตำแหน่งนั้น ๆ จักสำเร็จ สมความปรารถนาหรือไม่ หากทรงเห็นว่าผู้ตั้งความปรารถนานั้นปฏิบัติบำเพ็ญเข้มขัน แน่แน่นอน ก็จะทรงพยากรณ์ว่าผู้นั้นจักเป็นพระเอตทัคคะด้านนั้น ๆ ได้ในระยะเวลาไม่นานเท่าใด ณ สถานที่ใด ยุคสมัยกษัตริย์ราชวงศ์ใด สภาพแวดล้อม สภาพท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นเช่นไร ดังนี้ เป็นต้น หากพบว่าผู้นั้นมีคุณสมบัติไม่พอ ก็จักไม่ทรงพยากรณ์

๔.๑.๕ บำเพ็ญกุศลบารมีทั้งหลายในทุกภพ

พระสารีบุตร คือ ท่าน ได้สั่งสมกุศลบารมีอันมีทาน ศีล และภาวนามามากมายนับชาติไม่ถ้วน เรื่องราวการสร้างบารมีของพระสารีบุตรมีมาตั้งแต่ในอดีตชาติ เมื่อในที่สุดอสงไขยกับยิ่งด้วยแสนกัป นับย้อนจากกัปนี้ ในสมัยพระพุทธเจ้าอโนมทัสสี พระองค์นั้นทรงอุบัติขึ้น พระสารีบุตรได้เกิดในสกุลพราหมณ์ ชื่อ สรทมาณพ ใ้้ออกบวชเป็นคาบส ชื่อสรทคาบส และสำเร็จอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ แล้วกล่าวโดยนัยคือ ท่านมีศีล ได้มานและบรรลุลอภิญญา ๕ เช่น ตาทิพย์ เป็นต้น อาศัยอยู่ที่ภูเขาลัมพะกะเขตหิมวันตประเทศ มีศิษย์ ๒๔,๐๐๐ คน เหล่าศิษย์จบไตรเพทและคัมภีร์ทั้งหลาย ท่านสรทคาบสได้สอนภคิณบริกรรมแก่เหล่าชฎิลลูกศิษย์ ชฎิลเหล่านั้น ก็บรรลุมานอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ เช่นเดียวกัน จากข้อมูลนี้แสดงว่าท่านพระสารีบุตรมีบูรพกรรมที่ทำให้ได้บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็เหมือนชาติปัจจุบัน ซึ่งได้กล่าวในบทที่ ๒ แล้วในพระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาได้แสดงไว้ชัดเจนว่า ผู้ใดมีสังขะ (บรรลุลอริยสัง ๔) ธรรมะ (ถึงโลกุตตรธรรม ๘) อหิงสา (อัปปมัญญา) สัตถุญมและทมะ (ศีลและอินทริย์สังวร) ผู้นั้นแล ผู้มีมลทินอันคายแล้ว (ด้วยมรรคญาณ) มีปัญญาในทางพระพุทธศาสนา ผู้ใดมีสังขะ (บรรลุลอริยสัง ๔) ธรรมะ (ถึงโลกุตตรธรรม ๘) อหิงสา (อัปปมัญญา) สัตถุญมและทมะ (ศีลและอินทริย์สังวร) ผู้นั้นแล ผู้มีมลทินอันคายแล้ว (ด้วยมรรคญาณ) มีปัญญา เราเรียกว่าเป็นเถระพระสารีบุตรดำรงอยู่ในความเป็นเลิศด้วยคุณทั้งปวง พร้อมด้วยคุณสมบัติพิเศษเพื่อบรรลুবารมีอันอุกฤษฏ์ในปัญญาและสมาธิตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติชอบอันตั้งมั่นแล้ว ตลอดกาล

นานต่อเนื่องโดยความเคารพอันนำมาเฉพาะอภินิหารที่เกิดจากเหตุเหล่านั้น เป็นเหตุแห่งความสำเร็จ ในกิจอันอย่างดียิ่งของสัมมาทิฐิและสัมมาสมาธิอัน เป็นตัวฐานะ โดยเป็นประธานในโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย คือ พระสารีบุตรมีสัมมาทิฐิเป็นประธาน

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ในอดีตชาติสมัยที่ท่านเกิดเป็น โคตมคาสได้ประพฤติปฏิบัติธรรมบำเพ็ญบารมี ทำอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ให้บังเกิด แล้วสอนกถิลนปริกรรม การเจริญกถิลนกรรมฐานแก่เหล่าชฎิลบริวารจำนวน ๑๘,๐๐๐ รูปและบำเพ็ญจนสำเร็จอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ทุกรูป ท่านปฏิบัติบำเพ็ญอย่างไรก็สอนเหล่าชฎิลอย่างนั้นจนสำเร็จอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ทุกรูปเช่นเดียวกับท่าน ท่านพระปุลณมันตานีบุตรเป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นพระพุทธสาวกผู้ใหญ่หรือสาวกชั้นหัวหน้าองค์หนึ่งหรือพระอสีติมหาสาวกนั้น คำว่า อสีติ แปลว่า ๘๐, มหา แปลว่า ใหญ่หรือมาก, สาวก แปลว่า ผู้ฟัง ท่านเป็นผู้ฟังหรือผู้ศึกษาธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์กระทำโยนิโสมนสิการกัมมัฏฐาน จึงถูกเรียกว่าพระมหาสาวก พระภิกษุผู้มีชื่อเสียง เพราะเป็นผู้มีอภินิหารมากกว่าพระปกติสาวก พระปุลณมันตานีบุตรก็ได้เคยบำเพ็ญกุศลมาแล้ว ในพระพุทธเจ้าพระองค์ ก่อน ๆ ได้สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้เป็นอันมากในภพนั้น ๆ การที่ท่านได้รับการสถาปนาจากพระพุทธเจ้าให้อยู่ในตำแหน่งที่เป็นเลิศกว่าเหล่าพระภิกษุสาวกทั้งหลาย ผู้เป็นธรรมกถิกนั้นก็เนื่องด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยเหตุเกิดเรื่อง คือ พระมหาสาวกองค์นั้นได้แสดงความสามารถออกมาให้ปรากฏในเรื่องการเป็นธรรมกถิกได้อย่างชัดเจนและอีกเหตุหนึ่งก็คือเนื่องด้วยท่านได้ตั้งความปรารถนาในตำแหน่งนั้นตลอดแสนกัป

เหตุผล คือ ตามที่พระมหาสาวกปรารถนาเป็นเอตทัคคะนับแต่ชาติที่เริ่มบ่มโพธิญาณนั้นมีการระบುವ่าจะต้องพบพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งและบำเพ็ญกุศลบารมีกับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระภิกษุสาวกในสมัยนั้น ๆ และชาติต่อ ๆ มาพร้อมกับได้พบและกระทำกุศลกรรมกับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระภิกษุสาวกจนครบเวลาบำเพ็ญบารมีแล้วพอใจในการที่จะเป็นพระมหาสาวกในอนาคตแล้ว ท่านก็จะบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ กระทำบารมีทั้งหลายให้เจริญแก่กล้า คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมาบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อริยฐานบารมี เมตตบารมี และอุเบกขาบารมี โดยใช้ปัญญาทำหน้าที่ เป็นปัญญาบารมี ของพระสาวกโพธิสัตว์นอกจากนี้การประพฤติปฏิบัติธรรมสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐานก็ล้วนเป็นธรรมที่เกื้อหนุนการบำเพ็ญเพียรเช่นเดียวกันกับบารมี ๑๐ ทศ และพระธรรมอื่น ๆ เพื่อบรรลุพระสาวกโพธิญาณ ให้บริบูรณ์ตามสมควรจึงนับได้ว่าพระมหาสาวกทั้งสองท่านนี้ปฏิบัติเจริญธรรมพิเศษที่ช่วยหล่อหลอมให้สำเร็จตามแรงปรารถนาอย่างยิ่งยวดตลอดทุกชาติและที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ พระเถระทั้งสองท่านสมบูรณ์ไปด้วยกำลังความปรารถนาและบารมีที่ได้สั่งสมไว้แต่

ปางก่อน หมายถึง ท่านเหล่านั้นได้สะสมและเพิ่มพูนบารมีทั้งหลาย พร้อมทั้งความโดดเด่นใน
คุณสมบัติค้ำฉันทันมายาวนานหลายแสนชาติ

คั้งนั้น จึงถือว่าพระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตร ได้กระทำบำเพ็ญกุศลบารมี
ทั้งหลายในทุก ๆ ภัทท์เกิดมาแล้ว

๔.๑.๖ เกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า

พระสารีบุตร คือ ท่านได้บำเพ็ญกุศลกรรมทั้งหลายทั้งในอดีตชาติมานานับการจกนชาติ
สุดท้ายได้เกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า โคตม พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ท่านสั่งสมกุศลบารมี
ทั้งหลายมาช้านานนับหนึ่งอสงไขยตามด้วยแสนกัป นับย้อนจากกัปนี้ไป

พระปุลณมันตานีบุตร คือ พระปุลณมันตานีบุตรก็ได้เคยบำเพ็ญกุศลมาแล้ว ในสมัย
พระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ได้สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้เป็นอันมากในภพนั้น ๆ
ท่านได้เกิดร่วมสมัยกับพระโพธิสัตว์อยู่หลายชาติ เช่น เกิดเป็นหนึ่งใน ๘ พี่น้อง พระพุทธองค์
เสวยพระชาติเป็นพี่ชายคนโต ในภัสสกาตก เกิดเป็นนารทดาบส พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็น
สรภังคดาบส ในสรภังคชาตก เกิดเป็นคนรักษาประตู พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากรุงราช
โพธิสัตว์ ในกुरुธรรมชาตกจนถึงชาติปัจจุบัน ท่านได้เคยบำเพ็ญกุศลมาแล้ว ในพระพุทธเจ้า
พระองค์ก่อน ๆ ได้สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้เป็นอันมากในภพนั้น ๆ ท่านได้
บำเพ็ญบารมีมานับไม่ถ้วน โดยชาติที่สำคัญคือชาติที่ตั้งความปรารถนาเป็นพระธรรมกถึกในสมัย
พระปฐมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปุลณมันตานีบุตรได้เวียนว่ายตายเกิดในภพทั้งเทวดาและ
มนุษย์ สั่งสมบุญสมภารตลอดจนมาในพระชาติของพระสมณ โคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่ท่าน
ได้รับการสถาปนาจากพระบรมศาสดาให้อยู่ในตำแหน่งที่เป็นเลิศกว่า เหล่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้
เป็นธรรมกถึก จึงถือว่าการที่พระปุลณมันตานีบุตร ได้เกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าและได้รับการยก
ย่องแต่งตั้งเป็นเอกทคคะด้านพระธรรมกถึกในชาติสุดท้ายนี้ก็เกิดจากอานิสงส์ทั้งหมดทั้งปวงนั้น

เหตุผล คือ ในกัปแต่ละกัปนั้นมีระยะเวลายาวนานมากประมาณไม่ได้ นอกจากนี้ในทาง
พระพุทธศาสนาถือว่า “การบรรลุนิพพาน” มีความสัมพันธ์โดยตรงกับ “วาสนาฝ่ายกุศล” ที่เรียกว่า
“บุญ” หรือ “บารมี” ในฐานะเป็นธรรมที่คอยส่งเสริม สนับสนุน หรืออุดหนุนให้ได้บรรลุนิพพานใน
ขั้นต่างๆ ที่ตนเองที่เคยได้กระทำมา พระมหาสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งสองท่านนี้ได้สั่งสมทั้งคุณ
ความดี คุณธรรม บารมีธรรม และคุณสมบัติของความเป็นเอกทคคะหรือความเป็นผู้เลิศอย่างยอดเยี่ยม
มาเป็นระยะเวลายาวนานนับไม่ถ้วนเพื่อให้บรรลุความตั้งปรารถนาอันแรงกล้า ธรรม ๒ ให้สำเร็จ
สาวกโพธิญาณ ธรรมพิเศษที่ช่วยหล่อหลอมให้สำเร็จตามแรงปรารถนาแท้จริง ด้วยการสั่งสมทานไว้
ท่านเหล่านี้จึงเป็นผู้มีใจไม่ข้องอยู่ในกิเลสทั้งปวง เป็นผู้มึจิตไม่เพ่งเล็ง เพราะมีอหิชาตัณหาไม่ละโมภ
ในภพนั้น ๆ ด้วยการสั่งสมศีลไว้ จึงเป็นผู้มีกาย วาจา และการงานบริสุทธิ์ด้วยดีเพราะมีกาย วาจา

ตำราวมดีแล้ว มีอาชีพบริสุทธิ์ มีอินทรียี่สิบสอง โภชนาเม็ดตัญญาแล้ว ตั้งจิตมั่นด้วยชาคริยานุโยคการประกอบความเพียรของท่านเหล่านั้น พังทราบด้วยการบำเพ็ญปัจจากคิกวัตรที่ทำไว้แล้วมั่นในธรรมพิเศษและบารมีทั้งหลาย จะทำให้เข้าสู่เบื้องต้นของวิปัสสนาง่าย) ย่อมอยู่ในเงื้อมมือของท่าน ผู้ปฏิบัติอยู่เช่นนี้ได้โดยไม่ยากทีเดียว, ส่วนคุณธรรมมีวิริยะเป็นต้น ก็ยังลงสู่ภายในแห่งบุพภาควิปัสสนานั้น นอกจากนี้แล้ว ยังมีการสั่งสมบารมีด้วยสมณะและวิปัสสนาก็ล้วนเป็นธรรมอุดหนุนการบำเพ็ญเพียรเช่นเดียวกันกับบารมี ๑๐ หรือทศบารมีที่ต้องบำเพ็ญครบทั้งชั้นบารมี (ขั้นต้น) อุปบารมี (ขั้นกลาง) และปรมัตถบารมี (บารมีขั้นสูงสุด) รวมเป็นสมคังสบบารมีเป็นการสั่งสมบุญบารมีและญาณสมการบารมีเป็นระยะเวลายาวนานมาก เพราะฉะนั้นทั้งพระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตร จึงสมบูรณ์ด้วยกุศลบารมีทั้งหลายที่สะสมมาช้านานแก่กล้า จึงเกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า

๔.๑.๗ ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก

พระสารีบุตร คือ กุศลกรรมในอดีตกระตุ้นเตือน ปรีษากันออกบวช เพราะญาณปัญญาเริ่มแก่กล้าวันหนึ่งทำให้มีสติปัญญาพิจารณาหาสาระในมหรสพและชีวิตและตัดสินใจแสวงหาโมกขธรรมพร้อมกับโกถิตมาณพ (พระโมคคัลลานะ) ครั้งแรกท่านได้พบและเลื่อมใสในพระอัสสชิเถระ ฟังพอใจในการตำราวมอินทรียี่สิบสองของท่านอัสสชิเถระมากซึ่งถือว่าเป็นหัวใจสำคัญในการขัดเกลาคใจตนเอง และให้ขอให้พระอัสสชิเถระแสดงธรรมโดยขอให้ฟังแล้วเกิดศรัทธา เลื่อมใสมาก ต่อมาได้ฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ด้วยจิตเลื่อมใส ศรัทธาอันสูงยิ่ง ท่านจึงขอบรรพชาและอุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงอนุญาตและอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

พระปุลณมันตานีบุตร คือ มูลเหตุของการบวชในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นหลานลุงของพระอัญญาโกณฑัญญะเถระ ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกจำนวน ๖๐ รูป ออกประกาศพระพุทธศาสนา พระเถระได้พิจารณาเห็นว่า ปุลณมานพ หลานชายของท่านนั้น เมื่อบวชแล้วจักเป็นยอดธรรมกถึกในพระพุทธศาสนา พระอัญญาโกณฑัญญะเถระซึ่งเป็นพระธรรมทูตรุ่นแรกจึงกลับไปแสดงธรรมโปรดญาติพี่น้อง ปุลณมานพก็ได้ฟังธรรมด้วยแล้วเกิดเลื่อมใส ศรัทธาในพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ จึงขอบวชในพระพุทธศาสนา พระอัญญาโกณฑัญญะเถระจึงให้บรรพชาเป็นสามเณรไว้ก่อนแล้วพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่กรุงราชคฤห์ราชธานี

เหตุผล คือ วิเคราะห์ได้ว่า ปัจจัยที่เป็นแรงจูงใจภายในที่สำคัญส่งเสริม สนับสนุนเป็นสิ่งเร้ากระตุ้นให้พระสารีบุตรกับพระปุลณมันตานีบุตรขอบวชในบวรพระพุทธศาสนาที่เหมือนกันมีหลายเหตุและหลายปัจจัยเช่น ๑) มีความเคารพ ศรัทธาและความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอันสูงยิ่งทำให้เกิดพลังใจ พลังกาย เมื่อเกิดศรัทธาและเลื่อมใสอย่างแรงกล้าแล้วจะยอมรับการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนอันสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธองค์ ๒) เกิดความเบื่อหน่ายชีวิตทางโลก ๓) คล้อยตามผู้ที่เคารพนับถือ ๔) เพื่อแสวงความสงบ ระวัง คับทุกข์จากกิเลส ๕) ต้องการ

ประเพณีปฏิบัติพรหมจรรย์เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ ๖) ต้องการบรรลุป่าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาคือ พ้นทุกข์หรือนิพพานนั่นเอง

๔.๑.๘ ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรง

พระสารีบุตร คือ ท่านได้ กราบทูลขอบรรพชาและอุปสมบทกับพระพุทธเจ้าโดยตรง พระพุทธองค์ทรงอนุญาตและทรงบวชให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา โดยตรัสประทานการอุปสมบทว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ชรามันแล้วดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ ด้วยพระวาจาที่ท่านจึงได้อุปสมบทพร้อมกับโกณฑิยะ (พระมหาโมคคัลลานะ) กับทั้งพวกบิรवारฝ่ายละ ๒๕๐ คนด้วย บวชแล้วได้ชื่อตามมารดาว่า สารีบุตร

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านเป็นหลานลุงของพระอัญญาโกณฑิยาเถระ หลังพระเถระบรรพชาให้เป็นสามเณรและได้พาเขาเฝ้าพระพุทธเจ้าขอบวช พระพุทธองค์จึงทรงอุปสมบทให้ได้ชื่อตามมารดาว่า ปุลณมันตานีบุตร

เหตุผล คือ การอุปสมบทของพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้าแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ผู้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาอันพระพุทธองค์ประทานอุปสมบทให้ด้วยพระองค์เอง ๑ และผู้ไม่ได้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ ๑ (อ้างอิง) พระเถระทั้งหลายที่ได้ชื่อว่ามีปัญญามาก พระเถระทั้งหลายนี้มีคุณสมบัติเข้าถึงความเป็นเอหิภิกขุ ทั้งสองท่านได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงประทานอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และทรงบัญญัตินามให้ว่า พระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรตามคุณสมบัติของความเป็นพระอรหันต์และพระมหาสาวกที่เป็นนั้นต้องได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรงเท่านั้น

๔.๑.๙ เป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า

พระสารีบุตร คือ ท่านบรรลुकุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกษ์ ๘ และอภิญญา ๖ ดังที่ท่านกล่าวว่า เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เราทำเสร็จแล้วขณะนี้แล

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านกระทำความใน โยนิ โสมนสิการกัมมัฏฐาน บำเพ็ญอย่างหนัก ขวนขวายวิปัสสนา แล้วไม่นานท่านก็บรรลुพระอรหันต์ พร้อมคุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกษ์ ๘ และอภิญญา ๖

เหตุผล คือ พระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรมีความสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติพิเศษและคุณธรรมที่เป็นแบบอย่างของพระภิกษุมหาสาวกของพระพุทธเจ้า ที่จะต้องเหมือนกัน นอกจาก ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกษ์ ๘ และอภิญญา ๖ ความเป็นพระมหาสาวกจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติอื่นซึ่งพอประมวลได้ดังนี้

๑) พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า แม้พระมหาสาวกทั้งหลายผู้ตั้งปณิธานโดยรวบรวม ๘ ประการ เพราะประชุมรวบรวม ๘ ประการ คือ ความเป็นมนุษย์ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ เหตุ การพบพระศาสดา

บรรพชา คุณสมบัติ อธิการ ความเป็นผู้มีฉันทะ อภินิหารจึงจะสำเร็จได้ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ด้วยความสามารถ และศักยภาพเฉพาะตัวที่มีมาแต่ปางก่อน ๆ นั้น

๒) พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรต่างก็เป็นพระอรหันตสาวก เป็นท่านผู้ได้ฟังคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติตามคำสั่งสอนจนบรรลุความเป็นพระอรหันต์แล้วสอนคนอื่นให้ปฏิบัติตามด้วย

๓) การบรรลุความเป็นพุทธประเภทที่ ๓ คือ บรรลุพระอรหันต์ของพระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรนั้น ได้ถูกกำหนดด้วยบารมีธรรมที่มีความยิ่งหย่อนกว่ากันตามลำดับและความเพียรพยายามในปัจจุบันประกอบกัน

๔) พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์โดยผ่านขั้นตอนในการพัฒนาจิตตามลำดับ เช่น ได้ปลุกฝังความพอใจในความเป็นพระอรหันต์และความเป็นเอตทัคคะผ่านภพชาติต่าง ๆ มากุชชาตินับไม่ถ้วน จนถึงกับเปล่งวาจาแสดงความปรารถนาและตั้งความปรารถนาที่จะเป็นเช่นนั้นในภพชาติต่าง ๆ เป็นอันมาก

๕) พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรได้เสริมสร้างคุณสมบัติครบเช่นเหตุสมบุรณ์ด้วยอุปนิสัยบารมี หากจะบวชในชาตินั้นก็จะได้บรรลุอรหันต์เป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นได้ (สัมปทาสมบัติ), ได้พบเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง (สัตถุทัสสนสมบัติ) ซึ่งถือเป็นเนื่อนาบุญที่พบระหว่างบำเพ็ญบารมี และในช่วงเวลาแสนกัปของพระมหาสาวก หรือ ๑ อสงไขยแสนกัปของพระอัครสาวกนั้น ท่านเหล่านั้นได้พบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายพระองค์ พบพระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพบกับพระภิกษุสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเนื่อนาบุญชั้นเลิศของรับการประพตูกุศลกรรมของพวกท่าน ในกาลนั้น ๆ มาได้เกิดเป็นแต่มนุษย์ท่านนั้น บางท่านเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (เป็นพระราชามนุษย์ แต่ยิ่งใหญ่กว่าพระราชาทั่วไป) บ้างหรือเป็นเทวดาและรูปพรหมบ้าง, ในชาตินั้นตนจะต้องเป็นนักบวชประเภทใดประเภทหนึ่ง (บัพพชาสมบัติ), จะต้องได้คุณสมบัติพิเศษคือ ได้ฉานสมาบัติ (คุณสมบัติ), มีการบำเพ็ญบุญญาภิสมภารอย่างขยัน (อธิการสมบัติ) และ มีความพอใจในพระสัพพัญญุตญาณอย่างแรงกล้า (ฉันทาสมบัติ)

๖) พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า สีหะ เวกจรีนาคั พระมหาเถระทุกรูปนั้นเปรียบเสมือนราชสีห์และช้างใหญ่ เทียวไปโคดเคี้ยว เพราะเป็นคฤพญาราชสีห์ เพราะประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษ พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรเป็นพระมหาสาวกประเภทอุก โศภาควิมุคตีสู่หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วนคือ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถมาเป็นอย่างมากจนได้สมาบัติ ๘ แล้วจึงใช้ฐานสมถะนั้นบำเพ็ญวิปัสสนาค่อไปจนบรรลุอรหันต์ผลหลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอุปสมบัติเป็นวิกขัมภนะหนหนึ่งแล้วจึงหลุดพ้นจกนามกายด้วยอริยมรรคเป็นสมุทเททอีกหนหนึ่งซึ่งเทียบได้

กับปัญญาวิมุตติ ทั้งสองท่านกอบปรไปด้วยคุณพิเศษของพระมหาสาวก คือ ปฏิสัมภีธา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญาญา ๖

๗) บุษาคัญธรรม ๒ ประการ คือ (๑) อธิการสมบัติ หรืออริกาโร อธิบายว่า มีการกระทำอันยิ่งใหญ่ ท่านผู้ปรารถนาอดทักคดงก่่านั้น แม้จะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวมาแล้ว ในชาตินั้นก็ยังทำการอันยิ่งใหญ่เพื่อบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตนได้พบ ซึ่งหากไม่กระทำการยิ่งใหญ่เช่นนี้ ความปรารถนาก็สำเร็จไม่ได้ (๒) ฉันทตาสมบัติหรือ ฉันทตา อธิบายว่า ท่านผู้ปรารถนาเป็นพระอัครสาวกหรือพระธรรมกถึกนั้น แม้จะมีคุณสมบัติถึงพร้อมครบแล้วก็ไม่พอ จะต้องเป็นผู้มีใจประกอบด้วยฉันทะ คือ มีความรักความพอใจอย่างแรงกล้า มีความวิริยะอุตสาหะ ความพยายามในการแสวงหาพระสาวกโพธิญาณอย่างยิ่ง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคเล็กใหญ่ใดๆ ไม่หวาดหวั่นสิ่งใดหรือถ้าให้อยู่ในนรกนาน ๑ อสงไขยแสนกัป หรือแสนกัปเพื่อแลกกับการได้เป็นพระอัครสาวกและพระธรรมกถึกก็พร้อมจะกระทำธรรมวิเศษนี้ พระภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เลิศเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ประเสริฐกว่าสัตว์ชั้นสัตตาวาส (ภพที่เป็นอยู่ของสัตว์มี ๕ ประเภท) และภวักคพรหม (พรหมที่อยู่ในภพสูงสุด เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญาชนภพ) พระอรหันต์ทั้งหลายจะมีความสุขตลอดเพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสติมานะ ได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้ว, พระอรหันต์เหล่านั้นจะถึงซึ่งความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ท่านเหล่านั้น ไม่แปรเปลี่ยนด้วยสิ่งแปรเปลี่ยนคือ ตัณหาและทิฏฐิในโลกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีอาสวะ เป็นสัตบุรุษ เป็นพุทธชิโนรส กำหนดรู้เบญจขันธ์ มีศีลธรรม ๗ ประการศึกษาแล้วในไตรสิกขา ละความกลัว และความขลาดได้เด็ดขาดแล้วย่อมท่องเที่ยวไปโดยลำดับ พระอรหันต์เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยองค์ ๑๐ ประการ เช่น ประกอบด้วยความเห็นชอบอันเป็นอเสชะ มีจิตตั้งมั่น ประเสริฐสุดในโลก ไม่มีตัณหาอเสชญาณ (ปัญญาในอรหัตผล) ท่านมีร่างกายนี้เป็นครั้งสุดท้าย ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ในคุณที่เป็นแก่นสารแห่งพรหมจรรย์ ท่านเหล่านั้นไม่หวั่นไหวเพราะมานะ หลุดพ้นจากภพใหม่ถึงอรหัตตภูมิแล้ว (ไม่เกิดอีกจึงพ้นภพใหม่) ชนจะเด็ดขาดแล้วในโลก ท่านเหล่านั้นไม่มีความเพลิดเพลिनอยู่ในส่วนเบื้องบน (เทวโลก) ท่ามกลาง (มนุษยโลก) และเบื้องล่าง (อบายโลก) เป็น อนุพุทธะ (ผู้ตรัสรู้ตาม คือ อริยสัจ ๔) ฯลฯ เพราะทั้งสองท่านเป็นพระมหาสาวกผู้ใหญ่ด้วยคุณมีศีล เป็นต้น และเป็นผู้สำเร็จคุณพิเศษอันดียิ่งในสันดานของตน โดยความเป็นผู้ใหญ่ด้วยอภินิหาร และเป็นผู้ใหญ่ด้วยบุรพประ โยค เหมือนภาวนาพิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นของท่านผู้เป็นทิฏฐิปัตตะ คือ ผู้ถึงทิฏฐิบรรลุตัมมาทิฏฐิ เป็นคุณพิเศษที่ปรารถนาได้แน่นอน เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา (สัทธาวิมุตติ) และผู้เป็นอุกโตภาควิมุตติ (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค) ก็เป็นคุณพิเศษที่ปรารถนา ได้แก่ เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา

๘) คุณวิเศษของความเป็นพระมหาสาวกเรื่องญาณะ (ความรู้) อันได้แก่ปัญญา ๑๓ ประการ ในญาณ ๑๓ ประการเหล่านี้ ๖๗ ข้อเป็นของทั่วไปแก่พระสาวก ส่วนอีก ๖ ข้อ ไม่ทั่วไปแก่พระสาวก ขอยกตัวอย่างข้อ ๑ ถึง ข้อ ๑๐ เช่น ๑. ปัญญาญาณอันสำเร็จด้วยการฟัง ๒. ญาณอันสำเร็จด้วยศีล ๓. ญาณอันสำเร็จด้วย การเจริญสมาธิ ๔. ญาณในความตั้งอยู่แห่งธรรม ๕. ญาณในการพิจารณา ๖. ญาณในการพิจารณาความเกิด ความเสื่อม ๗. ญาณในการเห็น ๘. ญาณ คือ ความรู้ในโทษ ๙. ญาณในความวางเฉยในสังขาร ๑๐. โศครภูญาณ นอกจากนี้ก็มีมัคคญาณ, ผลญาณ, วิมุตติญาณ, ปัจจเวกขณญาณ เป็นต้น มีญาณในอริยสัจ ๔ และในปฏิสัมภทา ๔ เป็นที่สุครวม ๖๗ ญาณ เป็นญาณที่ทั่วไปแก่พระสาวกของพระพุทธเจ้า

ดังนั้น ทั้งพระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรจึงมีคุณสมบัติความเป็นพระอรหันต์เหมือนกัน เพราะพระภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้าที่บรรลุพระอรหันต์ทุกองค์ต้องมีคุณสมบัติความเป็นพระอรหันต์สมบูรณ์เหมือนกันหมด

๔.๑.๑๐ ความปรารถนาพิเศษ

พระสารีบุตร คือ ท่าน ได้ตั้งความปรารถนาพิเศษ คือ ต้องการเป็นพระอัครสาวกเท่านั้น ซึ่งความปรารถนาก็มีมาตั้งแต่อดีตชาติสมัยพระพุทธเจ้าพระอโนมทัสสี พระสารีบุตรตั้งความปรารถนาไว้ว่า ท่านกัณฉัตรดอกไม้ตลอด ๗ วัน กระทำสักการะนี้ใด ด้วยผลของสักการะนั้นนั้น ท่านไม่ได้ปรารถนาเป็นท้าวสักกะหรือเป็นพรหมสักอย่างหนึ่ง แต่ในอนาคต ขอให้ท่านพึงเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เหมือนพระนิสภเถระ พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระอโนมทัสสีนี้ ต่อมาในชาติสุดท้ายนี้ ท่านก็ได้ตั้งความปรารถนาพิเศษกว่าใครอื่นแบบเดียวกัน คือ ขอความเป็นพระอัครมหาสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านก็ได้ตั้งความปรารถนาพิเศษเหมือนกันคือ ตั้งความปรารถนาตั้งจิตอธิษฐานขอเป็นเฉพาะผู้ยอดเยี่ยม ผู้เลิศค้ำพระธรรมกถึก พิเศษกว่าพระภิกษุธรรมกถึกอื่น

เหตุผล คือ พระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตร ได้ตั้งความปรารถนาพิเศษมาตลอด เป็นระยะเวลาอันยาวนานมาก แม้จะปรารถนาในด้านที่ต่างกัน แต่ที่เหมือนกันพอประมวลได้ดังนี้

การตั้งความปรารถนาและความปรารถนาพิเศษเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า ในชาติใด ๆ ก็ตามจะต้องพร้อมด้วยธรรม ๒ ประการที่จะทำให้สำเร็จพระสาวกโพธิญาณ คือ อธิกาโร ๑ ฉนุททา ๑ เมื่อศึกษาประวัติของพระมหาสาวก ๔๑ รูปแล้ว จะพบว่า องค์ ๒ หรือธรรม ๒ ประการนี้เป็นแกนสำคัญในความสำเร็จเป็นพระมหาสาวก เมื่อศึกษาประวัติของพระมหาสาวก ๔๑ รูปแล้ว จะพบว่า องค์ ๒ หรือธรรม ๒ ประการนี้เป็นแกนสำคัญในความสำเร็จเป็นพระมหาสาวก คือ ในชาติที่ท่านตั้งความปรารถนาเป็นเอตทัคคะนั้นบางท่านเป็นมนุษย์ บางท่านก็ไม่ได้เป็นมนุษย์ ธรรม ๒ ให้สำเร็จสาวกโพธิญาณ สำหรับท่านที่ตั้งความปรารถนาเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า ในชาตินั้น

จะต้องพร้อมด้วยธรรม ๒ ประการ คือ อธิกาโร ๑ ฉนุทตา ๑ เมื่อก่อนหน้านั้นพอใจในการที่จะเป็นพระมหาสาวกในอนาคตแล้ว ท่านจะบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทานบารมี ๑ ศีลบารมี ๑ เนกขัมมาบารมี ๑ ปัญญาบารมี ๑ วิริยบารมี ๑ ขันติบารมี ๑ สัจจบารมี ๑ อธิษฐานบารมี ๑ เมตตาบารมี ๑ และอุเบกขาบารมี ๑ โดยมีปัญญานำหน้า ปัญญาบารมีของพระมหาสาวกทั้งหลาย (หมายถึง ผู้ปรารถนาเป็นพระมหาสาวก) อันบารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้น บำรุงเลี้ยงแล้ว ย่อมก่อตัวแล้วให้เจริญแก่กล้า ยังพระพุทธญาณให้บริบูรณ์โดยลำดับ ฉันทิโค (ปัญญาบารมีของพระพุทธเจ้า) ปัญญาบารมีของพระปัจเจกโพธิสัตว์และพระสาวกโพธิสัตว์ อันบารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้น บำรุงเลี้ยงแล้ว ย่อมก่อตัวให้เจริญแก่กล้า ยังพระปัจเจกโพธิญาณและพระสาวกโพธิญาณให้บริบูรณ์ตามสมควร โดยลำดับ องค์ประกอบที่สำคัญที่สุด คือ การตั้งความปรารถนาด้วยทางกาย ทางวาจา และทางใจด้วยจิตใจที่ บริสุทธิ์ สะอาด อย่างต่อเนื่องทุกเมื่อ พร้อมทั้งตั้งปณิธานว่าจะต้องทำอย่างแน่วแน่ตั้งใจบำเพ็ญบารมี กระทำคุณความดีโดยอัตโนมัติอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่ต้องมีใครบังคับ เพราะฉะนั้น การตั้งความปรารถนาที่มีความสำคัญมากต่อการบรรลุธรรมแต่ละขั้นและต่อการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด การตั้งความปรารถนาของพระเถระทั้งสองท่านนี้มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนมากที่สุด แล้วก็ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่จะส่งผลและอานิสงส์อย่างแน่วแน่ตามจุดมุ่งหมายนั้น

๔.๑.๑๑ ความเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า

พระสารีบุตร คือ ท่านเป็นทั้งพระอัครสาวกเบื้องขวาและพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้าที่สำคัญ คือ สมบูรณ์ในความเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าทุกประการ ประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและดำเนินชีวิตบรรพชิตตามหลักคำสอนที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า คือ อริยสัจ ๔ ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศแก่พระเบญจวัคคีย์ว่า เมื่อใดพระองค์มีความเห็นด้วยญาณตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ อย่างบริสุทธิ์ดีแล้ว เมื่อนั้นพระองค์ทรงยืนยันว่าเป็นผู้ตรัสรู้แล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก อริยสัจ ๔ เป็นความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้คนกลายเป็นพระอริยเจ้า ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมอัมมจักกัปปวัตตนสูตรและอริยสัจ ๔ ได้คล้ายคลึงพระพุทธเจ้าและใช้เป็นพระธรรมเทศนาทุกครั้งตลอดชีวิต ท่านดำเนินชีวิตด้วยอัญจกัมมรค หรือมรรคมืองค์ ๘ อย่างไม่ให้มีข้อบกพร่อง ค่างพริ้วและรักษาพระสัทธรรมอย่างยิ่งยวด

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านสมบูรณ์ด้วยความเป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับพระสารีบุตรทุกประการ ท่านบำเพ็ญธรรม โยนิ โสมนสิการกัมมัฏฐานและมุ่งมั่นในโยนิ โสมนสิการสัมปทาคือมีความถึงพร้อมด้วยโยนิ โสมนสิการ มีความฉลาดอย่างแยกคายให้เห็นความจริงและประโยชน์ได้ ท่านสมบูรณ์ด้วยบุญนิमितแห่งมรรค ๗ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า มรรคมืองค์ อันประเสริฐจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น คุณแสงอรุณเป็นบุญนิमितของดวงอาทิตย์ที่จะอุทัยเป็นแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีและเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เมื่อใดธรรมที่เป็นบุญนิमित ๗ ประการนี้

เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในบุคคลแล้ว เมื่อนั้นเป็นอันหวังได้ว่า ผู้นั้นจักเจริญ พัฒนา ทำให้มาก ซึ่งมรรคมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐนำทาง คือ จักดำเนินก้าวไปในทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา

เหตุผล คือ ความหมายสูงสุดของสาวกหมายถึงผู้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้ว ตรัสรู้สังขารธรรม เป็นสาวกสัมโพธิญาณ เป็นพระอริยบุคคล ปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ โดยการดับกิเลสหรือละสังโยชน์เป็นพระโสดาบัน พระสกิทาคามี (สกิทาคามี) พระอนาคามีและพระอรหันต์ ความหมายสูงสุดของสาวกหมายถึงผู้ฟังธรรมแล้วตรัสรู้พระสังขารธรรม พระสาวกในที่นี้จึงหมายถึง พระอริยบุคคลทั้งหลาย มิใช่ปุถุชนผู้ฟังพระธรรมเทศนาทั่วไปผู้ฟังทั้งพระสารีบุตร และพระปุลณณมันตานีเป็นพระอนุพุทธสาวก คือ ได้ฟังพระธรรมคำสอนอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าแล้วตรัสรู้พระธรรมตามพระพุทธองค์

๔.๑.๑๒ การบรรลุมรรค

การบรรลุมรรคของพระสารีบุตรและพระปุลณณมันตานีบุตรมีทั้งความเหมือนกันและความต่างกันในที่นี้ ได้กล่าวเฉพาะความเหมือนแต่ความต่างจะกล่าวในข้อต่อไป

พระสารีบุตร คือ สรทมาณพ ได้บวชเป็นฤาษี และสำเร็จอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ แล้ว ก็สอนกสิณปริกรรมแก่ชฎิลลูกศิษย์ ชฎิลเหล่านั้น ก็บรรลุมานอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ เช่นเดียวกัน ในชาติสุดท้ายในภัทรกัปนี้ สมัยพระพุทธเจ้าโคตมะ ท่านได้บรรลุมรรคตามลำดับทั้ง ๔ ชั้น คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และบรรลุมรรคพิเศษขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ เป็นพระอรหันต์

พระปุลณณมันตานีบุตร คือ ข้อที่เหมือนกับพระสารีบุตรคือบรรลุมรรคตามลำดับทั้ง ๔ ชั้น เช่นกัน ท่านสำเร็จธรรมพิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นพระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมรรคหัตถผล

เหตุผล คือ พระสารีบุตรและพระปุลณณมันตานีบุตรเป็นผู้ถึงพร้อมความสมบูรณ์ด้วยเหตุมีคุณสมบัติ คือ บารมีสมบูรณ์พร้อมบรรลุพระอรหัตต์เป็นพระอรหันต์ในชาติสุดท้าย มีความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นมรรคผลสูงสุดในพระพุทธศาสนา ตัดกิเลสในสันดานได้เด็ดขาด เป็นพระอรหันต์ผู้ควร (แก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นต้น) หรือผู้หักกรรมแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ได้สมบูรณ์ในศึกษาทั้งสาม คือ สีล สมาธิ ปัญญา ละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทัมภกาคิยสังโยชน์) ได้อีก ๕ ข้อ นั่นก็หมายความว่า พระอรหันต์สามารถละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้จนหมดสิ้น หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคของท่านทั้งสองนั้นมีความสัมพันธ์กับการละสังโยชน์ ๑๐ ตรงตามระดับของผู้บรรลุมรรคแต่ละขั้น แม้การบรรลุมรรคจะเป็นเรื่องของผู้ประพฤติปฏิบัติเท่านั้นที่รู้ได้ด้วยตนเอง (ปัจจุตต์) แต่เหล่าพระภิกษุศิษย์ของท่านทั้งสองที่ได้อยู่ใกล้ชิด ได้รับฟังการสั่งสอน แนะนำ ให้โอวาท และฟังพระธรรมเทศนาของท่านเป็นประจำก็สามารถรู้ได้ เพราะสังเกตการแสดงออกมาจากพฤติกรรมภายนอกนั้นล้วนเกิดจากความรูสึกนี้ภายในจิตใจของท่าน ๒ ท่านนั่นเอง

๔.๑.๑๓ งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระสารีบุตร คือ ท่านมีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะและคุณสมบัติทั่วไปครบถ้วนตามหลักนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดี

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านมีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะและคุณสมบัติทั่วไปครบถ้วนตามหลักนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดีเช่นเดียวกัน

เหตุผล คือ พระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรมีความเป็นเอกทัศกะแบบอย่างของพระภิกษุผู้สอน ทั้ง ๒ ท่านใช้เทคนิคพุทธวิธีในการสอน โดยเริ่มต้นขึ้นพื้นฐานจากองค์คุณของกัลยาณมิตร และมีสติปัญญาไหวพริบที่ชาญฉลาดเป็นเบื้องต้น โดยยึดผู้ฟังเป็นศูนย์กลางเพราะฉะนั้นพระธรรมกถึก หรือนักเผยแผ่พระพุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร ๗ ประการ วิธีการเสนอหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ท่านเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยแสดงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาล้วน ๆ ขึ้นแทนที่และเผยแผ่หลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนเพื่อให้เข้าใจถึงธรรมชาติแท้ จริยของมนุษย์และสรรพสิ่ง หลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ คือ สรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป และหลักอริยสัจ ๔ ถือได้ว่าเป็นหลักหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่สำคัญครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา กุศลธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนารวมอยู่ในอริยสัจ ๔ ทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงบรรลุนิพพานด้วยหลักธรรมข้อนี้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้น และดับไปอย่างมีเหตุปัจจัย

๔.๒ ความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอกทัศกะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมันตานีบุตร

พระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรได้รับการแต่งตั้งและยกย่องให้เป็นผู้เลิศในด้านต่าง ๆ บรรดาพระสาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้าจะมีความแตกฉานในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเฉพาะตัว

๔.๒.๑ สาเหตุหรือที่มาแห่งการได้รับแต่งตั้งเป็นเอกทัศกะ

๔.๒.๒ ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมี

๔.๒.๓ ความปรารถนาพิเศษ

๔.๒.๔ การบรรลุนิพพาน

๔.๒.๕ ความเป็นเอกทัศกะ

๔.๒.๖ คุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัว

๔.๒.๗ งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๔.๒.๑ สาเหตุหรือที่มาแห่งการได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะ

พระสารีบุตร คือ ได้รับการแต่งตั้ง ยกย่องในด้านเป็นผู้เลิศทางปัญญา ซึ่งก็ครอบคลุมทั้งหมด ทั้งด้านคุณสมบัติพิเศษ คุณวิเศษ และคุณธรรม ท่านเป็นทั้งอัครสาวกเบื้องขวา ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะและพระมหาสาวก ท่านพอที่จะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนกทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดยพิสดาร ท่านได้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระพุทธศาสนา และได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี ความเป็นผู้เลิศทางปัญญาเช่นหลังจากพระพุทธองค์ทรงเสด็จกลับจากแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระสารีบุตรได้ถวายบังคมก่อนคนอื่น ๆ และตอบปัญหาของพระพุทธองค์ได้ในครั้งนั้น มหาชนจึงได้รู้จักพระสารีบุตรว่าเป็นผู้เลิศทางปัญญา ท่านมีสาเหตุและที่มาของการแต่งตั้งเอตทัคคะในพระพุทธศาสนาครบ ๔ ประการ

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ได้รับการแต่งตั้ง ยกย่องในด้านเป็นผู้เลิศทางธรรมกถึกเป็นผู้มีธรรมเทศกธรรม คือ มีองค์คุณของผู้แสดงธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของผู้แสดงธรรมไว้ ๕ ประการ คือ กล่าวไปตามลำดับ ชี้แจงเหตุผลผลมาแสดงให้เข้าใจ แสดงธรรมโดยอาศัยเมตตา มุ่งประโยชน์ ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่อำมิส ไม่มุ่งลาภสักการะใด ๆ และไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่นหรือกล่าวเสียคติ ข่มผู้อื่น การที่พระพุทธเจ้ายกย่อง สรรเสริญและแต่งตั้งให้อยู่ในตำแหน่งที่ยอดเยี่ยม และเป็นเลิศกว่าเหล่าพระภิกษุสาวกทั้งหลาย ผู้เป็นธรรมกถึกด้วยกันนั้นก็เนื่องด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยเหตุเกิดเรื่อง คือ พระมหาสาวกองค์นั้น ได้แสดงความสามารถออกมาให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมในเรื่องการเป็นธรรมกถึกได้อย่างชัดเจนที่สุดและอีกเหตุหนึ่งก็คือ ท่านได้ตั้งความปรารถนาในตำแหน่งนั้นตลอดแสนกัป นับย้อนจากกัปนี้

เหตุผล คือ เพราะตำแหน่งเอตทัคคะเป็นตำแหน่งที่พระพุทธเจ้าทรงประทานแต่งตั้งให้พุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตามความรู้ ความสามารถที่โดดเด่น ยอดเยี่ยม ประเสริฐสุด ความชำนาญเฉพาะ เหนือกว่าท่านอื่น ๆ เฉพาะด้านนั้น ๆ หรือในด้านใดด้านหนึ่งเป็นตำแหน่งเฉพาะปัจเจกบุคคล ซึ่งพระพุทธองค์ทรงประทานไม่ซ้ำกันเลย ดังนั้นพระเถระมหาสาวกบางท่านจึงได้รับการแต่งตั้ง ยกย่องไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านเดียว บางท่านก็หลายด้าน แต่ท่านพระเถระมหาสาวกเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นพระอรหันตจิตมาสหทั้งสิ้น ในกรณีของพระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรก็เช่นเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงมีเหตุผลในการแต่งตั้งเอตทัคคะ ๔ ประการดังกล่าวไว้แล้วในบทที่ ๒

๔.๒.๒ ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมี

พระสารีบุตร คือ สำหรับผู้เป็นพระสาวกโพธิสัตว์บำเพ็ญอุกนิหาร บุญที่สั่งสมไว้เพื่อความ เป็นพระอัครสาวก ต้องปรารถนาและเพิ่มพูน โพธิสมภาร สั่งสมบุญบารมีเพื่อสาวกโพธิญาณสิ้น เวลา ๑ อสงไขยกับแสนกัป แม้เมื่อความเป็นพระมหาสาวกจะมีอยู่ก็ตาม ก็เรียกทั้งพระสารีบุตรและ

พระมหาโมคคัลลานะว่าพระอัครสาวก เพราะทั้งสองท่านเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งปวง ที่ถึงที่สุด แห่งสาวกบารมีญาณ คือ บำเพ็ญบารมีนานกว่าพระมหาสาวกอื่น ๆ เพราะเป็นใหญ่ด้วย อภินิหาร คืออำนาจบุญที่สั่งสมไว้ และเพราะเป็นใหญ่ด้วยความเพียรที่ประกอบไว้ในกาลก่อน (บุรพประโยชน์ คือ ความเพียร พยายาม)

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านเป็นพระมหาสาวก ผู้ที่เป็นพระมหาสาวกต้องปรารถนา และเพิ่มพูนโพธิสมภารสิ้นเวลาแสนกัปเท่านั้น ท่านมีการบำเพ็ญบารมี เพื่อถึงที่สุดแห่งปฏิบัติทางที่ จะมาถึงตามลำดับของตน คือ รอคอยบารมีของตนมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากเช่นกัน

เหตุผล คือ วิเคราะห์อย่างค่อนข้างละเอียดว่าพระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรนั้น หลังจากได้รับการพยากรณ์หลังจากที่ได้ตั้งความปรารถนาแล้วก็จะบำเพ็ญบุญญาบารมีทั้ง ๓ ชั้น เก็บสะสมคุณงามความดีในภพชาติต่าง ๆ เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง การบำเพ็ญบารมีของพระสารีบุตร สำหรับพระอัครมหาสาวกจะต่างจากพระสาวกทั้ง ๒ ประเภท คือ พระมหาสาวกและพระสาวก ซึ่งพระปุลณมันตานีบุตร ไม่ใช่พระอัครสาวกแต่เป็นพระมหาสาวก เพราะการตั้งความปรารถนา เป็นพระอัครมหาสาวกนั้นจะต้องบำเพ็ญเพียรบารมีมากกว่าหลายเท่าและใช้ระยะเวลานานกว่ามาก คือต้องบำเพ็ญบารมีนานหนึ่งอสงไขยแสนกัป นับย้อนจากกัปนี้ไป ดังพระพุทธเจ้าตรัสพรรณนา คุณอันสูงยิ่งของพระสารีบุตร ไว้ว่า ภิกษุใดในวันก่อนได้ทำปาฏิหาริย์หลายร้อยอย่างขออนุญาต ปริณิพพาน ภิกษุนี้อำนาจบารมีมาหนึ่งอสงไขยกัปไรแสนกัป ยังกรรมจักรที่พระองค์ให้เป็นไป เป็นไปแล้ว ผู้ปรารถนาเป็นเอตทัคคะ พระอรหันตสาวก พระอัครสาวก พระมหาสาวกและพระปถวิสาวก ต้องใช้ระยะเวลาในการตั้งความปรารถนานานกว่าแตกต่างกัน ผู้ปรารถนาเป็นพระอัครสาวกนั้น ต้องใช้ระยะเวลาย่ำเพ็ญบารมีนานหนึ่งอสงไขยตามด้วยแสนกัป ผู้ปรารถนาเป็นพระมหาสาวกต้อง ใช้ระยะเวลาย่ำเพ็ญบารมีนานแสนกัป ส่วนจะบำเพ็ญบารมีครบเมื่อใดนั้นขึ้นกับว่าพระสาวกรูปนั้น ได้เริ่มบำเพ็ญบารมีมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดด้วย เมื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้ปรารถนาเป็น พระอัครสาวกเอตทัคคะ ผู้เลิศที่สุดด้านมีปัญญามากกับพระมหาสาวกเอตทัคคะผู้เลิศที่สุดด้าน พระธรรมกถึก การตั้งความปรารถนาเป็นพระอัครสาวกเอตทัคคะ ผู้เลิศที่สุดด้านมีปัญญามาก จะต้องใช้ระยะเวลายาวนานมาก กล่าวคือการตั้งความปรารถนาเป็นผู้เลิศที่สุดด้านพระธรรมกถึก จะใช้ระยะเวลานานหนึ่งแสนกัป บุคคลต้องการบรรลุผลอันใดก็ต้องบำเพ็ญบารมีด้วยความเพียร เพื่อบรรลุผลระดับที่ต้องการและที่ตั้งปรารถนาไว้ ซึ่งบางครั้งก็เพิ่มระดับสูงขึ้น ไปอีกจากที่ตั้งไว้ แรกเริ่ม แต่บางท่านก็ลดระดับลงจากเหตุผลของปัจเจกบุคคล อสีติมหาสาวก ๑) มีความถึงพร้อม แห่งอุปนิสัยของพระอรหันต์ ๒) เหตุทำให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๓) การบรรพชา การสั่งสม บารมีของพระสาวกโพธิสัตว์ พระสาวกโพธิญาณอย่างเอาชีวิตเป็นเดิมพัน จนกระทั่งบารมีทั้งสิบ ทัศเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ การที่พระพุทธสาวกให้ความสำคัญกับการพิจารณา ตรวจสอบบารมีทั้งสิบทัศอย่าง

ละเอียดยิ่งกว่านี้ ตั้งใจที่จะกลั่นกรองเอาเฉพาะบารมีที่เป็นที่สุดของที่สุดที่จะทำให้พระสาวกโพธิญาณได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระมหาสาวกและเอตทัคคะให้สมประสงค์ และจะสั่งสมบุญทุก ๆ บุญอย่างเอาชีวิตเป็นเดิมพัน เพื่อให้บริสุทธิ์ทั้งทางกายกรรม วาจกรรมและมโนกรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกระทั่ง บุญต่าง ๆ ที่พระพุทธรูปได้สั่งสมอย่างหนักที่สุดได้กลั่นตัวเป็นบารมีทั้งสิบทัศที่สุดในที่สุด ด้วยเหตุที่พระมหาสาวก พระพุทธรูปทั้งหลายมีความปรารถนาตั้งใจอย่างแรงกล้า ที่จะเป็พระสาวกโพธิญาณให้ได้นี่เอง จึงทำให้พระสาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้าในสมัยนั้น ๆ และทุก ๆ ชาติมีความเพียรพยายามเป็นอย่างมากที่สุด แม้หนทางแห่งการสร้างบารมีนั้นจะยากลำบากและยาวนานสักเพียงใดก็ไม่ย่อท้อ ด้วยจิตใจที่แข็งแรง อาจหาญ รั้ง บันเทิงอยู่ในการสร้างบุญสร้างบารมี อย่างชนิดที่เรียกว่า เป้าหมายเป็นหลักอุปสรรคไม่มี トラบจนกว่าจะถึงจุดหมายทางการเป็นพระเอตทัคคะของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งใดพระองค์หนึ่งในอนาคต ดังนั้น พระมหาสาวกแต่ละท่านจึงต่างตั้งใจ ทุ่มเท แรงกายแรงใจ สร้างบารมี ตั้งแต่บารมีในระดับเบื้องต้นสิบทัศเรื่อยมาจนมาถึงบารมีระดับกลางหรืออุปบารมีอีกสิบทัศ จนกระทั่งมาถึงปรมัตถบารมีที่เป็นที่สุดของที่สุดแห่งบารมี เมื่อใดที่พระมหาสาวกสร้างบารมีครบทั้งสามสิบทัศ เมื่อนั้นหนทางแห่งการเป็นพระอัครสาวก พระมหาสาวก เอตทัคคะผู้ยอดเยี่ยมทางใดทางหนึ่งในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าก็จะประสบสัมฤทธิ์ผลเป็นความจริงได้ในที่สุด

๔.๒.๓ ความปรารถนาพิเศษ

พระสารีบุตร คือ ท่านพระสารีบุตรได้ตั้งความปรารถนาพิเศษคือ ต้องการเป็นอัครสาวกท่านนั้นมีมาตั้งแต่อดีตชาติสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า โนมทัสสีว่า ท่านมิได้ปรารถนาเป็นท้าวสักกะหรือเป็นพรหมสักอย่างหนึ่ง แต่ในอนาคต ขอให้ได้เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเหมือนพระนិสภเถระ จากการตั้งความปรารถนาพิเศษอันแรงกล้านี้ พอมาชาติสุดท้ายท่านก็ได้รับการยกย่องและแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและเป็นพระธรรมเสนาบดี สมดังความปรารถนาที่ตั้งไว้

พระปุณณมิตตานีบุตร คือ ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตระพระพุทธเจ้า ท่านเกิดเป็น โคตมดาบส และกระทำตั้งความปรารถนาว่าขอให้ท่านพึงเป็นยอดแห่งภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนดังพระภิกษุสาวกพระธรรมกถึกของพระพุทธเจ้าปทุมุตระพอชาติสุดท้ายสมัยพระพุทธเจ้า โคตมะองค์ปัจจุบันนี้ท่านก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรม เป็นผู้ยอดเยี่ยมและผู้เลิศกว่าพระภิกษุทั้งหลายด้านพระธรรมกถึก

เหตุผล คือ ความปรารถนาพิเศษ เป็นความตั้งใจมั่น วางจุดหมายที่ต้องการให้เป็นอย่างนั้น ในอนาคตไว้แน่นอน และดำเนินการนั้นอย่างแน่วแน่ เพื่อให้ประสบความสำเร็จตามที่ตนเองมุ่งหมาย เป็นการตั้งความปรารถนา กำหนดแน่นอนลงไป เป็นความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว

การตั้งใจมั่นแน่วแน่ที่จะทำการให้สำเร็จจุดมุ่งหมาย เป็นการตั้งใจหนักแน่นเด็ดเดี่ยวว่าจะทำการนั้น ๆ ให้สำเร็จและมั่นคงแน่วแน่ในทางดำเนินและจุดมุ่งหมายของตน พระเถระทั้งสองท่านได้ตั้งความปรารถนาพิเศษไว้ตั้งแต่อดีตชาติมานานหลายกัปเหลือเกิน นับว่าเป็นการตั้งความปรารถนาที่เข้มแข็ง แรงกล้าที่สุดในแต่ละชาติจึงประสบผลสำเร็จในชาติปัจจุบัน เมื่อ ๒,๖๐๐ กว่าปีมาแล้ว ทั้งสองท่านได้ตั้งความปรารถนาต่างกันตามแต่ความต้องการของแต่ละท่านโดยท่านพระสารีบุตรปรารถนาขอให้ได้เป็นพระอัครสาวกในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งและท่านพระปุลณมันตานีบุตรตั้งความปรารถนาขอให้ได้เป็นเอตทัคคะด้านพระธรรมกถึกในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง พร้อมทั้งประพฤติปฏิบัติ บำเพ็ญบารมีอย่างไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความยากลำบากนานับการจนประสบผลสำเร็จจากอานิสงส์สูงสุดของการบำเพ็ญธรรมนั้น

๔.๒.๔ การบรรลุนิพพาน

ความต่างของการบรรลุนิพพาน ทั้งพระสารีบุตรและพระปุลณมันตานีบุตรต่างก็บรรลุนิพพานแต่ละขั้นต่างเวลาและสถานที่ โดยนัยแห่งความแตกต่างระหว่างบุคคลตามธรรมชาติ พระปุลณมันตานีบุตรก็เช่นกัน โดยการบรรลุนิพพานของพระเถระทั้งสองท่านเป็นไปตามลำดับขั้นตอน ไม่ได้บรรลุข้ามขั้นที่เดียวในเวลาเดียวกัน

พระสารีบุตร คือ ดังได้ทราบแล้วว่าพระสารีบุตรเคยบวชเป็นปริพาชกมาก่อนการบรรลุนิพพานของท่านนี้จึงแบ่งเป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงที่ ๑ ก่อนบวชในพระพุทธศาสนา และช่วงที่ ๒ หลังบวชในพระพุทธศาสนา

ช่วงที่ ๑ ก่อนบวชในพระพุทธศาสนา พระสารีบุตรครั้งยังอยู่ในฐานะอุปติสสปริพาชกได้ฟังธรรมโดยย่อ จากพระอัสสชิเถระแล้วบรรลุนิพพานจกขุ ธรรมจกขุนี้ โดยทั่วไปได้แก่โศคาปัตติมรรคหรือโศคาปัตติมคคญาณเป็นญาณที่ทำให้เป็นพระโศคาบันนั้นเอง นอกจากนี้ ก่อนฟังเวทนาปริคคหสูตร พระสารีบุตรบรรลุอนาคามีผลแล้ว เพราะหลังบรรลุนิพพานจกขุแล้ว ท่านก็มีได้หยุดนิ่งอยู่ยังคงปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาก้าวหน้าไปตามลำดับ ได้บรรลุฌาน ๔ ทั้งรูปฌาน อรูปฌานและสัญญาเวทิตนโรธ ซึ่งเป็นสมบัติที่ดับเวทนาและสัญญา ผู้จะเข้าสมาบัติชนิดนี้ได้จะต้องเป็นพระอริยะระดับพระอนาคามี หรือพระอรหันต์เท่านั้น ดังนั้น พระสารีบุตรต้องเป็นพระอนาคามีแล้วหลังได้ธรรมจกขุบรรลุเป็นพระโศคาบัน

ช่วงที่ ๒ หลังบวชในพระพุทธศาสนา พระสารีบุตรบรรลุนิพพานตามลำดับขั้นของการบรรลุนิพพานบรรลุสาวกบารมีญาณ คือถึงที่สุดแห่งปัญญาบารมีของผู้เป็นพระอัครสาวกแต่ในการบรรลุพระอรหันต์นั้นพระสารีบุตรบรรลุพระอรหันต์ช้าและสำเร็จพระอรหันต์ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดผู้อื่น ไม่ได้โปรดท่าน โดยตรง ท่านใช้เวลา ๑๕ วันหลังจากบวชในพระพุทธศาสนาในการบรรลุพระอรหันต์ผล

วิเคราะห์เหตุที่พระสารีบุตรไม่บรรลุธรรมตั้งแต่แรกและบรรลุธรรมช้า คือ การบรรลุธรรมช้าของพระสารีบุตรนั้นมีมาแต่อดีตชาติ ย้อน ไปสองภพก็ยังไม่ด้วยแสนกัป นับย้อนกัปนี้ เหตุที่ท่านพระสารีบุตรบรรลุธรรมช้า มีหลายประการ ประมวล ได้ดังนี้

๑. พระสารีบุตรนับว่าเป็นผู้มีปัญญาอันเลิศ แต่กลับบรรลุธรรมช้ากว่าบริวารของตน ซึ่งก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของคนฉลาด คนเก่ง คนที่มีความสามารถสูง จะไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ ต้องใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญจนเข้าใจแจ่มแจ้งอย่างแท้จริง หรือเห็นประจักษ์แก่ตนเองก่อนจึงค่อยเชื่อ อีกทั้งท่านมีความมั่นใจตนเองสูง จนเกิดเป็นทิฏฐิมานะสูงซึ่งแก้ยาก ความเป็นผู้คิดมาก และมานะมากนี้เองเป็นเหตุของการบรรลุธรรมช้าอย่างหนึ่ง

๒. ความปรารถนาสูงเป็นอีกประการหนึ่งของความล่าช้าในการทำกิจการทั้งปวงผู้ที่มุ่งหวังผลสำเร็จในกิจการใด ๆ ก็ตาม ถ้าต้องการสิ่งที่ดีที่สุด เหนือที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และสูงที่สุด ย่อมต้องใช้เวลามากกว่าธรรมดา พระสารีบุตรท่านตั้งความปรารถนาไว้ในอดีตชาติสูงมาก คือ ตั้งความปรารถนาเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาเลย ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้ามากกว่าเพื่อนถ้าไม่นับพระสาวกผู้เป็นพระอุปัฏฐาก ซึ่งถือว่าเป็นเลิศยิ่งกว่าเหล่าพระพุทธรักษาทั่วทั้งปวง จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ท่านบรรลุธรรมช้า

๓. การบรรลุธรรมของพระสารีบุตรนั้นแปลกกว่าคนอื่น ท่านพึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงแก่คนอื่น ไม่ได้ทรงแสดงแก่ท่านโดยตรง คือ ทิฆนขปริพาชก แต่ท่านฟังไปด้วยและพิจารณาข้อธรรมตามอย่างตั้งใจ เด็ดเดี่ยว ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุธรรมตามประสงค์

๔. พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามาก ขบคิดพิจารณาข้อธรรมอย่างละเอียด รอบคอบ กว่าจะตกผลึกพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้นั้นก็ต้องใช้ระยะเวลาานพอสมควร แม้เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์แสดงแก่ผู้อื่นแต่ท่านก็ได้ประโยชน์มากมายมหาศาลจากการฟังพระธรรมเทศนานั้น ด้วยสามารถนำให้จิตหลุดพ้นจนสามารถบรรลุธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ บรรลุพระอรหัตตารมณ์อยู่ในพระอรหัตตผลแล้วเป็นพระอรหันตองค์สำคัญในพระพุทธศาสนา

๕. พระสารีบุตรเป็นสาวกบารมีญาณ กิจในมรรค ๓ เบื้องสูง คือ สกทาคามิมรรคและอรหัตตมรรคของพระอัครสาวกทั้งสองยังไม่สำเร็จ เพราะสาวกบารมีญาณเป็นของใหญ่ พระมหาโมคคัลลานะใช้เวลา ๗ วัน จึงบรรลุถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ เหตุที่ท่านบรรลุพระอรหัตตญาณแม้จะเป็นผู้มีปัญญามาก แต่บรรลุช้ากว่าพระมหาโมคคัลลานะ เพราะพระสารีบุตรมีการเตรียมมากซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติของผู้มีปัญญา คือ มีบริกรรมมากเหมือนอย่างพวกคนเจ้าปัญญา นี้ก็จะไปที่ใดก็ได้เลย เปรียบด้วยการเสด็จ ไปของพระราชธิดาต้องเตรียมราชพาหนะและราชบริวาร จึงจำเป็นต้องใช้เวลามากกว่าการไปของคนสามัญเป็นต้นเพื่อสมกับฐานะ ฉันทใด พระสารีบุตรก็มีอุปมัย ฉันทนั้น

พระปุลณมันตานีบุตร คือ ท่านบรรลुरुธรรมขั้นพระอรหันต์ด้วยการกระทำกรรมในโยนิ โสมนสิการ ขวนขวายวิปัสสนา แล้วไม่นานท่านก็บรรลुพระอรหันต์ พร้อมคุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ท่านบรรลुरुธรรมวิเศษสูงสุดขั้นพระอรหันต์ด้วยการบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนาล้วน ๆ

เหตุผล คือ จากข้อมูลการบรรลुरुธรรมของพระสารีบุตรนี้จะเห็นได้ว่าต่างจากพระปุลณมันตานีบุตร เพราะพระสารีบุตรอุปสมบทได้ตั้งเดือน จึงสำเร็จพระอรหันต์ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายการที่พระสารีบุตร ได้บรรลุพระอรหันต์ช้ากว่าพระมหาโมคคัลลานะว่าเป็นเพราะพระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามาก ต้องใช้บริกรรมใหญ่ พระสารีบุตรออกบวชเพราะ ได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระแล้ว บรรลุโสดาปัตติผล หลังบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ได้ประพฤติปฏิบัติ ผูกฝนต่อเนื่องและบรรพชาอุปสมบทกับพระพุทธเจ้าจนบรรลุพระอรหันต์เป็นพระอรหันต์พร้อมทั้งระลึกชาติได้ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นท่านผู้บรรลุอภิญญาใหญ่ย่อมระลึกชาติได้อสง ไขยหนึ่งยิ่งด้วยแสนกัป ในพระพุทธศาสนามีเพียง ๔ ท่านคือ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานะเถระ พระพากุลเถระ และพระนางภัททากัจจนาเถรี สามารถระลึกชาติได้ประมาณเท่านี้ ส่วนพระปุลณมันตานีบุตร บรรลุพระอรหันต์ก่อนได้พบกับพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติธรรมตามแนวทางพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ด้วยกระทำบำเพ็ญ โยนิ โสมนสิการก็มีภูฐานอย่างต่อเนื่องอย่างไม่ลดละไม่นานก็บรรลุพระธรรมวิเศษขั้นสูงสุดสำเร็จพระอรหันต์เป็นพระอรหันต์

๔.๒.๕ ความเป็นเอตทัคคะ

พระสารีบุตร คือ ท่านเป็นทั้งพระอัครสาวกเบื้องขวา เป็นพระมหาสาวก และได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้เลิศทางปัญญา เป็นผู้ที่มีปัญญาสามารถแสดงธรรมเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้คล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้าได้แก่ พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและอริยสัจ ๔ ท่านสามารถแสดงพระธรรมและอธิบายธรรมได้อย่างแตกฉานพิสดารและพอที่จะบอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้งเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดยพิสดาร นอกจากนี้ยังมีพระธรรมหมวดอื่น ๆ อีกมากมาย อย่างเรื่อง สติปัฏฐาน ๔ ท่านได้อธิบายสติปัฏฐานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลากหลายนั้นด้วยการสรุปลงที่หลักการของปัญญาหรือวิปัสสนาเป็นวิปัสสนาล้วน สติปัฏฐานกถาในคัมภีร์ปฏิสัมภิกามรรค ถือกันว่าเป็นปกรณ์ทางกัมมัฏฐานเล่มแรกของพระพุทธศาสนา เป็นคัมภีร์แนวอภิธรรมขั้นต้น ๆ เป็นผลงานของพระสารีบุตร ท่านแสดงพระธรรมตามหลักการและวิธีการของพระพุทธเจ้าได้ดีที่สุด แสดงได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนที่สุดและผู้ฟังก็เข้าใจตามนั้นพร้อมกับประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง จากคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของพระสารีบุตรนี้นับได้ว่าท่านเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระพุทธศาสนาและได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี ดังนั้น ท่านจึงมีคุณสมบัติสมบูรณ์ ครบถ้วน เหมาะสมกับตำแหน่งเอตทัคคะที่พระพุทธเจ้าประทานให้

พระปุลณมณตานีบุตร คือ ท่านมีความเป็นเอกทัศคะด้านเป็นผู้เลิศทางธรรมกถึก สามารถแสดงธรรมได้ยอดเยี่ยมกว่าพระภิกษุสาวกรูปอื่น ๆ ที่เป็นพระธรรมกถึกด้วยกัน ทำให้ผู้ฟังมีความปราโมทย์ยินดี และคล้อยตามทำให้มีคนเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะได้มีกุลบุตร ๕๐๐ คนเกิดความเลื่อมใสขอบวชและอาศัยอยู่ในสำนักของท่านซึ่งท่านก็สอนพระภิกษุเหล่านั้นด้วยธรรมกถาวัตถุ ๑๐ เพราะตัวท่านประพุดคืออยู่ในกถาวัตถุ ๑๐อย่างเคร่งครัด เหล่าพระภิกษุลูกศิษย์ก็ประพุดตามโอวาทก็ได้บรรลुพระอรหัตตัง ๕๐๐ รูป หมายความว่า ท่านฉลาดในกถาวัตถุปรกณ ฉลาดในธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ท่านให้ชนผู้สำรวจอินทรีย์หรือบัณฑิตทั้งปวง รู้แจ้ง ตรัสรู้ด้วยความหมจดในกถาวัตถุนั้นจนเป็นผู้ไม่มีอาสวะ คือ ไม่มีกิเลสอยู่ ไปได้แก่สำเร็จการอยู่นั่นเอง

เหตุผล คือ พระสารีบุตรได้รับการยกย่องแต่งตั้งให้เป็นเอกทัศคะในด้านเป็นผู้เลิศทางมีปัญหา มาก นอกจากนี้ยังได้รับทราบพระธรรมคำสอนและพระพุทธรองค์ทรงเปิดเผยเรื่องบางเรื่องที่ยังไม่ได้นำมาทรงแสดงแก่เหล่าพุทธบริษัท ท่านสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติแห่งการเป็นเอกทัศคะครบทุกข้อ คือ ๑) อัตถุปปัตติโต ยกย่องตามเรื่องที่เกิดขึ้น ท่านพระสารีบุตรได้แสดงความสามารถออกมาทันทีและสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เช่น ตอนพระพุทธรเจ้าเสด็จกลับจากแสดงพระอภิธรรม โปรดพระมารดาที่สวรรคตขึ้นดาวคิงส์ ท่านก็ได้ต้อนรับพระพุทธรองค์เป็นรูปแรกในบรรดาพระพุทธรสาวกและแสดงความสามารถทางมีปัญหาเกี่ยวกับพุทธวิสัยได้เพียงรูปเดียวเท่านั้น ๒) อาคะมะนะโต ยกย่องตามกำลังความปรารถนาและบารมีที่ได้สั่งสมไว้แต่ปางก่อน ๓) จินณะวะสิโต ยกย่องตามความเชี่ยวชาญความชำนาญยิ่งในเรื่องนั้น โดยเฉพาะและ ๔) คุณาติเรกะโต ยกย่องตามคุณพิเศษที่มีเหนือกว่าภิกษุรูปอื่น แม้ในหมู่ภิกษุผู้มีความสามารถอย่างเดียวกัน ส่วนพระปุลณมณตานีบุตรได้รับการยกย่องให้เป็นเลิศพระธรรมกถึก ตามที่ท่านได้ตั้งความปรารถนาไว้ ตรงตามข้อ ๒) อาคะมะนะ โตและ ๓) จินณะวะสิ โต พระพุทธรเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่าการที่พระองค์จะทรงประทานตำแหน่งเอกทัศคะด้านใดให้ใครนั้น ทรงประทานตามกุศลบุรพกรรมที่แต่ละท่านได้บำเพ็ญมาในอดีตชาติ การได้ตำแหน่งของพระพุทธรสาวกรูปใดก็ตาม จึงขึ้นอยู่กับบุรพกรรมของแต่ละท่านตามขอบเขตแห่งหลักการแต่งตั้งทั้ง ๔ ดังกล่าวมาแล้ว การประทานแต่งตั้งหาใช่เป็นพุทธประสงค์ไม่ คือไม่ได้เลือกที่รัก มักที่ชังใด ๆ ไม่ได้ลำเอียงทั้งสิ้น พระพุทธรองค์ทรงพิจารณาใคร่ครวญ ตรึกตรองตามเหตุผลที่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวงแล้ว จึงทรงประทานแต่งตั้งและจะไม่ทรงแต่งตั้งซ้ำกันเลย แม้ทั้งพระสารีบุตรและพระปุลณมณตานีบุตรเถระก็เช่นเดียวกัน ท่านได้เป็นเอกทัศคะในชาติเดียวกับพระพุทธรเจ้า ก็เพราะได้ตั้งความปรารถนาไว้แต่อดีตชาติและบำเพ็ญบุญญาบารมีมานับอนันต์ จึงประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งความปรารถนาไว้

๔.๒.๖ คุณสมบัติพิเศษ

คุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวแตกต่างกัน โดยธรรมชาติ ส่วนคุณวิเศษของพระมหาสาวก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ความเป็นพระมหาสาวกของ พระพุทธเจ้านั้นแม้ทุกรูปจะต้องประกอบด้วยองค์คุณดังกล่าวนี้เหมือนกันแต่ก็จะมี ความต่างกัน ด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับการ ได้มาซึ่งคุณวิเศษของความเป็นพระอรหันต์โดยย่อ ดังนี้

พระสารีบุตร คือ คุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวของท่านคือ ความมีปัญญามากทั้งในปัจจุบัน และในอดีตกาลสมัยที่ท่านบวชเป็นฤๅษี ๕๐๐ ชาติ ก็ได้เป็นผู้มีปัญญามากเหมือนกัน ความมีปัญญา มากของท่าน ได้มา โดยมีอยู่แล้วในตัวเองและฝึกฝนการตั้งศรัทธาภาพด้านปัญญาออกมา ใช้อยู่เสมอ คุณพิเศษปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ของท่าน ได้มาด้วยการใช้ปัญญาประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นเวลายาวนานมากกว่าพระปุลณมันตานีบุตร บำเพ็ญอุกนิหารหรืออำนาจแห่งบุญบารมีและ อำนาจแห่งบุญที่สะสมไว้ เพิ่มพูนโพธิสมภารสิ้นเวลา ๑ อสงไขย (กำไร) แสนกัปและระลึกชาติได้ (บุพเพนิวาสานุสสติ) ซึ่งเป็นหนึ่งในวิชา ๘

พระปุลณมันตานีบุตร คือ คุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวของท่าน คือ ความสามารถโดดเด่นใน การแสดงธรรม สั่งสอนเหล่าพระภิกษุลูกศิษย์และพุทธบริษัทอื่น ๆ ให้ดำรงอยู่ในคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ด้วยเช่นเดียวกับที่ท่านประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเป็นความสามารถเฉพาะตัวโดยธรรมชาติท่าน ได้คุณ พิเศษปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ด้วยการกระทำความโยนิโสมนสิการ ขวนขวาย วิปัสสนากัมมัญฐานอย่างหนักและต่อเนื่อง ท่านบำเพ็ญอุกนิหารมายาวนานแต่ระยะเวลา น้อยกว่าทำ พระสารีบุตร คือ เพิ่มพูน โพธิสมภาร สิ้นเวลาแสนกัปเท่านั้น จะไม่มากและไม่น้อยไปกว่านั้น แม้พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธอุปัฏฐากและพระพุทธชินอรสก็เช่นกัน คือ ใช้เวลา เพิ่มพูน โพธิสมภารแสนกัปกว่าจะได้มาซึ่งคุณพิเศษทั้งหมด ชาติปัจจุบันท่าน ได้วิปัสสนาญาณ ได้ปัญญาพิจารณาเห็นสังขารในนามรูปโดยไตรลักษณ์ของสรรพสัตว์ทั้งหลายตามความเป็นจริง มีต่างกันออกเป็นชั้น ๆ ต่อเนื่องกันไป

เหตุผล คือ คุณวิเศษของพระมหาสาวกที่ไม่เหมือนกันหรือต่างกัน พระสารีบุตรกับ พระปุลณมันตานีบุตรต่างก็มีวิธีใช้เทคนิค ความสามารถ ความถนัดเฉพาะตัวในการที่จะ ได้มา ซึ่งคุณวิเศษนั้น ทั้ง ๒ ท่านซึ่งขึ้นกับการเก็บสะสมบุญบารมีมาแต่ชาติปางก่อน

๔.๒.๗ งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ความต่างกันด้านงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลของพระสารีบุตรกับ พระปุลณมันตานีบุตรนั้น มีพอประมาณเนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคลแต่ในความ หลากหลายนั้น กล่าวโดยย่อ ดังนี้

พระสารีบุตรคือ พระอัครสาวกเบื้องขวาได้สร้างผลงานไว้เป็นอันมากคู่กับพระมหาโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ในเรื่องนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรง สันนิษฐานว่า พระสารีบุตรน่าจะได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านอุรทิส ส่วนพระมหาโมคคัลลานะน่าจะรับผิดชอบด้านทักษิณ เพราะปรากฏหลักฐานเป็นอันมากที่บอกว่า พระเถระทั้งสองพร้อมด้วยบริวาร ได้เที่ยวไปในเมืองต่างๆ เพื่อแสดงธรรม พระเถระทั้งสองจึงได้รับ ยกย่องเป็นพิเศษเช่นในพระสูตร สัจจวิภังคสูตร พระพุทธองค์รับสั่งว่า ให้คบ สมาคมกับพระอัครสาวก ทั้งสองท่าน^๑ ที่สำคัญพระสารีบุตรมีความสามารถพิเศษด้านงานเผยแผ่พระธรรมคำสอนของ พระพุทธองค์ที่เด่นที่สุดและแสดงธรรมเป็นประจำทุกสถานที่สุดอดจนปรินิพพานคือพระสังฆกรรม พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและพระจตุราริยสังข์ หรืออริยสังข์ ๔ ท่านอธิบายธรรมให้ผู้อื่นเข้าใจง่าย โดยขยายความให้พิสดารเพื่อให้นำไปปฏิบัติได้ง่าย ถูกต้องและตรงตามที่พระพุทธองค์ทรงสอน ท่านสามารถแสดงธรรมทุกเรื่องได้คล้อยคลึง เทียบเคียงกับพระพุทธเจ้าจนพระพุทธองค์รัศมีชื่นชมว่า ท่านพระสารีบุตรอยู่ที่ใดก็เปรียบเหมือนพระพุทธองค์อยู่ที่นั่น เทศนาพระธรรมเป็นตัวแทน พระพุทธองค์ได้โดย

พระปุลณมณีนันทนินบุตร คือ ตลอดชีวิตบรรพชิตท่านมีความสามารถแสดงพระธรรมเทศนา ได้แตกฉานยิ่ง ที่โดดเด่นที่สุดคือ ยึดธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ซึ่งจัดเข้าในวิสุทธิ ๗ เรื่องเดียวเท่านั้น พร้อม ทั้งตั้งใจให้ผู้ฟังประพฤติปฏิบัติตามด้วยเหมือนที่ท่านก็ประพฤติปฏิบัติตามคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการ อย่างเคร่งครัดเช่นกัน สมกับได้รับยกย่องว่า เป็นผู้เลิศพระธรรมกถึกซึ่งพระธรรมหมวดนี้ ก็มีรายละเอียดครอบคลุมทั้งหมด ดังนั้น ผู้ประพฤติปฏิบัติ และเจริญในพระธรรมนี้อยู่เนื่องนิตย์ ก็จะทำให้บริสุทธิ์ทั้งทางกาย วาจา จิตใจและปัญญาตามความเหมาะสมแต่ละบุคคล แต่ได้สิ่งที่ดี ที่สุดแน่นอน อย่างที่พระมหาจุนทเถระกล่าวว่า พระธรรมกถึกนั้นเป็นผู้รู้แจ้ง แทงตลอด อรรถ บท อันลุ่มลึกด้วยมรรคปัญญา เป็นอัจฉริยบุคคลหาได้ยากในโลก^๒

๔.๓ เปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณีนันทนินบุตร

ด้วยความแตกต่างระหว่างธรรมชาติของบุคคล จึงทำให้ท่านทั้ง ๒ มีความแตกต่างกัน ทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งปัจเจกบุคคล และเป็นกลุ่ม ตามความเหมาะสม ผู้วิจัยแบ่งเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๔.๓.๑ เปรียบเทียบความเหมือนในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับ

^๑ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตนาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

พระปูลณณมันตานีบุตร ๔.๓.๒ เปรียบเทียบความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร กับพระปูลณณมันตานีบุตร และ ๔.๓.๓ จุดเด่นพระพุทธรสาวกที่เป็นพระเถระในสมัยพุทธกาล

๔.๓.๑ เปรียบเทียบความเหมือนในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับ พระปูลณณมันตานีบุตร

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปูลณณมันตานีบุตรมีความ เหมือนกันกล่าวโดยย่อ ได้แก่ มีการพบเห็น เข้าเฝ้า และฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่ง, เห็นหรือ ได้ยินแบบอย่างนั้น ๆ จึงเกิดความพอใจ ประารถนาจะเป็นเช่นนั้นบ้างใน อนาคต, กระทำกุศลทั้งหลาย มีการให้ทาน เป็นต้น, ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักสำเร็จเป็นพระอัครสาวกใน อนาคต, บำเพ็ญกุศลบริบูรณ์ทั้งหลายในทุก ๆ ภพที่เกิดมาแล้ว, กุศลบริบูรณ์ทั้งหลายที่สะสมมาช้านานแก่กล้า จึงเกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า, ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก จึงเกิดศรัทธาขอบวช, ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรง, คุณวิเศษของความเป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า, ความปรารถนาพิเศษ, ความเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าและคุณสมบัติด้านงานเผยแผ่ พระพุทธศาสนา นอกจากนี้พระเถระทั้ง ๒ ท่านยังมีคุณค่าแห่งเอตทัคคะที่มีความเหมือนกันพอ ประมวลเป็นภาพรวมเบื้องต้นดังนี้

๑) พระสารีบุตรกับพระปูลณณมันตานีบุตรมีความเป็นพระมหาสาวกและพระอรหันต์ เหมือนกัน ประกอบไปด้วยองค์คุณพิเศษของความเป็นพระอรหันต์ ปฏิสัมภีตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

๒) พระสารีบุตรกับพระปูลณณมันตานีบุตรมีข้อปฏิบัติของพระอรหันต์ เป็นผู้มิตนอัน อบรมแล้วเพราะเมื่อสมุจเฉทปหานพร้อมด้วยตังควิกขัมภนปหานมีอยู่ ปฏิบัติสัทชิปหานและ นิสสรณปหานย่อมเชื่อว่าสำเร็จแล้ว โดยแท้ พระอริยะทั้งหลายย่อมเจริญอุปมาทภาวนา จำเดิมแต่ ผลอันเลิศ คือ พระอรหันต์ผล ในบรรดาปหานัตถธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่เข้ากับกิจในอริยตัง ๔ ข้อ สมุทัย เป็นปหานะ คือ ธรรมที่พึงละ สิ่งที่ต้องกำจัดแก้ไขให้หมดไป ว่าโดยต้นตอรากเหง้าของปัญหา ได้แก่ อวิชชาและภวตัณหา สิ่งทีก่อให้เกิดปัญหาหรือเหตุแห่งทุกข์ หรืออกุศลธรรมทั้งปวงนั่นเอง พระเถระทั้ง ๒ ท่านนี้มีความสมบูรณ์ ความงามเบื้องต้นด้วยศีล ด้วยตังคปหาน แสดงความ สมบูรณ์ ความงามด้วยสมาธิ ด้วยวิกขัมภนปหาน แสดงความสมบูรณ์ด้วยปัญญา ด้วยสมุจเฉท ปหานแสดงความสมบูรณ์ด้วยสัมปทาทั้งหมดนี้ พระเถระมีข้อปฏิบัติให้งามในเบื้องต้นด้วยศีล ศีลที่บริสุทธิ์ดีแล้วถือว่าเป็นกุศลธรรม ข้อปฏิบัติงามในเบื้องกลางด้วยสมาธิ คือยังจิตให้เจริญอยู่ ยังกุศลให้ถึงพร้อม และข้อปฏิบัติงามในเบื้องปลายด้วยปัญญาซึ่งถือว่าเป็นที่สุดของข้อปฏิบัติ คือ ยังจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ยังปัญญาให้เจริญ ปัญญาเชื่อว่างามก็ โดยเหตุที่ปัญญาเหนือกว่ากุศลธรรมทั้งปวง หนึ่ง พระเถระทั้ง ๒ แสดงความเป็นผู้มีวิชชา ๓ ด้วยศีลสัมปทาเพราะจะบรรลุวิชชา ๓ ได้ต้องอาศัย

ศีลสมบัติ แสดงความเป็นผู้มีปัญญา ๖ ด้วยสมาธิสัมปทา เพราะจะบรรลุปัญญา ๖ ได้ต้องอาศัยสมาธิสมบัติ แสดงความเป็นผู้มีปฏิสัมภิตาแตกฉาน ด้วยปัญญาสัมปทา เพราะจะบรรลุปฏิสัมภิตา ๔ ได้ต้องอาศัยปัญญาสมบัติเป็นต้น ดังนั้นจึงถือว่าพระสารีบุตรและพระปุลณมัตตานีบุตรเป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้าที่สมบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวงในเบื้องต้น ท่ามกลางและปรโยสานบรรลุแล้วด้วยสัมมาปฏิบัติ เพื่อให้เข้าใจง่าย ก็คือท่านพระเถระทั้ง ๒ สมบูรณ์ด้วยคุณมีสรณคมณ์เป็นเบื้องต้น มีสมาธิเป็นท่ามกลางและมีปัญญาเป็นปรโยสานซึ่งการเข้าถึงพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเป็นไปได้ยากยิ่ง

๓) ความเป็นพระอรหันต์ที่เป็นพระมหาสาวกนั้นจะมีกำลังแห่งคุณสมบัติทั้งหลายที่พระภิกษุสาวกเหล่าอื่นไม่มีพระอรหันต์ทั้งหลายสมบูรณ์ไปด้วยกำลังแห่งอริยมรรค และกำลังแห่งฤทธิ์ มีความเพียรในสัมมัปปธาน มีบุญอันประเสริฐยิ่ง มีความอดกลั้น พิจารณาธรรมข่มกิเลสอันเป็นปรีภยที่ตนยังครอบงำไม่ได้ในสงสารที่หาเบื้องต้นไม่ได้ด้วยกำลังแห่งเจี้ยว คือ อริยมรรคทั้ง ๔ ยังมโนระของตนให้ถึงที่สุดได้ พระอรหันต์นั้นเป็นผู้มีจิตอันอบรมแล้ว มีจิตตั้งมั่น ชัดตรงดุจกระสวยผ่า ประกอบอริยมรรค ทำจิตให้เจริญยิ่งแล้วด้วยสมณะและวิปัสสนาโดยปฏิบัติเนื่อง ๆ ด้วย อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาและยังประพฤติปฏิบัติตามแนวทางดำเนินไปสู่พระสัมโพธิญาณด้วยการปฏิบัติเจริญความบริบูรณ์แห่งภาวนา ๔ คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนาและปัญญาภาวนา พระสัมโพธิญาณมี ๓ อย่าง คือ พระสัมมาสัมโพธิญาณหมายถึงของพระพุทธเจ้าเท่านั้น พระปัจเจกสัมโพธิญาณและพระสาวกโพธิญาณ พระสารีบุตรและพระปุลณมัตตานีบุตรเป็นพระสาวกโพธิญาณ เหตุที่ได้ชื่อว่าพระสาวกเพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ดังนั้นการตรัสรู้สังขารของพระสาวกทั้งหลายจึงชื่อว่า สาวกโพธิญาณ

๔) งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสารีบุตรกับพระปุลณมัตตานีบุตรมีคุณค่าความเหมือนกัน กล่าวโดยย่อ ดังนี้

(๑) ใช้พุทธลีลาการสอนของพระพุทธเจ้าด้วยการแสดงธรรม สอนธรรม บรรยายธรรม ให้โอวาทและแนะนำโดยไม่ได้ยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง แต่ยึดผู้ฟังหรือบุคคลเป็นศูนย์กลาง เพราะการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยก่อนนั้น สังคมอารยันมีความสนใจในธรรมมาก เมื่อมีพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เกิดขึ้น จึงมีคนเข้าสอบถาม ฟังธรรม สนทนาธรรม แม้ว่าการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์จะมีเจตนาแตกต่างกันบ้าง แต่เพราะความเป็นสังฆธรรมรวมทั้งคุณสมบัติส่วนตัวของพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติสมควร จึงสามารถสร้างสภาพยอมรับนับถือ เชื่อฟังและทำตามให้เกิดขึ้นแก่คนทั้งหลายเป็นอันมาก งานเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น ท่านทำกัน ได้ทุกรูปแบบ เช่น การปฏิบัติตัวนำเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจ การแสดงธรรม โดยพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธานหลักการในการทำงานเผยแผ่ไว้ ให้แต่ละรูป

ทำงานด้วยความเสียสละ มีเมตตากรุณาเป็นหลักใจ ทรงกำหนดเป็นหน้าที่ของพระภิกษุให้ปฏิบัติต่อชาวบ้านไว้ว่า ห้ามมิให้เขาทำความชั่ว ให้ประพฤติปฏิบัติความดี สงเคราะห์เขาด้วยน้ำใจอันงามให้ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง อธิบายสิ่งที่เขาฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง บอกรทางสวรรค์ให้^๑

(๒) งานป้องกัน ปกป้องพระพุทธศาสนา พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรเป็นพระอรหันต์ในสำนักพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล เพราะมีพระพุทธเจ้าและพระเถระอรหันต์เป็นหลักอยู่จึงสามารถระงับเรื่องความเห็นผิดของพระภิกษุที่อธิบายธรรมในพระพุทธศาสนาเพี้ยนเป็นพราหมณ์ไปและแม้จะอยู่นอกวิสัยที่จะแก้ไข เช่นกรณีพระเทวทัตและพวก แต่ก็ไม้อาจสร้างความแตกแยกอะไรได้

(๓) งานแสดงธรรม ในสมัยพุทธกาลพระภิกษุพุทธสาวกทำหน้าที่ในการศึกษา ปฏิบัติ และสั่งสอนเพียงอย่างเดียว ทำให้ท่านทั้งหลายมีเวลามากพอเพื่อทำงานนั้น ๆ ไม่มีสิ่งใดทำให้เป็นกังวล เป็นปติโพธิมากนักทำให้พุทธบริษัททั้ง ๔ ทำงานในขอบข่ายที่เป็นความรับผิดชอบทำให้พุทธบริษัททั้ง ๔ มีความรับผิดชอบเพิ่มมากยิ่งขึ้น

ลักษณะงานการสอนธรรมนั้นทั้งพระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตร มีจุดมุ่งตามพระพุทธเจ้า ๓ ประการ คือ เพื่อประโยชน์ทั้ง ๓ ระดับ เพื่อเกื้อกูลแก่คนทั้งหลาย พระธรรมนั้นมีลักษณะเกื้อกูลตามสภาพและเพื่อความสุขแก่คนทั้งหลาย ธรรมที่เป็นประโยชน์อันมีลักษณะเกื้อกูลนั้นจะต้องออกผลมาในรูปของความสุขชั้นต่างๆเป็นสำคัญ พระธรรมที่พระเถระทั้ง ๒ ท่านแสดงสั่งสอนจึงอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตาม สมควรแก่องค์ธรรมนั้น ๆ

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรยึดหลักในการแสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้ามาเป็นการนำมาใช้ ที่เรียกว่าอาการในการสอนธรรม ๓ ประการ

๑. สั่งสอนธรรมเพื่อให้รู้ยิ่ง เห็นจริง ในสิ่งที่เขาควรรู้ ควรเห็น สอนตามพื้นฐานสติปัญญาความสามารถและความจำเป็นที่จะรู้เรื่องนั้นๆ

๒. แสดงมีเหตุที่ผู้ฟังพิจารณาตาม กำหนดคิดตามไปแล้วจะเกิดความเห็นจริงตามนั้นได้

๓. แสดงธรรมเป็นอัครรรย์ ผู้ที่ปฏิบัติตามที่พระเถระทั้ง ๒ ท่านแสดงไว้อย่างใดก็ตาม ผลจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

งานการแสดงธรรม สอนธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นงานที่ละเอียด ประณีต ต้องวางอยู่บนหลักที่ว่า ต้องเป็นเรื่องจริง เป็นธรรม มีประโยชน์ เหมาะสมแก่กาล คนฟังอาจจะชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้างก็ได้ แต่ถ้าคุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้มีอยู่ ทั้งพระพุทธเจ้าและเหล่าพระพุทธสาวกทั้งหลาย เช่น พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรเป็นต้น พระพุทธองค์จะทรงสอนและสอนตามนั้น

^๑เรื่องเดียวกัน, หน้า๗๕.

คุณสมบัติ ๔ ประการ ได้แก่หลักในการตอบปัญหา ๔ วิธีของพระพุทธเจ้าที่พระสาวกนำมาเป็นแผนที่หรือแนวทางการสอนแบบตอบปัญหา คือ เอกังสพยากรณ์ วิภังชพยากรณ์ ปฏิปุจฉาพยากรณ์ และรูปนิยะ

คุณค่าในหลักการแสดงธรรม ท่านพระสารีบุตรและท่านพระปุลณมณฺฑานีบุตรยึดหลักปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธเจ้า ๔ วิธีเหมือนกัน คือ

๑. ยอมรับนับถือคำสอนของนักปราชญ์ที่มีมาแต่เดิม แต่ต้องเป็นกรณี คำสอนนั้นเป็นเรื่องจริงในธรรมและมีประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติอย่างแท้จริง

๒. ปฏิวัติ หมายถึง เปลี่ยนแปลงแบบตรงกันข้าม เช่นการปฏิบัติตนตามที่พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ในพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

๓. ปฏิรูป คือเปลี่ยนแปลงหลักการ เจตจำนงและวิธีการที่มีอยู่ก่อนแล้ว เช่น ใช้คำที่พระพุทธเจ้าทรงนิยาม ปรับปรุงความหมายใหม่ ท่านพระเถระทั้ง ๒ ท่านสามารถอธิบายไขความให้เข้าใจตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดผลทางปฏิบัติให้สมบูรณ์ขึ้น

๔. สอนตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นใหม่ เช่น หลักอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท อนัตตา นิพพาน และหลักกรรมหมวดอื่น ๆ เป็นต้น เพราะพระธรรมแต่ละข้อที่พระเถระทั้ง ๒ ท่านแสดงจะเป็นพระธรรมที่อยู่ในกลุ่มของพระสัทธรรมอริยสัจ ๔ ไม่ข้อใดก็ข้อหนึ่ง

การที่พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรได้เผยแผ่พระศาสนาด้วยการแสดงพระธรรมให้พิสดารนั้น เพราะวาอุทธยาศัยของผู้ฟังแตกต่างกันนั่นเอง

(๔) ธรรมเสนากองทัพนธรรม ในสมัยพุทธกาลงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุผลและปัจจัยสนับสนุนหลายประการ เช่น พระพุทธเจ้าทรงมีกุศโลบายเริ่มเข้าถึงตั้งแต่บุคคลระดับผู้นำก่อนแล้วระดับต่ำลงมาตามลำดับ รวมทั้งองค์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้ามีโครงสร้างแบบธรรมเสนา กองทัพนธรรม โดยมีพระพุทธองค์เป็นพระธรรมราชา พระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดี พระมหาสาวกทั้งหลายมีพระ โมคคัลลานะและพระปุลณมณฺฑานีบุตรเป็นต้นล้วนเป็นธรรมเสนาที่มีบทบาทอย่างยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดังข้อความนี้

ในที่ใดธรรมเสนากองทัพนธรรมได้ผ่านไป ความเชื่อถือถึงมหายไริ์เหตุผลได้หายไป คนกลับอาศัยสติปัญญาในการดำเนินชีวิต โรงบูชาไฟในอดีต บัดนี้ได้กลายเป็นโรงคัมภ์น้ำ โรงหุงอาหารไปแล้ว แม้มูลเถ้าอันถือว่ศักดิ์สิทธิ์ได้กลายเป็นเครื่องขัดภาชนะ โลหะไป การบูชาัญญ การสังเวทที่เคยอาศัยชีวิตคนสัตว์ด้วยความเข้าใจว่าเป็นบุญ อันบุคคลที่ได้ถูกปลุกให้ตื่นขึ้นด้วยธรรมเสนา ต่างพากันละทิ้งหมดแล้ว ความนิยมยินดีในการทะเลาะวิวาท ได้เถียงแก่งแย่งแข่งดี อันเคยมีในหมู่ชนทั้งหลาย ซึ่งมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน กลับกลายเป็นการกระทำที่ใคร ๆ

ไม่ปรารถนาและตำหนิคนที่ยินดีกระทำเช่นนั้นอ้างกรรมเสนา กองทัพธรรมได้
 ยাত্রาไปในคาม นิคม ชนบท ราชธานีต่าง ๆ ด้วยความมุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูล
 ความสุขแก่ชนทั้งหลายด้วยน้ำใจอันกอปรด้วยกรุณาต่อสรรพสัตว์ ได้ทำการกวาด
 ล้างความมมงาย ความเชื่อถือที่ไร้สาระ ความทารุณโหดร้ายต่อเพื่อนร่วมโลกเพียง
 เพื่อตอบสนองความต้องการของตนออกไปจากที่นั่น ๆ ในขณะเดียวกันกรรมเสนา
 กองทัพธรรม ได้หว่านโปรยความสุข ความสงบ ไมตรีจิต มิตรภาพ อันเกิดขึ้นจาก
 เจตนางดเว้นจากเหตุแห่งความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่น ความรุ่มเย็นเป็นสุขจึง
 ค่อย ๆ แผ่ไปครอบคลุมบุคคลและสถานที่นั้นที่สำคัญยิ่ง คือ กรรมเสนา กองทัพธรรม
 ได้เผยแผ่ความสงบสุข อันเกิดขึ้นจากการตื่นจากเขลาในปัญหาชีวิตจนทำให้จิตให้
 หลุดพ้นจากกระแสแห่งวัฏฏะ ในที่สุด ผลเหล่านี้ได้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำ อีกในที่อัน
 ธรรมเสนายাত্রาเข้าไป^๔

(๕) พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตร ได้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการ
 เผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยยึดหลักตามองค์ประกอบเหล่านี้ ได้แก่ ตามลักษณะบุคคล จริตของ
 บุคคล ภูมิปัญญาของบุคคล ภูมิหลังของบุคคล สอนเรื่องที่เหมาะสมกับชีวิตของบุคคล สภาพสังคม
 ของท้องถิ่นนั้น ๆ สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม สอนจากสิ่งที่ยากไปหายาก สอนจากสิ่งที่รู้ไปสู่
 สิ่งที่ไม่รู้ สอนโดยการให้ทดลองด้วยตนเอง สอนจากของจริง สอนให้มีประสบการณ์ตรง สอนโดย
 ยกอุทาหรณ์อุปมาเปรียบเทียบ สอน โดยใช้ภาษาท้องถิ่น ไม่ใช่ภาษาสันสกฤต เพราะลักษณะบริบท
 ของสังคมประเทศอินเดียมีการแบ่งชั้นวรรณะเป็น ๔ วรรณะที่สำคัญจะมีวรรณะศูทรย์ที่ถูกห้าม
 ไม่ให้พูดหรือใช้ภาษาสันสกฤต เนื่องจากถือว่าภาษาสันสกฤตเป็นภาษาของบุคคลชั้นสูงจึงมีการ
 จำกัดการใช้ภาษาด้วยจนถึงปัจจุบัน สอน โดยการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ใช้วิธีดักใจ ให้ความ
 เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความใส่ใจพิเศษเป็นราย ๆ ไปตามสมควรแก่กาลเทศะ และเผยแผ่เชิงรุก
 และบริการชุมชนนั้น ๆ เข้าไปมีส่วนร่วมด้วยสังคมอยู่เนื่อง ๆ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและความ
 เข้าใจอันดี นอกจากนี้ทั้งพระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรยังใช้วิธีการปรับตัวให้เข้ากับ
 วัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ

(๖) ด้วยความเป็นพระมหาสาวก เป็นพระอรหันต์ พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตร
 จึงมีบุคลิกลักษณะที่ดีงาม สง่างาม นามอง น่านับถือ น่าเลื่อมใส ศรัทธา น่าประทับใจอย่างมากและ
 ยังความผ่องใสแห่งจิตใจแก่ผู้พบเห็น ดังนั้นบุคลิกภาพที่ดีจึงนับได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ
 ประการหนึ่งของพระภิกษุผู้เผยแผ่พระศาสนา เพราะว่าการเผยแผ่ ประกาศพระพุทธศาสนานั้น

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗-๖๘.

ต้องมีทั้งความรู้ความสามารถในการเผยแพร่ คุณสมบัติที่ดีทั่วไปและคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวที่ติดตัวมาแต่เดิมตามที่กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ คุณสมบัติที่สมบูรณ์นั้นก็ก็เป็นสิ่งหนึ่งที่สร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ เป็นความประทับใจครั้งแรกเพราะนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดำเนินการใช้วิธีทั้งวงนภาษา อวงนภาษาก็สามารถเผยแผ่พระพุทธธรรมได้ดีเช่นกัน

กล่าวสรุปโดยนัย คือ การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมัตตานีบุตรตามข้อมูลดังกล่าวมาแล้ว ได้แก่ มีการพบเห็นเข้าเฝ้าและฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง, เห็นหรือได้ยินแบบอย่างนั้น ๆ จึงเกิดความพอใจ, พิจารณาจะเป็นเช่นนั้นบ้างในอนาคต, กระทำกุศลทั้งหลาย มีการให้ทานเป็นต้น, ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักสำเร็จเป็นพระอัครสาวกในอนาคต, บำเพ็ญกุศลบารมีทั้งหลายในทุก ๆ ภพที่เกิดมาแล้ว, กุศลบารมีทั้งหลายที่สะสมมาช้านานแก่กล้า จึงเกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า, ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า หรือพระสาวกจึงเกิดศรัทธาขอบวช, ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรง, คุณพิเศษของความเป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า, ความเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า, ความปรารถนาพิเศษและ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๔.๓.๒ เปรียบเทียบความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมัตตานีบุตร

คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมัตตานีบุตรมีความต่างกัน ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบความต่างนี้ประกอบไปด้วยสาเหตุ หรือที่มาแห่งการได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะ ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมี ความปรารถนาพิเศษ การบรรลุนิพพาน การแสดงธรรม ความเป็นเอตทัคคะ คุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวและงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา พอประมวลเป็นภาพรวมเบื้องต้นดังนี้

๑) พระสารีบุตรกับพระปุลณมัตตานีบุตรมีสาเหตุ หรือที่มาแห่งการได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะต่างกัน ตามหลักการแต่งตั้งเอตทัคคะทางพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธองค์ทรงพิจารณาจากองค์ประกอบในเหตุ ๔ อย่างนั้น พระเถระบางรูปยอมได้ตำแหน่งเอตทัคคะโดยเหตุอย่างเดียว บางรูปได้โดยเหตุ ๒ อย่าง บางรูปได้โดยเหตุ ๓ อย่าง และบางรูปได้โดยเหตุทั้ง ๔ อย่าง เช่นท่านพระสารีบุตรท่านได้เป็นพระเอตทัคคะด้วยเหตุ ๔ อย่างครบ คือ อัดรูปปัตติโต อาคะมะนะ โต จินณะวะสีโต และคุณาติเรกะโต แต่พระปุลณมัตตานีได้เป็นพระเอตทัคคะด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือ อาคะมะนะ โต จินณะวะสีโตและคุณาติเรกะโต

๒) การบรรลุนิพพาน การบรรลุนิพพานเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่สุดสำหรับพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า พระสารีบุตรบรรลุนิพพาน ๓ ช่วง ๔ ลำดับชั้นตามเกณฑ์ คือ ช่วงบรรลุพระโสดาบัน ช่วงบรรลุพระอนาคามีและบรรลุพระอรหัตตังรายละเอียดยกในบทที่ ๒

ส่วนพระปทุมมณีนันทานีบุตร บรรลุพระอรหัตต์ด้วยการบำเพ็ญเพียร โยนิโสมนสิการกัมมัฏฐาน และอีกอย่างหนึ่ง คือ บรรลุเจโตวิมุตติ หลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสด้วยการบำเพ็ญเพียรทางจิตจน บรรลุฌานแล้วเจริญวิปัสสนาต่อ และปัญญาวิมุตติ คือจิตที่หลุดพ้นด้วยการเจริญวิปัสสนาอย่างเดียวกันบรรลุพระอรหัตต์

๓) งานปกครองสงฆ์ ในชาตุมสูตร กล่าวว่าสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสารีบุตร กับพระโมคคัลลานะว่า เป็นผู้สมควรที่จะปกครองสงฆ์เช่นเดียวกับพระองค์ ทำให้เห็น โครงสร้าง ของพระพุทธศาสนาในรูปแบบการปกครองว่า หากพระมหาเถระทั้ง ๒ ท่านนี้ไม่นิพพานไปก่อน พระพุทธองค์แล้ว ท่านทั้ง ๒ คงทำหน้าที่อนุศาสนาตั้งสอนสืบต่อมา และการบริหารน่าจะออกมา ในรูปมีประมุขสงฆ์ร่วมกันทั่วไป เพราะนอกจากพระอัครสาวกทั้ง ๒ ท่านแล้วก็ไม่มียุโรปได้ รับ การยกย่องในฐานะผู้บริหารสงฆ์แทนพระพุทธองค์ได้เลย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ทรงตั้งพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาแทนอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เมื่อพระเถระ พระอัครสาวกทั้ง ๒ ท่านนิพพานไปนั้น พระพุทธองค์ถึงกับทรงคร่ำครวญแก่เหล่าพระภิกษุพุทธสาวก ทั้งหลายขณะประทับที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในแคว้นวัชชีว่า บริษัทเราว่างเปล่า ไม่เหมือนเมื่อสารีบุตร และโมคคัลลานะยังไม่นิพพาน สารีบุตรและโมคคัลลานะอยู่ ณ ทิศใด ทิศนั้นของเราย่อมไม่ว่างเปล่า ความหวังไขยอมไม่มีแก่เราในทิศนั้น

ส่วนพระปทุมมณีนันทานีบุตรปกครองพระภิกษุสงฆ์เฉพาะเหล่าพระภิกษุศิษย์สำนักของท่าน ที่ยึดหลักธรรมกถาวัตถุ ๑๐ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัดและบรรลุพระอรหัตต์ ทั้งหมดทุกรูป

๔) งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวก เป็นพระมหาสาวกและ เอตทัคคะผู้เลิศด้านมีปัญญายอดเยี่ยม มีปัญญาล้ำเลิศมากกว่าพระภิกษุที่มีปัญญาเหมือนกันรูป อื่น ๆ ท่านจึงทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาพร้อมกับเหล่าพระภิกษุสาวกบริวารของท่าน ท่านสร้าง ผลงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากรองจากพระพุทธเจ้า

ส่วนพระปทุมมณีนันทานีบุตร ใช้เทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ ท่านเคร่งครัดในการปฏิบัติคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ จนแตกฉาน ชำนาญ เชี่ยวชาญ ที่สุดแล้วนำไป ถ่ายทอด สอนเหล่าพระภิกษุศิษย์ของท่านและไม่ว่าจะจาริกไปที่ใด ท่านก็ยึดคุณธรรมแสดง พระธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ให้ศาสนิกชนและบุคคลทั่วไปผู้สนใจฟังตลอด ความแตกฉานเชี่ยวชาญของ ท่านเป็นผลมาจากการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

๕) งานหน้าที่ของพระอรหันตสาวก พระสารีบุตรท่านเป็นหนึ่งในพระมหาสาวกธรรมทูต รุ่นแรกใน ๖๐ รูปที่ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา ระยะเวลาพระภิกษุที่เข้ามาบวชจะมีงานหน้าที่หลัก ที่ต้องกระทำคือ ศึกษา (สิกขา) ในเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุมรรคผลในทางพระพุทธศาสนา

การบรรณมรรคผลตอนแรกของพระพุทธสาวกเกิดจากการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อพระอรหันตสาวกเกิดขึ้นชุดแรก ๖๐ รูป งานอันเป็นหน้าที่ของพระภิกษุพุทธสาวกข้อที่ ๓ คือ สั่งสอนบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามพระธรรมด้วย โดยพระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้ท่านเหล่านั้นมาประชุมกัน ณ อสิปตมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสีแล้วรับสั่งความว่า บัดนี้ทั้งพระองค์และเหล่าสาวกทั้งหลายพ้นจากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่ภูมิลและมีความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ อันสมบูรณ์ด้วยอรรถะและพยัญชนะ สัตว์ที่มีรูปในจักขุน้อยมีอยู่ หากไม่ได้ฟังธรรมจะเสื่อมจากธรรม ผู้ที่อาจรู้ทั่วถึงธรรมจักมี

ส่วนพระปุลณมณีนานินบุตรท่านเป็นพระธรรมทูตรุ่นต่อมา ท่านได้ฟังพระธรรมจากพระอัญญาโกณฑัญญะเถระสูงของท่านซึ่งเป็นพระธรรมทูตรุ่นแรกและรุ่นเดียวกันกับพระสารีบุตร ระยะเวลากระทำหน้าที่ของพระอรหันต์ จึงเป็นคนละรุ่น แต่ท่านก็ประพฤติปฏิบัติตามหลักการในงานหน้าที่ของพระอรหันตสาวกได้อย่างสมบูรณ์และมีคุณค่า

สรุปว่า วิเคราะห์เปรียบเทียบความต่าง ในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณีนานินบุตรนี้มีข้อมูลรายละเอียดมากมายจึงคัดมาเฉพาะพอให้เห็นภาพตามสมควร ความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระเถระทั้ง ๒ ท่านนี้ แสดงให้เห็นชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลตามกฎธรรมชาติ คนทุกคนต้องมีความแตกต่างกันอยู่แล้วตั้งแต่เกิด

กล่าวสรุปโดยนัย การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณมณีนานินบุตร สดท้ายแล้วก็คือ มีการแสดงธรรมตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างสรุปลงที่ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหัวใจข้อปฏิบัติหลักของพระพุทธศาสนา ที่สำคัญไม่ว่าพระมหาสาวกพระอรหันต์ทุกรูปจะมีความแตกต่างกันในด้านอื่น ๆ เช่นไร แต่ที่เหมือนกันทั้งหมด คือ ความเป็นพระพุทธสาวกหรือพระสาวกของพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน

๔.๓.๓ จุดเด่นพระพุทธสาวกที่เป็นพระเถระในสมัยพุทธกาล

พระเถระในสมัยพุทธกาลมีจุดเด่นต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ดังนี้

๑) ให้ความสำคัญแก่พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษ เมื่อมีการกระทำใด ๆ โดยใครก็ตามที่ไม่ตรงต่อหลักธรรม พระเถระแต่ละรูปจะถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องจัดการให้เรื่องนั้นระงับลงด้วยดี หากตักเตือนว่ากล่าวด้วยตนเองได้ก็จะกระทำ แต่หากทำไม่ได้ท่านทั้งหลายก็จะนำเรื่องนั้นเสนอสงฆ์ทราบ หรือบางเรื่องอาจนำเข้าสู่พุทธสำนักเพื่อทรงวินิจฉัย

๒) สัมพันธภาพระหว่างพระสงฆ์กับนักบวชนอกพระพุทธศาสนาเป็นไปด้วยดีอย่างน่าอัศจรรย์ แม้นักบวชเหล่านั้นจะไม่ยอมเปลี่ยนความเชื่อของตนแต่ก็ยอมรับความดีของพระพุทธเจ้า

พระธรรมและพระสงฆ์จึงทำให้มีการติดต่อกันตลอด มีการพบปะสนทนากันและให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือกันเป็นต้น

๓) เมื่อมีการเข้าใจผิดส่นพระธรรมวินัย เพราะเหตุผลที่ต่างกัน เพื่อให้ได้หลักในการตัดสินใจวินิจฉัย พระพุทธเจ้าทรงประทานหลักการตัดสินนี้ไว้ทั้งสองฝ่าย เมื่อมีเหตุการณ์ใดเข้าใจผิดในพระธรรมวินัยนั้นก็สามารถใช้เทียบเคียงกับหลักที่ทรงแสดงไว้ ๘ อย่าง ก็จะสามารถหาข้อยุติที่ถูกต้องได้เป็นอย่างดี

๔) เอาใจใส่ในพระธรรมวินัยที่ต้องการให้เกิดความเสมอกัน เป็นอันเดียวกันในด้านศีลและทิวติ

๕) ปกป้องรักษา ป้องกันพระธรรมวินัย และพระพุทธศาสนาอย่าง เหนียวแน่นและมั่นคง

๔.๔ สรุปการเปรียบเทียบ

จากการศึกษาเปรียบเทียบคุณค่าความเหมือนและความต่างในคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสาวกกับพระปฐมมณฑลนั้นพบว่ามีได้แสดงออกถึงความเป็นเอตทัคคะโดยคุณธรรมที่เป็นนามธรรมผ่านทางพฤติกรรมความประพฤติออกมาเป็นรูปธรรมการได้ตำแหน่งเอตทัคคะนั้นจะขึ้นอยู่กับบุรพกรรมจนถึงการประพฤติปฏิบัติของแต่ละท่านในปัจจุบันด้วย พระเถระพระมหาสาวกทั้ง ๒ ท่านเป็นกำลังใหญ่ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการประกาศพระพุทธศาสนา และเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้านคุณค่าความเป็นเอตทัคคะของท่านทั้ง ๒ นั้นจะมีทั้งความเหมือนกันและความต่างกันทั้งความเด่นชัดที่โดดเด่นที่สุดและคุณสมบัติอื่น ๆ บางอย่างแต่ในความต่างนั้นไม่ว่าจะต่างกันเช่นไร แต่พระอรหันต์พระมหาสาวกซึ่งเป็นพระพุทธรูปทุกรูปจะมีความเหมือนกันที่ไม่สามารถปฏิเสธได้โดย คือความเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า ทั้งพระสาวกและพระปฐมมณฑลต่างก็เป็นพระมหาสาวก เป็นเอตทัคคะและอสีติสาวกของพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุความเป็นพระอรหันต์ ได้บำเพ็ญกรณียกิจ ดำเนินการปฏิบัติตามพระพุทธประสงค์ เพื่อบทบาทสำคัญและสูงยิ่งในการเผยแผ่ ปกป้องรักษาและปกป้องพระพุทธศาสนาให้มั่นคง ให้อายุยืนยาวตลอดกาลนาน พระสาวกท่านได้รับการแต่งตั้ง ยกย่องในด้านเป็นผู้เลิศทางปัญญา ซึ่งก็ครอบคลุมทั้งหมด ส่วนพระปฐมมณฑลเป็นผู้เลิศทางธรรมกถึก ซึ่งเป็นด้านการแสดงธรรม พระเถระมหาสาวกทั้งสองท่านนี้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติพิเศษคุณวิเศษและคุณธรรมทุกประการ พระสาวกได้รับฟังการสอนพระธรรมจากพระพุทธเจ้าด้วยความที่มีปัญญาแต่เดิม จึงเข้าใจได้ง่ายแล้วนำมาถ่ายทอด เผยแผ่พระธรรมของพระพุทธองค์แก่เหล่าพุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปตามวิธีการต่าง ๆ ส่วนพระปฐมมณฑลแม้ท่านได้ยึดคุณธรรมกถาว์ ๑๐ ในการดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัด แต่ก็ได้รับฟังจากพระพุทธเจ้าซ้ำด้วยเช่นกันด้วยธรรมที่เป็นอนันตนัย

และเนื่องจากการศึกษาในสมัยพุทธกาลถือการฟังเป็นหลักและท่านที่แสดงธรรมส่วนมากจะนำพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไปแสดงแก่คนอื่นที่ต่อหนึ่งจึงทำให้ความเข้าใจธรรมอยู่ในแนวเดียวกัน แม้จะเป็นการแสดงด้วยตนเอง แต่ก็แสดงไปตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ที่สำคัญยิ่งคือ พระพุทธสาวกที่มีชื่อเสียงในการแสดงธรรมจะเป็นพระอริยบุคคล เป็นพระอรหันต์ส่วนมาก ปัญหาในการแสดงธรรมจึงไม่คลาดเคลื่อนจากพระพุทธวจนะหรือพระพุทธคำรัส พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรได้นำมาแสดงเทศนาธรรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกล สร้างคุณค่าและคุณประโยชน์ให้แก่ศาสนิกชนเป็นอย่างมาก ได้ใช้พระธรรมขัดเกลาจิตใจ เมื่อผู้ใดยึดถือและประพฤติปฏิบัติให้ได้ชำระล้างฟอกจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ทั้งภายใน ภายนอกตามก็จะเกิดอานิสงส์สูงสุด ภายใน ได้แก่ การคิดดี การทำความดีทางจิตใจ ผิดจิตใจให้นึกคิดแต่สิ่งที่ดี ๆ คิดสิ่งใดก็ให้เป็นกุศลธรรม คิดแต่สิ่งที่เป็นกุศล คิดด้วยจิตที่สะอาด บริสุทธิ์ คิดแต่สิ่งที่เป็นคุณ เป็นประโยชน์ พยายามฝึกจิตใจและพัฒนาจิตใจให้สูงส่งยิ่งขึ้นไป เมื่อคิดดี บริสุทธิ์ทุกสิ่งทุกอย่างแม้จะเป็นทางนามธรรมแต่ก็จะแสดงออกให้เห็น ได้ชัดเจนทางพฤติกรรมการแสดงออกทั้งทางกายและทางวาจาแล้วใช้พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่เหล่าพระพุทธสาวกทั้งหลายนำมาเผยแผ่ให้สาธุชนได้รับรู้ รับทราบนั้นเป็นแนวทางดำเนินชีวิตให้บริสุทธิ์ สะอาด สว่างไสวทั้งทางธรรมและทางโลก อนึ่ง สังคมไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตให้มีความร่มเย็นเป็นสุขมาแต่อดีตที่สำคัญเป็นทุนทางสังคมที่ยิ่งใหญ่ที่มีอยู่แล้วและสมควรที่จะมีการศึกษาแก่น พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้งเพื่อไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมตั้งแต่ระดับตนเอง ครอบครัว พื้นที่ แม้ว่าจะเริ่มที่หน่วยเล็ก ๆ แต่เคลื่อนตัวพร้อมกันทั่วประเทศก็ย่อมเป็นพลังหนึ่งที่ร่วมขับเคลื่อนสังคมไทยไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขอย่างแท้จริง

๔.๕ ประโยชน์และการนำไปใช้

เนื่องจากประเทศไทยเป็นเมืองพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะประสบสถานการณ์แบบใด ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่อีกสามารถยึดหลักของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์และคุณค่าแก่ตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติได้ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นพระศาสนาที่กอบปรไปด้วยเหตุและผล พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนชาวโลกพร้อมกับเหล่าพระสาวก เพื่อประโยชน์ทั้งอัตถายะ หิตายะ สุขายะ เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่มหาชน ผู้วิชัย ได้สรุปพอเป็นเบื้องต้นดังนี้

๔.๕.๑ นำความจริงที่ได้เรียนรู้ประวัติของพระสารีบุตรและพระปุลณมณฺฑานีบุตรเรื่องพระจตุราริยสัง หรืออริยสัง ๔ และพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร นำมาเป็นแนวทางในชีวิตประจำวัน

ทุกวัน เวลา สถานที่และทุกสถานการณ์ ฝึกหัดรู้จักใช้สติและปัญญาเป็นแผนที่นำทางดำเนินชีวิตใช้สติสัมปชัญญะทุกเรื่องทุกครั้งในการนำพาชีวิตตนเองให้พ้นจากกิเลส เพื่อสร้างสันติสุขแก่ตนเอง ครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อมและประเทศชาติ และที่สำคัญคือสร้างสันติสุขอย่างถาวรให้แก่โลก

๔.๕.๒ ศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถ่องแท้ จริงจัง ดังที่พระสารีบุตรและพระปุลณมัตตานีบุตรได้ประพาดิปฏิบัติเป็นแบบอย่างทั้งทางด้านคุณธรรมและคุณสมบัติ ที่สำคัญคือต้องศึกษา ประพาดิปฏิบัติให้ถูกจุดหมาย ถูกต้อง ถูกทางและถูกจริต อรรถาศัยและความสามารถของตนเอง เช่น สील ๕ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ การทำบุญและความเข้าใจเรื่องบุญที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นต้น ที่สำคัญที่สุดคือ สิ่งที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ก็คือคุณธรรม และศีล ๕ เป็นศีลธรรม คุณธรรมและมนุษยธรรมขั้นพื้นฐานในสังคม

๔.๕.๓ สร้างความสงบสุขด้วยการมีสติ และปัญญา มีสติสัมปชัญญะในการคิด การพูดและการกระทำ ฝึกตนเองให้มองโลกในแง่บวก คิดดี คิดแต่สิ่งที่เป็นบุญกุศล คิดแต่สิ่งที่ดีงาม แล้วจะพูดออกมาดีและกระทำดี แม้บางท่านคิดว่าฝึกยากก็ต้องฝึกให้ได้ โดยไม่เครียด ไม่ท้อ แต่ต้องให้ถูกทาง รู้จักใช้วิจารณ์ญาณดั่งศักยภาพของตัวเองมาใช้ในทางที่ถูกต้องและให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในสภาพสังคมปัจจุบัน เช่น ให้รู้จักกำจัดความทุกข์ความเดือดร้อนด้วยการพิจารณาให้เห็นต้นเหตุของความทุกข์แล้วแก้ไขให้ถูกทางไม่ให้เชื่อถ้อยอย่างงมงายไร้เหตุผล ใช้วิธีการแก้ไขปัญหาสังคมใช้หลักอริยสัจ ๔ คือ รู้เสียก่อนว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นคือปัญหาอะไร มีสาเหตุมาจากอะไรหาวิธีแก้ไขปัญหาในที่สุด จึงสามารถแก้ไขปัญหาได้ ตามนัยของพระพุทธศาสนา การสร้างและรักษาความสงบของสังคมไว้นั้น เป็นหน้าที่หรือความรับผิดชอบโดยตรงของมนุษย์ คือ มนุษย์มีสิทธิที่จะกำหนด โชคชะตาที่ดีของสังคมของตนเองด้วยเลือกกระทำสิ่งที่ดีงามเอง ความสงบของสังคมจึงไม่ได้เป็นแต่เพียงความต้องการปรารถนาเท่านั้น แต่จำเป็นต้องลงมือกระทำด้วยเช่นกัน

๔.๕.๔ ใช้พระธรรมคำสอนให้เป็นประโยชน์ที่สำคัญคือ รักษาสภาพจิตใจ สุขภาพจิตใจ หล่อเลี้ยงสภาพจิตใจให้เป็นปกติ รู้จักรักษาคุณภาพทางจิตของตนให้เป็นปกติ รู้จักยอมรับและยืนอยู่บนความเป็นจริงอย่างแท้จริงเพราะความหลากหลายของมนุษย์ในสังคม จึงจำเป็นต้องใช้พระธรรม เช่น พระธรรมอริยสัจ ๔ มาแก้ปัญหามาปรับปรุงแก้ไข และขจัดปัดเป่าอุปสรรคต่าง ๆ เพราะเมื่อประสบปัญหาอุปสรรค หรือสิ่งที่มากระทบทางอายตนะภายนอกและอายตนะภายในทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี สิ่งที่ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ สุขหรือทุกข์ ก็จรรู้เท่าทัน รู้จักควบคุมสิ่งสมมตินั้นแล้วจะสามารถรักษาสมดุลหรือคุณภาพของจิตใจได้ทุกสภาวการณ์ไม่ทำให้จิตตกหรือเสื่อมลง

๔.๕.๕ ใช้หลักธรรมทำความเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล เพื่อลดหรือทำให้ความขัดแย้งนั้นหมดไป ใช้พระธรรมคำสอนก้าวข้ามความขัดแย้ง ฝึกพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์ สะอาดและ

ให้จิตใจสูงยิ่งขึ้นด้วยการเข้าใจ ให้อภัยทาน ธรรมทาน สร้างความสามัคคีและความเอื้ออาทร
ในสังคมโดยรวม

๔.๕.๖ ใช้พระธรรมคำสอนรักษาคุณภาพชีวิตที่ดี คือ มีการพัฒนาด้านกาย ศีล จิต และปัญญา
ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) และหลักความพอเพียงด้วย

๔.๕.๗ ไม่ประมาทในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ

๔.๕.๘ รู้จักเพิ่มคุณค่าให้กับตัวเองโดยมีเงื่อนไขอยู่กับการประพฤติปฏิบัติธรรมและ
พึ่งตนเองในการประกอบคุณงามความดีให้เข้าใจและเชื่อกฎแห่งกรรม

๔.๕.๙ รู้จักสร้างภูมิป้องกันตนเองด้วยการประพฤติปฏิบัติตามธรรมเพื่อความสามัคคี
ดังพระพุทธธรรมในพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแก่พสกนิกรที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพร
ชัยมงคล ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ทรงแนะนำให้คน
ไทยปฏิบัติตามธรรมเพื่อความสามัคคีแห่งชาติ ดังนี้

ประการแรก คือ การที่ทุกคนคิด พูด ทำ ด้วยความเมตตา มุ่งดี มุ่งเจริญต่อกัน

ประการที่สอง คือ การที่แต่ละคนต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประสานงาน ประสานประโยชน์กัน
ให้งานที่ทำสำเร็จผล ทั้งแก่ตน แก่ผู้อื่น และกับประเทศชาติ

ประการที่สาม คือ การที่ทุกคนประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความสุจริต ในกฏกติกาและในระเบียบ
แบบแผน โดยเท่าเทียมเสมอกัน

ประการที่สี่ คือ การที่ต่างคนต่างพยายามนำความคิด ความเห็นของตนให้ถูกต้อง เทียงตรง
และมั่นคงอยู่ในเหตุในผล หากความคิด จิตใจ และการประพฤติปฏิบัติที่ลงรอยเดียวกัน

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์มีวัตถุประสงค์ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษาคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของ พระสารีบุตร (๒) เพื่อศึกษาคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุณณมันตานีบุตร (๓) เพื่อเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุณณมันตานีบุตร วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร โดยศึกษาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหลัก คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทอื่นและงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง

๕.๑ บทสรุป

๑) คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร สรุปว่าท่านเป็นกำลังสำคัญของพระผู้มีพระภาคเจ้าในการประกาศพระศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การบัญญัติสิกขาบท จุคประภายริเริ่มการทำสังคายนาพระธรรม รวบรวมจัดหมวดหมู่พระธรรมเป็นครั้งแรกและเป็นผู้สมานสามัคคีเป็นต้น คุณสมบัติพิเศษที่โดดเด่น คือ ๑. เป็นผู้ที่มีปัญญา ๒. มีขันติ ๓. มีความกตัญญูกตเวที ๔. มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ๕. ปราศจากความเพียร และ ๖. เป็นธรรมเสนาบดี การแสดงธรรมที่โดดเด่น เช่น ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร อริยสัจ ๔ และสัมมาทิฏฐิสูตร เป็นต้น

๒) คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระปุณณมันตานีบุตร สรุปว่าท่านใช้หลักกรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการ เป็นวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และนำหลักกรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการเป็นหัวใจสำคัญในการสั่งสอนธรรม คุณสมบัติพิเศษที่โดดเด่น คือ เป็นพระธรรมกถึก แสดงธรรมด้วยวิธีอุปมา เช่น อุปมาด้วยรถ๗ผลัดในวิสุทธิ ๗ และไตรสิกขา เป็นต้น คุณพิเศษ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖

๓) เปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุณณมันตานีบุตร สรุปว่า ๓.๑ ความเหมือน กล่าวโดยย่อว่า พระสารีบุตรและพระปุณณมันตานีบุตรเป็นบุตรตระกูลพราหมณ์เช่นกัน อีกทั้งเป็นผู้ชำนาญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลโดยใช้วิธีการเผยแผ่ทุกรูปแบบแนวเดียวกันตามพุทธวิธี คือ ๑. การบรรยายธรรม ๒. การสนทนาธรรม ๓. การสั่งสอนธรรม ๔. ให้โอวาท สั่งสอน แนะนำ ๕. ตอบปัญหาธรรม โดยยึดผู้ฟัง ผู้รับเป็นศูนย์กลางและคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล เวลา สถานที่ และลักษณะสภาพสังคมแต่ละท้องถิ่น เช่น ลักษณะนิสัย

จริต อธิษฐานและความสามารถของแต่ละบุคคล ทั้ง ๒ ท่านมีคุณสมบัติของความเป็นพระมหาสาวกและพระอรหันต์ของพระพุทธเจ้าเหมือนกัน เช่น ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เป็นต้น คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระเถระทั้ง ๒ ท่านถือเป็นความงามในคุณค่าทางพระพุทธศาสนาที่สูงยิ่ง ท่านทั้ง ๒ ต่างก็เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยมุ่งวัตถุประสงค์เดียวกัน คือ มุ่งเน้นเพื่อประโยชน์ เพื่ออนุเคราะห์เกื้อกูลและเพื่อประโยชน์แก่มหาชนทั้งหลาย คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะนั้นสมบูรณ์ด้วยความงามทั้งในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในเบื้องปลายหรืองามในที่สุด สมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ พระธรรมคำสอนของพระเถระทั้ง ๒ ท่านสรุปลงที่ศีล สมาธิ ปัญญา โดยให้ใช้ศีล เป็นแนวทางดำเนินเป็นปกติเป็นข้อปฏิบัติที่ถูกต้องเบื้องต้นสมาธิเพื่อให้มีสติสัมปชัญญะไม่ประมาท และปัญญาจะเป็นสิ่งที่ทำให้คนดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง สามารถรู้จักแยกแยะคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม สิ่งไหนดี ไม่ดี เพื่อให้ชีวิตเจริญงอกงามก้าวหน้า รุ่งเรืองวัฒนาสถาพรสืบไป

๓.๒ ความต่าง กล่าวโดยย่อ คือ พระเถระสาวกทั้งสองท่านต่างกันตรงที่ความเป็นเอตทัคคะเฉพาะตัว เช่น คุณสมบัติ ความสามารถเฉพาะตัวและความชำนาญ เชี่ยวชาญที่โดดเด่น เป็นพิเศษ ดังนี้

พระสารีบุตร

๓.๒.๑ พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามาก มีปัญญาล้ำเลิศ เป็นพระมหาสาวกเพียงรูปเดียวที่มีปัญญาเลิศเหนือกว่าพุทธสาวกอื่นที่มีปัญญาด้วยกัน

๓.๒.๒ ความโดดเด่นที่สำคัญที่สุดคือท่านแสดงธรรมได้ทั้งเหมือนและคล้ายคลึงตรงตามที่สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงและชำนาญในการแสดงธรรมเทศนาเรื่องธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้ และเป็นผู้ที่พระพุทธองค์ไว้วางพระทัยมากที่สุดคู่กับพระมหาโมคคัลลานะ

๓.๒.๓ ท่านสมบูรณ์ด้วยความสามารถในการปกครองสงฆ์ เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าเปรียบไว้ว่า นอกจากพระพุทธองค์แล้วผู้ที่ปกครองเหล่าพระสงฆ์ทั้งหมด ได้ก็มีเพียงพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเท่านั้น

๓.๒.๔ ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นพระธรรมเสนาบดี แม่ทัพกองทัพธรรม คู่กับพระพุทธองค์ที่เป็นพระธรรมราชา (พระราชาโดยธรรม)

๓.๒.๕ มีวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้พระธรรมคำสอนที่ได้ฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วนำไปสอนพุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปให้เข้าใจหลักธรรมด้วยการบรรยาย อธิบายขยายเนื้อความแห่งธรรมอย่างถูกต้องเพื่อให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น

๓.๒.๖ ท่านเป็นพระธรรมทูตรุ่นแรกในการออกประกาศพระพุทธศาสนาพร้อมกับพระพุทธเจ้า

พระปุลณม้นตานีบุตร

๓.๒.๗ ท่านบรรลุลุทธิธรรมวิเศษขั้นสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นพระอรหันต์ก่อนเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ด้วยการบำเพ็ญโยนิโสมนสิการกัมมัฏฐาน

๓.๒.๘ ท่านมีปฏิปทาตั้งมั่นและยึดหลักคุณธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ประการ เป็นสรณะท่านปฏิบัติอย่างไรก็สอนอย่างนั้น ท่านดำรงตนตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมเช่นไร ก็สั่งสอนบรรดาศิษย์และพุทธบริษัทอื่น ๆ ให้ดำรงอยู่ในคุณธรรมนั้นด้วย โดยสอนวัตรปฏิบัติแก่บรรดาศิษย์สาวกทั้งหลายให้ยึดปฏิปทาตามหลักกถาวัตถุ ๑๐ อย่างเคร่งครัด

๓.๒.๙ ท่านได้เผยแผ่ธรรมตามพุทธจริยาและตั้งสำนักเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้าขึ้นที่กรุงกบิลพัสดุ์

๓.๒.๑๐ ท่านมีโคตเคน มีความสามารถพิเศษในการแสดงธรรม แสดงธรรมได้ยอดเยี่ยมจนพระพุทธเจ้าตรัสยกย่องให้เป็นพระธรรมกถึก คือ เป็นผู้เลิศกว่าพระภิกษุอื่นที่เป็นพระธรรมกถึกด้วยกัน

ดังนั้น คุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระเถระทั้งสองท่าน จึงสูงส่งมากมาขมาศาลพุทธบริษัททั้งหลายและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายควรประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างของท่าน นำวัตรปฏิบัติมาเป็นเนติแบบอย่างในการประกอบพุทธศาสนกิจ การดำเนินชีวิตประจำวันและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองไพศาลยิ่งขึ้นไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบคุณค่าแห่งความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตรกับพระปุลณม้นตานีบุตร” ผู้วิจัยมีความเห็นว่าสังคมไทยควรนำผลจากการวิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดำเนินชีวิตประจำวันท่ามกลางพลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความหลากหลายของสังคม เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแก่ตนเอง สังคม และประเทศชาติต่อไป

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพัฒนาประเทศแต่ละด้านจะต้องเริ่มตั้งแต่ระดับผู้นำลงมาถึงระดับรากหญ้า ปัญหาภาวะวิกฤติในสังคมไทยเช่นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาคูณธรรมในจิตใจของคนในสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อทางตรงและทางอ้อมในภาพรวมต่อประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องของคนในชาติที่จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันช่วยกันสร้างสรรค์ พัฒนาสังคมไทย ร่วมมือกันแก้ไขวิกฤติสังคมในชาติให้กลับคืนสู่ภาวะปกติสุขโดยเร็วด้วยการใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องชี้นำ นำทางและปรับเปลี่ยนแนวความคิดของคนในชาติให้มีธรรมในจิตใจ ให้เกิดสติปัญญาในการดำเนิน

ชีวิตประจำวัน โดยรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรต้องดำเนินการในแผนงานและปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนดังนี้

(๑) รัฐบาลควรณรงค์ให้มีการศึกษาวิจัยการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เป็นรูปธรรมให้ถูกต้อง เหมาะสมกับสถานการณ์และนำมาใช้ได้จริง พร้อมทั้งติดตาม ประเมินผลที่เป็นจริง ตามความเป็นจริงมากที่สุด

(๒) รัฐบาลควรเห็นความสำคัญและมีทัศนคติที่ดีจริงจังและจริงใจให้การกระตุ้น สนับสนุน การศึกษาวิจัยทางพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นทางด้านวิชาการทั้งคุณภาพและปริมาณและงบประมาณด้านงานวิจัย ให้เพียงพอ รวมทั้งตรวจสอบ ติดตาม ประเมินผลการให้งบและการใช้จ่ายงบประมาณด้านการศึกษาวิจัยอย่างเป็นจริง งานวิจัยจึงจะราบรื่นและดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี

(๓) รัฐบาลควรต้องกำหนดนโยบายที่ชัดเจนด้านงานส่งเสริมการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้ครอบคลุมทุกสังคม ทั้งบ้าน วัด โรงเรียน ชุมชน และประเทศชาติ โดยให้ผลงานด้านพระศาสนาออกไปสู่สายตาประชาคมอาเซียนและประชาคมโลกอย่างเป็นรูปธรรมตามแนวทางที่ถูกต้อง เหมาะสมและถูกต้อง

(๔) รัฐบาลควรกำหนดนโยบายการประสานงานที่ชัดเจนกับต่างประเทศด้านปัจจัยงบประมาณสนับสนุน การให้ทุน ขอกทุนจากต่างประเทศและการเผยแพร่ผลงานคุณค่าด้านพระศาสนาให้กว้างไกลทุกวิถีทาง เพื่อให้ศาสนิกชนสามารถนำหลักพุทธธรรมไปปรับประยุกต์ใช้ได้ถูกต้อง เพื่อประโยชน์ของมหาชนให้มีชีวิตที่สงบร่มเย็นและปกติสุข

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากงานวิจัยพบว่าประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของความเป็นเอตทัคคะของพระสารีบุตร กับพระปุลณมณฺฑานีบุตร ยังมีเรื่องที่น่าสนใจในประเด็นต่างๆที่เป็นประโยชน์ส่วนรวมทั้งในด้านการนำไปใช้และบทบาทของพระพุทธสาวกอีกมากอยู่หลายประเด็น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะประเด็นที่จะศึกษาวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

(๑) ควรมีการศึกษาในเชิงคุณภาพการพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมในสังคม โดยใช้หลักพุทธธรรม

(๒) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ทิศทางและรูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยปัจจุบัน

(๓) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์แนวทางประเพณีปฏิบัติของพระอริยสาวกที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

(๔) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนของพระเถระที่เป็นประโยชน์ทั้งในภพนี้และภพหน้า

(๕) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระอรหันตสาวกองค์อื่น ๆ ที่ส่งผลต่อชาติปัจจุบัน

(๖) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการจัดกิจกรรมเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย (แต่ละท้องถิ่น) กับประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน (เลือกในท้องถิ่นที่คล้ายคลึงกัน)

(๗) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบพัฒนางานเผยแพร่พุทธธรรมในแถบภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับ ๕๑ เล่ม, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, อนุพุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

.....ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, อนุพุทธประวัติ ฉบับมาตรฐาน, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๑.

.....วิชาธรรมวิภาค น.ธ.โท ฉบับมาตรฐาน, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๑.

.....ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ฉบับมาตรฐาน, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๑.

จำเนียร ทรงฤกษ์, ชีวประวัติพุทธสาวก เล่ม ๑, ราชบุรี : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

ธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชคก ภาณสิทธิ), คุณค่าของการปฏิบัติธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ธรรมสภา, อตีติมหาเถระสาวก ๘๐ พระอรหันต์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

บรรจบ บรรณรุจิ, อตีติมหาสาวก, กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยธรรมสภา, ๒๕๓๖.

ประยงค์ แสนบุราณ, ปรัชญาอินเดีย, กรุงเทพมหานคร : โอเอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๗.

พระพุทธรูปโลหะ ระจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล และเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖, Taipei Taiwan : The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, ๒๕๔๘.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมฺโม/พรหมอยู่), เอกทัตตะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระศรีรัตนโมลี (ชัชววัฒน์ ปญฺญาสิริ ป.ธ.๕), อนุพุทธประวัติ, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตนา โน). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

_____. พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมครั้งที่๑).
พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๑.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. พระธรรมเสนาบดี สารีบุตรพระอริยสาวกผู้อหิงสา. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทเขต โล่ การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๕๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทศรีวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖.

วสิน อินทสระ. ประวัติพระสาวก เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ,
๒๕๒๕.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธสาวก พุทธสาวิกา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบัน
บันลือธรรม, ๒๕๔๔.

_____.ประมวลประวัติพระเถระ พระเถรี อุบาสก อุบาสิกา สมัยพุทธกาล พุทธสาวก-พุทธสาวิกา.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๕.

สถาบันบันลือธรรม. อัครพุทธสาวก-สาวิกา อติชชาติและชาติสุดท้ายของสาวกในพุทธกาล. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา ธรรมสภา, ๒๕๕๕.

สุชีพ ปุณฺณานุกาภ. ประวัติศาสตร์ศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

๒) วิทยานิพนธ์

พระกิตติศักดิ์ ชโลธรโร (แก้วเหลา). “การศึกษาบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

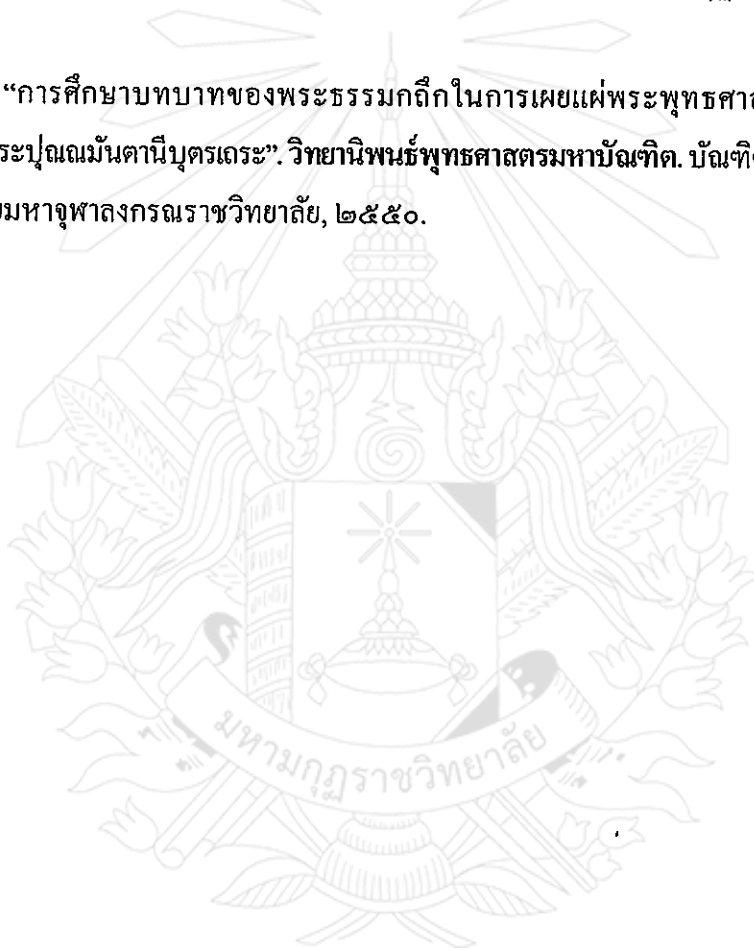
ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระอ่อน มหิทธิโก (ระหุ่ง). “ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าแห่งบทบาทของพระอัครสาวกในพุทธปรัชญาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สวัสดิ์ เพ็ญประไพ. “การศึกษาบทบาทของพระธรรมกถึกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาศึกษาเฉพาะกรณีพระปุลณมันตานีบุตรเถระ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล : พระสุทธิชัย ขนฺติโก (ทะกอง)
วัน เดือน ปี เกิด : ๑๐ มิถุนายน ๒๕๑๗
ภูมิลำเนา : บ้านโสกเต้ ตำบลป่าหวายนึ่ง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น
สังกัดปัจจุบัน : วัดป่าเรไร บ้านคอนยาง ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๓ : ธรรมชั้นเอก (น.ธ. เอก) จากสนามหลวงแผนกธรรม
พ.ศ. ๒๕๔๖ : ศาสตราจารย์บัณฑิต (ศน.บ.) สาขาวิชาภาษาอังกฤษ
จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๕๕๕ : ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โรงเรียนบ้านหนองปรือคีม่วง
-ถึงปัจจุบัน : ตำบลบัวใหญ่ อ.บัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา

